

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**TANZİMAT DÖNEMİNDE ANADOLU'DA KONAR-GÖÇER
AŞİRETLER (1839-1876)**

Fatma AKIN

Doktora

Ankara, 2020

TANZİMAT DÖNEMİNDE ANADOLU'DA KONAR-GÖÇER AŞİRETLER
(1839-1876)

Fatma AKIN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora

Ankara, 2020

ÖZET

AKIN, Fatma. *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar-Göçer Aşiretler (1839-1876)*, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile birlikte askeri, mali ve idari alanlarda değişim ve dönüşüm içerisine girmişti. Merkezi otoritenin etkisinin artırılması amacıyla Vilayet nizamnameleri çıkarılmış, halkın temsilcilerinin katıldığı meclisler teşkil edilmiştir. Diğer taraftan hazinenin güçlendirilmesi için vergi tahsilatı konusunda muhassıllık sistemi hayata geçirilmiş; ancak başarılı olmamıştır. Ardından herkesin ödeme gücünü esas alan vergi anlayışı ile sayımlar gerçekleştirilmiştir. Askeri sahada yeni kurulan ordunun nefer sayısının artırılması amacıyla kur'a sistemi başlatılmıştır. Tüm bunlar için ise halkın güvenliğinin sağlanması adına girişimlerde bulunulmuş, halkın tüm kesimiyle temas kurulmaya çalışılmıştır. Bu tez, Osmanlı Hükümeti'nin Tanzimat dönemi politikaları içerisinde konar-göçer aşiretlerle ilgili askeri, mali ve idari alanlardaki politikalarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler

Tanzimat, Aşiret, iskân, konar-göçerlik.

ABSTRACT

AKIN, Fatma. *Nomads Tribes in Anatolia in Tanzimat Reform Era (1839-1876)*, Doctoral Dissertation, Ankara, 2020.

The Ottoman Empire entered a transition and revolution in military, financial, and administrative fields with the imperial edict of Gülhane. In order to increase the influence of the central authority, the provincial regulations were issued and parliaments in which the public representatives participated. On the other hand, the system of muhassılık had been put into practice regarding the collection of taxes for strengthening the treasury, but it had not been successful. Then, counting was carried out with the understanding of tax, which was based on the paying ability of people. In order to increase the number of soldiers of the newly army that was newly developed in the military field, kur'a system was launched. For all these, attempts had been made to ensure public safety, and efforts had been shown to contact all the segments of the public. The present dissertation reveals the military, financial, and administrative policies of the Ottoman Empire regarding the nomadic tribes within the policies of Tanzimat reform era.

Keywords

Tanzimat, Tribe, settlement, nomadism.

TEŞEKKÜR

2012’de yüksek lisansa başladığım yıldan itibaren akademik hayatımda her zaman var olan ve beni her zaman destekleyen tez hocam Prof. Dr. Tufan Gündüz’ün doktora eğitimime katkısı büyüktür. En başından itibaren çalışmalarımı dinleyip bakış açımı değiştiren çerçevede yorumlarda bulunarak tezin şekillenmesini sağlamıştır. İdari görevlerine rağmen tezi satır satır okuyarak eksiklerime dikkat çekmiştir. Sadece doktora tezime ilgili değil ilerideki akademik hayatımla ilgili de beni her zaman yetiştirmeye çalışmıştır. Kendisine minnettarım. Tezin olgunlaşmasında bilgilerini benimle paylaşan, her gittiğimde “Tamam, Fatma sakin ol.” diyerek vakit ayırıp zamanını esirgemeyen Prof. Dr. Fatih Yeşil’e müteşekkirim. Tez bittikten sonra zaman ayırıp üç günde tezimin tamamını okuyarak kıymetli yorumlarını söylemesi ise paha biçilemezdi benim için.

Doktora savunmamın Covid-19 salgını dönemine denk gelmesi ise kuşkusuz en büyük talihsizliğim olmuştur. Salgına rağmen savunmama katılarak çalışmamın daha iyi olması için yapıcı yorumlarıyla ve anlayışlı tavırlarıyla desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu’na, Prof. Dr. Şennur Şenel’e, Prof. Dr. Bekir Koç’a minnettarım.

Hitit Üniversitesi Tarih Bölümünden Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanım Prof. Dr. Mehmet Demiryürek ise başından itibaren akademik çalışmalarına destek olmuş, teze daha fazla odaklanmam konusunda beni daima teşvik ederek gerekli kolaylığı sağlamıştır. Yine Hitit Üniversitesi Tarih Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Bozkuş, yaklaşık altı yıl boyunca aşiretleri, göçebeliği, iskânı ve Tanzimat’ı dinlemek zorunda kalmıştır. Ayrıca tezi satır satır okuyarak düzeltme zahmetinde bulunmuştur. Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Kaya, temin edemediğim kitaplar konusunda yardımlarını esirgememiştir. Arş. Gör. Abdullah Sami Sümer ve Arş. Gör. Hakan Yazar ise okula gelemediğim zamanlarda beni idare etme nezaketinde bulunmuştur. Kendilerine bu vesile ile teşekkür ediyorum.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında kütüphane ve Osmanlı Arşivi mensuplarının destekleri ise benim için çok kıymetlidir. Hitit Üniversitesi kütüphanesinden Zeynep Umut Arslan talep ettiğim kitapların temin edilmesinde özveri ve sabır göstermiştir. Osmanlı Arşivinden Mustafa Tatlısu ve Ayşe Hanım belge temini konusunda her zaman anlayışlı olmuşlardır. Canan Çetinkaya, arşivdeki çalışmalarında bana yoldaşlık etmiştir. Kendilerine teşekkür ediyorum.

Doktora hayatım boyunca bana her zaman destek olan, bunaldığımda beni sakinleştiren Arş. Gör. Seda Merve Şahin'e ve Hasan Candar'a minnettarım. Doktora çalışmalarımı her zaman dinleyip yorum ve önerilerde bulunan, kaynak tedarikinde yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Seyhmus Bingül'e teşekkür ediyorum. Arkadaşlıklarını her zaman hissettiğim Mehmet Talha Kalkan'a, Funda Öztürk'e, İpek Bolat'a, Emel Gündoğdu'ya, Dilara Parlar'a teşekkür ederim. Son olarak bugünlere gelmemde en büyük emeğe sahip anneme ve babama teşekkür ediyorum. Hayatımın her anında ve koşulunda bana destek olan, tezin özellikle yazma ve teslim aşamasında da varlığını hissettiğim kardeşim Rabia Akın'a ayrıca teşekkür ederim. İş yoğunluğundan fırsat bulduğunda arayıp soran abim Gökhan Akın'a, bana sevgisiyle, neşesiyle ve enerjisiyle güç veren yeğenim Yusuf Seydi Akın'a teşekkür ediyorum.

Çorum, Mart 2020

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: AŞİRETLERİN İDARESİ	20
1.1.NİZAMNAMESLER ÖNCESİNDE AŞİRET İDARESİ: 1842 EYALET DÜZENLEMESİ.....	28
1.1.1 Aşiret Müdürlüğü.....	28
1.1.2. Aşiret Kaymakamlığı	36
1.1.2.1. Yeniil Aşireti Kaymakamlığı	37
1.1.2.2. Boynuinceli Aşireti Kaymakamlığı	43
1.1.2.3. Cihanbeyli Aşireti Kaymakamlığı (Aşair-i Seba Kaymakamlığı)	46
1.1.2.4. Haremeyn Aşireti Kaymakamlığı	53
1.1.2.5. Koçgiri Aşireti Kaymakamlığı.....	54
1.1.2.6. Karaisalu Sancağı ve Menemenci Aşireti	59
1.2. VİLAYET NİZAMNAMESLERİ DÖNEMİNDE AŞİRET İDARESİ	61
1.3. MUHTARLIK TEŞKİLATI VE AŞİRETLER.....	65
2. BÖLÜM: DEVLET-AŞİRET İLİŞKİLERİ.....	70

2.1. DEVLET-AŞİRET İLİŞKİSİNDE TALTİF VE CEZA	70
2.1.1. Bir Ceza ve Taltif Modeli Olarak Fırka-ı Islahiyye ve Aşiretler	78
2.2. NASİHAT HEYETLERİ	82
2.3. AŞİRETLERİN MERKEZE YAZDIKLARI ŞİKAYET DİLEKÇELERİ VE ARZUHALLER	85
2.4. SINIRDAKİ AŞİRETLER İLE İLİŞKİLER	87
3. BÖLÜM: TANZİMAT DÜZENLEMELERİ İÇERİSİNDE AŞİRETLER	98
3.1. NÜFUS SAYIMLARINDA AŞİRETLER	98
3.1.1. Sayımlarda Yaşanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler	101
3.2. ASKERLİK SİSTEMİNDE AŞİRETLER	104
3.2.1. Kur'a Sisteminde Aşiretler	108
3.2.2. Aşiretlerinden Asker Celbi Meselesi: Fırka-ı Islahiyye	116
3.3. VERGİ TAHSİLİNDE AŞİRETLER	118
3.3.1. Muhasıllık Sisteminde Aşiretler	118
3.3.2. Temettuat Tahrirlerinde Aşiretler	124
3.3.3. Vergi Meseleleri	127
3.4. ASAYİŞİN TEMİNİNDE AŞİRETLER	132
3.4.1. Aşiretler İçerisindeki Eşkıya Gruplarının Sebep Oldukları Asayişsizlikleri Önlemek İçin Alınan Önlemler	139
3.4.1.1. Aşiretler Üzerine Asker Sevki	139
3.4.1.2. Cezalandırma ve Diğer Metotlar	142
4. BÖLÜM: AŞİRETLERİN İSKÂNI	149
4.1. İSKÂNIN SEBEPLERİ	151
4.2. İSKÂN POLİTİKALARI	157
4.2.1. İskânın Gerçekleşmesi	161
4.2.2. İskân Defterlerinin Düzenlenmesi	167
4.2.3. Parçalayarak ve Yeni Köyler Teşkil Ederek Aşiretleri Yerleştirme Usulü	171
4.3. İSKÂN FAALİYETLERİ	172

4.3.1. Mehmet Vecihi Paşa İskânı	172
4.3.2. Fırka-ı Islahiyye İskânı	181
4.4. İSKÂNDA YAŞANAN SORUNLAR	200
4.5. SINIRDAKİ AŞİRETLERİN İSKÂNİ	210
4.6. TANZİMAT SONRASINDA İSKÂN	213
DEĞERLENDİRME	216
KAYNAKÇA	221
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	245
EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	247

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz: Bakınız

Çev.: Çeviren

düz.: Düzenleyen

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

Yay: Yayınlayan

s. : Sayfa

Num. : Numara

d.: Defter

TDV: İslam Ansiklopedisi

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi

GİRİŞ

Aşiret, ortak bir soy ideolojisiyle bir şefin etrafında birleşen politik ve bölgesel birleşimler olarak tanımlanmaktadır.¹ Orta Doğu'daki devlet benzeri idari yapıları olan aşiret yapılanmaları ise alt organizasyonlara, seçilmiş liderlere, yerleşikler ile ortak bir yaşama ve kutsal bağlara dayanan yapılar olarak ele alınmaktadır.² Diğer taraftan aşiretin tanımı aslında onun nasıl oluştuğu sorusuna verilen cevaplarla da yakından alakalı görünmektedir. Hiçbir aşiretin birbirine benzememesi ve detaylarında pek çok farklılıklar barındırdığı kabul edilmesine rağmen aşiret oluşumları ile ilgili genelleştirilmiş; ancak tartışılan bazı modeller öne sürülmüştür. Sahlin tarafından çizilen modelde, en küçük ve temel birim olarak aileler, yerel sülalelere, bunlar köy toplumlarına ve köyler de bölgesel konfederasyonlara katılmaktadır. En küçük aile grupları genellikle birbirine bağlı akraba gruplarıdır. Daha büyükleri, küçükler ile yapılan sosyal bir anlaşma şeklindedir. Hepsi akrabalık, klancılık ve evlilikler yoluyla birbirine entegre olmuşlardır. Sahlin sisteme hem bölümlerden oluşması hem de kamu kurumları tarafından oluşturulamayan, idari yapının içine giremediği bir bağlılığı sağladığı için "segmentary system" adını vermiştir.³

Bu tarz yapılar çoğunlukla soy esasına dayandırılmaktadır. Ancak aşiret sistemleri, göçebe toplulukların dış dünya ile ilişkilerinin bir neticesiydi. Öyle ki zaman içerisinde aşiretlerin devlet/yerleşikler ile olan ilişkilerinin değişmesi sistemin de değişmesiyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla aşiret oluşumlarında bir sistemden bahsedilecekse bu soy esasına dayanan tek bir sabit yapı olmayıp aksine değişken, tersine çevrilebilir bir sistemdi.⁴ Örneğin İran'daki aşiret yapıları, bazı büyük konfederasyonlar dışında "deniz anası" gibi dağınık bir biçimde

¹ Richard Tapper, "Anthropologists, Historians and Tribespeople on Tribe and State Formation in the Middle East", Tribes and State Formation in the Middle East, (ed: Philip S. Khoury and Joseph Kostiner), London, 1991, s. 53.

² Ernest Gellner, "Tribalism and The State in the Middle East", Tribes and State Formation in the Middle East, (ed: Philip S. Khoury and Joseph Kostiner), London, 1991, s. 109-113.

³ Hem dairesel olarak hem de tablo olarak kitapta şematik olarak gösterilmiştir. Marshall D. Sahlin, Tribesmen, Foundations of Modern Anthropology Series, Prentice-Hall, INC, New Jersey, 1968, s. 15-16.

⁴ Anatoly M. Khazanov, Göçebe ve Dış Dünya, Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hali Üzerine Mukayese, çev: Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 253-256.

örgütlenmişlerdir. Her kabile konfederasyon, kabile, klan, boy gibi farklı biçimde ve seviyelerdedir. Önderleri için kullanılan han, bey, kethüda gibi ünvanlar da hiyerarşik bir yapı olarak görünse de kullanımları farklılık göstermektedir. Küçük kabilelerin daha büyük konfederasyonlara dahil olmaları, merkezi hükümetin zorladığı, kağıt üzerinde var olan ve daha çok otlak tasarrufu amacıyla teşkil edilen aslında hayali bir yapıdır.⁵ Güney İran'da bulunan Basseri aşireti de 12 bölümden oluşmakla birlikte bölümler arasında bir hareketlilik ve değişkenliğin varlığı yadsınamamaktadır. Öyle ki nüfusun artması üzerine büyük aileler alt bölümlere bölünebilmektedir.⁶ Benzer şekilde yine Yakın Doğu ve İç Asya aşiretlerinin bir şefin etrafından toplanmaları da pragmatik bir gerçeğe dayanmaktadır. Aşiret üyelerinin kendilerini üst bir ataya dayandırma ihtiyacı ise bunun gerçekliğinden ziyade imgesel veya sözleşmesel bir olaydır.⁷

Aşiretlerin oluşumlarını etkileyen bir başka husus onların sosyal organizasyonlarıdır. Göçebelerin organizasyonuna ekolojik vurgular yapılmış, çevre faktörü ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak ekolojinin yanında etkili olan başka unsurlarda vardır. Örneğin, bazı göçebeler sığır, deve ve küçükbaş hayvan olmak üzere üç tür hayvancılık ile meşgul olurlar. Bu durum onların bir takım ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için birleşik bir klan ve yerel işbirliğini gerektirir. Diğer taraftan göçebelerin sürülerinin üretkenlik durumu da organizasyonu etkileyen başka bir husustur. Mesela koyun ve keçinin, sığır ve deveye göre göçebelikleri farklı organizasyonlar gerektirir. Küçükbaş hayvancılıkta, bir hayvan öldüğü zaman eti bir aile tarafından tüketilebilirken büyükbaş hayvan bir aile tarafından tüketilemez, diğerleriyle paylaşılması gerekir.⁸

Aşiret, aynı zamanda göçebelik ve hayvancılık ile birlikte hatta çoğu zaman birbirinin alternatifi olarak kullanılmaktadır. Öncelikle aşiret ile göçebelik ve

⁵ Richard Tapper, "İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler; Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi, çev: Dilek Özdemir, İmge Yayınevi, 2004, s. 40-43.

⁶ Fredrik Barth, Nomads of South Persia, The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy, Oslo University Press, 1961, s.68-69.

⁷ Rudi Paul Lindner, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, (çev: Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 31-32.

⁸ Rada Dyson Hudson-Neville Dyson-Hudson, "Nomadic Pastoralism", Ann Rev Anthropol, 1980, s. 26-35.

hayvancılık arasında nedensel bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Örneğin, Ortadoğu'da aşiretçilik, göçebelik için gerekli olduğu gibi göçebelik de ekonomik bir geçim kaynağı olarak gerekliydi.⁹ Dolayısıyla göçebelik, ekonomik anlamda bir üretim biçimi olan hayvancılık için otlaklar arasında gezmek anlamına gelmekte olup¹⁰ iktisadi faaliyet türünün getirdiği bir zorunluluktur. İnsanların bir grubu toprağı ekerek geçimini sağlarken bir grubu da hayvanlarını besleyip onlardan geçimlerini sağlamakta ve bu tür bir geçim ekonomisi, göçebe hayatı mecbur kılmaktadır.¹¹ Çünkü göçebe aşiret grupları hayvanlarının bakımını kapalı ahır sistemleri ile değil mera sistemi ile gerçekleştirmektedirler. Bunun için de belirli otlak bölgelerinde gidip gelmekte ve gruplarının hepsi göçe eşlik etmektedir.¹² Aşiret yapılarının temeli olan göçebe hayvancılığın ortaya çıkması ise at, eşşek ve deve gibi taşıma hayvanlarının evcilleştirilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Şöyle ki, göçebelerin hayvanların etinden, sütünden, yününden faydalanmayı öğrenmeleriyle birlikte hayvanın canlısı, ölüsünden daha değerli hale gelmeye başladı. Bunun bir sonucu olarak da hayvanları evcilleştirmeye başladılar. Hayvanlar ise zamanla bir sahibe bağımlı hale geldi. Bu süreç ekonomik bir geçim kaynağı olarak göçebe hayvancılığı (nomadic pastoralism) ortaya çıkardı.¹³ Daha sonra göçebe hayvancılık bazı unsurların da etkisi ile şekillendi. Bunlardan birisi ekolojidir ki, bazı yerlerde, bölgenin ekolojik koşullarından dolayı sadece bir hayvan üzerinde uzmanlaşma sağlanmaktadır. Mesela Sahra'nın güneyi ve Doğu Afrika'da deve yaygındır; ama bunun yanında koyun, keçi ve eşşek de vardır. Avrasya Bozkırı, Anadolu ve İran coğrafyasında ise genel olarak koyun ve keçi yetiştiriciliği vardır.¹⁴

Bahsedilen aşiret yapıları ve yaşam biçimleri, onların yerleşikler ve devlet ile kurdukları ilişkilerden etkilenerek değişen bir yapıya sahiptir. Öncelikle temel iktisadi faaliyetleri hayvancılık olan göçebe aşiretler ile ziraatçı yerleşik halkın ekonomisi birbirini kapsamaktadır. Yerleşikler tarımsal olanakları kullanırken,

⁹ Tapper, "Anthropologists", s. 54.

¹⁰ Khazanov, Göçebe ve Dış Dünya, s. 93-93.

¹¹ İbni Haldun, Mukaddime I, (çev; Zakir Kadiri Ugan), Maarif Basımevi, İstanbul, 1954, s. 318.

¹² Khazanov, Göçebe ve Dış Dünya, s. 94-95.

¹³ Thomas J. Barfield, The Nomadic Alternative, Prentice Hall, 1993, s. 5.

¹⁴ Barfield bu hayvanlarda uzmanlaşma konusunu "anahtar hayvan" şeklinde açıklamakta ve göçebe bir toplulukta anahtar bir hayvanın kriterlerini sıralamaktadır. Barfield, Nomadic Alternative, s. 6-11.

aşiretler otlakları kullanmaktadır. Tahıl ve diğer ekili ürünler olmadan göçebe yaşam, hayatın devamı için yeterli değildir. Bunun yanında çadırlarının bezi, kıyafetleri, silahları vs ihtiyaçlarını dışarıdan temin etmektedirler. Yerleşikler ise et, tereyağı ve yün gibi hayvansal ürünleri göçebelere tedarik etmektedirler. Bu bağlamda göçebe-yerleşik ilişkisini Barth, Kuzey Pakistan'da Swat'ta bulunan etnik grupları inceldiği çalışmasında simbiyotik olarak tanımlamıştır. Buna göre Barth üç grup ve iki bölge tanımlar ki Pathans, Kohistani ve Gujars grupları, Swat ve Indus bölgesi olmak üzere iki bölgede yaşamaktadırlar. Bölgeler arasındaki sınırlar doğal bir sınırdır ve bir tarafta Pathans'lar yaşarken birisinde Kohistani'ler bulunmaktadır. İki grup dağlardan dolayı birbirinin bölgesine müdahale edememektedir. Pathans'lar verimli topraklarında geliştirilmiş bir tarım ile meşgullerdir. Kohistaniler hem tarım hem de yaylacı diyebileceğimiz yarı göçebe bir yaşam tarzına sahiptir. Gujars ise tam göçebe olup iki bölgede de bulunmakta ve dağlarda yaşamaktadır. Bu noktada Pathans'ların kullanmadığı dağlık bölgeleri kullanmakta ve büyük bir boşluğu doldurmaktadırlar. Aynı zamanda Pathanslar hayvansal ürünlerini Gujarlardan, onlar da tarımsal ürünlerini Pathans'lardan temin etmektedir. Barth'a göre, bu durum Gujars ve Pathanslar arasında simbiyotik bir ilişki meydana getirmektedir. Öte yandan Kohistaniler arasında bulunan Gujars aynı kaynakları benzer şekillerde kullanmakta olduklarından aralarında rekabet ve çatışmaya dayalı bir ilişki bulunmaktadır.¹⁵ Bununla birlikte "simbiyotik" terimi biyolojik türleri tanımlamada kullanılan bir ifade olmasından dolayı insan gruplarının ilişkileri için kullanılamamaktadır.¹⁶

Aşiret yapılarını asıl olarak şekillendiren ve onların yerleşiklerle olan ilişkilerini belirleyen husus ise göçebelerin devlet ile olan ilişkileridir. Devlet ve aşireti birbirine muhalif olarak gören ve iki taraf arasındaki ilişkide sürekli bir çatışmanın

¹⁵ Fredrik Barth, "Ecologic Relations of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan", *American Anthropologist*, vol. 58, no. 6, pp. 1079-1089.

¹⁶ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 121-122. Bates ise simbiyotik konusunu daha detaylandırarak "mutualism" kavramını kullanarak, takas, alışveriş, ortak toprak kullanımı gibi ilişkilerin iki grubun büyümesi ve hayatlarını devam ettirmesi gibi etkilerinin faydalarına odaklanır. Daniel Bates, "The Role of the state in Peasant-Nomad Mutualism", *Anthropological Quarterly*, vol. 44, no. 3, *Comparative Studies of Nomadism and Pastoralism*(Special Issue)(Jul 1971), pp. 109-131.

hakim olduğunu savunan görüşlerin¹⁷ aksine devlet ve aşiret ortak bir yaşam şeklidir. İki taraf zamanla bir bütün oluşturarak birbirlerinden etkilenmekte ve değişip dönüşmektedirler.¹⁸ Göçebe aşiretlerin yaylak-kışlak arasında yer değiştirmeleri ve aşiret mensuplarının şeflerine olan bağlılıkları sebebiyle devletler, onları sınıflandırmaya ve birbirine benzer şekillerde yönetmeye çalışmışlardır. Bazı durumlarda aşiret grupları oluşturulup başlarına şefler atanmıştır.¹⁹ Böylece hükümetler, aşiretler üzerinde genellikle dolaylı bir yönetim kurmuşlardır. Bu ise aşiret içerisinde politik katmanlaşmayı ve aslında hükümetin otoritesini de artırmıştır.²⁰ Devletin temel işlevlerini yerine getirebilme durumu zamanla güçlendirilen hukuk, çoğulculuk, sosyal hareketlilik ve siyasal temsil gibi koşulların değişmesine bağlı olarak değişmesiyle devletler, sosyal bütünleşme ve siyasal katılımın değişen derecelerinde aşiretleri değiştirmişlerdir.²¹ Bu ise hükümetler ve aşiretler arasında çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Daniel Bradburd'un da belirttiği üzere bu durum bir aşiret devlet problemi değil, devlet şekillenmesi problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Öyle ki Avrupa'da 990'dan itibaren XIX. yüzyıla gelinceye değin çeşitli devlet türleri var olmuştur. Ancak nihayetinde modern-ulus devletler Avrupa'ya egemen olmuş ve tüm dünyaya yayılmıştır. Her devlet kendine özgü olup farklı aşamalar geçirmekle birlikte savaş, üretim biçimi ve jeopolitik konum ile zor kullanımı ve savaşa hazırlık bu devletlerin oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Öyle ki savaşa hazırlık, zor kullanarak insan, para ve erzak gibi ihtiyaçları bulmayı ve tedarik etmeyi gerektirmiştir.²³ Bununla birlikte savaş ve savaşa hazırlık modern devlete özgü olmayıp savaşların devletlerin kurulmasında ve yıkılmasında önemli

¹⁷ Philip S. Khoury and Joseph Kostiner, "Introduction: Tribes and the Complexities of State Formation in the Middle East", *Tribes and State Formation in the Middle East*, (ed: Philip S. Khoury and Joseph Kostiner), London, 1991, s. 2-3. Tapper, "Anthropologists", s. 53.

¹⁸ Yoav Alon, "The Tribal System in The Face of The State-Formation Process: Mandatory Transjordan, 1921-1946" *International Journal Middle East Study*, 37 (2005), 213-220.

¹⁹ Tapper, "Anthropologists", s. 58.

²⁰ Irons bunu Yomut Türkmenleri üzerinde gözlemiştir. William Irons, "Variation in Political Stratification Among the Yomut Turkmen", *Anthropological Quarterly, Comparative Studies of Nomadism and Pastoralism (Special Issue)*, vol: 44, no: 3, (Jul, 1971), s. 152.

²¹ Philip S. Khoury and Joseph Kostiner, "Introduction", s. 6-7.

²² Daniel Bradburd, "Tribe, State and History in Southwest Asia A Review", *Nomadic Peoples*, num; 23, 1987, s. 62.

²³ Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (çev; Kudret Emiroğlu), İmge Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 40-41.

etikleri olduğu bilinmektedir.²⁴ Savaşların bahsedilen etkileri yapmasında kırılma noktası, askeri alanda meydana gelen değişiklik ve bunların meydana getirdiği idari yeniliklerdir. Demir üzeninin yerini kargınının alması, daha sonra bunun top teknolojisi ile geçilmesi modern medeniyetin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Askeri teknolojideki değişimler, savaş alanındaki dönüşümün yanında devletlerin yapısını etkileyecek olan örgütsel yapıda birtakım yenilikleri zorunlu kılmıştır. Nitekim savaşları kazanmak için artık düzenli ordular gerekiyordu.²⁵ Bununla birlikte mutlak devlet döneminde de düzenli ordu sistemine geçilmişti. Ancak ordu paralı askerlerden meydana geliyordu. XVIII. yüzyıldan itibaren paralı askerlerin hem çok maliyetli hem de riskli olduğu görülmeye başlandı. Özellikle Fransız İhtilali ve İmparatorluk savaşları, bu sistemi ortadan kaldırarak halkın savaştığı bir ordu anlayışı getirdi. Bu durum devletin halktan asker toplaması anlamına geliyordu.²⁶ Düzenli ve sayıca kalabalık orduların kurulmasının ardından bunun finanse edilmesi için vergi kaynaklarının artırılması gerekiyordu. Devletlerin savaş öncesi ve savaş sonrası vergi miktarları arasındaki farklılıklara bakıldığında bu daha net anlaşılabilir. Çünkü genellikle savaş zamanlarında yeni vergiler eklenmiştir.²⁷ Avrupa, özellikle vergiyi nakdi olarak toplayıp bununla askeri yatırımlar yapmayı hedeflemeye başladı.²⁸ Böylece yeni savaş sisteminin getirdiği yeniliklerle devlet yeni bir ordu kurmak ve bunu finanse etmek için halktan hem asker hem vergi talep etmeye başladı.

Devletin vergi ve asker ihtiyaçları ülke üzerinde merkezi bir denetim kurması ile mümkün olduğu gibi modern devletin bir görevi de halkına hizmet etmektir. Bunun için ülkelerde iç güvenliği sağlamak adına ordudan farklı olarak polis ve jandarma teşkilatları kuruldu.²⁹ Diğer taraftan asker temini ve verginin temel kaynaklarından olan orta kesimin sadakatini kazanmak önemli hale geldi. Özellikle savaşlarda görüldüğü üzere devletin çıkarları, sıradan halkın katılımına bağlıydı. Nitekim ordular ister zorunlu ister gönüllü olsun, hükümet için önemli olan erkeklerin

²⁴ Martin van Creveld, *The Rise and Decline of The State*, Cambridge University Press, 2003, 242-247.

²⁵ Giddens, *Ulus, Devlet Şiddet*, s. 151-152.

²⁶ Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, s. 149.

²⁷ Creveld, *The Rise and Decline of The State*, s. 224-236.

²⁸ Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupalı Devletlerin Oluşumu*, s. 154.

²⁹ Creveld, *The Rise and Decline of The State*, s. 206.

askerlik yapma isteğiydi. Dolayısıyla hükümetler artık sistemli bir şekilde ülkesindeki erkeklerin askerlik alanındaki yetenekleriyle ilgilendiler. Sivillerin savaş sırasında gösterecekleri yurtseverlik ve gayretleri göz önüne alınan etmenlerden birisi haline geldi.³⁰

Devlet, artık bütün fertlere eşit haklar tanınmalı ve tüm vatandaşların devlet katında çalışmasını sağlamalıydı. Bu şekilde tüm vatandaşlarının gücünü (vergi ve askerlik) kendi maksatları için kullanabilirdi.³¹ Bunun çözümü de eğitimdi. Öyle ki modern devletlerde eğitim, aslında politik bir amaca hizmet etmektedir. Eğitimin amacı, çocuk ve gençlerin iradesini millete uydurmak, devlet sevgisini yerleştirmektir. Bu anlamda okullarda devlete hizmet konusunda ordu, polis ve hazine ile aynı işlevi görmektedir.³² Nitekim modern devletlerle birlikte temel eğitim için devletler tarafından okullar kurulmuştur. Örneğin, Fransa'da memur yetiştirmek için bir okul kurulurken, askeri okullar açılmıştır. Nihayet ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi eğitim alanında yaşanan en önemli dönüşüm olmuştur. Prusya'da ise Eğitim Bakanlığı kurulmuş, okul zorunlu hale getirilerek tüm okullar devlet kontrolüne geçirilmiştir.³³

Diğer taraftan devletlerin taleplerinin sürekli artması, hükümetin halkın bütün kesimi ile temas kurmasını ve doğrudan bir yönetim benimsemesini zorunlu hale getirmiştir. Tek biçimli homojen devletlerde idari yenilikler tüm bölgelere uygulanabilirdi. Bu nedenle devletler, standartlaşmaya ve tek biçimli olmaya çalışmışlardır.³⁴ Fransa modern öncesi dönemde 8 eyalete bölünmüşken bu ayırım yok edilerek merkezi bir bürokrasi kuruldu. Genel bir askerlik hizmeti oluşturularak 19-20 yaş arası herkese eşit olarak tatbik edildi. Eski dini uygulamaların yerine geçmesi amacıyla genel festival ve kutlamalar başlatıldı. Üç renkli bayrak icat edilip ulusal bir marş kabul edildi. Millileştirilmiş spor gösterileri yapıldı. Böylece Fransa, nasyonalizm ile devletin evlendirildiği ilk ülke oldu.³⁵

³⁰ E. J. Hobsbawm, Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik, (çev; Osmanlı Akınhay), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 107.

³¹ Elie Kedourie, Avrupa'da Milliyetçilik, (çev; M. Haluk Temurtaş), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, s. 37-38.

³² Elie Kedourie, Avrupa'da Milliyetçilik, s. 75-76.

³³ Creveld, The Rise and Decline of The State, s. 209.

³⁴ Tilly, Zor, Sermaye ve Avrupalı Devletlerin Oluşumu, s. 168-177.

³⁵ Creveld, The Rise and Decline of The State, s. 197-202.

Devlet bu anlamda yeniden organize edilirken yerel otoriteler merkezi hükümet tarafından yıkılmaktaydı. Ancak yerel gruplar bu duruma direnç gösterince devreye nasyonalizm girdi ve iç bölünmelerin üzerini kapattı.³⁶

Dolayısıyla modern devletler için göçebeler konusunda iki seçenek söz konusudur. Birincisi, göçebelerin ticari amaçlı hayvan yetiştiricisi haline getirilmeleridir ki genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İkinci çözüm, göçebelerin iskân edilerek vergi, askerlik ve asayiş konusunda neden oldukları sorunların önüne geçmektir.³⁷ Bu noktada yerleşmenin, politik bir amaç için zorla mı yoksa ekonomik ve çevresel koşullara bir cevap niteliğinde kendi kendine başlayan bir süreç olarak mı ele alınması gerektiği konusunda ayırım yapılmalıdır.³⁸ Zaman zaman çevresel koşullar, politik ve ekonomik durumlar istekli bir yerleşmeye zemin hazırlayabilmekteydi. Doğal yerleşme (natural sedentarization) olarak adlandırılan bu süreç, tamamen dış etkenlerin etkisi ile kendiliğinden gelişmektedir.³⁹ Göçebeler bazen otlakların azalması, otlak kiralalarının artması ve artık kendi kendilerine yeter durumda olmamaları gibi sebeplerden yerleşik hayata geçebilmekteydi. Çünkü bir köye yerleştikleri zaman otlak kirası ödemeyip köyün merasından faydalanma hakları olacaktı. Bu doğrultuda yerleşen aşiretler, eski göçebe alışkanlıklarını devam ettirebilir, bir kısmı yaylaya çıkmaya devam eder, böylece yarı yerleşik (semi-sedentary) bir durum sergileyebilirlerdi.⁴⁰

Aşiretlerin kendiliğinden yerleşmeleri zaman zaman nüfus oranlarının artmasına paralel olarak yeni neslin yerleşmeye olan ilgisinin artmasının bir sonucu olarak da gelişebilmekteydi. Örneğin Avrasya bozkırlarında yapılan araştırmalarda aşiretlerin yerleşmesi, nüfusun artmasıyla paralellik göstermektedir.⁴¹ Benzer

³⁶ John Breuilly, *Nation and The State*, Manchester University Press, 1993, s. 25-26.

³⁷ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 52-62

³⁸ Nina Swidler, "Sedentarization and Modes of Economic Integration in the Middle East", *When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adaptation and Response*, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980, s. 21.

³⁹ Philip Carl Salzman, "Introduction: Processes of Sedentarization as Adaptation and Response" *When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adaptation and Response*, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980, s. 13-14-15.

⁴⁰ Daniel Bates, "Yoruk Settlement in Southeast Turkey", *When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adaptation and Response*, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980s. 132.

⁴¹ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 235.

şekilde Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde geç dönemlerde yerleşmeyi etkileyen önemli bir husus, ailenin nüfus sayısının artmasına karşılık hayvanlarının bu nüfusu besleyemez hale gelmesiyle olmuştur.⁴² Ancak yerleşmeye geri döndüremez ve kesin bir olgu olarak da bakılamamaktadır. Nitekim toplumsal değişimlerde kesin ve döndürülemez durumlar söz konusu olamadığı gibi yerleşme konusunda da göçebeliğin kesin olarak bırakılması veya göçebelige geri dönülmemesi söz konusu değildir.⁴³ Bununla birlikte diğer bir yerleşme şekli devlet eliyle zorla yapılan yerleştirmedir.

KAVRAMLARA DAİR

Osmanlı İmparatorluğunda aşiret, beyleri tarafından idare edilen, yaygın olarak hayvancılık ile meşgul olan ve buna bağlı iktisadi faaliyetlerini sürdüren, yazın yaylaya kışın kışlaya giden yarı-göçebe gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkmen ve yörük tabirleriyle de sık sık ifade edilen aşiretler, yaylak-kışlak arasında bir yaşam tarzı benimsediklerinden konar-göçer olarak da tanımlanmaktadırlar.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda konar-göçer aşiretler, "il" veya "ulus" adı altında teşkilatlandırılmış, bunlara kaza veya sancak statüsü verilerek buldukları bölgeye göre has, tımar ve zeamet olarak kaydedilmişlerdir.⁴⁴ İl, aşiretlerin birleşmesiyle meydana gelen boylardan oluşmaktaydı. Ardından boy, aşiretlerden, aşiretler ise cemaatler ve cemaatler de oba ile mahallelerden meydana gelmekteydi. Fakat bahsedilen bu teşkilat yapısı sabit ve tek bir sistem üzerine kurulmadığından özellikle cemaat, kabile ve taife gibi tanımlamaları kesin

⁴² Daniel G. Bates, "Güney-Doğu Anadolu'da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma" Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, ed: Erol Tümertekin, Fatma Mansur, Peter Benedict, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, 1971, s. 245-291.

⁴³ Philip Carl Salzman, "Introduction", s.13.

⁴⁴ Faruk Sümer, "Anadolu Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 11, n. 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, s. 509-523. İl teşkilatları için bakınız, Ali Sinan Bilgili, Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Sosyo-Ekonomik Tarih), TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001. Tufan Gündüz, Danişmendli Türkmenleri, Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016. Arif Sarı, XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018. İlhan Şahin, "Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1980.

çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur.⁴⁵ Diğer taraftan bu yapılar zamanla değişen toplumsal ve siyasal durumlara paralel olarak değişip dönüşmüşlerdir. XIX. yüzyıla gelindiğinde İl teşkilatlarının dağılması, özellikle Anadolu'nun doğu bölgesinde bulunan grupların batıya doğru göç etmesi ve bu süreçte parçalanmaları, ayrıca 1691'den itibaren başlayan yerleştirme faaliyetleri aşiret yapılarını dağıtarak küçültmüştür. Şu durumda XIX. yüzyılda aşireti, kendisine bağlı alt gruplarla birlikte kaza ve köylerde dağınık halde bulunan, müdürler tarafından idare edilen ve çoğunlukla hayvancılık ile meşgul olan konar-göçer yapılar olarak tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte XIX. yüzyılda konar-göçerlerin yerleştirilmesi faaliyetleri hız kazandığından bir aşiretin göçebe mi yoksa yerleşik mi olduğu belirsiz olabilmektedir. Şöyle ki, yerleşme aşamasına geçen göçebe bir grubun ziraat ile meşgul olması ve geçimini bundan sağlamaya başlaması zaman alacağından, bir müddet daha hayvancılıkla uğraşmaya devam etmekteydi. Hayvanlarını çobanları vasıtasıyla yaylaya göndermekte veya ailesini köyde bırakarak kendisi yaylaya çıkmaktaydı. Yarı-yerleşik yaşam tarzı sergileyen bu gruplar Osmanlı belgelerinde uzun bir müddet daha aşiret olarak adlandırılmıştır. Bu ise hangi aşiretin göçebe hangi aşiretin yerleşme aşamasında olduğunun tespit edilmesini güçleştirmektedir. Dolayısıyla XIX. yüzyılda aşiret terimiyle her zaman göçebe grupları kast edilmemektedir.

Aşiretlerin konar-göçer yaşam biçimleri her ne kadar yerleşiklerle bütünleşik bir yapı arz etse de merkezi hükümetin otoritesinin zayıfladığı dönemlerde aşiretler ve yerleşikler arasında asayiş sorunları meydana gelmiştir. Merkeze sık sık yansıyan bu olaylarda Osmanlı bürokrasisi aşiret gruplarını genellikle “uygunsuz” olarak nitelendirmiştir. “uygunsuz” ya da “uygunsuzluk” kelimesi Osmanlı literatüründe iki grup arasında meydana gelen çatışmadan azınlıkların isyanlarına kadar çok geniş bir anlamda kullanılmaktaydı.⁴⁶ Aşiretler için kullanılan uygunsuzluk ise çoğu zaman aşiret içerisinde var olan bazı eşkıya

⁴⁵ Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 43.

⁴⁶ Maurus Reinkowski, Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri, 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması, çev: Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 236.

gruplarının sebep oldukları yol kesme, gasp ve adam öldürme gibi eşkıyalık olaylarıyken, uygunsuz kimseler de bu eşkıyalardır.

Aşiretler içerisinde bulunan kimselerin eşkıyalık olaylarına kalkışmalarının sebebi ise çoğu zaman onların “hal-i vahşet ve cehalet” içerisinde kalmalarıyla açıklanmaktadır. Öyle ki Osmanlı Hükümetinde hal-i vahşet ve cehalet içerisinde olma, itaatsizlik ve eşkıyalık ile birlikte kullanılmaktadır. Örneğin Lübnan’da meydana gelen çatışmalar halkın yeterince medenileşmemiş olmasından kaynaklanmaktaydı.⁴⁷ Buna bağlı olarak aşiretlerin eşkıyalık hareketleriyle uygunsuzluklara cesaret etmeleri de onların yeterince medenileşmemeleri, cehalet içerisinde kalmaları nedeniyledir. Burada medeniyetin karşısında yer alan cehalet ile okuma-yazmadan ziyade devleti bilmemek, vergi ve askeri sorumluluklarını yerine getirmemek, beylerine itaat etmek, sorunlarını kanunlara başvurmak yerine beyleri vasıtasıyla çözmeye çalışmak kast edilmektedir.

Şu durumda aşiretlerin asayişsizliklerinin önüne geçilmesi merkezi hükümete göre onların medeniyete tahviliyle mümkündü. Bunun yolu ise göçebe aşiretlerin yerleştirilmesiyle sağlanabilirdi. Şöyle ki yerleşme ile buldukları yerlerde açılan okullara çocuklarını gönderecekler, okullarda devleti öğrenip bilecekler, işlerini beyleri vasıtasıyla değil hükümet yetkilileri ile çözeceklerdi. Böylece eskiden beri var olan cehaletleri aşılmış olacağından uygunsuzlukları da önlenmiş olacaktı. Aynı zamanda devletin aşiretlerden en önemli beklentisi olan onlardan vergi ve asker temin edilmesi sorunu da çözülmüş olacaktı.

Devlet eliyle aşiretlerin yerleştirilmesine 1691’de başlanmış; ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde tamamlanmış bir faaliyet değildi. Bu durum göçebe nüfusun çokluğu yanında yerleşmenin uzun bir zaman diliminde gerçekleşmesi sebebiyle iskân edilen bir grubun göçebeliğe geri dönme ihtimalinin yüksek olmasından kaynaklanmaktaydı. Öyle ki yerleştirilmesi ile ilgili emir gönderilen göçebe bir grubun iskânı çoğu zaman ilk seferde tamamlanmıyordu. Bir müddet sonra yerlerini terk eden gruplar, başka bir mahalde soruna sebep olduklarında onların

⁴⁷ Reinkowski, Düzenin Şeyleri, s. 244.

yeniden iskân edilmesi gündeme geliyordu. Bunda iskân hususunda kurumsallaşmış bir yapının denetim ve gözetimi yapmıyor olması yanında yüzyıllardır hayvanlarıyla yayla-kışla arasında bir yaşam tarzı benimseyen nüfusun bir anda ziraat hayatına adapte olmasının uzun zaman alması da etkili olmaktaydı. Bu nedenle aşiretlerin iskânını, XIX. yüzyılın sonlarında hatta XX. yüzyılın başlarında da devam eden bir faaliyet olarak görmekteyiz.

KAYNAK VE ARAŞTIRMALARA DAİR

II. Mahmud ile birlikte başlayıp Tanzimat ile devam ettirilen idarenin merkezileştirilmesi politikaları çerçevesinde geniş bir yönetim kadrosu ortaya çıkmıştı. Bunun bir sonucu olarak yazışmaların dili ve içeriğinde bazı değişimler yaşanırken daireler arasında gidip-gelen belge sayısı çoğalmıştı. Diğer taraftan zaman zaman bir konunun birkaç birime yazılması, aynı konu hakkında en az birkaç tane belge olmasına neden oldu.⁴⁸ Buna bağlı olarak Tanzimat döneminde konar-göçer aşiretlerle ilgili Osmanlı Arşivinde sayısız belge bulunmaktadır. Bunların hepsini okumak ve yorumlamak kuşkusuz mümkün değildir. Bu nedenle konu ile ilgili birincil önemde olanları üzerinde durulmaya özen gösterilmiştir. Özellikle “Meclis-i Vala”, “İrade” ve “Sadaret” tasnifleri bu anlamda önem arz etmektedir. Diğer taraftan Bab-ı Ali’den vilayetlere ve nezaretlere yazılan hükümlerin toplandığı defterler olan “Ayniyat Defterleri” nin ilgili tasniflerinin incelenmesine önem verilmiştir. Fakat bu tür kaynaklar çoğunlukla konar-göçer aşiretlerle ilgili merkezi hükümete yansıyan sorunlar neticesinde ortaya çıkan kayıtlardır. Bu nedenle çoğu zaman yaşanan problemin çözümüne odaklanmaktadırlar.

Aşiretler ile ilgili sorunların çözümü noktasında Osmanlı bürokrasisi veya çoğu zaman yerel idareciler tarafından merkezi hükümete sunulan layihalar da çalışma açısından önemli görülmüştür. Bu tür belgelerde çoğunlukla aşiretlerin mevcut durumları hakkında bilgi verildikten sonra konar-göçerlerin idaresi, onlardan verginin tahsili ve asker celbi hususlarında çeşitli öneriler teklif edilmekteydi. Bu

⁴⁸ Ali Akıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 103-116.

belgelerin değerini artıran en önemli husus, hükümetin aşiretlerle ilgili kararlarını bu layihaların büyük oranda etkilemiş olmasıdır. Diğer taraftan aşiretlerin sebep olduğu sorunların çözülememesi üzerine zaman zaman bölgeye memurlar gönderilmekteydi. Bu memurlar bölgeyi ve aşireti tahkik ettikten sonra bazen ayrıntılı raporlar hazırlayarak sorunun çözümü için bir rapor hazırlamaktaydı. Bu tür raporlardaki öneri ve teklifler genellikle merkezi hükümet tarafından kabul edilerek bir an önce icra edilmesi için emir verilmekteydi.

Layiha ve raporların yanı sıra aşiretler açısından önemli olan diğer bir kaynak “Temettuat Defterleri” dir. Tanzimat’ın ilanından sonra adil bir vergi dağılımı amacıyla başlatılan ve sosyo-ekonomik tarih açısından önemli birer kaynak değerinde olan temettuat tasnifinde aşiretler adına düzenlenmiş defterler de bulunmaktadır. Bir aşiretin tek bir defterde kayıt altına alınmasından ziyade her aşiretin farklı yerlerde bulunan cemaatleri için ayrı ayrı defterler tanzim edilmiştir. Ancak incelendiği kadarıyla defterler genellikle yerleşik veya yarı-yerleşik aşiretleri kapsamaktadır. Bu da çalışma açısından temettuatların eksik yönünü oluşturmaktadır.

Aşiretlerin nüfusunun tespit edilmesi açısından temel başvuru kaynaklarından olabilecek “Nüfus Defterleri” fonunda ise aşiretlerle ilgili defterlerin sayısı oldukça azdır. Var olan defterlerin de iskân sırasında tutulan kayıtlar olduğu anlaşılmaktadır. Neticede konar-göçer aşiretlerin temettuat ve nüfus sayımlarında yer almayışi merkezi hükümet ve yerel idareciler arasında yapılan yazışmalardan da anlaşıldığı üzere onların çoğu zaman tahrirlere dahil olmamak için kaçmaları ve gizlenmeleri nedeniyledir. Bunu önlemek için hükümetin yeterli memura sahip olunmaması ise konar-göçerlerin sayımlarının her zaman ertelenmesiyle sonuçlanmıştır.

Bununla birlikte merkezi hükümetin göçebe gruplarını yerleştirme sırasında hassas olduğu hususlardan birisi kayıtlarının tutulmasıydı. Bu bağlamda her zaman olmamakla birlikte iskân sırasında ayrıntılı defterler tanzim edilmekteydi. Dolayısıyla aşiretler ile ilgili önemli bir defter grubunu “İskân Defterleri” teşkil

etmektedir. Burada aşiret hanelerinin yerleştirildiği yerler verilmekte ve hane reislerine tayin edilen meslekler yazılmaktaydı. Bazı defterlerde mesleklerin tayini ile ilgili izlenen metot hakkında detaylı bilgiler de yer almaktadır. Aynı zamanda başka bölgelere nakledilen haneler belirtilerek nakil sebebi üzerine not düşülmüştür. Zaman zaman ölen kişilerin hanesi üzerine not alınmış olması ise bazı defterlerin daha sonra işlem gördüğünü göstermektedir.

Defterlerde, her köyün sonunda yerleşmenin gerçekleştirildiği köyün muhtarlarının iskân edilen hanelere olan kefaleti yer almakta, defterin en sonunda da aşiretler birbirine kefil edilip onlardan taahhüt alınmaktaydı. Fakat aşiret hanelerinin iskândan firar etmelerinin merkezi hükümet ve yerel idarecileri uğraştıran önemli bir husus olduğu göz önüne alındığında bu taahhütlerin ne kadar geçerli olduğu, buna bağlı olarak iskân edilen hanelerin kaçının iskâna riayet edip istikrar gösterdiği şüpheyle yaklaşılması gereken bir durumdur. İskân defterlerinin başka bir sıkıntısı ise genel bir iskân faaliyeti sonucunda tutulmayıp, parça parça yerel mahiyette düzenlenmiş olmasıdır. Nitekim zaman zaman herhangi bir tarihte bir sayfalık iskân defteri düzenlenerek 10-15 hanenin iskânı kayıt altına alınırken, başka bir tarihte birkaç aşiretin tek defterde kayıt altına alındığı da görülmektedir.

Öte yandan bahsedilen defterler beklenildiği kadar fazla değildir ya da tasniflerinin henüz yapılmamış olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan tasnifler ise farklı fonlarda tasnif edilmiş olup MAD, NFS, TMT veya ML. CRD fonlarında yer almaktadır. Bunlar içerisinde bazı defterlerin aşiretin iskânı sırasında tutulan bir iskân defteri olduğu ise ancak detaylı bir incelemeden sonra anlaşılabilir. Ayrıca Osmanlı Arşivinde bulunan iskân defterlerinin bir kısmı tadilat aşamasında, hasarlı olarak görünmektedir. Bu nedenle arşivde iskân defteri şeklinde özetlenmiş olan tüm defterler temin edilememiştir. Dolayısıyla tedarik edilen defterler üzerinden devletin konar-göçerleri iskân politikası üzerine genel yorum ve kanaatlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Aşiretlerle ilgili Osmanlı Arşivi kaynaklarının en büyük sorunu ise büyük ölçüde devlet bakış açısını yansıtmadır. Belgelerde aşiretlerle ilgili sıklıkla geçen “hâl-i bedeviyet”, “cahiliyet” içerisinde olup “medeniyetten bihaber” olmaları şeklindeki ifadeler devletin onlara bakışını yansıtmaktadır. Özellikle yerel idarecilerin bölgelerindeki aşiret eşkıya gruplarını “arsız ve edepsiz” olarak nitelendirmesi de benzer bir bakışı ifade etmektedir.

Bununla birlikte bazen mahalli idarecilerin bazen aşiretin yönetiminde bulunan kişilerin aşiret üzerindeki baskıları sonucu haklarını aramak amacıyla aşiret tarafından merkeze sunulan arzuhaller az da olsa aşiret bakış açısı hakkında ipucu verebilmektedir. Bu tür yazılarda halk genellikle kendilerinden fazla vergi tahsil edildiği, aşiret ahalisine zulüm edildiği ve gerekli şartların sağlanması koşuluyla iskân edilmeyi veya haksızlığa uğradıklarını ifade ederek isteklerde bulunmaktaydılar. Fakat arzuhaller, çoğu zaman aşiret ileri gelenleri tarafından kaleme alınmış olduğundan bu yazılardan aşiret ahalsinin gerçek temennisini anlamak güçtür.

Netice itibariyle Osmanlı Arşiv kaynaklarında Osmanlı Devlet’inin Tanzimat döneminde aşiretlerle ilgili politikasını ortaya çıkarmaya yardımcı olarak genel bir düzenleme veya nizamnameye rastlanmadığını belirtmek gerekir. Kaynaklar daha çok merkeze yansıyan problemler ve onlara karşı alınan tedbirler şeklindedir. Bu cümleden olarak sorun ve çözüm önerilerinden genel bir iskân politikası çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında arşiv vesikalarında, çoğu zaman bir aşiret yerleştikten sonra bir müddet daha aşiret olarak anılmaya devam etmiştir. Bu durum belgelerde aşiretin göçebe mi yerleşik mi olduğunun anlaşılmasında güçlük çıkarmıştır.

XIX. yüzyıl aşiretlerle ilgili özellikle onların iskân edilmeleri hususunda Osmanlı Arşivini destekleyen en önemli kaynağı kronikler oluşturmaktadır. Kırım Savaşından sonra Anadolu’nun güneydoğusunun ıslah ve iskânı için bölgeye gönderilen Fırka-ı İslahiyye ordusunda görev alan Ahmet Cevdet Paşa, tanık olduğu olayları kaydederek kendisinden sonra vakanüvis olan Lütfi Efendi’ye

tezkereler şeklinde göndermekteydi. Bu tezkerelerden meydana gelen “Tezakir” adlı eser, iskân tarihi açısından çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Öyle ki bu tezkerelerden 27 ve 28. tezkere Fırka-ı Islahiye’nin faaliyetlerine ayrılmıştır. Daha sonraki yıllarda II. Abdülhamit’in emriyle Tezakir’in bir özeti niteliğinde Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılarak padişaha takdim edilen “Maruzat” isimli eserde de Fırka-ı Islahiye iskânına geniş yer ayrılmıştır. Öte yandan yine Fırka-ı Islahiye ordusunda görev alan Gazi Ahmet Muhtar Paşa da bölgedeki izlenimlerine Sergüzeşt-i Hayatım adlı eserinin birinci cildinde yer ayırmış olması konu ile ilgili dönem kaynaklarının önemini artırmaktadır.

Diğer taraftan XIX. yüzyılda 41 yıllık vakanüvislik dönemi olan Lütfi Efendi’nin 1825-1876 yılları arasını kapsayan tarihini de zikretmek gerekmektedir. Bu anlamda Lütfi Tarihi, aşiretlerin iskânından ziyade dönemin genel siyasetinin anlaşılması açısından çalışmanın temel başvuru eserleri arasında yer almıştır.

Tüm bunların yanında 1980’lerden itibaren Osmanlı Arşivinin tasnifine yönelik faaliyetlerin hız kazanmasına paralel olarak dünyada ve Türkiye’de Osmanlı Tarihi çalışmaları hız kazanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri konu eden çalışmaların başında Cevdet Türkay’ın eseri gelmektedir. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü’nde “Arşiv Ayırma Kurulu”nda bulunan Cevdet Türkay, Osmanlı Arşivindeki belge ve defterlerden hareketle Oymak, Aşiret ve Cemaatleri tasnif ederek yerleşim yerleri ve bağlı bulunduğu toplulukları tablolastırarak ayrıntılı bir eser hazırlamıştır.⁴⁹ Aşiretlerle ilgili temel başvuru eserleri arasında yer alan diğer kıymetli bir çalışma Faruk Sümer tarafından yapılmıştır.⁵⁰ Osmanlı Arşivinde bulunan mühimme kayıtlarına dayanılarak Ahmet Refik tarafından yapılan “Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200) adlı eser de zikredilmesi gereken ilk çalışmalar arasındadır.⁵¹

⁴⁹ Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005. (İlk bakısı 1979’da yapılmıştır.)

⁵⁰ Faruk Sümer, Oğuzlar(Türkmenler); Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

⁵¹ Ahmet Refik, Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

Daha sonraki yıllarda Osmanlı Devlet'i tarafından konar-göçer topluluklara verilen idari ve ekonomik yapılar müstakil çalışmalarla detaylı olarak incelenmiştir. Bu anlamda İlhan Şahin'in "Yeniil Türkmenleri", Ali Sinan Bilgili'nin Tarsus Türkmenleri", Hasan Basri Karadeniz'in "Atkeçen Yörükleri", Tufan Gündüz'ün "Bozulus Türkmenleri" ve "Danişmendli Türkmenleri", Arif Sarı'nın "Dulkadirli Türkmenleri" isimli çalışmaları XVI. ve XVII. yüzyılda aşiretlerin durumları için önemli eserlerdir. Diğer yandan XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılda aşiretlerin durumları ile ilgili çalışmalar XVII. yüzyıl için Cengiz Orhonlu, XVIII. yüzyıl kapsamında Yusuf Halaçoğlu ve aşiretlerin Rakka'ya iskânı hususunda Murat Çelikdemir tarafından yapılmıştır.⁵²

Bu çalışmanın kapsadığı XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, dönemin aşiretlerini konu alan lokal pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaktadır. Bunların örneklerini artırmak mümkün olmakla birlikte son yıllarda aşiret bazında kapsamlı olarak yapılan çalışmalardan Mehmet Rezan Ekinci'nin "Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti, XVIII-XIX. Yüzyıl" ve Erdal Çiftçi tarafından hazırlanan "Fragile Alliances in the Ottoman East: The Heydaran Tribe and The Empire, 1820-1929" adlı doktora tezleri zikredilmelidir.

Öte yandan XIX. yüzyılda aşiretlerle ilgili hükümeti meşgul eden alanlardan birisi onların iskân edilmesiydi. Abdullah Saydam tarafından Anadolu'nun orta kesimindeki aşiretlerin iskânını ele alan makalesi bu anlamda en çok faydalanılan çalışmalar arasındadır. Diğer taraftan Anadolu'nun güneydoğu bölgesinin iskânını ele alan doktora tezleri hazırlanmıştır. Bunlardan Andrew Gordon Gould, "Pashas and Brigands" adlı doktora tezi güneydoğu bölgesindeki aşiretler üzerine yapılmış ilk çalışmalardandır. Ardından Çukurova'nın uluslararası pamuk ticaretine açılmasını ele alan ve bunun bir sonucu olarak bölgedeki konar-göçer aşiretlerin pamuk üzerindeki etkisine değinen Meltem Toksöz'ün "Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean" adlı çalışmasını zikretmek

⁵² Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayınları, İstanbul, 1987. Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2206. Murat Çelikdemir, "Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2001.

gerekmektedir. Doğrudan Fırka-ı İslahiyye'nin faaliyetlerini ele alan Fatih Sansar'ın "Tanzimat Dönemi Bir İskân Modeli; Fırka-ı İslahiyye ve Güney Anadolu'nun İskânı" adlı yüksek lisans tezi ise Tanzimat döneminin iskân politikasının bir parçasını yansıtmaya bakımından önemlidir.

XIX. yüzyılda aşiretlerle ilgili Osmanlı hükümetini meşgul eden başka bir husus, İran ile olan sınır anlaşmazlıklarına paralel olarak bölgede bulunan konar-göçerlerin durumuydu. Buna bağlı olarak hudutta bulunan aşiretlerin özellikle sınır politikaları çerçevesinde değerlendirilmesi anlamında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Sabri Ateş'in "Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples, 1843-1881" adlı doktora tezi, bölge aşiretleri ile ilgili verdiği bilgilerden ötürü dikkate değerdir. Bunun yanında doğrudan bölgedeki Kürt aşiretlerini ele alan Fehminaz Çabuk'un "Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi 1850-1900" adlı çalışması, aşiretlerin devlet politikalarına etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Yine bu dönemde devlet-aşiret ilişkileri hususunda çalışma açısından yol gösterici nitelikte olan Yonca Köksal'ın "Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire" adlı makalesi belirtilmelidir. Selim Deringil'in "İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)" ve "Hal-ı Vahşet ve Bedeviyette Yaşarlar; Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu ve Post-kolonyalizm Tartışması" isimli çalışmaları geç tarihleri kapsamakla birlikte bazı kavramlara dikkat çekilmesini sağladığından zikredilmelidir.

Bunlarla birlikte Tanzimat döneminde devletin konar-göçerlerle ilgili genel politikası hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Bu tezin amacı, XIX. yüzyılın önemli dönüm noktalarından olan Tanzimat Ferman'ından 1876'ya kadar geçen süreçte devletin aşiretler üzerindeki politikalarıyla ilgili boşluğu bir parça doldurmaktır. Bunun için XIX. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun batı kesiminde bulunan yörüklerin iskânları farklı bir seyir izleyerek erken dönemlerde yerleşik yaşama

geçildiğinden hala göçebe yaşamın devam ettiği Anadolu coğrafyasının orta kesimden başlayarak doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunan aşiretlere odaklanılmıştır. Ancak ele alınan konular çerçevesinde bir aşiret üzerine odaklanmak, genel politikanın ortaya çıkarılmasına engel olacağından hem de XIX. yüzyılda aşiret yapılarının küçülmesine paralel olarak bir aşireti takip etmenin güçleşmesinden dolayı konular farklı aşiretler üzerinden ele alınmıştır. İdari yapıda ele alınan aşiret müdüriyeti kurumunun genel özellikleri, atanması, azledilmesi, ödüllendirilmesi, görevleri gibi hususlar birçok aşiretteki müdürlüğün incelenmesi neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Yine aşiret kaymakamlıklarında, Yeniil, Cihanbeyli, Boynuinceli, Koçgiri aşiretleri ele alınmıştır. Devlet-aşiret ilişkilerinde, aşiretlerden ziyade bunun yol ve yöntemlerine odaklanılmış, taltif, nasihat heyetleri, arzuhaller üzerinden konu işlenmiştir.

Diğer taraftan Osmanlı Devlet'inde Tanzimat döneminde aşiretlerle ilgili yazılar daha çok sorunlar üzerinden gittiğinden askerlik, vergi ve asayiş hususunda konar-göçerlerle ilgili problemler genel olarak ele alınmıştır. İskân kısmında ise yerleşirken iskân defterleri tutulan Avşar ve Rişvan aşiretleri ön planda tutulmuştur. Diğer taraftan Vecihi Paşa ve Fırka-ı Islahiyye tarafından gerçekleştirilen iskân faaliyetleri ele alınmıştır.

1. BÖLÜM: AŞİRETLERİN İDARESİ

Osmanlı İmparatorluğunda kuruluş yıllarından itibaren merkezi bir devlet politikası takip edilmiş, ilk yıllardan itibaren devlet otoritesine engel teşkil eden kişi ve kurumlar ortadan kaldırılarak merkezi otoriteyi tesis edecek kurumlar yerleştirilmiştir.⁵³ Eyalet sistemi, temel birim olan sancak esasına göre teşkil edilirken sancak, merkezden atanan sancakbeyleri tarafından idare edilmektedir. Sancaklardan oluşan eyaletler ise merkezden atanan beylerbeyi tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla merkezde kul sisteminden yetişen görevlilerin atandığı eyalet idaresi, merkezi bir yapı arz etmektedir.⁵⁴ Osmanlı hükümeti, bahsedilen idari yapı içerisinde XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'daki Türkmen aşiretlerini hem vergilerin daha kolay tahsil edilmesi hem de aşiretler üzerindeki merkezi kontrolün sağlanabilmesi için "İl" veya "Ulus" adı altında teşkilatlandırmıştır. Aşiretlerden meydana gelen bu "İl" teşkilatlarına kaza veya sancak statüsü verilerek buldukları bölgeye göre has, tımar veya zeamet olarak kaydedilmişlerdir.⁵⁵

İl teşkilatları genel olarak, en üstte il bulunmak üzere boylara ve cemaatlara ayrılmıştır. İl'in başında hükümet tarafından atanan "Türkmen ağası" veya "Voyvoda" bulunmakta olup temel görevi, kethüda ve boy beyleri tarafından toplanan vergileri hazineye ulaştırmaktır. İl'i meydana getiren boylar ise aşiretlerin idari bakımdan birleşmesi ile meydana gelmekte ve kendi içerisinde bir nizama sahip bulunmaktadır. Aşiret ileri gelenlerinin önerileriyle seçilen ve merkezi hükümet tarafından onaylanan bir Boy Beyi tarafından yönetilmektedir. Aşiretlerin her birinin başında ise Kethüdalar yer almakta, bünyelerinde bulunan cemaatlerin idaresini sağlamaktadırlar. Cemaatler ise kendi içlerinden seçtikleri bir Oymak Başı tarafından idare edilmektedir.⁵⁶

⁵³ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300- 1600), çev. Halil Berktaş, Eren Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 47-49.

⁵⁴ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600), çev; Ruşen Sezer, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 122.

⁵⁵ Faruk Sümer, "Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt; 1, sayı; 1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), s. 511. Tufan Gündüz, Bozkırın Efendileri, Türkmenler Üzerine Makaleler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 121-122.

⁵⁶ Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 46-50.

İl teşkilatlarından Halep Türkmenleri, diğer il teşkilatlarının oluşumunda önemli bir rol oynayarak Halep'te ve Halep'in kuzeyinde yaşamaktaydı. Sivas taraflarında yaylaya çıkmakta ve burada Dulkadirli ile birleşerek Bozulus'un Şam kolunu meydana getirmektedir. Dulkadirli ulusu ise Oğuzların Üçok ve Bozok koluna mensup olup Maraş, Elbistan, Kars ve Sis (Kozan) ile kuzeyde Bozok ve Sivas bölgelerini yaylak-kışlak olarak kullanmaktaydı. Maraş eyaleti adıyla kaydedilen Dulkadirli, Maraş ve Bozok olmak üzere iki uzak sancaktan meydana gelmekteydi.⁵⁷

Sivas'ın güneyi ile bugünkü Kangal bölgesini kapsayan Yeniil Türkmenleri ise birisi Dulkadirli kolu ve diğeri Halep Türkmenlerinin Yaban-eri kolu olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Osmanlı eyalet idaresi içerisinde kaza statüsü verilen Yeni İl Türkmenleri, yazın Arapgir, Canik, Divriği, Bozok, Çorum, Amasya ve Sivas taraflarında yaylamakta, kışın Şam taraflarına inmekteydi. Yeniil'in önemli bir özelliği 1548'de Üsküdar'daki Mihrimah Sultan evkafına, 1583'den sonra yine Üsküdar'da bulunan Nurbanu Sultan evkafına kayıtlı olmalarından dolayı önce Mihrimah Sultan ve daha sonra da Nurbanu Sultan evkafının reayası olmalarıdır. Bu vakıfların Üsküdar'da bulunmasından dolayı da Yeniil Türkmenleri zaman zaman Üsküdar Türkmenleri olarak da anılmışlardır.⁵⁸

Dulkadirli ve Halep Türkmenlerine mensup aşiretler tarafından meydana getirilen Bozulus Türkmenleri ise Diyarbakır bölgesinde bulunmaktaydı. Kışın Urfa-Diyarbakır-Mardin bölgesinde Beriyye adı verilen yere giderken yazın yaylak için iki ayrı kolu takip etmekteydi. Birincisi, Mardin Türkmen Deresi Murat Suyu'ndan karşıya geçtikten sonra Muş üzerinden Bingöl yaylalarına, Erzurum ve Kars'a kadar giden yoldu. İkinci grup, Karacadağ'ın batı eteklerinden Ergani'yi geçip Murat Suyu'na varmaktaydı.⁵⁹ Bozulus Türkmenleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu'ya doğru göç edip dağılmaya başlamıştır. Bu durum ulusun sancak

⁵⁷ Arif Sarı, XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.

⁵⁸ İlhan Şahin, "Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1980, s. 153 vd.

⁵⁹ Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, s. 79-80.

statüsünü kaybetmesine yol açtığı gibi çeşitli eşkıyalık hareketlerine karışmasına da sebep olmuştur.⁶⁰ Nitekim Bozulus'un Batı'ya doğru dağılmasıyla ve Yeniil'den ayrılan grupların birleşmesiyle 1582'de Danişmendli Türkmenleri teşkil edilmiştir.⁶¹

Diğer taraftan bahsedilen il teşkilatları dışında Anadolu'nun doğu ve güney doğusunda bulunan aşiretler, daha çok Kürt emirlikleri bünyesinde yer almışlardır. Bölgedeki Kürt emirlikleri ise çok eski dönemlere dayanmakta olup Moğol ve Timur'un istilasıyla parçalanmaya başlamışlar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin politikalarıyla iyice küçülmüşlerdi. Osmanlı Devleti bölgeyi fethettiğinde dağlık bölgelerde birkaç emirlik kalmış, aşiretler de küçülüp parçalanmışlardı.⁶² Şu durumda bölge fethedildikten sonra Diyarbakir ülkede beşinci eyalet olarak tanımlanmış; ancak bölgenin coğrafi, siyasi ve sosyal özellikleri göz önüne alınarak sancak statüsünde bazı farklılıklar yaşanmıştır. Diyarbakir eyaletinde klasik Osmanlı sancakları dışında ekrad (yurtluk-ocaklık) ve Hükümet sancakları yer almıştır. Kurulan bu yapıda, hâlen varlığını devam ettiren Kürt emirlikleri de idari yapının bir parçası olarak yer almıştır.⁶³

Bu anlamda Amed ile Cizre arasında bulunan Hasankeyf, soylarının Selahattin Eyyubi'ye dayandığını iddia edip kendi adına hutbe okutup para bastıran beş melik tarafından yönetilmekteydi. Bölgenin Osmanlı'ya katılmasından sonra ise Melik Halil tarafından bölgenin idaresi sürdürüldü. Kendisi öldükten sonra oğulları arasındaki rekabet ise beyliğin sonu oldu. Hakkari bölgesini, Abbasi soyundan gelen mirler yönetmekteydi. Çemişgezek, Dersim'in en zor gidilebilen yerlerinden birisi olup Selçuklu soyundan gelen ve birçok aşiretin itaat ettiği güçlü bir aile tarafından idare edilmekteydi.⁶⁴ Hakkında en çok bilgi sahibi olunan emirlik ise

⁶⁰ Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, s. 84; Planhol, "Geography, Politics and Nomadism in Anatolia", s. 527-528.

⁶¹ Tufan Gündüz, Danişmendli Türkmenleri, Kırşehir-Neveşehir-Aydın Hattında Aşiretler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 50-51.

⁶² Hakan Özoglu, Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği, Kimlik, Evrim, Sadakat, çev: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 92-93.

⁶³ Bayram Kodaman, Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Genel Başkanlık Özel, Ankara, 1986. Nejat Göyünç "Diyarbakır Beylerbeyiliği'nin İlk İdari Taksimatı", İÜEF Tarih Dergisi, sayı; 23 (Mart 1969), s. 23-34.

⁶⁴ Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, (çev: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 218-228.

Ahlat, Muş, Hınıs bölgelerini içeren Bitlis emirliğidir. Yerli ahalisi çoğunlukla Ermeni olup dağlarında göçebe Kürt aşiretleri yaşamaktaydı. Diğer bir emirlik ise Irak tarihinde önemli bir rol oynayan Baban emirliğidir.⁶⁵

Osmanlı Devleti bölge halkı olan Kürt aşiretlerinin idaresinde önemli bir konumda olan emirlikler ile ilgili politikasında, emirliğin bulunduğu bölgenin konumu, ulaşılabilirliği ve aşiretin iç yapılanması önemli bir etkendi. Güçsüz aşiretler Osmanlı Devleti'nin bir parçası yapılmaya çalışılırken güçlü ve ulaşılması zor olan aşiretlere, özellikle İran sınırında bulunanlara daha hassas davranılmaktaydı.⁶⁶ Nitekim Bitlis emirliğindeki Abdal Han'ın gelirinin yüksekliği, Osmanlı ordusuna verdiği asker sayısının azlığı, mirin yargı bağımsızlığının bulunması emirliğin sınırdaki yer almasıyla alakalıydı.⁶⁷ Diğer taraftan Osmanlı Devleti bölgede dağılmış küçük Kürt aşiretlere "birleştir ve yönet" politikası uygulamaktaydı. Beyliğin babadan oğula geçmesine özellikle dikkat edilmekte, bey öldüğünde yönetici hanedan dışında başka bir aileye beyliğin verilmesine sıcak bakılmamaktaydı. Böylece bölgede güçlü bir liderlik yaratılmakta ve Kürt mirlerinin Osmanlı yönetimine bağımlı hale gelmesi sağlanmaktaydı.⁶⁸ Bununla birlikte Anadolu'nun doğusunda uygulanan idari yapı, devletin kontrolünden tamamen uzak değildi. Öyle ki mali açıdan, sancak beyi olan kişi merkeze belirli bir miktar vergi ödemek zorundaydı. Adli sahada klasik Osmanlı sancaklarında olduğu gibi merkezden kadı ataması yapılmıyordu. Askeri anlamda ise sancakbeyi konumunda bulunan kimse kapı halkı ile birlikte gerektiğinde sefere katılmak zorundaydı.⁶⁹

Böylece idari yapıda mali ve idari açıdan merkezden sancaklara kadar merkezi bir idare kurmuş olan Osmanlı Devleti'nin otoritesi, XVII. yüzyıldan itibaren aksi bir yöne doğru evrilmeye başlamıştır. Şöyle ki 1683-1699 yıllarında Kutsal İttifakla, ardından 1768-1774 Rusya ile yapılan ve önceki yıllara göre daha uzun

⁶⁵ Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 246-264.

⁶⁶ Özoğlu, Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği, s. 107.

⁶⁷ Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 266.

⁶⁸ Özoğlu, Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği, s. 104.

⁶⁹ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 118.

süren savaşlar neticesinde devletin nakde olan ihtiyacı artmıştır. Hazinesinin artan ihtiyaçlarının karşılanması ve savaşların finanse edilebilmesi için vergi toplama konusunda yaygınlaştırılan iltizam ve ardından malikâne sistemi ise ülkenin idari yapısında birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir.⁷⁰ Öte yandan XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezir rütbesine sahip kimselerin sayısının artması, buna karşılık beylerbeyi olarak atanması için eyalet sayısının artmaması üzerine bu gibi kimselere bazı sancaklar “Arpalık” olarak eskisine göre daha sık bir şekilde verilmeye başladı. Bu sistem ile kendilerine sancağın gelirleri verilen üst rütbeli kimseler çoğunlukla sancağa gitmeyip kendilerine verilen bölgenin yönetimini vekilleri aracılığıyla yönetmekteydi. Mütesellim olarak adlandırılan bu kimseler ise genellikle bölgenin ileri gelenlerinden oluşmaktaydı.⁷¹

Dolayısıyla mütesellimlik ve mültezimlik kurumu yerel eşrafın ön plana çıkmasına zemin hazırlarken ayanlığın da resmi bir kurum olarak ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Şöyle ki ayan olarak yükselen aileler mütesellimlik yoluyla güçlerini elde etmekteydi. Malikâne sisteminin yaygınlaşması ve yerli ailelerin malikâneleri ele geçirmeleri ile mütesellimlik ayanlığın yaygınlaşmasında etkili olurken leventlerin paşa kapısı bulmakta zorlanmaları neticesinde yerli ailelerin maiyetlerine girmeleri ayanların askeri anlamda da güçlenmesini sağlamıştır.⁷²

Nihayetinde “ayanlık düzeni” olarak da adlandırılan yeni dönem Anadolu’nun ve devletin içinde bulunduğu karışıklıkların içerisinde doğmuştur. Osmanlı Devleti, merkeziyetçiliğin tam aksi olan bu düzeni, modernleşme için bir gereklilik olan sosyal huzuru sağlamak amacıyla meşrulaştırmıştır. Ayanlara askeri ve mali sahalarda sorumluluklar yükleyerek derebeylik rejiminin gelişmesine yol açmıştır. XVIII. yüzyılın ortalarında ayan ve eşrafa resmi statü verilerek sancakbeyi veya beylerbeyi olma hakkı tanınmıştır. Böylece buldukları yerlerde vali konumuna yükselen ayanlar, güçlerini artırarak haklar elde etmeye devam etmişlerdir. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise ayanlar Anadolu ve Rumeli’de yaygınlaşmış,

⁷⁰ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 101-102.

⁷¹ Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, der: Tülay Erçoekun, İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 99.

⁷² Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 102-108.

idari, mali, askeri alanlardaki yetki ve görevlerinin yanında merkezi hükümette de önemli bir rol oynamaya başlamışlar, zaman zaman veziriazamın görevden alınmasında rol oynarken zaman zaman da Padişah'ın tahttan indirilmesinde etkili olmuşlardır.⁷³

Osmanlı idari yapısında görülen bu türden çözümler aşiretlerin idari yapısına da yansımıştır. Bahsedilen aşiret teşkilatları dağılmış, kaza veya sancak statülerini kaybetmişlerdir. Örneğin Bozulus Türkmenlerinin, Osmanlı-İran savaşları, artan vergi yükü, Celali Fetreti gibi sebeplerle dağıldıkları, buna bağlı olarak sancak statülerinin ise ortadan kalktığı görülmektedir. Merkezi hükümetin tüm engellemelerine rağmen Bozulus Türkmenlerinin bir kısmının Orta Anadolu'ya dağılmasının engellenememesi ise yerleşik ahali ile çatışmalarına zemin hazırlamıştır. Bunun üzerine bir müddet sonra Orta Anadolu'da Bozulus'a yeniden bir düzen verilmişse de 1673'e gelindiğinde tekrar dağılmışlardı.⁷⁴ Benzer şekilde Sivas bölgesinde bulunan Yeniil Türkmenlerinin de bugünkü Çorum ve Amasya tarafına gelerek dağıldıkları anlaşılmaktadır.⁷⁵ Nihayetinde Bozulus, Yeniil ve Halep Türkmenlerinden Orta Anadolu'ya doğru dağılan aşiretleri yeniden kontrol altına almak amacıyla XVII. yüzyılda Danişmendli Türkmenleri teşkilatı meydana getirilerek kaza statüsü verilmiştir.⁷⁶

Anadolu'nun doğu ve güney doğusunda ise özellikle Rusya ile yapılan savaşlar bölgenin İstanbul ile bağlantısı neredeyse koparmıştır. Beyler bağımsız hareket etmeye başlamışlar, bir yandan da bölgede uygulanan yurtluk-ocaklık sisteminin suiistimal edilmesi üzerine bunun düzenlenmesi için çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Ancak yapılacak bir düzenleme bölgede çok sayıda askerin istihdam edilmesini zorunlu kıldığından bir müddet sonraki dönemlere ertelenmiştir.⁷⁷

⁷³ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730- 1839)", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt; 8-12, sayı; 14-23, s. 51-61.

⁷⁴ Gündüz, Bozulus Türkmenleri, s. 84-87.

⁷⁵ Şahin, "Yeniil Türkmenleri", s. 35.

⁷⁶ Gündüz, Danişmendli Türkmenleri, s. 50-51.

⁷⁷ Bazı beyler yurtluk-ocaklıklarını İran'lılara para karşılığı satmaya başlamışlardı. Böyle bir durum ise İran'ın Osmanlı'nın sınır topraklarında hak iddia etmesine zemin hazırlıyordu. Bunun yanında beyler, yurtluk-ocaklıklarını genişletme politikası da izliyorlardı. Bunların dışında bağımsız kişi veya gruplar da vardı ve bölgenin dağlık coğrafyasından dolayı devletin bu gruplara müdahalesi pek mümkün olmuyordu. Yerel otoritelerin bu başıboşluğunun

Öte yandan XVIII. yüzyıldan itibaren yükselmeye başlayan merkezi modern devletlerde, devletlerin vergi ve askerlik taleplerinin artması, hükümetin halkın bütün kesimi ile temas kurmasını ve doğrudan bir yönetim benimsemesini zorunlu hale getirmişti. Bu ise tek biçimli homojen devletlerle sağlanabilmekteydi. Dolayısıyla devletlerde, standartlaşmaya ve tek biçimli olmaya yönelik uygulamalar görülmeye başladı.⁷⁸ Devletler, yeniden organize olmaya başlarken yerel otoriteler merkezi hükümetler tarafından teker teker yıkılmaktaydı.⁷⁹

XIX. yüzyılın başlarında benzer düşüncelerle tahta geçen II. Mahmud'a göre reformların başarılı olması için kaynağını hükümetten almayan her türlü iktidar yok edilmeli, tek otorite kaynağı padişahın otoritesi olmalıydı.⁸⁰ Bu fikirlerle hareket eden II. Mahmud, her ne kadar ayanlarla Sened-i İttifak'ı imzalamışsa da kısa sürede senedin yükümlülüğünü ortadan kaldırarak⁸¹ merkezîyetçi hedeflerle birtakım yeniliklere girişti.⁸² Merkez teşkilatında gerçekleştirdiği reformların yanında özellikle Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgesinin itaat altına alınması amacıyla Sivas valisi Reşid Mehmed Paşa'yı güçlü bir ordu ile bölgeye gönderdi.⁸³ Böylece Sivas'tan Van'a, Hakkari'nin batısından Musul'un kuzeyine kadar uzanan geniş bir bölgenin sorumluluğu yüklenen Reşid Paşa, 1836'da bölgede koleradan ölünceye kadar otoritenin tesis edilmesi noktasında ciddi başarılarla imza atmıştır. Reşid Paşa'nın ardından onun yerine Hafız Paşa getirilerek bölgede Reşid Paşa ile başlayan merkezileştirme çabalarını devam edildi. Aşiretler ve Kürt beyleri ile ilgili çalışmalarıyla Hafız Paşa, merkezileşmenin güçlü bir aracı olan yollara ve ulaşımaya ayrıca önem verdi.⁸⁴

yanında merkezden atanan valiler de hükümete isyan halindeydi. Fatih Gencer, "Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s. 9-19.

⁷⁸ Charles Tilly, Zor, Sermaye ve Avrupalı Devletlerin Oluşumu, çev: Kudret Emiroğlu, 2001, İmge Yayınevi, s. 168-177.

⁷⁹ John Breuilly, Nation and State, Manchester University Press, 1993, s. 25-26.

⁸⁰ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev: Bohaç Babür Turna, Arkadaş Yayıncı, Ankara, 2014, s. 109.

⁸¹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975, çev: Mehmet Harmancı, E yayınları, İstanbul, 2010, s. 40-42.

⁸² İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 55. Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 110-130.

⁸³ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi, (çev: İsmail Çekem-Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 117-119.

⁸⁴ Gencer, "Bedirhan Bey", s. 20.

Tüm bunların ötesinde merkezi hükümetin tebaası üzerindeki kontrolü sağlamasının en iyi yöntemlerinden birisi ise taşrada etkili bir idari bir yapının kurulmasıydı. Tanzimat Fermanı ile yeni bir döneme giren Osmanlı İmparatorluğu'nda bu anlamda taşranın yeniden organize edilmesi için çeşitli çalışmalar yapıldı. İlk büyük adım olan 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar geçen sürede, daha çok mali anlamda bir düzenleme olmakla birlikte idari bir yenilik olarak da addedilen “muhassıllık sistemi” getirildi. Ancak özellikle mali anlamda istenen başarıyı sağlamaması üzerine 1842’de kaldırıldı.⁸⁵ Muhassıllık sistemi bazı büyük aşiretlerde uygulanmıştır. Ancak kısa sürmesine paralel olarak tüm aşiretlerde yaygınlaştırılmadığı görülmektedir. Aşiretlerdeki muhassıllık sistemi, muhassıllığın daha çok mali anlamda bir düzenleme olmasından hareketle vergi kısmında ele alınmıştır.

Muhassıllık sisteminin ardından idari anlamda ilk düzenleme 1842 eyalet düzenlemesidir. Bununla 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar yürürlükte kalacak olan “eyalet-sancak-kaza” idaresine geçilmiştir. Valinin mali işlerle ilgilenmesi uygun görülmeyle her eyalete mali işler için birer defterdar atanmış, sancaklar için kaymakam tayin edilmiş, kazalara da kaza müdürü atanmıştır.⁸⁶ Bundan sonraki süreçte idari anlamda çeşitli talimatlar yayımlanmakla⁸⁷ birlikte 1842 düzenlemesi, 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar büyük oranda korunmuştur. 1842 düzenlemesinde aşiret idaresi ile ilgili bir madde ise bulunmamaktadır. Ancak aşiretlerin mevcut yapılarının yeni idari sistemle dönüştüğü tespit olunmaktadır.

⁸⁵ Ayla Efe, “Muhassıllık Teşkilatı” Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış doktora tezi), Eskişehir, 2002.

⁸⁶ Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 225.

⁸⁷ Ayla Efe, “Taşra Yönetiminde Muhassıllıktan Açılan Kapı”, 1864 Vilayet Nizamnamesi, TODAİE, s. 42. Çadırcı, Anadolu Kentleri, s. 218.

1.1.NİZAMNAMESLER ÖNCESİNDE AŞİRET İDARESİ: 1842 EYALET DÜZENLEMESİ

1.1.1 Aşiret Müdürlüğü

Muhassıllık sisteminde vergilerin toplanması için çok sayıda kişi görevlendirilmekte, bu kişilerin maaşları, toplanacak verginin yarısına mâl olduğu için hazineye fazla vergi aktarılamamaktaydı. Ayrıca vergiyi toplamak için gelen görevlilerin geç gelmesi, mahsûlün zamanında toplanamamasına ve bu nedenle ürünlerin tarlada ziyan olmasına sebep olmaktaydı. Bu gibi durumların önlenmesi, halkın huzur ve güvenliğinin sağlanması amacıyla kaza, idari bir birim olarak kurularak idaresine “eşraf-ı hanedandan” birisinin seçilmesi kuralı getirilmiştir. Müdürlere ilk başlarda maaş ödenmemesi düşünülmüş; ancak daha sonra kazanın büyüklüğüne göre halkın vergisine ilave edilerek karşılanacak şekilde maaş ödenmesine karar verilmişti.⁸⁸ Böylece 1842 eyalet düzenlemesiyle kaza, birkaç köyün birleştirilmesi ve idaresine müdürlerin atanması ile oluşturulmuştur.⁸⁹

1842 düzenlemesinin getirdiği kaza idaresine paralel olarak aşiretlere de kaza sttüsü verildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰ Kaza müdürlüğüne karşılık olarak da aşiret müdüriyeti ortaya çıkmıştır. Esasında bu uygulama, XVI. yüzyıldan beri konar-göçerler için uygulanagelen sancak ve kaza statüsünün bir devamı niteliğinde olup ülke genelinde görülen taşra idaresindeki değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak yapının modernleştirilmiş halinden başka bir şey değildi. Bunun yanında merkezi hükümet, aşiret müdürlerini tayin etmekle aynı zamanda aşiretler içerisindeki suiistimalleri, kanunsuz vergi tahsilini ve keyfiliği de ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Aşiretlere müdür atanması 1842 düzenlemesi yönetmeliğinde var olan bir durum olmayıp bu düşünce, yüzyılın ortalarında aşiretlerin idaresinde görülen aksaklıkları gidermek için bazı aşiretler üzerinde tartışılmaya başlanmıştır.

⁸⁸ Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, Belleten, cilt: LIII, sayı: 206, (Nisan 1989), s. 237-247.

⁸⁹ Ali Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, s. 76

⁹⁰ Devlet Salnameleri, 1. Def’a, 1263/1847-19. Def’a, 1281/1864 arası.

Örneğin Mirveys aşireti, 1844'te beyleri olan Abdurrahman Bey'den memnun olduklarını; ancak Cihanbeyli Aşireti Beyi olan Alişan Bey'in aşiretlerine olan müdahalesinin aşireti zor duruma düşürdüğünü bildirmişlerdi. Ahaliye göre Alişan Bey, aşiret halkından zorla para toplayarak zimmetine geçirmekte, aşiret halkının hayvanlarına el koymaktaydı. Aşiret, eğer bir sene daha bu müdahaleden kurtarılmaz ise hazineye bu aşiret tarafından herhangi bir vergi verilemeyecekti. Bunun üzerine konu uzun süre müzakere edilmiş, hatta Mirveys aşiretinin beyi olan Abdurrahman Bey, Anadolu Ordu-yu Hümayunu Rüstem Paşa'nın olduğu ziraat meclisine çağrılarak görüşü alınmıştı. Konya ile Ankara arasındaki harap olan yerlere yerleşme aşamasında olan bu aşiret, Mirveys Aşireti beyi olan Abdurrahman Bey'e göre, Alişan Bey'in müdahalesi engellendiği takdirde iskânını tamamlayabilirdi. Ancak Abdurrahman Bey'in görüşleri, meclis tarafından gerçeği yansıtmadığı ve iskâna faydalı görünmek amacıyla bu görüşleri ileri sürdüğü şeklinde değerlendirildi. Sonuçta Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin bu konudaki kararı ise "mir aşiret" unvanının tamamen kaldırılıp aşiret müdürlüklerinin getirilmesiydi. Bununla birlikte bütün diğer aşiretler arasında müdürlük uygulamasının zamanında yetişmeyeceği öngörülerek başka bir zamana ertelendi.⁹¹

Merkezi hükümetin aşiretlere müdürlük uygulaması konusunda çekingen davranmasının sebebi aşiretlerin dağınık bir halde bulunmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü böyle dağınık olan aşiretlere tek bir müdür atandığında, idari anlamda bazı sorunlara sebep olabilirdi. Örneğin, İncirli ve Karakoca gibi perakende bulunan Yörükler, buldukları kazaların müdürleri tarafından idare edilirken önceden beyleri olan Hacı Hüseyin Bey'in aşiret beyi olarak atanmasını istediler. Aşiretin bu isteği üzerine, onların kontrol altına alınmaları ve vergilerinin tahsilinde kolaylık mı sağlayacağı yoksa bölgede bulunan memurlar tarafından yönetilmesinin daha mı uygun olacağı Mehmet Vecihi Paşa'ya soruldu. Paşa'nın bu konudaki görüşü ise, özellikle perakende

⁹¹Ayrıca aşiretin vergilerinin buldukları bölgede belirlenmesi, diğer işlerinin de yerli ahali ile aynı şekilde çözümlenmesi, hane inşa etmeleri, tarla ve arazi olan yerlerden ücretsiz arazi verilmesi, sermayesi olmayanlara sermaye tedarik edilmesi fikri de diğer çözüm önerileriydi. Ayniyat d. 386, s. 1,2,3, 2 Receb 1260 (18 Temmuz 1844). Ayniyat d. 386, s. 8-9, 9 Receb 1260 (25 Temmuz 1844).

olarak birkaç kaza ve köyde bulunan aşiretlerin ayrı bir müdürlük şeklinde idaresi, yani beyleri vasıtasıyla idaresi, beyin tüm aşiretlere hâkim olamaması nedeniyle başarısız olmaya mahkumdu. Çünkü Bey'in bulunduğu kazanın dışında bulunan aşiret halkı arasında müdahale gerektiren bir durum yaşandığında, aynı bölgede olmayan aşiret beyinin müdahale etmesi mutlaka gecikecekti. Olaya kaza idarecileri müdahale ettiğinde de "Bizim müstakil beyimiz var" diyerek müdahale ettirmeyeceklerdi. Bu nedenle Vecihi Paşa, aşiretlerin buldukları kaza ve köy idarecileri tarafından yönetilmesinin en uygunu olduğu görüşünü savunmuştur.⁹² Buna bağlı olarak yüzyılın ortalarında dağınık halde bulunan aşiretlere müdür atanması hususu başlı başına bir problem olarak durmaktaydı. Çünkü öncelikle aşireti meydana getiren oymaklardan hangisinden müdür seçileceğinin yanında yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere başka sorunlara yol açmaması için bazı dengelerinde gözetilmesi gerekiyordu.

Bununla birlikte bir müddet sonra aşiretlerin müdürlük ile idare edilmesi uygulamasının aşiret idaresinde karşılaşılan uygunsuzluklar ve yolsuzluklara karşı bir çözüm olarak giderek yaygınlaştığı görülmektedir.⁹³ Bunda kuşkusuz müdürlük uygulamasının başarılı sonuçlar vermesinin etkisi büyük olmuştur. Hatta zamanla müdiriyet şeklinde yönetilmemeleri aşiret idaresinde yaşanan sorunların sebebi olarak görülmeye başlamıştır. Örneklerini çoğaltmakla birlikte, Adana Eyaleti idarecilerine göre, burada bulunan Tecirli aşireti ahalisinin gasp ile meşgul olmasının sebebi müdürlükle idare edilmemelerinden kaynaklandığı gibi iki bölümden oluşan Bozdoğan aşiretinin idare edilememesinin sebebi de yine bir müdür tarafından idare edilmeye çalışılmasıdır. Bu nedenle Adana Meclisine göre aşiretlere gerekli idareciler atandığı takdirde aşiretin idaresi uygun şekilde sağlanabilirdi.⁹⁴

⁹² A.MKT.UM, 1/49, 17 Cumaziy'el-evvel 1265 (10 Nisan 1849).

⁹³ Horzum Aşireti vergilerinin mültezimliğini yapan Kaftanizade Mehmed Ağa ile mültezim Mehmed Efendi'nin yolsuzluklarından dolayı aşiretin vergisinin bu kişilerden alınarak bu tür yolsuzluklarının önlenmesi için aşiretin müdür ile yönetilmesine karar verilmişti. Ayniyat d. 422, s. 14, 8 Cumaziy'el-ahir, 1267 (10 Nisan 1851). Mardin sancağı, çöl tarafındaki nahiyelerde bulunan Kiki Aşiretinin ağası ve Milli aşireti Ağası Şeyhmus, halka çeşitli şekillerde baskı yapmaktaydılar. Mesela "hava" adı altında zahire, akçe toplayıp aşiret şeyhlerine vermekte idiler. Bu durum hem halk tarafından gönderilen arzuhalde hem de mazbatalarda açıkça ortaya konulmuştur. Bu nedenle bundan sonra ağaların bir daha bölgeye gelmemek üzere sürülmeleri, bu aşiretlerin ağalıklarının lağvedilerek artık müdürlük ile idare edilmeleri yoluna gidilmiştir. A.MKT.UM, 445 / 9, 13 Cumaziyel-ahir 1277 (27 Aralık 1860).

⁹⁴ İ.MVL, 474/21455, 7 Safer 1279 (4 Ağustos 1862).

Diğer yandan müdürlerin aşiretin devlet ile irtibatını sağlamada ve meydana gelen sorunlarda çözüm yolları sunma konusunda öne çıkmaları, aşiret halkının kendi istekleri ile maaşları aşiret vergisinden karşılanmak üzere kendilerine içlerinden birinin müdür olarak tayin edilmesini isteyen dilekçeler yazmalarıyla sonuçlanmıştır.⁹⁵ Bu tür durumlarda aşiretlerde müdürlük uygulamasının giderek yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Bununla birlikte aşiretlerde müdür bulunması onların idari anlamda sorunsuz olarak yönetildiği anlamına gelmiyordu. Nadir olmakla birlikte, bir aşirette iki müdürün bulunduğu durumlar da görülmektedir ki böyle bir olay aşiretin idaresini daha da güç bir hale getirmektedir. Ankara defterdarı Tevfik Efendi'ye göre bölgedeki Avşar aşiretinde iki müdür bulunmasından dolayı ciddi bir çatışma çıkma ihtimali yüksekti.⁹⁶

1842 düzenlemesine göre idari bir birim olarak kazaya müdür ataması, ahalinin seçtiği birinin merkez tarafından onaylanmasıyla tamamlanmaktaydı. Atama önce vekaleten yapılmakta, hükümetin onayından sonra asaleten atama gerçekleşmekteydi.⁹⁷ Aşiretlerde de süreç aynı şekilde işlemiş, aşirete müdür atamaları genellikle aşiretin bir kimseyi talep etmeleri üzerine, hükümetin bu kişiyi uygun görmesi sonucunda gerçekleşmiştir.⁹⁸

Yerelden seçilen tüm müdür adaylarının merkez tarafından doğrudan onaylandığı ise söylenemezdi. Zaman zaman merkezi hükümet, çoğunlukla coğrafi olarak önemli bölgelerde bulunan aşiretlerde müdürü doğrudan kendisinin ataması

⁹⁵ Bayezid sancağında meskun Hayderanlu aşiretinin muteberanı verdikleri dilekçelerinde, mahsusi olan vergilerine ilaveten karşılanmak üzere aylık 500 kuruş maaş ile içlerinden Mirzazade Mehmed Ağa'nın aşirete müdür olarak tayin edilmesini istemişlerdir. Konu meclis-i valada görüşülerek uygun görülmüştür. Ayniyat d. 444, s. 95, 23 Receb 1275 (26 Şubat 1859).

⁹⁶ A.MKT.UM, 350/9, 15 Şevval 1275 (18 Mayıs 1859).

⁹⁷ Çadircı, Anadolu Kentleri, s. 242. Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, s. 76.

⁹⁸ Milli aşireti müdürlüğünde vekaleten bulunan Ali Bey'in, aşiret ahalisinin isteği üzerine asaleten aşirete müdür tayin edilmesi için 1850 mart ayından itibaren vergiye ilave olarak iki yüz kuruş maaş ile Ali Bey asaleten atanmıştır. Ayniyat d. 418, ss. 63, 28 Ramazan 1266 (17 Ağustos 1850). İçil sancağında bulunan Keski Bulaçlı aşireti müdürü Halil Ağa'nın istifa etmesi üzerine, 1859 eylül ayından itibaren maaş tahsis edilerek vekaleten ataması gerçekleştirilen Rüstem Efendi'nin asaleten atanması Meclis-i Vala'da onaylanmış ve böylece Rüstem Efendi'nin müdür olarak ataması tamamlanmıştır. Ayniyat d. 447, s. 94, 4 Cumaziy'el-evvel 1277 (18 Kasım 1860).

gerektiğini öne sürmüştür.⁹⁹ Böylece dışarıdan bir kimsenin aşiret müdürü olarak atandığı durumlarda söz konusu olmuştur. Örneğin, İçil sancağında bulunan Keski Bulaçlı aşireti müdürü Tefrik Efendi'nin istifası üzerine bölgeden birisi müdür olarak tayin olmuş, müdürlüğünün onaylanması için merkeze yazılmıştı. Ancak bu gibi müdürlüklere merkezden uygun birisinin tayin edilmesinin daha uygun olacağı düşünülerek müdürlüğe Emlak kazası müdürü bulunan Hacı Mustafa Ağa atanmıştır.¹⁰⁰

Aşiretlerin seçtiği ve hükümet tarafından tayin edilen müdürler çoğunlukla aşiretin eski beyi veya aşiret ileri gelenlerinden birisidir.¹⁰¹ Bunun en önemli sebebi beyin veya aşiret ileri gelenlerinin aşiret içerisindeki iktisadi gücü ve aşiret üzerindeki nüfuzudur. En önemlisi ise aslında bu kimselerin okur-yazar olmasıdır. Nitekim 380 hane olan ve Beyazıd Çukuru'nda iskân edilen Cemadanlı aşiretine müdür olarak atanması istenen Hüseyin Bey'in bu iş için uygun görülmesinin sebebi okur-yazar ve eğitilmiş olmasıydı.¹⁰²

Müdürlüğün babadan oğula geçtiği durumlar da sık sık görülmüştür. Bu durum aslında aşiretin müdürün idaresinden memnun olduğunu ve aynı aileden devam etmesini istediklerinin bir göstergesidir. Bunun yanında müdür bulunan ailenin devlet ile olan ilişkilerde yol ve yöntem bilmesi ile okuryazar olması diğer etkenler arasındadır.¹⁰³

⁹⁹ Zilan Aşireti Ağası Kasım Ağa'nın Bayezid sancağının 1851 senesi vergisine ilave olarak iki bin kuruş maaş ile aşiret müdürlüğüne tayin edilmesi, Erzurum valisi tarafından istenmişti. Bunun üzerine merkezi hükümet Zilan Aşiretine böyle bir atamanın yapılması için öncelikle mahallinden bazı araştırmalar yapılmasını istedi. A.MKT.UM, 72/30, 28 Şevval 1267 (26 Ağustos 1851). Ancak aşiretin büyük bir aşiret olmasından ve İran ile Osmanlı sınırında bulunmasından dolayı aşireti tanıyan, aşiret içerisinde birinin atanmasının daha uygun olacağı düşüncesiyle daha sonra Kasım Ağa'nın geçici olarak aşiret müdürü olarak atandığı görülmektedir. Ayniyat d. 425, s. 142, 24 Ramazan 1268 (12 Temmuz 1852).

¹⁰⁰ Ayniyat d. 807, n. 1696, 3 Muharrem 1284 (7 Mayıs 1867).

¹⁰¹ Bozok ve Ankara bölgesinde bulunan Rişvan aşiretine 1853'te mir aşiretleri bulunan Hüseyin Bey, aşiret müdürü olarak tayin edilmiştir. A.MKT.NZD, 105/46, 22 Rebiül-evvel 1270 (23 Aralık 1853).

¹⁰² ŞD, 1505 / 48, 25 Muharrem 1297 (8 Ocak 1880).

¹⁰³ Beyazıd Çukuru'nda bulunan ve burada iskân edilen Cemadanlı aşiretinin reisi olup vefat etmiş olan Maksudağazade'nin oğlu Hüseyin Bey dört yüz kuruş maaş ile aşiret müdürü olarak atanmıştır. ŞD, 1505/48, 25 Muharrem 1297 (8 Ocak 1880). Adana'da Karsantı aşiretinde müdür olarak atanmış İsmail Ağa'nın öldürülmesi üzerine yerine oğlu Halil Ağa atanmıştır. A.MKT.NZD, 180/50, 24 Receb 1272 (31 Mart 1856). Kayseri sancağında Avşar aşiretinin müdürü olan Çerkez Bey'in vefatı üzerine yerine oğlu Hacı Bey atanmıştı. Ayniyat d. 444, s. 164, 3 Zilkade 1275 (4 Haziran 1859).

Aşiret müdürlerinin atanmasında esas alınan unsur kişinin aşiretten fazla para toplamaması ve aşiret idaresinde görülen usulsüzlükleri önlemesiydi. Bu amaçla kaza müdürlerinin atamalarında da görüldüğü üzere¹⁰⁴ aşiret müdürlerinin atamalarında da zaman zaman kefalet usulüne başvurulmuştur. Buna göre müdür olarak atanacak kişiden ahalden fazla para toplamayacağı ve usulsüzlük yapmayacağı yönünde taahhüt alınmıştır.¹⁰⁵ Aşiret müdürlerinin kötü idaresinden dolayı aşiret içerisinde huzursuzluk meydana gelmesi durumunda ise aşiret müdürleri azledilerek yerine aşiret içerisinde bir başkası atanmıştır.¹⁰⁶

Müdürlerin önemli bir görevi aşiretin idari işlerinin görülmesiydi. Bu nedenle aşiret idaresinde görülen aksaklıklar da aşiret müdürlerinin azledilmesine yol açmaktaydı. İçil sancağında bulunan Keşlü aşireti müdürü Hafız Ağa yavaş ve ağırlığından dolayı aşiret işlerine yetişemediğinden azledilmiştir.¹⁰⁷ Zaman zaman aşiret ahali de merkeze dilekçe yazarak aşiret müdürlerinden memnun olmadıklarını dile getirip müdürün azledilmesini istemişlerdir. Merkezi hükümet bu tür isteklere çoğu zaman olumlu karşılık vererek müdürü azledip yerine başkasını atamıştır¹⁰⁸ ve zaman zaman eski müdürü çeşitli şekillerde cezalandırmıştır.¹⁰⁹ Nadiren görülmekle birlikte bazen aşiret müdürünün kendisinin istifa etmesi de söz konusu olmuştur. Böyle bir durumda onun yerine hemen vekaleten bir müdür tayini gerçekleştirilmiştir.¹¹⁰ Devletin aşiret müdürünü atayıp azledebilmesi, zaman zaman cezalandırması, aşiret müdürünün görevinin

¹⁰⁴ Çadircı, Anadolu Kentleri, s. 241.

¹⁰⁵ Urfa taraflarındaki Milli aşiretine atanan Ali Bey'in atamasında böyle bir yol takip edilmesi merkezi hükümet tarafından istenmiştir. Ayniyat d. 418, s. 63, 28 Ramazan 1266 (17 Ağustos 1850).

¹⁰⁶ Hakkari sancağında bulunan Beytüşşebab kazasındaki Ertuş aşiretinin bölgede meydana getirdiği huzursuzluğun sebebinin aşirette müdür bulunan Bekir Ağa'nın idaresinden meydana geldiği ortaya çıktığında, Bekir Ağa azledilerek yerine Nevruz Kazası müdürü Darbaz Ağa müdür olarak tayin olunmuştur. Ayniyat d. 442, s. 24, 25 Rebi'ül-evvel 1274 (13 Kasım 1857).

¹⁰⁷ Ayniyat d.444, s. 130, 2 Ramazan 1275 (5 Nisan 1859).

¹⁰⁸ Adana'da Karsantı aşireti müdürü Mustafa Efendi'den ahali memnun olmadığı için onun yerine İsmail Ağa atanmıştı. A.MKT.NZD, 180/50, 24 Receb 1272 (31 Mart 1856). Haremeyn Aşireti ahali, gönderdikleri arzuhallerinde aşiretin müdürü bulunan Abidin Bey'in bir miktar atlı ile aşiret içerisinde dolaşarak halktan ücretsiz olarak yem ve yiyecek topladığını, ahalden fazla vergi talep ettiğini bildirerek müdürün azledilmesini istemişlerdir. Ayniyat d. 1784, s. 42, 15 Rebi'ül-evvel 1267 (18 Ocak 1851). Başka örnekler için bkz; A.MKT.UM, 249/9, 18 Cumaziyel-evvel 1272 (26 Ocak 1856). A.MKT.UM, 24/22, 23 Ramazan 1266 (2 Ağustos 1850). Ayniyat d. 447, s. 163, 1 Cumaziyel-ahir 1277 (15 Aralık 1860).

¹⁰⁹ Ayniyat d. 447, s. 142, 16 Receb 1277 (28 Ocak 1861). Benzer durumlar yerleşik olan kaza müdürlerinde de yaşanmaktaydı. Çadircı, Anadolu Kentleri, s. 244-246.

¹¹⁰ İçil sancağında bulunan Keşli Bulaçlı aşireti müdürü Halil Ağa'nın istifası üzerine 1859 senesi eylül ayından itibaren vekaleten Rüstem Efendi müdür olarak atanmıştır. Daha sonra Rüstem Efendi'nin asaleti onaylanmıştır. Ayniyat d. 447, s. 94, 4 Cumaziyel-evvel 1277 (18 Kasım 1860). 1867 yılına gelindiğinde yine aynı aşiretin müdürü bulunan Tevfik Efendi istifa etmişti. Ayniyat d. 807, n. 1696, 3 Muharrem 1284 (7 Mayıs 1867).

devamı bakımından onu devlete bağımlı kılıyordu. Bu durumda müdür, görevinden alınmamak için devlete sadakat ve bağlılık göstermek zorunda olduğu gibi devlet ve aşiret arasındaki bağı da kurmak zorundaydı.

1842 düzenlemesinin ilk dönemlerinde kaza müdürlerine maaş bağlanması düşünülmüş; ancak böyle bir uygulamadan vazgeçilmişti. Bir süre sonra maaş konusuna, kazanın büyüklüğüne göre kaza ahali tarafından ödenmesi şartıyla müdürlerin maaşa bağlanması şeklinde bir çözüm bulunmuştu.¹¹¹ Aşiret müdürünü devlete bağımlı kılan en önemli unsur ise aşiret müdürlerinin maaşa bağlanmasıydı. Böylece aşiret içinden seçilerek aşiret müdürü yapılan kişilerin eski uygulamalardan farklı olarak devletten maaş almaları, aşiret ve devlet arasındaki organik bağı kurulması anlamına geliyordu. Böylece sadece soyluluk ve iktisadi güç sayesinde aşiretlerde kethüda, boybeyi ve voyvodalık makamlarını işgal edip devlet ile temas noktasında bulunan aşiret reislerinin yerini, geçimini ve iktisadi gücünü devletten alan “memur” statüsüne bırakıyordu. Bu uygulama merkezi hükümetin yerleşik olmayan yapılara ulaşımı ve tesiri bakımından kıymet arz etmektedir.

Öyle ki maaş uygulaması oldukça yaygınlaşmış, aşiretlerin kendilerinin talep ettiği bir durum haline gelmiştir. Nitekim Cerid Aşireti'nin çevreye verdikleri zararların sebebi iyi idare edilememesi olduğu gibi aslında aşiret idaresinde bulunan kişilerin maaşsız olmalarındandır.¹¹² Bu nedenle aşiret idarecileri kendilerinin maaşa bağlanmasını isteyen dilekçeler yazmışlar, maaşın nereden karşılanacağı ile ilgili çözüm önerileri dahi sunmuşlardır.¹¹³

Aşiret müdürlerinin maaşları teorik olarak devlet hazinesinden karşılanıyor gibi görünse de aslında maaşı oluşturan miktar kaza idaresinde olduğu gibi aşiretten tahsil edilecek olan vergiye zam suretiyle meydana getiriliyordu. Bu nedenle aşiretin büyüklüğü veya iktisadi gücü ya da coğrafi konumu aşiret müdürüne

¹¹¹ Çadircı, Anadolu Kentleri, s. 241.

¹¹² İ.MVL, 474/21455, 7 Safer 1279 (4 Ağustos 1862). İ.MVL, 474/21455, 16 Rebi'ül-evvel 1279 (11 Eylül 1862).

¹¹³ Yeniil aşireti müdürleri verdikleri dilekçede bu tür bir öneri sunmuşlardır. MVL, 231/22, 25 Receb 1266 (6 Haziran 1850).

ödenecek olan miktarı onun lehine veya aleyhine olmak üzere değiştireyordu. Konum itibariyle önemli bölgelerde bulunan aşiretlerin müdürleri yüksek miktarlarda maaş almaktaydı. Nitekim aşiret müdürlerinin maaşları incelendiğinde sınırda bulunan aşiret müdürlerinin maaşlarının iç kesimlerde bulunan aşiret müdürlerinin maaşının çoğunlukla iki katı olduğu görülmektedir.¹¹⁴ Diğer yandan nüfus olarak büyük olan aşiretlerin müdürleri küçük olan aşiret müdürlerinin maaşlarına göre yüksek miktarlar almışlardır. Örneğin sınır bölgesinde Bayezid Çukurunda yer alan Cemadanlı aşireti müdürü Hüseyin Bey 400,¹¹⁵ İçil sancağında bulunan Keski Bulaçlı aşireti müdürü 1000 kuruş maaş almaktaydı.¹¹⁶ Dolayısıyla aşiret müdürlerinin maaşlarının miktarı değişken olup aylık 200 kuruştan¹¹⁷ 2500 kuruşa¹¹⁸ nadiren de olsa 5000'e varan maaşlar alan aşiret müdürleri¹¹⁹ söz konusuydu. Bu durum kaza müdürlerine, kazanın büyüklüğüne göre maaş ödenmesine paralel olarak aşiretlerde de aşiretin büyüklüğüne ve aşiretin bulunduğu bölgeye göre ödenmesiyle paralellik göstermektedir.¹²⁰

Aşiret müdürlerinin maaşlı birer devlet memuru haline getirilmeleri, devlet ve aşiret arasında bir bağ kurduğu muhakkaktır. Bunun yanında müdürün aşiret içerisinden seçilmesi ve maaşın aşiret vergisine ilave edilerek karşılanması aslında devlet, müdür ve aşiret halkı arasında bir dengeyi de sağlamıştır. Öncelikle aşiret müdürünün aşiret halkı içinden seçiliyor olması, halkın müdürü istemediği durumda müdürün azledilmesi, müdürün halka karşı olan sorumluluğunu artırmıştır. Diğer yandan da aşiret müdürünün maaşının vergiye ilaveten ödenmesi, maaşa yapılacak zamlarda aşiret halkının rızasını¹²¹ ön plana

¹¹⁴ Bayezid sancağında bulunan Zilan Aşireti reisi Kasım Ağa aşirete müdür olarak tayin edilirken bir aşiret müdürlüğü için oldukça yüksek bir maaş olan 200 kuruş maaş tahsis edilmiştir. İ.MVL, 239/8540, 2 Ramazan 1268 (20 Haziran 1852). Ayniyat d. 425, s. 142, 24 Ramazan 1268 (12 Temmuz 1852).

¹¹⁵ ŞD, 1505/48, 25 Muharrem 1297 (8 Ocak 1880).

¹¹⁶ Ayniyat d. 807, n. 1696, 3 Muharrem 1284 (7 Mayıs 1867).

¹¹⁷ Milli Aşireti müdürü Ali Bey'e vergiye ilaveten 200 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Ayniyat d. 418, s. 63, 28 Ramazan 1266 (17 Ağustos 1850).

¹¹⁸ Balıkesir taraflarında bulunan Kıldonlu aşireti müdürü Tevfik Bey Musul'a azimet ettikten sonra kendisinin aldığı 2500 kuruş maaş aşirete müdür olarak vekaleten atanan Hüseyin Bey'e tahsis edilmiş ve asaleten atanması hükümetten istenmiştir. A.MKT.NZD, 245/1. (Tarihsiz).

¹¹⁹ Cihanbeyli aşireti müdürü Selahattin Ağa'ya aylık 5000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. İ.MVL, 55/1056 (Tarihsiz).

¹²⁰ Çadircı, "Kaza Yönetimi", s. 237-257.

¹²¹ Sevilli aşireti müdürlüğünde bulunan Hacı Mustafa Ağa'nın maaşına zam olunmak üzere senevi vergilerine 3000 kuruş ilave edilmesi aşiret muhtarları tarafından istenmiştir. ŞD, 1874/10, 6 Safer 1297 (19 Ocak 1880).

çıkardığından müdürü halka karşı eski idareye göre daha adil olmaya yöneltmiştir.

Maaşlı aşiret müdürünün hükümet ile kurduğu bağı dışında aşiret halkından fazla para toplamasının önüne geçilmek istenmiştir. Çünkü artık aşiret idaresinde bulunan müdürler maaşlı olduğundan aşiret halkından para toplamaları yasaktı.¹²² Bununla birlikte maaş alan aşiret müdürlerinin aşiret halkından para toplamaya devam ettikleri görülmektedir. Ancak artık maaşları olan kimseler olduklarından böyle durumlarda cezalandırılmışlardır.¹²³

1.1.2. Aşiret Kaymakamlığı

1842 eyalet düzenlemesiyle sancakların yönetimi kaymakamlara bırakılmıştı. Kaymakam, mal müdürü, hakim, tahrirat ve mal başkatipleri ile yerel halkın temsilcilerinden oluşan sancak meclisini toplayarak sancağın eğitim, yönetim, maliye gibi alanlardaki sorunlarını görüşmek ve karara bağlamakla görevliydi.¹²⁴ Öte yandan bir idareci olarak kaymakam, sadece sancakların idarecisi olarak bulunmuyordu. Müdür ile idare edilemeyecek büyüklükte olan ve mevki olarak önemli bir konumda bulunan kazalara da zaman zaman kaymakamlık statüsü verilerek kaymakam atanmaktaydı. Özellikle sancak merkezine uzak olan kazaların işlerinin halledilmesi bazı mahzurlara sebep olduğu için birbirine yakın olan kazalar birleştirilerek kaymakamlık teşkil edilmiştir. Bunların dışında asayişin sağlanması ve vergilerin düzenli toplanması için de kaymakamlık uygulamalarının yapıldığı görülmektedir.¹²⁵

Kaymakamlığın uygulama sahalarından birisi de bazı büyük aşiretlere kaymakamlık statüsünün verilmesidir. Aşiret kaymakamlıkları daha çok verginin

¹²² Mardin sancağı çöl tarafında bulunan Kiği aşireti ağası ile Milli aşireti ağası Şeyhmus ağaların halka zulmetmesi, hava namıyla zahire ve akçe toplaması üzerine bu aşirette ağalık kaldırılarak maaşları aşiret vergisinden karşılanmak üzere müdürlük getirilmişti. A.MKT.UM, 445/9, 13 Cumaziyel-ahir 1277 (27 Aralık 1860).

¹²³ Tarsus sancağındaki Karakayalı Aşireti müdürü olan Mehmed Efendi'nin aşiretten ağalık adı altından para toplaması üzerine aldığı paranın iki katının kendisinden geri alınarak yarısının sahiplerine teslim edilmesi, yarısının hazineye gönderilmesi ve Mehmed Efendi'nin üç sene Kıbrıs Adasına sürülüp kal'a bend olunması cezası verilmiştir. Ayniyat d. 447, s. 142, 16 Receb 1277 (28 Ocak 1861).

¹²⁴ Çadırcı, Anadolu Kentleri, s. 236-237.

¹²⁵ Mehmet Güneş, Osmanlı Devlet'inde Kaymakamlık (1842-1871), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 38.

toplanması, asayişin sağlanması ile farklı eyalet ve sancaklarda bulunan büyük ve dağılmış aşiretleri tek bir idarede toplayarak aşiretin yönetimini kolaylaştırmak amacıyla teşkil edilmiştir. Aşiret kaymakamlığı, tıpkı yerleşik kaymakamlıklardaki gibi katip, sandık sarrafı ve zaptiye şeklinde örgütlenmiştir. Adı geçen kadroların maaşları da yine müdüriyet mevkiinde olduğu gibi vergiye zam şeklinde aşiretlerden tayin edilmiştir. Diğer taraftan kaymakamlık makamına ise merkezden atama yoluna gidilmiştir.¹²⁶

Aşiretlere atanan kaymakamlar daha çok onların müstakil kaymakam talebinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca aşiret kaymakamlıklarının bazıları kökleri XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı idari yapısı içerisinde yer alan il teşkilatlarına dayanmakta olup XIX. yüzyıldaki idari değişimlere paralel olarak kaymakamlık adıyla devam etmiştir. Yeniil Aşireti Kaymakamlığı böyle bir yapıya sahiptir. Bunun dışında asayiş ve güvenlik amaçlarıyla tamamen baştan kurulan kaymakamlıklar da söz konusudur ki Koçgiri Aşireti Kaymakamlığı ve Karaisalı Sancağı buna örnektir. Asayiş ve güvenlik amacıyla oluşturulan kaymakamlıklarda sadece aşiret halkı yer almaz, duruma göre çevrede bulunan yerli nüfusa sahip kaza ve köyler de kaymakamlığa dahil edilirdi.

1.1.2.1. Yeniil Aşireti Kaymakamlığı

Yeniil Türkmenleri Osmanlı idari yapısı içerisinde kaza statüsü verilerek yönetilen il teşkilatlarından birisiydi. Yazın yaylak mahalli olarak Çorum, Amasya, Sivas taraflarına kadar gelmekte, kışın Şam taraflarında kışlamaktaydılar.¹²⁷ Osmanlı idari yapısı içerisinde teşkilatlandırılan Yeniil Türkmenleri, Tanzimat ile birlikte Yeniil Aşireti Muhasıllığı¹²⁸ ismi ile idari yapıya dahil edilmiş, daha sonra da 1842 düzenlemesi çerçevesinde Yeniil Aşireti Kaymakamlığına dönüştürülmüştür. Kaymakamlığın merkezi Sungurlu olup Sivas Eyaletine bağlıdır.¹²⁹ Kaymakamlık,

¹²⁶ Güneş, Kaymakamlık, s. 48-49.

¹²⁷ Şahin, "Yeniil Kazası", s. 155.

¹²⁸ Muhasıllığa vergi kısmında değinileceğinden burada yer verilmemiştir.

¹²⁹ Devlet Salnamesi, 2. Def'a, s. 116. Bununla birlikte salnamelerde 1856'ya kadar Sivas'a bağlı liva olan Yeniil, bu tarihten sonra Bozok eyaletinde Ankara livasına bağlı bir kaza ve makarrı Sungurlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet Salnamesi, 2. Defa, 10. Def'a, s. 68.

kurulduğu yıllarda 86 cemaatten oluşmaktaydı.¹³⁰ 1859'a gelindiğinde ise aşiretin yaklaşık 7 bin hane ve 92 cemaatten meydana geldiği görülmektedir.¹³¹

Yeniil aşireti, 1842 düzenlemesi ile sancak idaresinde görülen meclislere paralel olarak kaymakamlık haline getirildikten sonra merkezden atanan bir kaymakam, aşiret müdürleri, muhtarları ve 6 meclis azası tarafından idare edilmekteydi.¹³² Maaşlar için tutulan bir kayıttan Yeniil Aşireti Kaymakamlığı idarecilerini şu şekilde öğrenmekteyiz¹³³

Yeni il aşireti kaymakamlığında istihdam edilen memurlar ve aylık maaşları (kuruş)	
Kaymakam	6615
Mal katibi	500
Tahrir katibi	450
Sandık emini	250
Aşiret müdürü	2500
Meclis reisi	500
Aza-yı meclis-i neferen	5 fi 400 2000
Nüfus mukayyidi	300
Asakir-i zaptiye nefer-i kadim 30	3200
Nefer-i muvakkat 20	2000 ¹³⁴
Toplam 50	5200
Re'is-i mal	150
Toplam	18.465.

Yeniil Türkmenlerinin eskiden beri İstanbul'un et ihtiyacını karşıladığı ve develeriyle nakliye işini yaptıkları bilinmektedir.¹³⁵ XIX. yüzyılda kaymakamlığa dönüşen Yeniil Aşireti'nin develeriyle nakliye işini yapmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Ergani Madeninden Tokat Kalhanesine taşınacak olan bakır için Yeniil Aşireti, zaman zaman değişmekle birlikte genel olarak yıllık 5 bin deve getirmekle yükümlüydü.¹³⁶ Bunun karşılığında aşirete bakırın her bir kantarı

¹³⁰ İ.MVL, 112/2645. (Tarihsiz).

¹³¹ MVL, 585/42, 26 Şevval 1275 (29 Mayıs 1859).

¹³² MVL, 231/22, 25 Receb 1266 (6 Haziran 1850).

¹³³ İ.MVL, 398/17322.

¹³⁴ Nefer ve zaptiyeler ile ilgili 1265 yılı Teşrin-i evvel'ini kapsayan bir masraf defteri tutulmuş, nefer ve zaptiyelerin isimleri bu deftere kaydedilerek, yapılan masraf ayrıntısı ile verilmiştir. ML. MSF. d. 8892. 1 Teşrin-i evvel 1265 (13 Ekim 1849).

¹³⁵ Şahin, Yeniil Kazası, s. 157.

¹³⁶ Ayniyat d. 436, s. 129, 26 Cumaziyel evvel 1271 (14 Şubat 1855).

için 50 kuruş ücret verilmekte, ayrıca diğer ahalinin ödediği çeşitli vergilerden muaf tutulmaktaydılar.¹³⁷ Ergani'den Tokat'a gidecek olan bakırın nakliyesi, büyük oranda Yeniil Aşireti Kaymakamlığının develeriyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bu develerin başka işlerde kullanılması nakliyeye engel teşkil ettiğinden taşımayla meşgul olan develerin başka işlerde kullanılmaması ilgililere sık sık hatırlatılmıştır. Örneğin 1859'da develerin, Kalhaneye geldikten sonra yeniden Ergani'ye gönderilmeyip Bağdat'a uzatılacak olan telgraf hattının aletlerinin nakli hizmetinde kullanılmakta olduğu haber alınınca, maden nakliye işiyle görevli develerin bu işe karıştırılmamasının özellikle altı çizilmiştir.¹³⁸ Bununla birlikte Yeniil Aşireti develerinin Tokat'a bakır nakli dışında gerektiği durumlarda ordu için de deve nakletme yükümlülüğü bulunmaktaydı.¹³⁹ Nitekim Kırım Savaşı yıllarında tophane ve tersane-i amire için ciddi oranda bakır nakline ihtiyaç duyması üzerine 1854 yılında Sabit Ağa bu iş ile ilgilenmek üzere bölgeye gönderilmiştir.¹⁴⁰

Aşiret müdürlüğünden farklı olarak daha büyük ve geniş aşiretlerde uygulanan kaymakamlık idaresinin amaçlarından birisi geniş bir sahaya dağılmış olan aşiretin idaresini kolaylaştırmaktır. Ancak Yeniil Aşireti Kaymakamlığı kurulup merkezden bir kaymakam atandıktan sonra, kaymakam ve aşiret müdürleri arasında bazı çekişmeler yaşanmıştır. Bu çekişmelerin sebebi ise kaymakamın maaş alıp aşiret müdürlerinin maaş almaması; ancak aşiretin işleri ile kaymakamdan daha fazla ilgileniyor olmalarıydı. Aşiret müdürleri bu durumdan mağdur olduklarını dile getirerek çözüm yolu olarak kendilerine de maaş tahsis edilmesini talep ettiler. Müdürlerin maaşının nasıl karşılanacağı ile ilgili buldukları çözüm ise kaymakama verilen aylık 7 bin 500 kuruş maaşın 3 bine düşürülüp kalan paranın müdür ve azalara dağıtılması şeklindeydi. Müdürlerin sunduğu bu teklif ile kaymakamın maaşı 3 bine düşmekteydi. Ancak 3 bin kuruş maaş ile bölgeye kimsenin kaymakam olarak gitmeyeceği göz önünde bulundurularak

¹³⁷ Ayniyat d. 446, s. 15, 25 Ramazan 1276 (16 Nisan 1860).

¹³⁸ A.MKT. MHM, 149/86, 20 Cumaziyel evvel 1275 (25 Ocak 1859).

¹³⁹ HAT, 356/19984. A.

¹⁴⁰ Ayniyat d. 436, s. 129, 26 Cumaziyel evvel 1271 (14 Şubat 1855).

olayın tahkiki için Meclis-i Vala mazbata odası hulefasından Sami Efendi bölgeye gönderilmişti.¹⁴¹

Diğer yandan aşiret kaymakamlığının belki de en önemli amacı aşiretlerden vergi alımını daha düzenli hale getirmektir. Fakat 1847'de Yeniil Aşireti kaymakamı bulunan Hacı Ali Ağa'nın aşiretten fazla vergi toplaması ve vergi dışında halktan başka paralar talep etmesi gibi sebeplerden dolayı bundan sonra mahsûlat vakti ve tahsilat zamanı dışında kaymakamın makamı olan Sungurlu'da ikamet etmesi uygun görülmüş, ayrıca Hacı Ali Ağa azledilerek yerine Defterdar İsmail Bey atanmıştır.¹⁴² Atamanın hemen ardından İsmail Bey, Yeniil Aşireti Kaymakamlığı ile ilgili aşiret vergilerinin durumunu tahkik eden bir araştırma yapmıştır. Buna göre 1840-1847 yılları arasındaki dönemde aşiretin yüklü miktarda vergisinin hazineye teslim edilmediği ortaya çıkmıştır.¹⁴³ Dolayısıyla vergi tahsili konusunda beklenen amaca daha ilk yıllarda ulaşılamadığı anlaşılmaktadır.

Kaymakamlık idaresinde yaşanan benzer sorunlar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Öyle ki kaymakam ve azaların aşiret halkına yaptıkları baskı ve zulümlerin ciddi boyutlara ulaşması üzerine¹⁴⁴ durum tahkik edilmiştir. Bunun sonucuna göre, Yeniil aşireti ileri gelenlerinin, hiç vergi vermedikleri, aşiretin asker kurasının yapılmadığı, her sene Ergani madenine develerle gitmedikleri, vergi dışında para toplayarak aralarında paylaştıkları, bir kimse öldüğü zaman zevcesini bir miktar akçe ile zorla satıp malını gasp ettikleri, aşiret içinde dolaşarak hediye ve hizmet ismiyle akçe topladıkları, başka masraflarını ahaliden karşıladıkları gibi uygunsuz hareketler sergiledikleri ortaya çıkmıştı.¹⁴⁵

Şu durumda aşiretin vergilerinin tahsili ve deve yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeleri aşiretin kaymakamlık idaresi altında mümkün görünmüyordu.

¹⁴¹ MVL, 231/22, 25 Receb 1266 (6 Haziran 1850).

¹⁴² Ayniyat d. 405, s. 126-127, 25 Receb 1263 (9 Temmuz 1847)..

¹⁴³ İ.MVL, 112/2645 (Tarihsiz).

¹⁴⁴ Aşiret ahalisi verdikleri arzuhallerinde kaymakam ve azaların yaptıkları zulüm ve baskılardan kurtarılmasını, yaşanan bu saldırıların telafi edilmesi için olayların ortaya çıkarılması yani ihkak-ı hak olunması ile kendilerine uygun bir nizam verilmesini, bunun için de özel bir memur gönderilmesini talep etmişlerdi. MVL, 171/72, 19 Muharrem 1272 (1 Ekim 1855).

¹⁴⁵ Bölgeye memur olarak gönderilen Kamil Efendi'nin raporu. Ayniyat d. 441, s. 122-123, 1 Muharrem 1274 (22 Ağustos 1857).

Durum Meclis-i Vala'da görüşüldükten sonra kaymakamlığın kaldırılması en iyi çözüm yolu olarak görüldü. Böyle bir karar alınmasında başka bir etken de Tanzimat'ın eşitlik anlayışı ile ilgiliydi. Çünkü bazı köylerde yerli ahali ve Yeniil aşiretleri aynı anda bulunmakta, aşiretlerin reislerinden bu şekilde baskı görmeleri onları mağdur etmekte ve eşit bir adalet sisteminin uygulanmasına izin vermemekteydi. Bunun yanında kaymakam olarak atanan kişiler Ankara'da oturmakta, aşiret işleri ile ilgilenmemekte, genellikle kendi yerlerine memur göndermekte, bu ise vergilerin büyük kısmının masrafa gitmesine sebep olduğundan hazine kâr elde edememekteydi. Bu nedenlerle aşiretlerin buldukları kazalara ilhak edilmesinin daha faydalı olacağı kararına varılmıştı.¹⁴⁶

Fakat aşiret kaymakamlığının kaldırılıp hanelerinin buldukları yerlere ilhak edilmeleri, bazı aşiret beylerini ve ileri gelenlerini memnun etmemişti. Çünkü böyle bir durum yerleşik idareciler tarafından yönetilmeleri demek olup eski konularını kaybetmeleri anlamına geliyordu. Aşiretin ayrı bir idare şekli ile yönetilmesi onların gücünü pekiştirdiği için aslında lehlerine olan bir durumdu. Bu nedenle bazı aşiret ileri gelenleri kaymakamlığın kaldırılmasıyla daha çok mağdur olduklarını belirterek kendilerine ayrıca bir memur atanmasını istemişlerdi.¹⁴⁷ Bunun üzerine konuyu tahkik etmek üzere bölgeye gönderilen Esseyid Muhammed Kamil Efendi tarafından gönderilmiştir. Kamil Efendi'nin raporuyla beylerin amacının eskisi gibi güçlerini bırakmak istemedikleri anlaşılmıştı.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Ayniyat d. 443, s. 110-111, 26 Muharrem 1275 (5 Eylül 1858).

¹⁴⁷ Verdikleri dilekçelerinde "Aşiret kaymakamlığının kaldırılarak bulunduğu kaza ve livalara ilhak edilmesi ahali için birtakım mahzurlar doğurmuştur. Kaymakamlık zamanında bakırın her kantarı için yüz altmış beşer kuruş öder, müstakil bir memur bulunur ve bu memur sayesinde herkesin tahammülüne göre vergiler düzenlenirdi. Yeni düzenlemeyle ise her cemaat ikişer kazaya ilhak olunmuş olduğundan eskisi gibi herkesin ödeme gücüne göre bir düzenleme yapılamamaktadır. Oysa bu ilhak maddesi zulmden ve saldırılardan ahalinin kurtarılması ve hem de diğer kaza ahali gibi emin ve rahat yaşamamız içindi. Diğer kaza ahali de develeri ile kendi işleri ile meşgul olurlarken biz kazalara ilhak olunsak bile onlardan ayrı muamele görmekteyiz. Çünkü kaza ahalisinden daha fazla hizmet etmekte ve saltanat-ı seniyye için canla-başla çalışmaktayız. Bu nedenle bizim de onlar gibi muamele görmemiz, bazı yükümlülüklerden muaf tutulmamızı istemekteyiz. Eğer bu mümkün değilse maaşı ahalemizden verilmek üzere aşiretin idaresi için bir memur atanması idaremiz için daha uygun olacaktır." Doksan sekiz aşiret ahalisinin mühürü vardır. MVL, 585/42-2, 29 Muharrem 1275 (8 Eylül 1858).

¹⁴⁸ Bölgeye gönderilen esseyid Kamil Efendi'nin raporuna göre "Öncelikle Tanzimat'ın başlangıcında bu aşiretin büyüklüğünden dolayı tahririnin yapılamadığı, yaklaşık yedi bin haneye, iki bin iki yüz kese akçe vergi yüklendiği, ama aşiret nüfusunun yedi bin hane ile kalmayıp arttığı, bu durumda hane başına yüz altmış bir kuruş yirmi üç pare vergi düştüğü, kaymakamlık ile idare edildikleri dönemde ise daha fazla vergi vermekte oldukları, bunun yanında dilekçedeki imzaların incelendiğinde imzaların da sahte olduğu, böyle sahte bir dilekçe vermekte rüesanın amacı, eskisi gibi menfaatlerini ellerinde bulundurmak istedikleri" şeklinde rapor edilmişti. MVL, 585/42-1, 26 Şevval 1275 (29 Mayıs 1859).

Sonuç itibariyle kaymakamlık 1858'li yıllarda kaldırılmış aşiret kaymakamlığına ait olan ve eskiden beri aşiretin merkezi bulunan Budaközü kazasında Sungurlu kasabasındaki mir konağının da gereği kalmadığından müzayede ile satılmasına karar verilmiştir.¹⁴⁹

Kaymakamlık kaldırılmakla birlikte Yeniil Aşireti Kaymakamlığı devlet salnamelerinde 1866 yılına kadar yer almıştır.¹⁵⁰ Bu durum aşiretin büyüklüğü göz önüne alındığında, ilhak sürecinin belirli bir zaman almasıyla da alakalı olmalıdır. Öyle ki kaymakamlık kaldırıldıktan sonra yapılması gereken işlerden en önemlisi aşiretlerin vergilerinin düzenlenip defterlerinin oluşturulması ve hangi köy veya kazaya ne kadar hane yazılacağı gibi durumların tespit edilmesi için bir komisyon oluşturulmasıdır. Ankara'da bulunacak olan bu komisyona aşiret muhtarlarının, ahali tarafından seçilmiş birkaç nefer çağırılması ile her bir aşiretin yıllık vergileri peşin olarak veya taksite bağlanarak 1858 senesi başından itibaren buldukları kaza veya köylerin vergi ve nüfus defterlerine ilavesi kararlaştırılmıştır.¹⁵¹

Aşiretin ahali kaymakamlığın kaldırılmasıyla deve nakliye işinden de bundan sonra muaf tutulmalarını istemiştir. Ancak aşiret eski dönemlerden itibaren hatt-ı hümayun ile bakır nakliye işinden sorumlu tutulmuş, önceden her kantar için 25 kuruş olan ücretleri artırılıp 50 kuruşa çıkarılmıştır. Ayrıca deve nakliyesi karşılığında birtakım vergilerden de muaf tutulmuşlardır. Tüm bunların yanında aşiretlerin reislerinden gördükleri baskıları önlemek için aşiret kaymakamlığı kaldırılarak aşiretler buldukları kazalara ve köylere bağlanmışlardır. Dolayısıyla onların huzur ve güvenliği için gerekli tedbirler alınmıştır. Nakliye işinden muaf tutulmalarının ise mümkün olmadığı kendilerine bildirilerek nakliye ücreti 50 kuruştan 100 kuruşa çıkarılmıştır.¹⁵² Hükümet aşiretin refahı için gerekli düzenlemeleri yapmış, nakliye işinin devam etmesini ise özellikle vurgulamıştır. Nakliye işinin aksaması ise aşiret beylerinin ve ileri gelenlerinin develerini ticaret

¹⁴⁹ MVL, 320/56, 21 Cumaziyel-evvel 1274 (7 Ocak 1858).

¹⁵⁰ Devlet Salnamesi, 21. Def'a.

¹⁵¹ A.MKT.MVL, 105/55, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859).

¹⁵² A.MKT. MVL, 115/100, 23 Şevval 1276 (14 Mayıs 1860).

için başka yerlere göndermelerinden kaynaklandığının anlaşılması üzerine beylerin develerini ticaret için değil bakır nakliyesi için vermeleri, bunun için taahhüde bağlanmaları istenmiştir.¹⁵³

1.1.2.2. Boynuinceli Aşireti Kaymakamlığı

Eski il teşkilatlarının devamı niteliğinde olan diğer bir kaymakamlık ise Boynuinceli Aşireti kaymakamlığıdır. Boynuinceli aşireti, Danişmendli Türkmenleri içerisinde yer alırken XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Danişmendli adının yerini Boynuinceli adı almaya başlamıştır.¹⁵⁴ Daha önceleri bir boybeyi tarafından yönetilirken XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Boynuinceli aşireti kendisine müstakil bir muhassıl atanmasını istemiş; ancak bu karar, merkezi hükümet tarafından ileri bir tarihe ertelenmişti. Daha sonraki yıllarda ise aşiret, Konya vilayetine bağlı bağımsız bir kaza olarak kabul edilmiş ve kaymakam, naip ve müdür ataması yapılmıştır. Kaymakamlığa İstanbullu Salih Ağa, müdürlüğe Hacı Hüseyin ve naipliğe Sadık Efendi atanmıştır. Aşiret ileri gelenlerinin katılımıyla bir kaza meclisi oluşturulmuştur.¹⁵⁵

Boynuinceli Aşireti kaymakamlığının kaymakamlık ile bir kaza statüsünde yönetilmeye başlanması bir süre sonra birtakım sorunları beraberinde getirdi. Tanzimat-ı Hayriye gereğince devlet tarafından atanan müdür ve kaymakamlara maaş bağlanarak onların halktan ayrıca para toplaması yasaklanmıştı. Ancak Boynuinceli aşireti müdürü Hacı Hüseyin ve aşiret kethüdaları bu anlamda kendilerini garantiye almak için ahaliden rızaları ile kendilerine para verdikleri ile ilgili senet almışlar ve çeşitli isimler altında usulsüz para toplamışlardır.¹⁵⁶ Ahali ise onları merkeze şikayet ederek yardım talep etmiştir.¹⁵⁷ Olayın tahkik edilmesi neticesinde yöneticilerin halktan topladıkları miktar ortaya çıkarılmıştır;¹⁵⁸

¹⁵³ Ayniyat d. 446, s. 15, 25 Ramazan 1276 (16 Nisan 1860).

¹⁵⁴ Tufan Gündüz, Danişmendli Türkmenleri, s. 91.

¹⁵⁵ Abdullah Saydam, "Tanzimat İlkelerinin Aşiretlere Uygulanmasına Bir Örnek: Boynuincelü Aşireti" Türk Kültürü, sayı: 503-504, yıl: XLIII (mart-Nisan 2005), s. 84. İ.MVL, 54/1040.

¹⁵⁶ İ.MVL, 54 /1040, 3 Receb 1258 (10 Ağustos 1842).

¹⁵⁷ Halk, merkeze dilekçe yazarak bu kimselerin azledilerek yerine muhtarları olan Osman Bey'in atanmasını istedi. İ.MVL, 54/1040 (tarihsiz dilekçe.)

¹⁵⁸ Saydam, "Boynuinceli Aşireti", s. 87. İ.MVL, 54/1040.

Yöneticilerin aşiret ahalisinden haksız yere topladıkları meblağ	
1842 senesi özel vergisinin ruz-ı kasım taksitine zam yapılarak tahsil edilen	36.200 kuruş
1843 senesi özel vergisinin ruz-ı hızır taksitine zam yapılarak tahsil edilen	76.498 kuruş
1844 senesi özel vergisi tahsilatından sarf ederek ahaliye tevziyi düşündükleri	26.130 kuruş
Sandık sarrafı Yuvan adlı zimmiden sarf edip yine ahalden tahsil etmeyi düşündükleri	15.962 kuruş
Toplam	154.790kuruş

Ahaliden masraf adı altında topladıkları meblağ	
Matbah harcamaları	38.830 kuruş
Kömür, kahve ve bazen şair namıyla aldıkları	2.084 kuruş
Kethüdaların aşiret işleri için şuraya buraya gitmelerinden alınan harcırah	6915 kuruş
Müdür ve kethüdaların Konya'ya gidip gelmelerinde yem ve yiyecek almaları	2118 kuruş
Aşiret işleri için yapılan tüm masraflar	19.013 kuruş
Toplam	68.960 kuruş

Hükümetin böyle bir uygunsuzluğa acilen bulduğu ilk çözüm yöneticilerin değiştirilmesi oldu. Aşiretin müdürlüğüne ahalinin kendi isteği üzerine Osman Bey, kaymakamlığına da vekaleten dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Reşid Bey atandı.¹⁵⁹ Ancak çok geçmeden aşiret ahalisi bu defa da yeni idarecilerin usulsüzlüklerinden ve zulümlerinden şikâyet ederek onların da azledilmesini, yerine tekrar eski müdür Hüseyin Bey'in atanmasını istedi. Ancak müdür olarak atanmasını istedikleri Hüseyin Bey, daha önce pek çok usulsüz uygulamalarından dolayı azledilmiş ve sürgüne gönderilmişti. Dolayısıyla onun

¹⁵⁹ İ.MVL, 54/1040, 20 Şevval 1259 (13 Kasım 1843).

tekrar müdürlüğe getirilmesi olayların önünü kesmeyecekti. Ayrıca aşiretin büyük kısmı bu süreçte yerleşik hayata geçmişti. Bu nedenle ayrı bir idare ile yönetilmelerine lüzum olmadığına karar verilerek kaymakamlık statüsü kaldırılmış, aşiret, meskûn oldukları kazalara; Nevşehir, Hacı Bektaş, Aksaray, Arabsun'a ilhak edilmiştir.¹⁶⁰

Bir müddet sonra Aksaray tarafında bulunan Boynuinceli aşiretleri, kaymakamlığın kaldırılmasından bu yana geçen zaman içerisinde perişan olduklarını, nakline memur oldukları kurşun ve güherçileyi zamanında nakledemediklerini belirterek aşiretin idaresinin birleştirilip Hasan Ağa'nın müdür tayin olmasını istemişlerdir. Ancak merkezi hükümete göre, Boynuinceli aşireti önceden kaymakamlık ile idare edilmekte iken uygunsuzluklardan dolayı kaldırılmıştı. Şu hâlde onlara tekrar bir müdür atanması demek, eski usullerine dönmeleri anlamına gelmekteydi. Müdür atanması için sebep olarak gösterdikleri kurşun ve güherçile naklini ise Boynuinceli aşiretleri dışında diğer aşiretler de yapmaktaydı. Bu aşiretler ise buldukları kazaların müdürleri tarafından idare edilmekteydi. Dolayısıyla bu istek kesinlikle uygun görülmemiştir.¹⁶¹

Boynuinceli aşiretinde kaymakamlık uygulamasının kaldırılmasından sonra aşiret, bir müddet sermuhtarlık ile idare edilmiştir. Nitekim aşiret halkı merkeze yazdıkları arzuhallerinde, 1856 senesinden beri vergilerini yıl yıl düzenli olarak sermuhtarları bulunan Halil Kethüda'ya teslim ettiklerini beyan etmektedirler. Halil Kethüda ise 1846 senesinden beri topladığı vergileri mal sandığına teslim etmeyip vergiyi henüz toplamadığını söyleyerek tekrar vergi talep etmekte, böylece yılda iki defa vergi toplamaktadır. Fakat aşiret halkının artık senede iki defa vergi verecek gücü kalmadığı için hükümetten yardım istiyordu.¹⁶² Buradan da anlaşıldığı üzere sermuhtar olarak bulunan kişilerin de aşiret ahalisine zulüm ettiği görülmüştür. Bunun üzerine ser muhtarlık namının tamamen ortadan

¹⁶⁰ İ.MVL, 67/1268, 8 Receb 1261 (13 Temmuz 1845).

¹⁶¹ A.MKT.UM, 70/61, 21 Şevval 1267 (19 Ağustos 1851).

¹⁶² MVL, 177/7, 4 Rebi'ül-evvel 1273 (2 Kasım 1856).

kaldırılması, bundan sonra diğer köyler gibi ahalinin kendisinin seçtiği muhtarlar tarafından idare olunmaları, Niğde Kaymakamı tarafından teklif edilmiştir.¹⁶³

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Boynuinceli Türkmenlerinin neredeyse tamamının Aksaray-Nevşehir-Kırşehir hattında yeni köyler kurarak yerleşik hayata geçtikleri ve böylece sermuhtarlık idaresinin de tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Buna paralel olarak 1872’de Boynuinceli Türkmenleri yerleşme sahasından Ekecik, HacıAhmetli, Şerefli, Kurutlu, Salarlı gibi nahiyeler ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴

1.1.2.3. Cihanbeyli Aşireti Kaymakamlığı (Aşair-i Seba Kaymakamlığı)

Cihanbeyli aşireti ile ilgili ilk kayıtlar 1577 yılına ait olup Ankara ve Aksaray bölgesinde dahil oldukları karışıklıklarla ilgilidir. Daha sonra 1766’da Diyarbakır, Musul ve Mardin taraflarında oldukları anlaşılmaktadır. Sonraki yıllarda burayı terk ederek Ankara ve çevre yerlere gelerek dağıldıkları anlaşılmaktadır. Sivas bölgesinde, Koçgiri aşireti içerisinde Zara’da ve Ankara bölgesinde buldukları tespit olunmaktadır. 1800’lerde Cihanbeyli şefi altında 6 küçük aşiretin bağlı olduğu bir birim olarak bulunmaktadırlar.¹⁶⁵ Yüzyılın ortalarında aşiretin şefi Alişan Bey ile ilgili merkeze sürekli şikâyet gittiği görülmektedir. Örneğin, Cihanbeyli’ye bağlı Geygel Aşireti, Alişan Bey’in baskılarından dolayı Cihanbeyli’den ayrılarak Bilecik’e bağlanmayı istemişti. Fakat Geygel Aşiretinin bu isteği diğer aşiretlere de örnek olacağı endişesiyle kabul edilmemişti.¹⁶⁶ Benzer şekilde Mirveys Aşireti de Cihanbeyli Aşireti beyi olan Alişan Bey’i şikâyet etmiş, Mirveys aşiretine olan müdahalesinin engellenmesini istemiştir. Aynı zamanda Ankara mutasarrıfı ve defterdarının Cihanbeyli Aşiretinin emval-i miriyesi ile ilgili verdikleri raporda, Alişan Bey’in 1840-1842 seneleri vergisini zimmetine geçirdiği, hatta elli dokuz senesine ait de bir miktar hayvan topladığı bildirilmiştir. Eğer aşiret bir yıl daha Alişan Bey’in uhdesinde bırakılırsa hiçbir gelir

¹⁶³ MVL, 409/34, 19 Receb 1279 (10 Ocak 1863).

¹⁶⁴ Necmettin Aygün, “Nüfus Defterlerine Göre Boynuinceli Aşireti (1830-1845)”, Belleten, cilt: LXXXII, sayı: 295, (Aralık 2018), s. 950-951.

¹⁶⁵ Yonca Köksal, “A Tribe as an Economic actor: The Cihanbeyli Tribe and the meat provisioning of İstanbul in the Early Tanzimat Era” New Perspectives on Turkey, no: 61, (2019), s.97-123.

¹⁶⁶ A.MKT, 66/92, 23 Cumaziyel-ahir 1263 (8 Haziran 1847).

elde edilemeyeceği de eklenmiştir. Ankara mutasarrıfı, bunların önlenmesi için maaşı aşiret tarafından ödenmek üzere Selahattin Ağa'nın aşirete müdür olarak tayin olunmasını ya da merkezden birinin gönderilmesini istemiştir. Ancak bu teklif, mir-i aşiret unvanının tamamen kaldırılması demek olacağından ve bunun tüm aşiretlerde uygulanması yetişmeyeceğinden hareketle ileri bir tarihe ertelenmiştir. Alişan Bey'in aşiret beyliğine devam etmesi ise uygun görülerek Selahattin Ağa'nın mir-i aşiret unvanıyla atanması şeklinde bir çözüm bulunmuştur.¹⁶⁷

Öte yandan Alişan Bey'in 1840-1843 yılları arasında görev yaptığı süre zarfındaki muhasebesinin görülmesi için bölgeye bir mübaşir gönderilmişti. Mübaşirin yaptığı tahkikat neticesinde gönderdiği raporunda Alişan Bey'in aslında suçsuz olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında Alişan Bey'in aşiret içerisindeki muhalefete rağmen ordu için 600 kadar nefer tertip ettiği ve bu neferleri İstanbul'a getirmek gibi iyi hizmetlerde bulunduğu da bu araştırma neticesinde ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine tüm bunlar göz önüne alınarak Selahattin Ağa yerine bir müddet sonra Alişan Bey'in aşirete müdür tayin edildiği görülmektedir.¹⁶⁸ Ancak Alişan Bey'in aşiretteki müdürlüğü uzun sürmemiş, fazla para toplaması nedeniyle azledilerek İstabl-ı amire müdürlüğü payesi alınmış ve Tokat'a sürülmüştür. Bundan sonra 1850'de Cihanbeyli aşiretine kaymakamlık statüsü verilerek aylık 5 bin kuruş maaş ile Rikab-ı Hümayun kapucubaşlarından Ali Ağa kaymakam olarak tayin edilmiştir.¹⁶⁹ Böylece kaymakamlık ile yönetilmeye başlayan Cihanbeyli aşireti, 7 aşiretten meydana gelmiş olmasından dolayı olsa gerek "Aşair-i Seba Kaymakamlığı" olarak da bilinmektedir.¹⁷⁰

Cihanbeyli nam diğer Aşair-i Seba Kaymakamlığında bulunan memurlar ve aylık maaşları (kuruş)	
Kaymakam	5880
Mal Katibi	100
Tahrirat Katibi	500

¹⁶⁷ İ.MVL, 55/1056 (Tarihsiz)

¹⁶⁸ İ.DH, 94/4731 (Tarihsiz).

¹⁶⁹ A.MKT.NZD, 14/90, 1 Zilkade 1266 (8 Eylül 1850). Ayniyat d. 418, s. 109, 1 Zilkade 1266 (8 Eylül 1850). A.MKT.MVL, 31/26, 29 Şevval 1266 (7 Eylül 1850). A.TŞF, 8/52, 25 Zilkade 1266 (2 Ekim 1850). A.MKT.NZD, 14/64, 29 Şevval 1266 (7 Eylül 1850).

¹⁷⁰ İ.MVL, 398/17322.

Mal sandık	200
Miktar-ı nüfus	7500
Zaptiye neferi 33	4765
Kırtasiye mühimmatı	246
Toplam	19.191

Cihanbeyli aşiretinin eski yıllardan beri en önemli mükellefiyeti, İstanbul'un koyun ihtiyacının büyük kısmını sağlamış olmasıydı. Yüzyılın başlarında aşiretin bir ayda İstanbul'a sevk ettiği ağnam miktarı, 25 bin civarında olup çoğu zaman yılda 100 bin ağnam sevk ettikleri görülmektedir.¹⁷¹

Ramazan ayına kadar ulaştırılacak olan ağnam	
Cihanbeylü	8000
Şihbizin	6000
Zivelü	4000
Mikaillü	3000
Atamanlu	1500
Seyfanlu	1500
Tirkanlı	1000
Gelgel	500
Toplam	25.500

İlerleyen zamanlarda ağnamın miktarının daha da arttığı görülmektedir ki 1826 senesi için 100 bin koyun göndermekle yükümlüydüler.¹⁷² Ancak aşiret halkının çoğu zaman bu ağnamı tam olarak göndermediği, hayvanlarını Bursa ve İzmir taraflarına götürerek orada satmaya meyilli oldukları anlaşılmaktadır. Merkezi hükümet bunu önlemek için aşiret içerisine sık sık mübaşir tayin etmekte veya Ankara mutasarrıfını sık sık uyarmaktaydı.¹⁷³ Aşiretin yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da İstanbul, Bursa, İzmir ve İzmit'e uzanan geniş bir ticaret ağına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kendi sahip oldukları koyunlar dışında başka aşiretlerden de koyun satın alarak bahsedilen merkezlerde ticaretini yapıyorlardı.

¹⁷¹ AE.SMHD.II, 23/1393, 27 Şaban 1234 (21 Haziran 1819).

¹⁷² C.BLD, 144/7171, 17 Safer 1243 (4 Eylül 1827).

¹⁷³ C.BLD, 147/7334, 29 Muharrem 1244 (11 Ağustos 1828). C.BLD, 42/2073, 28 Şaban 1243 (15 Mart 1828). C.BLD, 81/4029, 27 Rebiül-evvel 1251 (22 Ağustos 1835). C.BLD, 37/1836, 14 Safer 1264 (21 Ocak 1848).

1840'da İstanbul'a yıllık 120 bin koyun tedarik etmekteydiler. Koyun, İstanbul'a getirilerek rayiş bedelden aşiretin şefi Ahmed Bey tarafından satılmaktaydı ve bu kişi İstanbul'da ikamet etmekteydi. O, koyunların İstanbul'da satışından sorumluydu ve aşiret ile Bab-ı Ali arasındaki anlaşmayı yönetiyordu. İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması karşılığında Cihanbeyli aşiretine bazı ayrıcalıklar verilmişti. Buna göre, birçok vergi muafiyeti sağlanmıştı. Ayrıca Ankara ve İstanbul arasında ücretsiz geçiş hakkı tanınmıştı. Cihanbeyli aşireti şefi tacirbaşı olarak atanmıştı ve o, Cihanbeyli'ye bağlı 7 aşiretten koyunların toplanıp İstanbul'a sevk edilmesinde birinci dereceden sorumluydu.¹⁷⁴

Koyunların toplanması ve İstanbul'a sevk edilmesi aşiret için oldukça maliyetliydi ki sevkiyat için Cihanbeyli ile ona bağlı aşiretler para harcamak zorundaydı. Karşılığı ise satıştan sonra alınabiliyordu. Cihanbeyli aşireti de sık sık sarraf veya tefecilerden kredi alma yoluna gitmiştir.¹⁷⁵ Bu anlamda Cihanbeyli aşireti, Rus bir tüccar olan David Savalan'dan muhtemel koyunların sevkiyatı için bir miktar borç almış; fakat bunu geri ödemediği gibi borç faiziyle birlikte 972 bin kuruşa yükselmiştir. Bu borcun ne için alındığı ve nerede harcandığı hususu belli değildir. Konu sadece borcun ödenmemesinden dolayı neredeyse iki ülke arasında kriz noktasına gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Neticede merkezi hükümetin de müdahalesiyle borcun yeni bir yapılandırma ile 1846-1848 yılları içerisinde ödenmesi kararlaştırılmış, eğer yine ödeme gerçekleşmezse aşiretin 1849 senesi ağnam vergisinden David'in borcunun tahsiline karar verilmiştir. Bu düzenlemenin kefaleti de Ziveli aşiretinden dört kişiye yüklenmiştir.¹⁷⁶

Borcun ilk taksiti 6 bin akçe olarak belirlenmiş ve bunun tahsil edilmesi için Divan-ı Hümayundan Süleyman Ruhi Efendi yanına özel memurlar verilerek aşiret tarafına gönderilmiştir.¹⁷⁷ Ancak Devikanlı aşireti kendilerine düşen 8 bin kuruşu vermemek için, "Bizler Karahisar'da mütemekkin oluruz" derken Şıhbızınlı aşireti de kendilerinin vermesi gereken 52.500 kuruşu vermemek için "Bizler de

¹⁷⁴ Köksal, "A Tribe as an Economic actor", s.97-123.

¹⁷⁵ Köksal, "A Tribe as an Economic actor", s.97-123.

¹⁷⁶ Ayniyat d. 407, ss. 106-107, 5 Ramazan 1263 (17 Ağustos 1847).

¹⁷⁷ A.M, 4/41, 9 Cumaziyel-evvel 1263 (25 Nisan 1847).

Eskişehir sakinlerindeniz” diyerek üzerlerine düşen miktarları vermek istememişlerdir.¹⁷⁸ Dolayısıyla gönderilen mübaşir tarafından David Savlan'ın borcu için herhangi bir ödeme yapılamamıştır. Bunun üzerine aşiretin İstanbul'a getirdiği ağnamdan borcun ilk taksitinin alınması çaresi düşünülmüş. Ancak aşiretin İstanbul'a getirdiği ağnamın hepsi kendilerine ait olmayıp bir kısmı çevrelerinden borç ile aldıkları hayvanlardır. Bunlara borç karşılığında el konulduğu takdirde bölgedeki hayvan sahiplerinin de ücretleri ödenmeyecekti. Bu nedenle borcun ilk taksitinin yerinden nakdi olarak tahsil edilmesi, ikinci taksit için aşiret İstanbul'a ağnam sevk etmeden önce bölgeye özel bir celeb gönderilerek İstanbul'a sevk edecekleri ağnamın fiyatı belirlenip celeblerin bunları teslim alması, hayvanların İstanbul'a getirildikten sonra belirlenen fiyat üzerinden David'e borcunun ödenmesiyle borcun kapatılması en uygun çözüm olarak bulunmuştur.¹⁷⁹

Cihanbeyli aşireti kaymakamlığının yüzyılın ortalarında iskânları gerçekleştirilmiştir. Yerleşme sırasında nüfus tahrirleri yapılmış, bağlı bulunan aşiretler, iskân edildikleri köyler ve ahalinin meslekleri kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu defterden aşiretin sosyal hayatı, nüfus oranı, bağlı olan aşiretler ve bulunduğu köyleri tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu iskânın hemen ardından ise aşiretlerin kefalet senedine bağlandıkları da görülmektedir.¹⁸⁰

Aşiret	Bulunduğu Köyler
Cihanbeyli (53 köyde)	Çeltik, Aliçomak, Pirbeyli, Viran, Ağzıaçık, Yunak, Pirkadir Uşağı, Kürd Oğlu, Küçük Hasan Çiftliği, Ata, Esad Uşağı, Büğrü Veled, Odabaşı Çiftliği, Hacı Fazlı, Sığırcık, Bozluca, Renkoğlu, Köseler, Pir Sultan, Eskiil, Özbek, Taban Pınarı, Bozbaşı, Başeşekli, Sarıkaya, Çaybaşı, Selçuklu, Katarlı, Uzunoğlu Çiftliği, Akhacılı, Hacı Musaoğlu Çiftliği, Sencik, Keskin Fuad, Tunoğlu, Bıçakoğlu,

¹⁷⁸ A.MKT, 102/78 (Tarihsiz).

¹⁷⁹ A.MKT, 116/56, 19 Rebiül-evvel 1264 (24 Şubat 1848).

¹⁸⁰ Defterin sonuna aşiretin verdiği senetler eklenmiştir. NFS d. 3525, 27 Şevval 1267 (19 Ağustos 1851).

	Konadvermiş, Konak, Cihanşah, Kirazoğlu, Şeyhahmedlü, Tiradpınarı, Tacir, Eskiçavuş, Erdiç Viranı.
Mikailli (7 köyde)	Katrancı, Demirci, Karebey Kışlası, Yenimehmed, Hersağlı.
Şıhbızınlı (22 köyde)	Günyüzü, Balcıhisar, Kunluhan, Büyükzeyl, Aytugat, Senatlı, Yünsez, Abdallı, Gülekli, Eskikişla, İncirli, Tabanlı, Zelce cami, Olbaklı, Zor, Gedik, Kara Ömerli, Dere, Sarı Güzel, Durbanlar, Arif.
Tufanlı (8 köyde)	Baltalı, Bosnad Höyüğü, Gecek, Catamişe, Diğergecek, Zilsıgla, Nallutaş, Zebil Bala.
Mudanlı (7 köyde)	Kara Süleymanlı, Yamak, Kal'a, Katrancı, Saatli, Çeltikli, Toyçayırı.
Kilkel tabi-i Cihanbeyli (8 köyde)	Sandık, Esmederesi, Sofular nam-ı diğer Yenipınar, Afşar, Karadere, Kadirli, Temur Ağa Obası,
Ziveli tabi-i Cihanbeyli (1 köyde)	Kuruçay.

Geniş bir bölgeye dağılmış olarak gördüğümüz Cihanbeyli Aşireti Kaymakamlığı oldukça kalabalık bir nüfusa sahiptir. Ayrıca çobanlık, rençberlik, amelelik, çerçilik, tüccarlık meslekleri ile meşgul oldukları, asker-i nizamiyede de her köyden en az bir iki nüfusu bulunduğu görülmektedir. Öte yandan başka köylere veya kazalara büyük miktarda göç vermiştir. Nakledilen yerler genellikle; Karahisar-ı Sahib, Bolvadin, Uşak, Esbkeşan ve Akşehir kazalarıdır. Özellikle Tufanlı aşiretinden Bosnad Höyüğü köyünde bulunanlar yazın yağmur yağmamasından dolayı yaşanan kuraklık sebebiyle 1845'te Diyarbakır'a, Gecek'te bulunanlar Erzurum'a, Catamişe köyünde bulunanlar Diyarbakır'a, Diğergecek köyünde bulunanlar da Adana tarafına nakledilmişlerdir.¹⁸¹ Her köy,

¹⁸¹ NFS d. 3525, s. 97-100.

uygunsuz hareketlerde bulunmayacaklarına dair kefalete bağlanmış. Defterin en sonuna da kefalet senetleri tam olarak eklenmiştir.¹⁸²

İlerleyen zamanlarda Cihanbeyli Aşireti Kaymakamlığından toplanan vergilerin büyük kısmının kaymakamlığın masraflarına gittiği ve ayrıca kaymakamın Ankara'da oturmasından dolayı aşiretin idaresi hususunda bir fayda sağlamadığı görülmüştür. Bu nedenle aşiret kaymakamlığının kaldırılarak Yeniil Aşireti Kaymakamlığı gibi buldukları yerlere dahil edilmelerine karar verildi.¹⁸³ Cihanbeyli Aşiretinin çoğu Ankara sancağında, bir kısmı İzmir ile Sapanca arasında, Samsun ve civar kazalarda, Çankırı sancağına tabi Kalecik kazasıyla Konya sancağına tabi Esbkeşan kazasında, bazı perakende haneler Bozok Sancağı'na dahildi. Bu nedenle bu kaymakamlığın kaldırılması Yeniil Aşireti Kaymakamlığında olduğu gibi bir komisyon teşkil edilerek yapılmak zorundaydı.¹⁸⁴ Komisyonun kaymakam bulunan Rauf Bey'e ve zaptiye neferlerine bir ay daha maaş verilmesine fırsat verilmeden hemen teşkil edilmesi, mal ve tahrirat kâtiplerinin maaşlarının geçici olarak ödenmesi, komisyonda hazır bulunacak aşiret muhtar ve müdürlerinin yardımıyla ödedikleri senevi vergilerin yazılması, bundan sonrası için de meskun oldukları mahallerin memurları marifetiyle tahsil olunmak üzere vergi defterlerinin tanzim edilmesine karar verildi.¹⁸⁵ Cihanbeyli Aşireti kaymakamlığının kaldırılmaya karar verilmesinde aşiretin yerleşik hayata geçmesi de etkili olmuş olmalıdır.

Bununla birlikte yeni idare tarzı bir müddet tatbik edilememiş görünmektedir. Nitekim 1860 senesinden itibaren aşiretin ilhaklarının tamamlanması ve vergilerinin bağlı buldukları kazalara eklenmesi istenmişti. Bu nedenle 1860 senesinde Ankara sancağında bulunan aşiretler vergisi mahalli müzayedesine dahil edilmişken, kaymakamlığa bağlı diğer aşiretlerin vergileri buldukları yerlerin vergilerine dahil edilmediği için bu aşiretlerin vergisi açıkta kalmıştı.

¹⁸² NFS d.3525, s. 121.

¹⁸³ A.MKT. MVL, 100/88, 26 Muharrem 1275 (5 Eylül 1858).

¹⁸⁴ A.MKT.MVL, 105/55, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859).

¹⁸⁵ Ayniyat d. 444, s. 98-99, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859). Konya, Hüdavendigâr ve Kastamonu valileriyle Canik Mutasarrıfına ve İzmir ve Çankırı ve Niğde Kaymakamlıklarına yazılan yazı, Ayniyat d. 444, s. 97-98, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859). A.MKT. UM, 345 / 12, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859).

Bundan dolayı bu vergilerin zayi olmaması için aşiret ahalisinden Ankara dışında bulunanların ağnamı 1860 senesine mahsuben mahalli memurları tarafından bu defalık ayrı olarak toplanması, 1861'den itibaren de mahalli vergileri müzayedesine eklenmesine karar verilmiştir.¹⁸⁶

Neticede Cihanbeyli aşiretinin kaymakamlık statüsü kaldırılarak gecikmeli de olsa bağlı buldukları kaza ve köylere bağlanmışlardır. Yeniil ve Boynuinceli aşireti kaymakamlığında olduğu gibi aşiretin diğer ahali ile birlikte idare edilmesinden memnun olmayan bir grup İstanbul'a gönderdikleri Ömer Bey aracılığıyla bu kararı istemediklerini beyan etmiştir. Ancak bu şekilde irade ile karar verilmiş olan bir durumun değiştirilmesinin uygun olmadığı kendilerine bildirilerek Ömer Bey Konya'ya gönderilmiş; aşireti bu konuda tahrik etmemesi konusunda da uyarılmıştır. Ayrıca Ankara ve Konya valilikleri ile Karahisar-ı Sahib Kaymakamlığından buna mahal verilmemesi istenmiştir.¹⁸⁷ Merkezi hükümete göre, bu tür kimseler aşiretin ayrı olarak idare edilmesinden kendisine çıkar sağlayan gruplardı.

1.1.2.4. Haremeyn Aşireti Kaymakamlığı

Osmanlı İmparatorluğunda Türkmen teşkilatlarının isimleri zaman zaman vergilerinin bağlı olduğu yerlerin adıyla anılmaktadır. Yeniil Türkmenleri için kullanılan Üsküdar Türkmenleri isminin, aşiretin vergisinin Üsküdar'daki Atik Valide Sultan evkafına bağlı olmasından ileri gelmesi bunun en bilinen örneklerindendi. Benzer şekilde Haremeyn aşireti de Kutsal topraklarda bulunan aşiretleri değil Anadolu'da olup vergileri Haremeyn'e bağlı olan aşiretleri ifade etmektedir.¹⁸⁸

Ankara bölgesinde Kıldonlu, Selimler, Selkutlu, Kebirli ve Bağcı ile 34 adet cemaatten meydana gelen Haremeyn aşireti Tanzimat'ın ilanından sonra getirilen muhassıllık sisteminde, buldukları bölgelerin muhassılları tarafından idare

¹⁸⁶ C.ML, 66 /3026, 16 Zilkade 1276 (5 Haziran 1860).

¹⁸⁷ MVL, 671/76, 5 Zilkade 1280 (12 Nisan 1864).

¹⁸⁸ İlhan Şahin, "Üsküdar ve Türkmenler", Osmanlı İstanbul'u IV, s. 284.

edilmekteydi. Ancak aşiretin konar-göçer olmaları sebebiyle yerli ahalden ayrı olarak kendilerine bir muhassıl atanmasını istemeleri üzerine Balıkesir eski mütessellimi olan Şerif Ağa'nın kardeşi Yusuf Ağa aşiretin ahvalini yakından bilmesinden dolayı aşirete muhassıl olarak tayin edilmiştir.¹⁸⁹

Muhassıllığın kısa süre sonra kaldırılmasına ve 1842 düzenlemesine paralel olarak Haremeyn aşiretinin kaymakamlık şeklinde yönetildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1860'larda Haremeyn Aşireti kaymakamlığı da diğer kaymakamlıklarla benzer sebeplerden dolayı kaldırılarak aşiret ahali buldukları yerlere ilhak edilmişlerdir. Şu durumda aşiretin vergilerinin de dahil edildikleri kaza veya karyelere eklenmesine karar verilmiştir.¹⁹⁰

1.1.2.5. Koçgiri Aşireti Kaymakamlığı

1848'de Diyarbakır ve Dersim bölgesinde Tanzimat uygulanmaya başlanarak Dersim, Diyarbakır'e bağlı bir sancak haline getirilmişti. Ancak bölgede bulunan aşiretlerden dolayı merkezi otoritenin tesis edilememesi nedeniyle 1850'lerde askeri kuvvet sevk edilmiş; ancak aşiretlerin saldırıları tam olarak önlenememiştir. Bunun üzerine aşiretlerin vergilerinin toplanması ve asayişin sağlanması için aşiret beylerine resmi görevler verme yoluna gidilmişti.¹⁹¹ 1855'te Dersim sancağında bulunan Koçgiri Aşireti'ne kaza statüsü verilerek aşiret içerisinde Diyyab Ağa, maaşı aşiret vergisine ilave edilerek karşılanmak üzere müdür olarak atanmıştı.¹⁹²

Bununla birlikte aşiretin müdürlük ile idaresi, beklenen nizamı sağlamamıştı. Sivas, Trabzon ve Harput eyaletleri dahilinde Kemah, Gercanis ve Kuruçay ile Sivas ili dahilinde parça parça bulunan Koçgiri Aşiretinden asker alınamamakta ve vergi toplanamamaktaydı. Bunun yanında aşirete mensup bazı kişilerin eşkıyalık ile meşgul olması bölgenin asayişinin sağlanmasına önemli bir engel

¹⁸⁹ İ.MVL, 26/423, 29 Cumaziyel-ahir 1257 (18 Ağustos 1841).

¹⁹⁰ A.MKT.MVL, 134/93, 1 Cumaziyel-evvel 1278 (4 Kasım 1861).

¹⁹¹ İbrahim Yılmazçelik, Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat, Kripto Yayınevi, Ankara, 2017, s. 128-132.

¹⁹² İ.MVL, 323/13735, 4 Cumaziy'el-evvel 1271 (23 Ocak 1855). Yılmazçelik, Dersim Sancağı, s. 133.

teşkil etmekteydi.¹⁹³ Çünkü eşkıyalıkla meşgul olanlar zaptiye kuvvetleri üzerlerine geldiğinde aşiretleri içerisine kaçıyorlar ve aşiret beyleri de onları teslimine yanaşmıyordu. Bunun üzerine bölgeye gönderilen Anadolu Ordu-yu Hümayun müşiri Mirliva Hüseyin Paşa, kâtibi Abdi Efendi'ye aşiretin ıslah edilmesinin yöntemini anlatan bir layiha hazırlattı. Bu layiha hem Koçgiri aşireti ile ilgili bilgi vermekte hem de aşiretin ıslahı için çözüm önerileri sunmaktaydı. Buna göre, Koçgiri aşiretinin en büyük nüfusu Beydağı denilen yerde ve buraya yakın Sivas-ili kazasında bulunmakta olup bunlar Sivas eyaletine bağlıydı. Aşiretin diğer büyük bir kısmı, Dersim'e bağlı olan Kuruçay arazisinde ve ona bitişik Gercanis'de bulunmaktaydı. Aşiretin Kuyu-Mahmutlu oymağı ise Karahisar-ı Şarki'ye bağlı Ces Dağında bulunuyordu. Dolayısıyla aşiret idari olarak üç farklı bölgeye ayrılmıştı. Aşiretin idari anlamdaki bu karışıklığı, bahsedilen sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmakta, aşiretin idaresini zorlaştırmakta, asker ve vergi toplanamamakta, dolayısıyla aşiretin ne hazineye ne de askeriye bir faydası olamamaktaydı. Bunun bir çözümü olarak ve hazinenin menfaatleri için Abdi Efendi hazırladığı layihasında aşiretin idari anlamda yeniden düzenlenmesini öneriyordu.¹⁹⁴

Layihada sunulan öneriye göre, öncelikle Koçgiri aşireti ismi tamamen kaldırılmalı, 6 kazadan oluşan ufak bir kaymakamlık teşkil edilmeliydi. Kazalardan ilki, Sivas-ili, Kuruçay, Gercanis birleştirilerek meydana getirilecek olan Beydağı kazasıydı. İkincisi, Çit kazası üçüncüsü, Karahisar-ı Şarkiye bağlı olan Kuyumahmutlu oymağının teşkil edeceği Ces Dağı Kazasıydı. Dördüncüsü, Cihanbeyli ve Balıcanlı aşiretlerinin teşkil edeceği Karayel ismiyle teşkil edilecek yeni bir kazaydı. Beşincisi, Kürmeşlü aşiretinden oluşan Hafik kazası ile Akdağ madeniyle oluşturulacak altıncı bir kaza teşkil edilmeliydi. Bu kaymakamlığa Zara karyesinin merkez olması, Sivas valiliğine bağlanması ve isminin de Zara veya aşair-i sitte¹⁹⁵ kaymakamlığı olarak değiştirilmesi önerilmekteydi.¹⁹⁶

¹⁹³ Durum anlatılarak konunun çözümü için Anadolu Ordusu müşirine yazılarak görüşleri sorulmuştur. A.MKT.MVL, 18/2, 29 Ramazan 1265 (18 Ağustos 1849).

¹⁹⁴ İ.MVL, 398/17322, layiha 1. Bend. Koçgiri aşireti nüfus defterinden de durum anlaşılmaktadır. NFS. d. 2532. NFS. d. 2532. NFS. d. 2533, 25 Rebiül-evvel 1254 (18 Haziran 1838).

¹⁹⁵ Cihanbeyli aşireti kaymakamlığının yedi aşiretten oluşup aşair-i seba ismiyle anılmasından ilham alınmış olmalıdır.

¹⁹⁶ Layiha, 2. Bend.

Raporda ayrıca hazinenin gelirlerinin artırılması için ilk olarak 6 kazada sayımların tekrar yapılmasıyla gizlenen nüfusun ortaya çıkarılacağı belirtilmekteydi. Diğer yandan kaymakamlık idaresi ile maaşlarda da azalma söz konusu olacağından, hazine bu anlamda da bir kâr elde edecekti. Kaymakamlık oluşturulduğunda ödenecek memur maaşları ile oluşturulmadan önce aşiretin idaresi için ödenen maaşlar karşılaştırıldığında, kaymakamlık idaresi, eski idareye göre masrafları yarı yarıya azaltmaktaydı.¹⁹⁷

Kaldırılacak olan aylık maaşlar (kuruş) ¹⁹⁸	
Sivas ili kazasının lağvı icab eden müdürlerin maaşı	250
Sivas ili kazası mukayyidlik maaşı	250
Cit kazasının müdürlük maaşı	300
Akmeşhed madeni müdürlük maaşı	400
Koçgiri müdürlük maaşı	1200
Toplam	2400

Aşağıdaki yerlerden nakli gerekli olan aylık maaşların miktarı (kuruş)	
Divriği müdürlüğünden nakl olunacak	500
Divriği'den kitabet maaşından tenzil olunacak	250
Divriği'den süvari zaptiyesinden tenzili olunacak	650
Sivas süvari zaptiyesinden tenzili ile nakil olan	1330
Karahisar-ı şarki beş nefer zaptiyesinden tenzilat nakli icab eden	650
Toplam	3380

Teşkil olunacak kaymakamlık dahilinde bulunacak memurlar, katipler ve diğerleri ile aylık maaşları (kuruş)	
Kaymakam	3000
Tahrirat kâtibi	500
Mal kâtibi	500
Gümüş madeni katibi	250
Arazi kâtibi maaşı	250

¹⁹⁷ Layiha, 9. ve 10. Bend.

¹⁹⁸ İ.MVL, 398 /17322.

1 çavuş ve 20 zaptiye süvarisi	660
1 çavuş ve 10 zaptiye piyadesi	630
Sandık emini	250
Beydağı kazası müdürlüğü	300
Mukayyidlik	150
Çit kazası müdürlüğü	300
Ces kazası müdürlüğü	250
Sivas ili, Çit ve Ces kazalarında mukayyidlik	150
Karabil kazası müdürlüğü	300
Karahisar-ı şarki kazası müdürlüğü	250
Karabil ve karahisar-ı şarki kazalarında mukayyidlik	150
Toplam	7890
Arazi kâtibi maaşı hasılatından hasbel-nizam ifraz olunacağından	250
Toplam	1014
Balada muharrer maaşlar kâmilten takviye bulunduğu halde tenzil	5555
Toplam	4585

Şu durumda Koçgiri aşireti kaymakamlığının teşkil edilmesi ile hazinenin zarar etmeyeceği, aksine kaymakamlık idaresinde, vergilerin kolay ve düzenli toplanacağından dolayı kâr dahi sağlayacağı düşünülmekteydi. Öte yandan hazinenin gelirlerinin artırılması dışında kaymakamlığın teşkili ile bölgenin asayiş ve güvenliği de eskiye göre daha iyi sağlanacaktı. Çünkü, bu şekilde kaymakamlık teşkiliyle Dersim veya başka yerlerden gelecek müdahaleler engellenmiş olacak, emniyet sağlanacak, vergi ve asker hem zamanında hem de sorunsuz toplanacaktı.¹⁹⁹

1842'den itibaren görülmeye başlayan idari anlamda kaymakamlık uygulamalarında, asayişin sağlanması ve vergilerin düzenli toplanması için birkaç kaza birleştirilerek kaymakamlık haline getirilmekteydi.²⁰⁰ Bu çerçevede layiha merkezde değerlendirildikten sonra Anadolu Ordu-yu Hümayunun ve maliye muhasebe meclisinin görüşleri alınmıştır. Her ikisinden de kaymakamlık için

¹⁹⁹ Layiha, 12. Bend.

²⁰⁰ Güneş, Kaymakamlık, s. 38.

olumlu görüşler ileri sürülmesi üzerine²⁰¹ kaymakamlığın teşkili Meclis-i Vala'da uygun görülerek kaymakamlığına Sivas Sancağında Hafik kazası müdürü bulunan Divan-ı Hümayundan Abdi Efendi atandı.²⁰² Ayrıca Sivas valisinden gereğinin yapılması, kaymakamlık için bir merkez ve meclis teşkil edilmesi, dahil olunacak kazaların tayini, meclise seçilecek azaların usulüne göre seçilmesi ve bildirilmesi istenmiştir.²⁰³ Bunun üzerine kaymakamlık için meclis üyesi seçimi yapılarak genel ahaliden Hacı Bekirzade İshak Ağa, Mahmudzade, Mahmudzade Ömer Ağa, Monla Hasan, Ebu Murad Mehmed Ağa, Zerserzade Hasan Efendi, Ruş Ağa, Murtazaagazade İbrahim Ağa, Caygüz oğlu Dede Ağa, Fazıl Ağa, Ahmedağazade Hasan Ağa, Tasvih Ağa, Culculzade Kasım Ağa, Hacı Bekiroğlu Monla Hüseyin seçilmiştir.²⁰⁴ Kaymakamlığın şer'i işleri için de Sivas ili kazasında vekaleten bulunan Sivas naibi Ömer Lütfi Efendi atanmıştır.²⁰⁵

Kaymakamlığa bağlanan kazalara seçilen müdür ve aylık maaşları ²⁰⁶		
Kaza Adı	Müdür	Maaşı(Kuruş)
Çit Kazası (üç Bölük ahalisi vardır. Koçgiri aşireti, Müslüman ve gayrimüslim)	Dergâh-ı Ali Kapucubaşlarından Ali Bey	250
Abbas Kazası (yarısı Koçgiri aşiretinden, diğer yarısı Müslüman ve gayrimüslim)	Avşar hanedanından Halil Efendi	250
Beydağı Kazası	Hanedandan Alişan Bey	250
Karabel Kazası	Yerliden Mehmed Ali Ağa	250
Kürmeşlü Kazası	Hanedandan Mustafa Bey	250

²⁰¹ MVL, 398/17322, 11 Safer 1274 (1 Ekim 1857).

²⁰² Ayniyat d. 443, s. 31, 4 Zilkade 1274 (16 Haziran 1858).

²⁰³ Ayniyat d. 442, s. 86-87, 3 Cumaziyel-ahir 1274 (19 Ocak 1858).

²⁰⁴ İ.MVL, 404/17536, 16 Zilkade 1274 (28 Haziran 1858).

²⁰⁵ Ayniyat d. 444, s. 19, 30 Receb 1275 (5 Mart 1859).

²⁰⁶ İ.MVL, 404/17536, 16 Zilkade 1274 (28 Haziran 1858).

Kaymakamlık teşkil edildikten sonra Karahisar-ı Şarki'den ayrılıp Koçgiri Kaymakamlığına katılan kazalara Karahisar-ı Şarki memurları bir müddet daha müdahale etmeye devam etmişlerse de Sivas valisinin önerisiyle Koçgiri'ye dahil edilen kazaların defterlerinin ilgili yerlerden istenmesine karar verilerek²⁰⁷ defterler eski bağlı buldukları yerlerden istendi.²⁰⁸ Ancak burada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktaydı ki Koçgiri Aşireti Kaymakamlığı 1856 senesinde teşkil edilmişti. Defterlerin gönderilerek kazaların ilhaklarının gerçekleştirilmesi en erken 1857 Mart ayında mümkün olabilmekteydi. Çünkü kaza gelirlerinin sene ortasında nakli uygun değildi. Bu noktada 1857 senesi içinde kazaların eski bağlı bulunduğu yerler vergisine dahil edilebilirdi. Bu nedenle kazaların defterlerinin gönderilmesi ve ilhakların gerçekleşmesi 1858 yılı mart ayında gerçekleştirilmek üzere gelecek seneye bırakıldı.²⁰⁹

Abdi Efendi'den sonra Koçgiri Kaymakamı olarak Kâmil Bey atanmıştır. Bu süreçte birtakım sorunların ortaya çıkması üzerine kaymakamlık idaresinin Uzunyayla'ya taşınması gündeme gelmiştir. Ancak durumu tahkik için bölgeye gönderilen Hadi Efendi'nin ortamı teskin eden raporuyla kaymakamlık olduğu gibi bırakılmıştır.²¹⁰ Öyle ki Koçgiri Aşireti 1856'dan sonra devlet salnamelerinde Harput Eyaletine bağlı Dersim sancağında bir kaza olarak "Aşiret-i Koçgiri" adıyla karşımıza çıkmaktadır.²¹¹ 1870'de ilk Sivas vilayet salnamesinde ise Sivas'a bağlı bir kaza olarak gösterilmiştir ve doğrudan Koçgiri Kazası diye anılmış; aşiret ismi ortadan kalkmıştır. Daha önce kaymakamlık oluşturulurken teşkil edilmiş olan Sivas ili, Beydağı, Karabil, Çit, Abbas adlı yerler ise bundan sonra nahiye statüsüne dönüştürülmüştür.²¹²

1.1.2.6. Karaisalu Sancağı ve Menemenci Aşireti

²⁰⁷ Sivas Valisinin yazısı. İ.MVL, 404/17536, 1 Rebiülevvel 1274 (20 Ekim 1857)

²⁰⁸ Ayniyat d. 444, s. 19, 30 Receb 1275, (5 Mart 1859). Ayniyat d. 444, s. 18, 30 Receb 1275 (5 Mart 1859).

²⁰⁹ İ.MVL, 404/17536, 12 Safer 1275 (21 Eylül 1858).

²¹⁰ A.MKT.UM, 422/90, 8 Safer 1277 (26 Ağustos 1860). A.MKT.UM, 528/14, 26 Cumaziyel-ahir 1278 (29 Aralık 1861). A.MKT.UM, 503/16, 27 Receb 1278 (28 Ocak 1862).

²¹¹ Devlet Salnamesi, 10. Def'a, 1272/1856.

²¹² Sivas Vilayet Salnamesi, 1. Def'a, 1287/1870, s. 54.

İzmir'in Menemen bölgesinde oturlarken Habib Çelebi isimli liderleriyle birlikte Adana tarafına gelmiş olan Menemenci aşireti, geldikleri yerin ismine nispetle Menemenci aşireti olarak anılmışlardır. İlk önce Tarsus bölgesine gelen aile Menemencioğlu Ahmed Bey'in babası zamanında Tarsus Gökran'da ikamet ederken daha sonra kendisine katılanlarla birlikte Karaisalu kazasına gelip yerleşmiştir. Zamanla konumunu güçlendiren Menemenci aşireti ekonomik olarak da zenginleyerek bölgede söz sahibi olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Menemenci aşiretinin başında Menemencioğulları Tarihi eserinin yazarı Menemencioğlu Ahmed Bey bulunmaktadır.²¹³

XIX. yüzyılın ortalarında Adana valisi Osman Nuri Paşa ve Adana mal müdürü Abdülnafi Efendi'nin bölge ile ilgili gönderdikleri tahrirat ve sundukları teklife göre; Adana'ya tabi Karaisalu kazası ve civarında bulunan Yukarı ve Aşağı Dünderi nahiyeleri müdürlük ile idare olunurken Menemenci aşireti beylik ile idare edilmekteydi. Bu görevlilerin maaşları ahalilerinin vergisine ilave edilerek Karaisalu kazasından yılda 12.500 kuruş, Yukarı Dünderi'den 2 bin ve Aşağı Dünderiden 6500 kuruş tahsil edilirken Menemenci aşiretinden beylik maaşı olarak 40 bin kuruş alınmaktadır. Görevlilerin hepsine bu şekilde ayrı ayrı maaş ödenmesi yerine üç nahiyeye ile aşiretin birleştirilerek Karaisalu Sancağı adıyla bir sancak oluşturulması, idareci olarak da merkezden bir kaymakam atanması, Adana valiliğinden teklif edilmiştir.²¹⁴

Ancak Menemenci aşiretinin bir kaymakamlık haline getirilmesine aşiretin başında bulunan Menemenci Hacı Ahmet Bey razı olmamış görünmektedir. Çünkü ona göre böyle bir yapının kurulmasında amaç hanedanlarını ortadan kaldırmaktı. Ona göre, kendisi böyle bir şeye razı olmayacağından mahalli idareciler Ahmet Bey'in kardeşi ile irtibat kurmuştu. Hatta onu müdürlük makamına getireceklerine dair sözler vererek ikna etmişler, böylece aşireti ikiye bölerek kendisini yalnız bırakmayı hedeflemişlerdi.²¹⁵

²¹³ Menemencioğlu Ahmed Bey, Menemencioğulları Tarihi, haz: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1997, s. 144.

²¹⁴ Adana vilayetinden gönderilen yazı. İ.MVL, 112/2647, 22 Safer 1263 (9 Şubat 1847)

²¹⁵ Menemencioğulları Tarihi, s. 170.

Kısa zaman sonra Adana valisinin teklifi merkez tarafından onaylanarak Karaisalu Sancağı üç nahiye ve Menemenci aşireti ile birlikte kurulmuş, kaymakam olarak da merkezi hükümet tarafından kapıcıbaşı Ali Bey atanmıştır.²¹⁶ Livanın merkezi Hacılar köyü olarak belirlenirken burada bir meclis teşkil edilmiş, Menemencioğlu Ahmed Bey de meclis azalığına seçilmişti.²¹⁷ Müstakil bir aşiret kaymakamlığından ziyade hem aşiretin iskânı için faydalı olacağı hem de aşiretin ayrı idaresine bir son vermek düşüncesiyle teşkil edilen bu kaymakamlığın ilerleyen zamanlarda çevresinde bulunan bazı yerlerin de ilhak edilmesiyle genişleyip mamur hale geleceği planlanmıştır.

Netice itibariyle 1842 eyalet düzenlemesinde aşiretlerle ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte onların idaresinde aşiret müdürlüğü ve kaymakamlıkları uygulamaları görülmüştür. Bu daha çok aşiret idaresinde karşılaşılan aksaklıkların çözümü noktasında başvurulmuş ve zamanla aşiretler üzerinde yaygınlaştırılan bir durumdur. Kaza müdürlerine paralel olarak görülen aşiret müdürlüğü uygulaması devletin aşiret ile olan temaslarını sağlama noktasında maaşlı birer memur haline getirilmişlerdir. Bu usulün yüzyılın sonlarına kadar yaygınlaşarak varlığını sürdürmesi başarılı olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte bir kısmı eski il teşkilatlarının devamı bir kısmı da yeni baştan kurulan aşiret kaymakamlıkları, beklenen hedefi sağlamadığından kısa sürede kaldırılmıştır.

1.2. VİLAYET NİZAMNAMESİ DÖNEMİNDE AŞİRET İDARESİ

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı çeşitli çevreler tarafından muhalefetle karşılanmış, Bosna-Hersek'te, Sırbistan'da, Niş'te ve Suriye ile Lübnan'da isyanlarla sonuçlanmıştı. Özellikle Lübnan'daki karışıklıklar ve Avrupalı devletlerin bölgeye müdahale etmesi, 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin yayınlanmasına neden olmuştur.²¹⁸ Lübnan'a verilen özerklik niteliğindeki bu statünün diğer eyaletlere de sıçrayacağı korkusu ise hükümet nezdinde bazı

²¹⁶ İ.MVL, 112 / 2647, 2 Safer 1264 (9 Ocak 1848)

²¹⁷ Menemencioğulları Tarihi, s. 171.

²¹⁸ Tayyib Gökbiçgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", Belleten, cilt: X, sayı: 40, (Ekim 1946), s. 641-703.

endişelere neden olmuştu.²¹⁹ Bunun yanı sıra sadrazam Fuad Paşa, dışişleri bakanlığı döneminde Suriye'ye gittiği zaman vilayetlerle ilgili yeni bir düzenleme yapılması gerektiğinin farkına varmıştı. Tüm bunların etkisiyle vilayetlerde uygulanacak yeni idare tarzının görüşülmesi için Fuad Paşa, Ali Paşa ve Niş'te bulunan Mithat Paşa 1863'te İstanbul'a çağrılarak bir komisyon kuruldu. Bunun sonucunda 1864 Vilayet Nizamnamesi hazırlandı. Ancak özellikle Cevdet Paşa'nın İmparatorluk'taki her bölgenin farklı özelliklere sahip olduğu ve Vilayet Nizamnamesi uygulanırken bunun dikkate alınması gerektiği konusundaki ısrarı üzerine ilk uygulama için Tuna Vilayeti seçildi. 1864 Vilayet Nizamnamesinden küçük farklılıklarla oluşturulan 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ilk önce Tuna'da uygulandı.²²⁰ Mithat Paşa'nın Tuna'da iyi sonuçlar elde etmesi üzerine üç yıl sonra 1867'de 1864 Vilayet Nizamnamesi ülke genelinde yaygınlaştırıldı.²²¹

1864 Vilayet Nizamnamesi düzenlemesine göre ülke vilayet esasına göre düzenlenerek vilayetler livalara, livalar kazalara ve kazalar köylere (vilayet-liva-kaza-köy) taksim olundu. Vilayet valilere, sancaklar mutasarrıflıklara, kazalar kaymakama, köyler ise muhtarların (vilayet-vali, liva-mutasarrıf, kaza-kaymakam, köy-muhtar) idaresine verildi.²²² Aşiretler, kaza statüsüyle müdürler tarafından yönetilmekteydi. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kazanın idaresi kaymakamlara bırakılmış, aşiretlerle ilgili ise herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte aşiretlerin müdürlükle idare edilmeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

1871'e gelindiğinde ise yeni bir idari yapılanma ihtiyacı duyularak 1871 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" yayımlandı. 1871 Vilayet Nizamnamesi ile "vilayet-liva-kaza-nahiye-köy" şeklinde bir idari yapı kurulmuşsa da aslında 1864 tarihli nizamnamenin tamamlayıcısıdır. 1864 Vilayet Nizamnamesinden

²¹⁹ İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, s. 429.

²²⁰ Selda Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt: XXIV, sayı: 37, s. 101-102. Mehmet Seyitdanhoğlu, Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi, Çağdaş Yerel Yönetimler, cilt: 5, Sayı: 2, Mart 1996, s. 67-81.

²²¹ Nizam Önen-Cenk Reyhan, Mülkten Ülkeye, Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929), İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 185-186.

²²² Önen-Reyhan, Mülkten Ülkeye, s. 155 vd.

farkı, her kademenin yönetiminin ayrıntılı bir şekilde verilmesi, ayrıca yeni bazı hususlar eklenmiş olmasıdır.²²³

1871 nizamnamesinin aşiretlerle alakalı olarak en önemli özelliği ise nahiye teşkilatının detaylandırılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda nahiye, XIX. yüzyıl öncesinde kalabalık köy olarak tanımlanan ve kaza kadısına bağlı bir naibin yönettiği idari birimdir. Yönetim anlamında herhangi bir özerkliği olmadığı gibi devlet tarafından idari bir birim olarak XIX. yüzyıla kadar düşünülmemiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde, 1864 Vilayet Nizamnamesinde nahiye kurumu tanımlanmış ama ayrıntılandırılmamıştır. Çünkü nahiyeye uygun yerleşim yerlerinin çoğunluğu Rumeli bölgesindeydi. Bu durum Osmanlı Devlet'inin bütünlüğü açısından sakıncalı sonuçlar doğuracağından nahiye teşkilatı 1871'e kadar netleştirilmedi. Ancak nahiye teşkilatının kurulması ile ilgili Avrupa'dan gelen baskılar neticesinde 1871 Vilayet Nizamnamesi ile yapı ayrıntılandırılmıştır.²²⁴ Buna göre, nahiye 500 kişiden fazla olan köy ve çiftlikler ile bir kazadaki köy ve çiftliklerin yakınlıkları göz önünde bulundurularak oluşturulacaktı. Müdürler tarafından yönetilecek; müdür, bölge halkı içerisinde seçildikten sonra dahiliye nezareti tarafından onaylanarak atanacaktı. Müdürler köylerin ihtiyar heyetlerinden seçilen dörder üye ile nahiye meclisini kuracaktı.²²⁵

1871 Nizamnamesinden sonra aşiretlerden vergi tahsilinin kolaylaştırılması ve neden oldukları asayişsizliğin önlenmesi amacıyla bazı aşiretlere nahiye statüsü verilerek aşiret reisleri müdür olarak tayin edilmiştir. Aşiretlere nahiye statüsü verilmesi, bu teşkilata farklı bir yön vermiş, bazen aynı nahiye içerisinde iki tane müdür bulunmasına sebep olmuştur. Örneğin aşiretlerin yaşadığı bir yer olan Hakkari'ye bağlı Beytüşşebap bir nahiye yapılmıştı. Aynı nahiyede bulunan Hertuş Aşiretine de nahiye statüsü verildiği için aynı yerde iki nahiye müdürü yer almıştı.²²⁶

²²³ Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye Vilayet Talimatnamesi", Çağdaş Yerel Yönetimler, cilt: 14, sayı: 1, Ocak 2005, s. 72-77.

²²⁴ Ortaylı, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 98-99.

²²⁵ Seyitdanlıoğlu, Yerel Yönetim Metinleri VI.

²²⁶ Ortaylı, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 104-106.

Buna rağmen merkeze yazılan yazılarda aşiretlerin istikrarsızlıklarının önlenmesi için nahiye olarak teşkilatlandırılması mahalli idarecilerden sık sık teklif edilmiş görünmektedir.²²⁷ Esbkeşan kazası dahilinde bulunan Rışvan Aşireti ve Akşehir kazasına tabi bulunan Cihanbeyli aşireti içerisinde bulunan bazı eşkiya gruplarının halka ve yolculara zarar vermesini önlemek için idari anlamda bazı düzenlemelere gidilmişti. Buna göre üç köyden meydana gelen Koçhisar nahiyesi lağvedilerek bu üç köy Rışvan ve civarında bulunan muhacirin köyleri ile birleştirilmiştir. Esbkeşan kazasına bağlı olmak üzere ve Koçhisar nahiyesinden kalacak olan maaş ile idare olunmak üzere Rışvan Aşireti ismiyle yeni baştan bir nahiye teşkil edilmişti.²²⁸ Bununla birlikte bu dönemde aşiret beyinin müdür olarak tayin edilmesi ve idarenin müdürler vasıtasıyla sağlanıyor olması, aşiretlere nahiye statüsünün verildiği anlamına da gelmemektedir. Çünkü aşiretlerin müdürler ile yönetilmesi uygulaması 1842'den beri devam eden bir uygulama olup aşiret idaresi ile ilgili karşılaşılan sorunlarda bir çözüm yolu olarak yüzyılın sonuna kadar uygulanmıştır.

1871 nizamnamesi sonrasında Balkanlarda meydana gelen karışıklıklar üzerine Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Hükümetine "Kont Andrassy" notasının verilmesi²²⁹ ardından Rusya sefiri Ignatiev'in notası²³⁰ taşra idaresinde yeni bir düzenlemeyi beraberinde getirdi. Önce 1876'da bir talimat yayınlanmış,²³¹ ardından "İdare-i Nevahi Nizamnamesi" ilan edilmiştir. Buna göre, nahiye

²²⁷ Dersim vilayetinden Sadarete gönderilen bir tahriratta, bölgenin ıslah edilmesi için aşiretlerin nahiye olarak teşkilatlandırılması, aşiret reislerinin de nahiyelere müdür olarak atanması teklif edilmiştir. Aynı yazıda hafiyeye istihdamı, meclis idare aza, mutasarrıf ve kaymakamların bir defaya mahsus olmak üzere vilayetçe seçilmesine müsaade buyrulması da isteniyor. Konunun Şura-yı Devlet'e havale edildiği, posta ile açıklama yapılacağı belirtilmiştir. DH.MKT, 1421/116, 28 Şaban 1304 (22 Mayıs 1887). Isparta taburu dairesinde bulunan Hacıkıralı Aşireti için İkinci Ordu-yu Hümayun Müşiri tarafından aşiretin idaresi için yapılan teklife göre, aşiret, seyyar olduğu için nüfus sayımları yapılamamakta, sayımlara gelmedikleri için gıyaben yazılmaktadırlar. Buna bir çözüm olarak her yüz aşirete kendilerinden bir müdür tayin olunması, kışlak ve yazlık mahallerinin belirlenmesi, vergi ve asker kayıtlarının bu şekilde kolaylıkla elde edilmesi, bunun içinde müdürlere vazifeleri öğretilmeliydi. Müşirin bu yazısı Konya Vilayeti idare meclisinde görüşüldükten sonra aşiretin idaresi ve zapt-ı rapt altına alınması için birtakım faaliyetlerde bulunuldu. Aşiret muhtarları merkez livaya çağrılarak gerekli tebligat yapıldı; ancak aşiretin bütün ileri gelenleri gelmemiş, gelenler de yirmi gün süre isteyip gitmişlerdi. Yirmi gün sonra ikinci gelişlerinde yine bir kısmı gelmemiş olduğundan netice alınamamıştı. Sonuçta çözüm olarak, aşiretin bir nahiye şeklinde teşkilatlandırılması, dışarıdan bir müdür ve maiyetine kâtip ve yeterli miktarda zaptiye tayin edilmesi önerildi. Eğer bu öneri hükümet tarafından kabul edilmiyorsa da gerekli olan muamelenin bildirilmesi Konya vilayeti meclisi tarafından istenmiştir. ŞD, 1718/9, 26 Teşrin-i evvel 1308 (7 Kasım 1892).

²²⁸ Ayniyat d. 807, n. 264, 17 Receb 1292 (14 Ağustos 1875).

²²⁹ Engelhardt, Tanzimat, s. 350. Zürcher, Modern Türkiye, s. 115.

²³⁰ Önen-Reyhan, Mülkten Ülkeye, s. 237.

²³¹ Önen-Reyhan, Mülkten Ülkeye, s. 237-242. Erkan Tural, "1876 İdare-i Umumiye-i Vilayat Talimatnamesi".

meclislerinin etnik ve dini gruplara göre yarısının Müslüman yarısının gayrimüslimlerden oluşması, nahiye müdürünün seçimle atanması, bölgenin nüfusu karma ise en kalabalık olan kesimden müdür tayin edilmesi, az olan kesimden müdür muavini seçilmesi uygulamaları benimsenmişti. Seçim yapıldıktan sonra kaymakamın, mutasarrıf ve valinin onayından geçmesi gerekmektedir. Bu kişilerin özellikle senelik 100 kuruş vergi veren, otuz yaşını geçmiş ve Osmanlı vatandaşı olan kimseler arasından seçilmesi ön koşulu vardı.²³² Bundan sonra nahiye teşkilatı özellikle Doğu Anadolu'daki aşiretlerin bir kısmına uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak tüm aşiretlerin nahiye teşkilatı şekline getirildiğini söylemek güçtür. Görüldüğü kadarıyla aşiretlerin nahiyeye dönüştürülmesi, sadece mahalli idarelerden teklif olarak sunulmuş ve çok az yerde uygulanmıştır.

Sonuç olarak 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinde aşiretlerin idari yapısını düzenleyen ve tüm aşiretleri kapsayan bir madde yer almadığı gibi ayrıca bir nizamname de yayınlanmamıştır. Bununla birlikte aşiretlerle ilgili merkeze yansıyan sorunların çözümü noktasında dönemin nizamına uygun olarak kararlar alınmıştır. Ancak bu kararlar genellikle tüm aşiretlere değil, yazışmaya konu olan aşirete uygulanmıştır. Bu nedenle aşiretlerle ilgili düzenlemeler, yüzyılın sonlarına kadar aşiret ile ilgili bir sorun merkeze yazıldıkça zamanla yaygınlaştırılmıştır.

1.3. MUHTARLIK TEŞKİLATI VE AŞİRETLER

Seçilmiş anlamına gelen muhtar, XIX. yüzyılda kurulan ve bugüne kadar gelen muhtarlık teşkilatı anlamını kazanmadan önce köy, kasaba veya mahallin güvenilir kişileri, esnaf ve tüccar temsilcileri ile Osmanlı iç ve dış yazışmalarında bir elkab olarak kullanılmaktaydı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonucu İstanbul'da asayişin sağlanması, sosyal hayatın kontrolü ve şehre yapılan göçlerin takip edilmesinin zorlaşmasıyla muhtarlık idari bir anlam kazanmıştır.²³³ İstanbul'da Galata, Üsküdar ve Eyyüb (Bilad-ı Selase) için ahalinin erkeklerini

²³² Ortaylı, Osmanlı Mahalli İdareleri, s. 105. Önen-Reyhan, Mülkten Ülkeye, s. 244-246.

²³³ Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, s. 191-194.

kaydetmek, geliş ve gidişleri kayıt altına almak ve imamların bu tür olaylara müsamaha göstermelerini engellemek amacıyla ahali ileri gelenlerinden her mahalleye evvel ve sani olmak üzere iki tane muhtar tayin edildi.²³⁴ Gayrimüslim mahalleler için ise kahya ve muhtar ismiyle ikişer kişi seçilerek bunlara mühürleri verildi.²³⁵

Muhtarlık teşkilatının vilayetlerde uygulanması ise Kastamonu mütesellimi Dede Mustafa Ağa'nın, Taşköprü ayanı Hacı Ömer'in bölge halkına yaptığı zulmü önlemek için önce ayanı sürgün etmesi, ardından İstanbul'da uygulanan muhtarlık teşkilatını burada hayata geçirmesi üzerine başladı. Mütesellimin başarılı olması üzerine II. Mahmut durumu takdirle karşılayarak diğer kaza ve köylerde de uygulanması için emir çıkardı. Böylece Ankara, Sivas, Aydın, Bursa ve Anadolu'nun diğer yerleri ile Rumeli'nde muhtarlık teşkilatı kurulmaya başladı.²³⁶

Muhtarlık sistemi taşrada kendiliğinden gelişmekle birlikte bunların nasıl seçileceği hususunda belli bir usul henüz oluşturulmamıştı. Çadircı, muhtarların bölge halkı tarafından oybirliği ile seçildiğini belirtirken, Akyıldız ise onların halk tarafından değil, mütesellim ve ileri gelenler tarafından atandığını ileri sürmektedir.²³⁷ Aşiretlere atanan muhtarlar ise önceki yüzyıllarda oymakların idaresinde görülen oymakbaşına karşılık gelmekte olup aşiret halkının seçtiği kişilerdir.

İstanbul'da muhtarlık uygulamasına geçilmesinden sonra 1833 yılından itibaren taşrada yaygınlaştırılan muhtarlığın aşiretlerde de uygulandığı görülmektedir. Aşiretlere atanan muhtarlar, çoğunlukla aşiret oymaklarının başına atanmıştır.²³⁸

²³⁴ Ahmet Lütfi Efendi, Ahmet Lütfi Tarihi (çev: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan), cilt: II, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 445.

²³⁵ Ahmet Lütfi Efendi, Ahmet Lütfi Tarihi (çev: Yücel Demirel), cilt: V, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 1999, ss. 872.

²³⁶ Musa Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", Belleten, cilt: XXXIV, sayı: 135, yıl: 1970, s. 410-411.

²³⁷ Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, s. 195.

²³⁸ 1838 tarihli nüfus defterinde Sivas sancağında bulunan Zile, Hüseyinabad, Mecitözü ve İnallı kazalarına bağlı köylerdeki Kavilli aşireti oymaklarının muhtar-ı evvel tarafından idare edildiği görülmektedir. NFS. d. 2529, 8 Safer 1254 (3 Mayıs 1838). 1841'de Teke Yörükleri oymaklarına mahalle statüsünün verilerek bu mahallelere muhtarlar

Bu durum XVI. ve XVII. yüzyıllarda aşiret idaresinde görülen il teşkilatlarında aşiretten sonraki birim olan oymakların başında bulunan oymakbaşının modernleştirilmiş halidir. Ayrıca XIX. yüzyılda büyük aşiretlerin parçalanmasına paralel olarak nüfusça az olan aşiretlerin de muhtarlık ile yönetildiği görülmektedir.²³⁹ Müdür ile yönetilmesine ihtiyaç olmayacak, nüfus bakımından küçük olan aşiretlerde uygulanmış olmalıdır. Örneğin Ardahan sancağında konar-göçer olarak bulunan Kucumanlı aşireti, 96 hane 297 nüfusa sahip olup muhtarlık ile yönetilmekteydi.²⁴⁰

İlerleyen yıllarda aşiretlerde muhtarlık uygulamasının giderek yaygınlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1844 yılında Mirveys Aşireti'nin Cihanbeyli Aşireti Beyi Alişan Bey'den şikâyetleri üzerine, bu soruna bir çözüm olarak mir-i aşiretliğin kaldırılarak yerine aşiretlerin her bir oymağına "muhtar" atanmasına karar verilmişti.²⁴¹ Daha sonraki yıllara ait olduğunu tahmin ettiğimiz tarihi olmayan bir belgede ise Cihanbeyli Aşireti'nin dilekçelerinde oymak muhtarları ve aşiret beylerinin mühürlerinin yer alması, muhtarların atamasının gerçekleştirildiğini göstermektedir.²⁴²

Muhtarlık teşkilatının amacı halkın, imamların ve ayanların zulmünden kurtarılması ile²⁴³ eskiden köyleri idare eden imamların artık yeterli olmamasıdır. Atanacak muhtarlar, imamlar ile ortak çalışarak hem birbirlerini denetleyecek

atandığı, muhtarların, oymaklardaki görevleri karşılığında vergiden muaf tutulduğu görülmektedir. Mehmet Ak, Teke Yörükleri (1800-1900), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 94-95.

²³⁹ Yeniil Aşiretinin merkeze yazdıkları arzuhalde, muhtarların mühürlerinden anlaşıldığına göre bazı aşiretlerin başında muhtarlar yer almaktadır. Muhtar-ı aşiret Mirli, muhtar-ı aşiret Bölük, muhtar-ı aşiret , muhtar-ı aşiret Ödemişli, Karakoyunlu aşireti muhtarı, muhtar-ı aşiret Kuzugüdenli, mir aşiret Pehlivanlı. MVL, 231/22, 8 Safer 1266 (24 Aralık 1849). Isparta Taburu dairesinde bulunan Hacıkıralı aşireti de anlaşıldığı kadarıyla muhtar ile idare edilmektedir. Çünkü Hacıkıralı Aşireti için İkinci Ordu-yu Hümayunu Müşiri tarafından yapılan tahkikat sonucuna göre, bu aşiret seyyar bir halde olduğu için nüfus tahrirleri yapılamamakta, yapılan sayımlarda da kendileri gelmeyip gıyaben yazılmaktadırlar. Müşir, bunun çözümü olarak aşiretin her yüz hanesine kendilerinin seçeceği birer müdür atanmasını, aşiretin işleriyle bunların ilgilenmesini teklif etmiştir. Bu durum Konya meclisinde de görüşülmüş ve hatta gerekli işlemler başlatılmış, aşiret muhtarları livaya çağrılarak kendilerine konu hakkında gerekli bilgi verilip, görüşleri sorulduğunda yirmi gün isteyip gitmişlerdir. Yirmi gün sonra geldiklerinde ise yine bir karar beyan edememişlerdir. Buradan da hareketle her yüz haneye fahri bir müdür tayin olursa bile müktedir olamayacaklardır. Bu nedenle aşirette muhtarlığın devam etmesi vilayet meclisi tarafından teklif edilmiştir. Diğer bir teklif de eğer bu usülün de mahzuru var ise aşiretin bir nahiye tarzında olarak başlarına dışarıdan bir müdür tayini ve maiyetine de bir katip ile yeterli zaptiye tayinin ile idaresidir. ŞD, 1718/9, 26 Teşrin-i evvel 1308 (7 Kasım 1892).

²⁴⁰ NFS d. 2777.

²⁴¹ Ayniyat d. 386, s. 1,2,3, 2 Receb 1260 (18 Temmuz 1844).

²⁴² C.DH, 125/6220 (Tarihsiz).

²⁴³ Mehmet Güneş, Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21. Çadırcı, "Muhtarlık", s. 411.

hem de etkin bir idare sağlayacaklardı. Muhtarların görevi, özellikle mahalle ve köyün asayişini sağlamak, geliş-gidişleri kontrol etmek, doğum, ölüm gibi olayları kayıt altına almak, verginin dağıtılması ve toplanmasına yardım etmektir.²⁴⁴ Buna paralel olarak aşiretlerdeki muhtarların da önemli bir görevi aşiret vergisini düzenlemektir.²⁴⁵ Bunun yanında aşiretlerin deve yükümlülükleri gibi mevcut olan çeşitli yükümlülüklerin sorumluluğu da aşiret muhtarlarına aittir.²⁴⁶

Muhtarların aşiret içerisinde başka bir işlevi ise bazı hususlarda söz hakkına sahip olmalarıdır. Nitekim aşiretlerin iskânı hususunda devlet ile ittifak yaparak onların iskânlarının istikrarı için aşiret muhtarları ve ihtiyarlarından senetler alınmakta ve muhtarlar vasıtasıyla ayrı ayrı iskân edilen aşiret ahalisi birbirlerine kefil edilmekteydi.²⁴⁷ Diğer yandan aşiretlere müdür atanması hususlarında da muhtarların söz hakları bulunduğu²⁴⁸ gibi aşiret müdürlerinin maaşlarına zam yapılması konusunda da muhtarların etkili olduğu görülmektedir.²⁴⁹

Neticede aşiretlere atanan muhtarları iki şekilde düşünmek mümkündür. Birincisi aşiret müdürü atanmayacak kadar az nüfusa sahip aşiretlerin idari işleri kendi içlerinden birisi olan muhtarları aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu muhtarlar çoğu zaman eski aşiret beyleri veya ihtiyarları olarak da değerlendirilebilir. İkinci bir şekli ise nüfus olarak büyük aşiretlerin oymaklarına atanan muhtarlardır ki önceki dönemlerde görülen aşiret idaresinde oymakların başında bulunan oymakbaşına denk düşmektedir. Bu muhtarlar, aşirette müdür seçiminde ve aşiretin iskânında söz sahibidirler.

²⁴⁴ Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, s. 199. Çadircı, "Muhtarlık", s. 414. Güneş, Muhtarlık, s. 69 vd.

²⁴⁵ Örneğin Yeniil aşiretinin buldukları kaza ve köylere dahil edilmesi için bir komisyon teşkil edildiğinde Karacaaraplı aşireti muhtarları da meclise katılmışlardır. Bu aşiret kırk dokuz hane olup, her bir hanesi yüz altmış bir kuruş yirmi üç pare vergi ile toplamda yedi bin dokuz yüz yedi kuruş yedi pare vergi etmektedir. Bu vergilerin düzenlenip defterlere kaydedilmesi ve defterlerinin mühürlenmesi muhtarlar tarafından yapılmıştır. C.DH, 59/2920, 18 Cumaziyel-evvel 1274 (4 Ocak 1858).

²⁴⁶ MVL, 585/42, 26 Şevval 1275 (29 Mayıs 1859).

²⁴⁷ Ayniyat d. 422, s. 84, 19 Receb 1267 (20 Mayıs 1851).

²⁴⁸ Adana sancağı dahilinde bulunan Karsantı Aşireti müdürü İsmail Ağa'nın öldürülmesi üzerine sekiz yaşındaki oğlu Halil Ağa'nın aşirete müdür olarak tayin edilmesini istemişlerdir. A.MKT.NZD, 180/50, 24 Receb 1272 (31 Mart 1856).

²⁴⁹ Van bölgesinde bulunan Seville Aşireti müdürlüğünde bulunan Hacı Mustafa Ağa'nın maaşına zam yapılmasını aşiret muhtarları istemişlerdir. ŞD, 1874/10, 6 Safer 1297 (19 Ocak 1880).

Diğer yandan muhtarların üzerinde zaman zaman sermuhtar adıyla yeni bir idarecinin atandığı; ancak bunların görevlerinin geçici olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen muhtarların kendi aralarında husumet bulunması, otoritenin bozulmasına sebep olmaları ya da hakim oldukları aşiretler arasında kişisel etkinliklerinin zayıf olması gibi sebeplerden sermuhtar adıyla bir üst makam teşkil ediliyordu. Ne var ki bunların da başarılı oldukları söylenemezdi. Nitekim Aksaray taraflarında bulunan Hacıahmetlü aşiretinde bir müddet sermuhtarlık uygulaması görülmüştür. Aşiret içerisindeki huzursuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla aşirete sermuhtarlar atanmıştı. Ancak sermuhtarların da istikrarsızlıkların bir sebebi haline gelmesi üzerine bu uygulama kaldırılmış, Hacıahmetlü aşiretinin de yerli ahali gibi bir muhtar seçerek idare edilmelerine karar verilmiştir.²⁵⁰

Yüzyılın sonlarına doğru uygun yerlere iskân edilen aşiretler için yeni köyler kurulmuştur. Dolayısıyla aşiret muhtarları artık köylerinin muhtarlarıdır. Örneğin, Sandıklı kazasında Geyikler nahiyesi dahilinde bulunan Karataş isimli mahalle iskân edilmiş olan Mocan aşiretinden 50 hane 300 nüfus bir köy meydana getirerek köye “Ahmediye” ismi verilmiş, imam ve muhtar seçilerek muhtarlarının mühürlerinin gönderilmesi Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.²⁵¹ Karatekelü Aşireti de verdikleri arzuhallerinde İznik nahiyesinde Pelenli isimli mahalde iskân edilmelerini istemişlerdi. Bunun üzerine yapılan tahkikat neticesinde aşiretin bölgede “Mahmudiye” ismiyle bir köy teşkil edilerek muhtarlarının mühürlerinin gönderilmesi dahiliye nezaretinden istenmiştir.²⁵² Köy statüsü verilerek idare edilen bu tür aşiretlerin yerleşik hayata geçtiğini söylemek güçtür. Benzer durum yüzyılın sonlarına doğru teke yöresi oymak ve obalarında da yaşanmış, bunlardan bazıları yerleşik hayata geçerken bazıları geçmese dahi köy statüsü verilerek kaydedilmişlerdir. Bu oymaklar muhtarlarıyla birlikte yaylak-kışlaklarına gidip gelmeye devam etmişlerdir.²⁵³ Bununla birlikte yerleşik yaşama geçmenin aşamalı bir süreç olduğu göz önüne alınırsa, köy teşkilatları da bunun bir aşaması olarak düşünülebilir.

²⁵⁰ MVL, 409/34, 19 Receb 1279 (10 Ocak 1863).

²⁵¹ ŞD, 2561/1, 1 Rebiül-evvel 1308 (15 Ekim 1890).

²⁵² ŞD, 2577/14, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892). Başka bir örnek için bkz. ŞD, 1558/24, 11 Zilkade 1311 (16 Mayıs 1894).

²⁵³ Ak, Teke Yörükleri, s. 96.

2. BÖLÜM: DEVLET-AŞİRET İLİŞKİLERİ

2.1. DEVLET-AŞİRET İLİŞKİSİNDE TALTİF VE CEZA

Osmanlı İmparatorluğunda XVI ve XVII. yüzyıllara kadar aşiretlerin mevcut durumları belirli bir teşkilat yapısı içerisinde korunmuştu. Ancak Celali isyanları, ardından Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlar neticesinde konar-göçer aşiretler batıya doğru dağılmaya ve parçalanmaya başladı. Bu tarihlerden sonra merkezi hükümetin hem otoriteyi tesis etme hem de vergi gelirlerini artırma noktasında konar-göçer grupları üzerinde artık klasik yöntemlerin yeterli olmadığını gördü.

XIX. yüzyıla gelindiğinde merkezi yönetimin konar-göçer gruplar ile sadece vergi tahsili bakımından değil aynı zamanda güvenlik ve istikrarın temini bakımından da temas halinde olma isteğinin belirginleştiği görülmektedir. Bu amaçla konar-göçerler üzerinde otoritenin tesis edilmesi ve onları yerleşik hayata geçirmenin yollarından birisi zor kullanımı, yani cezalandırmaydı. Bir konar-göçer aşiret hem içinde barındırdığı eşkıya grupları hem de devlete hukuk, vergi, askerlik gibi sadakat örnekleri bakımından çelişkili bir konumda bulunuyordu. Aşiretlere mensup istikrarsız grupların eşkıyaları, yol kesme, yağma ve talan yapma veya en azından mevcut kanunlara riayet etmemelerinden kaynaklanan şikayetlerde onların saklandığı veya içlerinden barındırdığı-bilhassa kendi aşiretleri-doğrudan devletin hedefi durumuna gelmekteydi. Suçluların saklanması veya hükümet görevlilerine teslim edilmemesi merkezi hükümeti zor kullanmaya mecbur bırakmakta ve bu uygulama genellikle ilgili aşiretin iklim-coğrafi-iktisadi faaliyet biçimi gözetilmeksizin iskâna tabi tutulması şeklinde gerçekleşmekteydi. Aslında merkezi hükümet bu yolla doğrudan bütün aşireti cezalandırma yoluna gidiyordu ki bunun sebebi suça ve suçluya dair ortak sorumluluk anlayışından kaynaklanmaktaydı. Böylece iskân bir aşiretin kontrol altında tutulmasında aracı haline gelmekteydi.

Öte yandan konar-göçerler ile yerleşik/ziraatçı ahali arasında meydana gelen çekişmelerin temelinde, konar-göçerlerin yaylaya çıkış veya kışlaklara dönüşleri esnasında ziraat sahalarına yaklaşmaları ve ekili/dikili alanlara büyük zararlar vermeleri yatmaktaydı. Merkezi hükümetin bu tür zararları ve bundan kaynaklanan çekişmeleri önlemek için göç yollarında geçici karakollar kurma veya müfrezeler görevlendirme isteği²⁵⁴ ise hem yeterince zaptiye bulunmaması hem de yeni istihdamın yüksek mali külfeti sebebiyle imkan dahilinde değildi. Bu yüzden güvenliği temin imkanlarının daralması cezaların şiddetinin artırılması ile dengelenmeye çalışılmaktaydı. Örneğin istikrarsız hareketleri önlemenin ana metodu olarak kullanılan yerleşik hayata geçirmenin yanı sıra eşkiya mensuplarının veya elebaşlarının ele geçirildikten sonra bölgede barındırılmayıp sürgün²⁵⁵ veya kürek²⁵⁶ cezasına gönderildiği görülmektedir. Dahası eşkiya gruplarının yağma veya gasp ettikleri mallar bazen olduğu gibi bazen de iki üç misli fazlasıyla aşiretin tamamından tahsili yapılarak suça ortaklık, yardım ve yataklığın da önü alınmaya çalışılmaktaydı. Böylece ağır cezalar verilerek hem aynı şeyleri tekrar yapmalarına engel olunurken hem de zor kullanılarak devletin otoritesinin onlar üzerinde hissedilmesine çalışılmaktaydı. Öyle ki bu cezaların özellikle ibretlik cezalar olmasına ve böylece aynı zamanda başkalarının da bu tür hareketlerde bulunmasına engel olması planlanmaktaydı.²⁵⁷

Diğer taraftan merkezi hükümetin mücadele etmesi gereken diğer bir konu da aşiretler nezdinde bizzat devleti temsil eden aşiret müdürlerinin şahsi çıkarları için kendi halinde olan aşiretlere fazla mal ve vergi tahsili gibi yöntemlerle zarar

²⁵⁴ Rışvan aşireti ve bölgedeki diğer aşiretlerin Sivas'a on iki saat mesafedeki Uzunyayla'ya gitme mevsimleri yaklaşmıştı ve bunlar fırsat buldukları anda bölgeye gitmek için hareket edecekler ve bu sırada da alışkanlıkları üzere yolcu ve yerleşiklere çeşitli zararlar vereceklerdi. Bunun engellenmesi için mayıs ayının başından itibaren yüz nefer başıbozuk asker toplanarak buraya gönderilmesi Sivas valisi tarafından istenmiştir. Bunun üzerine meclis-i valada alınan kararlar, aşiretlerin yaylaklara gidişlerinde yolculara ve yerleşiklere zarar vermeye başlamış olmalarına binaen geçici olarak belirli miktar neferin istihdam edilmesinin mecburi olduğu, gerekenin yapılması maliye nezaretine bildirilmiştir. A. MKT, 136/44, 23 Receb 1264 (25 Haziran 1848).

²⁵⁵ Dersim Mutasarrıfı tarafından aşiret rüesas ve refiklerinin uzak bir mahalle sürülmeleri hem kendilerine ceza olacağı hem de emsaline örnek olacağı için sürgünlerine izin verilmesi Mamuretülaziz valisi tarafından istenmiş ve hükümet tarafından da uygun bulunmuştur. ŞD, 1473 / 21, 16 Muharrem 1315 (17 Haziran 1897).

²⁵⁶ Urfa dahilinde bulunan Milli aşiretinin haylice hayvanlarını gasp edip çöl tarafına kaçan Anezelerden on kişi gasba cür'et ettiklerini itiraf etmeleri üzerine bu kişilerin üçer sene müddetle küreğe mahkum edilmeleri Urfa mutasarrıfı ve Sayda valisine bildirilmiştir. A.MKT.MVL, 117 / 44, 5 Cumaziyel-evvel 1276 (30 Kasım 1859).

²⁵⁷ Sekili mahallesi ve Çiçek dağına iskân olunan Okçıyanlı ve Reşvan aşiretleri, oralarda bulunan mahallerden tuz çalmakta ve tuzlu çorakları kaynatıp tuzlarını almaktaydı. Merkezi hükümet bu durumun bir an önce engellenmesini isterken ibretlik cezaların verilerek başkalarına örnek olmasını ve tekrarlarının önlenmesinin altını çizmiştir. Ayniyat d. 804, n: 719, 5 Receb 1285 (22 Ekim 1868).

vermesiydi. Yaygın şikayetlere sebep olan bu durum aşiretlerin devlete olan güveninin sarsılmasına yol açmaktaydı. Bundan dolayı hükümet kendi tayin ettiği görevlilerle de mücadele etmek, suçları sabit olanları sürgüne göndermek mecburiyetinde kalmaktaydı.²⁵⁸

Aşiret eşkıyalıklarının cezalandırılmasına karşılık devlet lehine olan hareketlerin de ödüllendirilmesi politikası aşiretlerle kurulan ilişkilerde temel yapı taşlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü aşiret beyi veya gerektiğinde ileri gelenlerine devlete gösterdikleri iyi hizmetlerine karşılık olarak bu tür hareketlerin ilerleyen yıllarda daha da artırılması, bağlılığın güçlendirilmesi gibi amaçlarla hilat giydirilmekte, madalya verilmekte, devlet katında rütbe ve nişan tevcih edilmekteydi. Böylece sadakatın artırılması amaçlanarak aşiretlerle olan ilişkilerde cezalandırma yerine bu defa “taltif” metodu uygulanmaktaydı. Cezaların caydırıcı ve ibretlik olmasına dikkat edilirken, ödüllerin emsaline örnek olması, bundan sonraki süreçte iyi hizmetlerinin artırılması ve bağlılığın güçlendirilmesine yönelik olmasına özen gösterilmekteydi.

Bununla birlikte ödülle cezanın birlikte yer aldığı da olmaktaydı. Devlete olan iyi hizmetlerinden dolayı ödüllendirilen bir aşiret beyi veya müdürü sonradan devlete olan sadakatinden vazgeçtiğinde cezalandırılmaktaydı. Aşiret beyi veya müdürü idareden alındığı gibi önceden kendisine takdim edilen nişan veya rütbe de geri alınmaktaydı.²⁵⁹ Dolayısıyla devlet tarafından sadakat ve hizmetlerinden dolayı verilen rütbelerin aksi bir durum gözleendiğinde geri alınması devlet otoritesinin taltif ve ceza arasındaki bir dengede sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir.

Merkezi hükümet ile aşiretler arasındaki ilişkilerde taltif etme amaçlı en eski uygulamalardan birisi imparatorluğun kuruluş yıllarından itibaren kullanılan hilat ve yanında bulunan çeşitli hediyelerin takdim edilmesi geleneğiydi. Özellikle Anadolu'nun doğu bölgesinde bulunan aşiretlerin devlete olan iyi hizmetleri

²⁵⁸ Yeniil aşireti müdürü olan Pehlivanlı aşireti beyi Abdurrahman Bey, usulsüzlüklerinden dolayı Düzce ve sonra Bolu'ya sürgün edilmişti. MVL, 4 / 20, 29 Muharrem 1262 (27 Ocak 1846).

²⁵⁹ Cihanbeyli aşireti müdürü olan Alişan Bey, aşiret idaresinde gösterdiği uygunsuzluklar ve askere karşı gösterdiği muhalefet üzerine aşiret müdürlüğünden alınırken, kendisine daha önce iyi hizmetlerinden dolayı verilmiş olan ıstabl-ı amire müdürlüğü de geri alınarak Tokat'a sürgün edilmiştir. A.MKT.MVL, 31 / 26, 29 Şevval 1266 (7 Eylül 1850).

karşılığında ileri gelenlerine hilat giydirilmiştir.²⁶⁰ Hilat giydirilmesi çoğu zaman devlet memurları ve aşiret beyleri arasında bir hediyeleşme aracı olarak kullanılmaktaydı. Aşiret ileri gelenlerinin mahalli devlet memurlarına verdikleri hediyelere karşılık olmak üzere memurlar tarafından onlara hilat giydirilirdi.²⁶¹ Böylece devletin temsilcisi olan mahalli idareciler ile aşiret üyeleri arasındaki ilişkide canlılık ve süreklilik sağlanmaktaydı.

II. Mahmud döneminde hazineye yük olması nedeniyle hilat giydirilmesi uygulaması kaldırılmakla²⁶² birlikte özellikle Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerin ileri gelenlerinin taltif edilmesinde yüzyılın sonlarında kadar kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla merkezi hükümet tarafından bir taraftan kaldırılmaya çalışılan hilatin özellikle konar-göçer grupları arasında devam ettirilmesinin en önemli sebebi, bu geleneğin aşiretlerin devlete karşı olan sadakat bağlarının güçlendirilmesi ve devlet ile olan müzakerelerinin devam etmesi noktasında önemli bir etkisinin olması ve bunun bir gelenek halini almış olmasıdır.

Mahalli idarecilerin ısrarla devam ettirmek istediği hilat giydirmeye usulünün en önemli problemi ise masraflarının nereden ve nasıl karşılanacağı meselesiydi.²⁶³ Merkezi hükümet ısrarla bu usulün kaldırıldığını eğer illa taltif gerekiyorsa bunun "sözlü" olarak icrasını önermekteydi.²⁶⁴ Son derece ucuz olan sözlü taltifin ise maddi karşılığının olmaması sözü değersiz kılacağından hilat usulünden vazgeçmenin uygun olmayacağını düşünen yerel idareciler ise masrafları mal

²⁶⁰ Hakkari dahilinde bulunan Heriki ve Kürdi aşiretlerine iyi hizmetlerinden dolayı hilat giydirilmişti. ŞD, 1182/10, 13 Şevval 1312 (9 Nisan 1895). DH. MKT, 1379/44, 21 Safer 1304 (19 Kasım 1886).

²⁶¹ Hakkari bölgesinde aşiret ileri gelenlerinin mahalli idarecilere at hediyeler etmeleri karşılığında, idareciler aşiret ileri gelenlerine hilat giydirmişti. ŞD, 1874/31, 1 Cumaziyel-ahir 1298 (1 Mayıs 1881). Van bölgesinde de konar-göçer aşiretlerin miriyelerini tahsil etmek için gelen Fuad Bey, aşiretlere hilatler hediye etmiştir. Bunun asıl sebebi ise aşiret rüesasının memurlara at ve kısrak hediye etmesi ve bunun bölgede bir gelenek halini almasındandır. DH. MKT, 2454/80, 6 Zilkade 1318 (25 Şubat 1901).

²⁶² Filiz Karaca, "Osmanlılarda Hilat", TDV, c. 18, s. 25-27.

²⁶³ Divaniye kazasında tahsilat işinde hizmetleri görülecek olan aşiret rüesasına hilat giydirilmesi adet haline gelmiş olmakla birlikte bu tür masrafların bir karşılığı olmadığından şikayet edilmekteydi. DH.MKT, 1374 / 108, 29 Muharrem 1304 (28 Ekim 1886).

²⁶⁴ Bayezid Kaymakamı tarafından aşiret ileri gelenlerine hilat giydirilip bazı hediyeler verilmişti. Bunların masraflarının nereden karşılanacağı sorulduğu zaman merkezi hükümet, bu masrafların hazineden karşılanamayacağını, çünkü bu tür uygulamaların kaldırıldığı bildirilmiş, ayrıca taltifat gerekli ise bunun sözlü olarak yapılması konusunda uyarıda bulunmuştur. A.MKT.UM, 75/1, 14 Zilkade 1267 (10 Eylül 1851).

sandığından karşılama yolunu seçmişlerdi.²⁶⁵ Ancak mal sandığı da her zaman sorunu çözmüyordu.²⁶⁶ Mahalli idareciler tarafından özellikle Anadolu'nun doğu bölgesinde bulunan aşiretlerle olan temasların sağlanmasında adeta zaruri, görülen hilat için gerekirse mal sandığında bir kalem açılması yöntemine başvurulmaktaydı.²⁶⁷

Hilat gibi eski bir Türk-İslam geleneğinin yanında diğer bir ödüllendirme şekli madalya verilmesiydi.²⁶⁸ Ancak bu durum son derece nadirdi ve belgelerden anlaşıldığına göre askeri hizmetlerin karşılığı olarak veriliyordu. Bunun en ilginç örneklerinden biri Cerid aşiretinden Ayşe adlı bir kadına verilmesidir. Adana havalisinde konar-göçerlik eden Cerid aşireti mensuplarından biri olan Ayşe, yanına topladığı adamlarıyla birlikte Kırım savaşına hazırlanan orduya katılmış ve gösterdiği yararlılıktan dolayı altın madalya ve 100 kuruş maaşla ödüllendirilmişti. Onun vergiden muaf tutulma talebi ise kabul görmemişti.²⁶⁹

Aşiretlerin devlet ile olan bağlarının güçlendirilmesinin diğer bir yolu da yaygın olarak sarayda kullanılan Kapıcıbaşılık²⁷⁰ ve İstabl-ı Amire Müdürlüğü²⁷¹ gibi

²⁶⁵ Bağdat ve Hakkari tarafında aşiretlere giydirilen hilat bedellerinin bu defalık mal sandığından karşılanmasıyla sorun halledilmişti. Ayniyat d. 428, s. 46, 14 Safer 1269 (29 Kasım 1852).

²⁶⁶ Hakkari dahilinde bulunan Heriki ve Kürdi aşiretlerine iyi hizmetlerinden dolayı giydirilmiş olan hilat bedellerinin mal sandığından karşılanması istendiğinde, bunun muvazenede karşılığı olmadığı, bu nedenle de mal sandığındaki paranın hepsinin sarf edilmiş olduğu bildirilmekteydi. ŞD, 1182/10, 13 Şevval 1312 (9 Nisan 1895).

²⁶⁷ Van vilayetinde aşiretlerin vergilerini tahsil sırasında Hamidiye Kaymakamı Fuad Bey tarafından aşiretlere hilatler giydirilmişti. Bunların parasının daha önce aşiretler tarafından verilen hediyelerin satılarak karşılanması eğer bu tür hediyeler yoksa da bu masraflar için muvazeneyle bir şey dahil edilerek buradan karşılanması Van vilayetinden istenmiştir. DH.MKT, 2454 / 80, 6 Zilkade 1318 (25 Şubat 1901).

²⁶⁸ Filiz Karaca, Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997, s. 164. Daha sonraki yıllarda bastırılan madalyalar için bakınız Metin Erüreten, Osmanlı Madalyaları ve Nişanları: Belgelerle Tarihi, çev: Erhan Uzsoy, fot: Sinan Turan, The Destination Management Company, İstanbul, 2001, s. 188

²⁶⁹ A.AMD, 52 / 41 (Tarihsiz). HH.İ, 13 / 22, 9 Muharrem 1271 (2 Ekim 1854). Bunun dışında oldukça geç tarihlerde Karakeçili Aşireti reisi Hacı Bekir Bey ve aşiretten bazı kimselere madalya verildiği görülmektedir. Y.PRK.UM, 56 / 113, 15 Teşrin-i Evvel 1317 (28 Ekim 1901).

²⁷⁰ Kapıcıbaşılık, kapıcı, sarayın dış ve orta kapısını bekleyen, bunun dışında yabancı devletlerin elçilerine eşlik eden ve bazı devlet adamlarının öldürülmesinde görevlendirilen kişiydi. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren kapıcıbaşılık, ayanlara, devlet tarafından önemli hizmetlere getirilenlere veya iyi hizmetlerde bulunanlara verilen bir rütbe halini aldı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 400-407.

²⁷¹ Osmanlı Devlet'ine Selçuklu ve Memluklerden geçmiş olan ve ilk kapsamlı teşkilatını Topkapı Sarayı ile alarak zamanla genişlemiş İstabl-ı Amire, padişaha ve saraya ait atlarla ilgilenip, hayvan yetiştirme alanında görevli teşkilatlarla meşgul olmaktadır. Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, s. 488-510. Abdülkadir Özcan, "İstabl", TDV, c.19, s. 203-207. II. Mahmud döneminde devlet teşkilatında görülen çeşitli düzenlemeler neticesinde İstabl-ı Amire teşkilatı da yeniden düzenlendi. Böylece 1835'de küçük mirahurluk 1837'de ise mirahurluk tamamen kaldırılarak yerine İstabl-ı Amire Müdürlüğü getirildi. Bundan sonraki dönemlerde kapıcıbaşılık rütbesinde olduğu gibi İstabl-ı Amire Müdürlüğü de bir rütbe olarak verilmeye başlamıştır. Ahmed Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, c. 5, haz: Yücel Demirel, Yapı ve Kredi Yayınları, s. 917. Özcan, "İstabl", s. 201-203.

makamların aşiret reislerine iyi hizmet ve devlete olan sadakatleri karşılığında takdim edilmesidir. En temel amaç ise aşiretlerin “şevklendirilmesi” ve devlete olan bağlılıklarının artırılmasıydı.²⁷² Diğer yandan aşiret bey ve ileri gelenlerinin bu şekilde saraydan bir makam ile taltif edilmesi, öncelikle onların aşiret halkı üzerindeki otoritesini güçlendirdiği muhakkaktı. Öyle ki bu şekilde ödüllendirilmeyi ve taltif edilmeyi aşiret bey veya ileri gelenleri zaman zaman merkeze yazdıkları arzuhallerinde iyi hizmetlerini anlatarak kendileri talep etmekteydi.²⁷³ Aynı zamanda bu makam ve mevkilere sahip olan aşiret, diğer aşiretler arasında da yüksek bir konuma erişmekteydi. Bunun bilincinde olan merkezi hükümet bir aşireti taltif ederken aslında bunun diğer aşiretlere de örnek olacağını, onların da devlete olan iyi hizmetlerinin ve sadakatlerinin artacağını planlamıştır. Buna bağlı olarak taltife izin verirken bunun “emsaline de örnek olacağı” nı ifade etmiştir.²⁷⁴ Tüm bunlar devletten alınan makam ve mevkilerin aslında aşiretler içerisinde bir anlam taşıdığını göstermesi bakımından mühimdir.

XIX. yüzyılın taltif konusunda getirdiği önemli yeniliklerden birisi de Abdülmecid tarafından ihdas edilen mecidi nişanıdır.²⁷⁵ Batıdaki örneklerine uygun olarak bir nizamname²⁷⁶ ile çıkarılan mecidi nişanının yüzyılın ortalarından itibaren

²⁷² Van’da bulunan Seville aşireti müdürü Hacı Mustafa Ağa’ya Dergah-ı Ali kapıcıbaşılık rütbesi iyi hizmetlerinden dolayı verilmiştir. İ.DH, 796 / 64578, 24 Zilkade 1296 (9 Kasım 1879). Hakkari Valisine göre Van kalesinin tamiratı sırasında masraflara yardım eden Hayderanlı aşireti müdürü Ali Ağa taltif edilirse hükümet-i seniyyeye olan muhabbeti daha da artacaktı. Bu nedenle Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılığı ile ödüllendirilmesi merkezi hükümete teklif edilmekteydi. İ.DH, 346 / 22781, 27 Şaban 1272 (3 Mayıs 1856). Cihanbeyli Aşireti Beyi Alişan Bey, kendisine bağlı aşiretlerden önce sekiz yüz nefer süvari, ardından altı yüz nefer daha tedarik ederek İstanbul’a getirmişti. Bu neferlerin hepsinin askerliğe elverişli olması, hatta atlarının dahi mevcut olması sebebiyle Alişan Bey’in hizmeti İstanbul’da memnuniyetle karşılandı. Bunun üzerine Cihanbeyli aşireti beyine bu hizmetine mükafat olarak İstabl-ı Amire Müdürlüğü rütbesi verildi. İ.DH, 73 / 3643, 24 Safer 1259 (26 Mart 1843). Benzer şekilde Zilan aşireti reisi, Kasım Ağa, ordu-yu hümayunda yer alarak, savaşta büyük cesaret ve yararlılık göstermesi, ayrıca aşiretin iskânı hususunda da iyi hizmetlerde bulunmuş olmasından dolayı kendisine İstabl-ı Amire Müdürlüğü payesi verilmiştir. İ.DH, 351 / 23175, 24 Zilkade 1272 (27 Temmuz 1856).

²⁷³ Reyhanlı Aşireti Reisi olan Ahmed Bey’in oğlu Mustafa Bey, Halep Eyaletinden tertip olunan asker-i muvazafa içerisinde yer alması, harpte de iyi hizmetlerde bulunmasından dolayı savaş bittikten sonra İstanbul’a döndüğünde ödüllendirilmesini talep etmiştir. Arzuhalı merkezde değerlendirilen Mustafa Bey’e kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir. İ.DH, 310 / 19805, 16 Safer 1271 (8 Kasım 1854). A.DVN, 100 / 89, 29 Safer 1271 (21 Kasım 1854).

²⁷⁴ Zilanlı Aşireti Ağası Kasım Ağa’nın İstabl-ı Amire Müdürlüğü ile taltif edilmek istenmesindeki hedeflerden birisi, “Emsalini şevklendireceği” inancıdır. İ.DH, 351 / 23175, 24 Zilkade 1272 (27 Temmuz 1856).

²⁷⁵ Abdülmecid, nişan, madalya ve rütbe kargaşasına bir son vermek için tüm nişanları toplatıp yeni bir nişan ihdas edilmesini istedi. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid’in adını taşıyan “Mecidi nişanı” çıkarıldı. Ahmed Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, c. IX, yay: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 50.

²⁷⁶ Yirmi sekiz maddeden oluşan bu nizamname için bkz, Filiz Karaca, “Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997, s. 157. Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 44. Erüreten, Osmanlı Madalyaları, s. 214. Ethem Eldem, İftihar ve İmtiyaz; Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi, Osmanlı

yaygınlaşmasıyla birlikte aşiretlerin de sık sık mecidiye nişanı ile mükafatlandırıldıkları görülmektedir. Beş rütbeye ayrılmış olan ve her rütbenin sayılarının sınırlandırılarak belirlendiği, birincisinin en yüksek beşincisinin en düşük olduğu ve bunlara sahip olmanın bazı şartlara bağlandığı²⁷⁷ mecidi nişanı, aşiretlere en yüksek üçüncü rütbeden takdim edilmiştir.

Aşiret bey veya ilerine gelenlerinin Osmanlı hükümetinden nişan alması öncelikle konar-göçer gruplarıyla ilişkilerin geliştirilmesi ve bu yolla otoritenin sağlanması noktasında önemli bir etki yaratmaktaydı. Öyle ki nişan, nizamnamesine göre bağlı bulunduğu sınıfın en yüksek amiri tarafından hükümete teklif edilirken aşiretlere verilen nişanlar da buldukları yerin idarecisi tarafından merkezi hükümete teklif edilmekle birlikte²⁷⁸ daha çok aşiret bey veya ileri gelenleri kendileri hükümetten bu tür taleplerde bulunmaktaydı. Dilekçelerinde aşiret beyi ve ileri gelenleri devlete karşı gösterdikleri hizmetleri belirterek bunun karşılığında bir kıta nişan ile ödüllendirilmeyi istemişlerdir.²⁷⁹ Dolayısıyla devletten bir paye alınmış olması dışında hiçbir maddi getirisi olmayan bu tür nişanların aşiretler arasında talep görmesi hem nişanın aşiret halkında yarattığı etki hem de onlar arasında aslında devletin üst bir makam olarak görüldüğünün de işaretidir. Bu etki veraset ile intikal meselesinde de görülmektedir. Nizamnameye göre nişanlar hayat boyu verilmekte, kişi öldükten sonra teslim edilmesi beklenmekteydi. Ancak böyle bir nişana bir kere sahip olan bir aşiretin kişi öldükten sonra ailesinin nişanı teslim etmek istemediği görülmektedir. Nitekim nişana sahip olan aşiret beyi

Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004, s. 177-179. İbrahim-Cevriye Artuk, Osmanlı Nişanları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 15-19.

²⁷⁷ Nişanın birinci rütbesinde elli, ikinci rütbesinde yüz elli, üçüncü rütbesinde sekiz yüz, dördüncüsünde üç bin ve beşincisinde altı bin adet nişan vardı. Nişanların rütbelerine sırasıyla sahip olunabilmekteydi. İlk önce beşinci rütbeden başlamakta, ilk verilişte devlete en az yirmi yıl hizmet etme şartı aranmaktaydı. Daha sonra beşinci rütbede iki sene, dördüncü rütbede üç sene, üçüncü rütbede iki sene ikinci rütbede dört sene hizmet etmiş olma şartı vardı. Askerde olanların sürelerine iki katı sayılacak olup askerde iken yaralanırsa yirmi yıl şartından ve bir üst rütbeye geçişteki bekleme süresinden muaf olmaktaydılar. Karaca, "Teşrifat Müessesesi", s. 157. Akyıldız, Merkez Teşkilatında Reform, s. 44. Erüreten, Osmanlı Madalyaları, s. 214. Eldem, İftihar ve İmtiyaz, s. 177-179. İbrahim-Cevriye Artuk, Osmanlı Nişanları, s. 15-19.

²⁷⁸ Örnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte bkz; İ.DH, 1054 / 82721, 19 Teşrin-i evvel 1303 (31 Ekim 1887). DH. MKT, 1762 / 1, 3 Safer 1308 (18 Eylül 1890). DH. MKT, 1959 / 34, 14 Zilkade 1309 (10 Haziran 1892). İ.TAL, 368 / 53, 9 Cumaziyel-evvel 1323 (12 Temmuz 1905).

²⁷⁹ Erzurum'da bulunan Sebiki Aşireti Reisi'nin dilekçesi için bkz; Y.PRK. AZJ, 18 / 92, 7 Şevval 1307 (27 Mayıs 1890).

öldükten sonra genellikle onun oğlu, bunun kendisine geçmesini talep etmekteydi.²⁸⁰

Aşiretlere takdim edilen nişanlardan merkezi hükümetin beklediği birtakım faydalar söz konusuydu. Mecidi nişanının üzerinde yazan “hamiyet-gayret-sadakat” yazısından da anlaşılacağı üzere öncelikle konar-göçerlerin devlete karşı olan bağlılıklarının güçlendirilmesi ve sadakatlerinin artırılması hedeflenmekteydi.²⁸¹ Aşiret halkından beklenen sadakat ise devlete karşı olan vergi ve askerlik gibi sorumluluklarını yerine getirerek eşkıyalık hareketlerinden vazgeçmekti. Diğer taraftan nişandan önce tüm aşiret halkının daha sonra diğer aşiretlerin de etkilenmesi hedeflenmekteydi. Böylece önce aşiret bey ve ileri gelenleri hükümet tarafına çekilecek, onlar da zamanla halkı bu yöne doğru getireceklerdi.²⁸² İkinci olarak aşiret beylerinin hükümet lehine olan hizmetlerinin artırılması yani “gayret” lendirilmeleri söz konusuydu.²⁸³

Öte yandan aşiretlerin nişan ile taltifinden birtakım somut faydalar da beklenmekteydi. Özellikle asayiş konusunda zaman zaman göçebelerin buldukları yerlerin huzurunu bozmaları durumunda asker sevk edilmeden aşiret ileri gelenleri taltif edilerek sorunu çözme yolu tercih edilmekteydi.²⁸⁴ Bunun

²⁸⁰ Bayezid Sancağı meclisinden gönderilen mazbataya göre, Celali Aşiretinden Kuzu Ağa, beşinci rütbeden mecidi nişanına sahipken, hudud savunması sırasında vefat etmiştir. Oğlu Ömer Bey de hükümete iyi hizmetlerde bulunmakta olup, babasından kalan nişanın ve maaşın kendisine devr edilmesi istemiştir. A.MKT.UM, 562 / 95. 9 Şevval 1278 (9 Nisan 1862). Bunun üzerine Ömer Bey’e babasının maaşı olan beş yüz kuruştan üç yüz kuruşun devr etmesine onay verilmiştir. MVL, 1052 / 67, 22 Ramazan 1283 (28 Ocak 1867). Ardından babasından kalan beşinci rütbeden mecidi nişanının Ömer Bey’e intikaline karar verilmiştir. A.MKT.MHM, 405 / 98. 5 Muharrem 1285 (28 Nisan 1868). İ.DH, 574 / 39979, 26 Zilhicce 1284 (19 Nisan 1868). Bayezid sancağında bulunan Celali Aşireti müdürü olan Ateş Ağa’nın ölümü üzerine oğlu aşirete müdür tayin edilmiştir. Onun da hükümete iyi hizmetlerde bulunmasından dolayı Ateş Ağa’dan kalan beşinci rütbeden mecidi nişanının oğlu İbrahim Bey’e verilmesi talep edilmiştir. DH.MKT, 1429 / 21, 13 Cumaziyel-ahir 1304 (9 Mart 1887).

²⁸¹ Bayezid sancağında bulunan Celali aşiretinin hükümete olan bağlılık ve tabiiyetlerinin kuvvetlendirilmesi için reisleri olan Ateş ve Kuzu Ağaların beşinci rütbeden birer kıta mecidi nişanı ile ödüllendirilmesinin mahallinden istenmesi üzerine gerekli irade verilerek, nişanların imal ettirilmesi istenmişti. A.MKT.MHM, 168 / 58, 28 Rebiül-evvel 1276 (25 Ekim 1859). A.TŞF, 30/61, 9 Receb 1276 (1 Şubat 1860).

²⁸² Bayezid kaymakamına göre bölgede bulunan Ödemanlı aşireti ağası Hasan Ağa’nın hükümete olan iyi hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi durumunda aşiret halkını şevklendirecek ve gayretlerini artıracaktır. MVL, 632 / 30, 29 Zilkade 1278 (28 Mayıs 1862).

²⁸³ Kars Mutasarrıfı’na göre Zilan’da bulunan Cenuki Aşireti müdürü Ahmed Ağa, hükümete iyi hizmetlerde bulunmakta olup kendisi taltif edilirse bundan sonra şevk ve gayretini artıracığı düşünülmüş. Bundan dolayı Ahmed Ağa’nın dördüncü rütbeden bir kıta nişan ile ödüllendirilmesi talep edilmiştir. İ.DH, 473 / 31778, 29 Cumaziyel-evvel 1277 (13 Aralık 1860). Nişan isteği kabul ediliyor; A.MKT.MHM, 228 / 36, 21 Muharrem 1278 (29 Temmuz 1861).

²⁸⁴ Dersim bölgesinin asayiş için kuvvetli asker gönderilmesine gerek olduğu halde bunun yerine Dersim aşiretlerinden Beyranlı Aşireti reisi ve aşiret ileri gelenlerine nişan ve rütbe tevcih edilerek asker sevkine lüzum kalmadan asayişin sağlanması hedeflenmişti. DH.MKT, 1739 / 97, 18 Zilkade 1307 (9 Mart 1890).

dışında konar-göçer gruplarının yoğun olarak yaşadığı yerlerde yapılacak ıslahatların devam ve istikrarı, aşiretlerin buna riayet etmesine bağlıydı. Bu nedenle beyleri ve ileri gelenleri taltif edilerek devlet tarafında yer almaları önem arz etmekteydi. Örneğin yüzyılın sonlarına doğru Akçadağ'da yapılan ıslahat sırasında bölgedeki aşiret ileri gelenleri şu şekilde taltif edilmişlerdi;²⁸⁵

Hacı İbrahim Ağa	Kasım oğlu Oymağı	Beşinci Mecidi Nişanı	Takibat ve isti'lata bizzat ve bilvasıta hizmet ve gayret etmişlerdir.
Mustafa Ağa	Asfa oğlu Cemaati reisi	Beşinci mecidi Nişanı	Aynı hizmet
Halil Ağa	Velioğlu oymağı reisi	Beşinci mecidi Nişanı	Aynı hizmet
İsmail Ağa	Sanem oğlu oymağı reisi	Beşinci mecidi	Aynı hizmet
Hasan Ağa	Luted oğlu oymağı reisi	Beşinci mecidi	Aynı hizmet
Temur Ağa	Harun oğlu oymağı reisi	Beşinci mecidi	Aynı hizmet

2.1.1. Bir Ceza ve Taltif Modeli Olarak Fırka-ı Islahiyye ve Aşiretler

Devlet-aşiret ilişkilerinde hükümete bağlılık gösterip iyi hizmetlerde bulunan aşiretlerin sadakatlerini artırmak amacıyla bey ve ileri gelenleri rütbe, nişan ve devlet görevleriyle taltif edilirken buna karşılık konar-göçer gruplarının hükümete karşı olan itaatlerinin sağlanmasında başka bir yöntem de cezalandırmaydı. Bir ıslahat ordusu olan Fırka-ı Islahiyye bu anlamda her iki açıdan da devlet-aşiret ilişkisinde önemli bir uygulayıcı olmuştur.

²⁸⁵ Y.PRK.TŞF, 3 / 23, 26 Ramazan 1308 (5 Mayıs 1891).

Kırım Savaşında ordunun asker ihtiyacının ortaya çıkması üzerine savaş sonrasında toplanan komisyonda gayrimüslimlerden de asker alınması ile ilgili tartışmaların sürdürüldüğü sırada Cevdet Paşa bunun yerine Anadolu'da hiç asker vermeyen ve merkezi otoriteden kopmuş Anadolu'nun güneydoğu bölgesinin ıslah edilmesi fikrini ileri sürdü. Çoğunluğunu göçebe aşiretlerin oluşturduğu bu bölgenin ıslahı ve bölge aşiretleri üzerinde merkezi otoritenin tesis edilerek devlete olan bağlılığının artırılması amacıyla Fırka-ı Islahiyye adıyla bir ordu kuruldu. Kumandanlığına Derviş Paşa getirilirken komiserliği Cevdet Paşa'ya verildi. Ardından 12 maddelik bir talimatname ile ordunun görev ve yetkileri belirlendi.²⁸⁶

Derviş ve Cevdet Paşa'nın ordudaki görev alanları belirtildikten sonra çoğunluğunu göçebelerin oluşturduğu halk ile olan münasebetlerine de dikkat çekilmekteydi. Bölgenin ıslahı içerisinde ahalinin aydınlatılması, hükümetin hiç bilinmediği yerlerde zabıta, meclis ve mahkemelerin kurularak ahaliye tanıtılması hususu önem arz etmekteydi. Diğer yandan merkezi hükümete göre, bölgedeki aşiret ahali vahşi ve asi gruplardı. Bu nedenle onların "hal-i bedeviyetten daire-i medeniyete" alınması ordunun en önemli görevleri arasındaydı. Dolayısıyla Fırka-ı Islahiyyenin önemli amaçlarından birisi bölge halkına Osmanlı hükümetinin tanıtılması ve halkın devlete ısındırılması ile sadakat bağlarının güçlendirilmesiydi. Ordu, gittiği yerlerde ilk olarak bölge halkına mümkün olduğunca adaletli ve özenli davranmaya dikkat etti.²⁸⁷ Nitekim ordu Kozan'da Çerçili'ye geldiğinde Reyhanlı aşiretinden birtakım atlılar bir tarlayı çiğnemişlerdi. Tarlanın zararının Reyhanlı aşiretinden alınması hem ahaliyi büyük bir şaşkınlığa sürüklediği gibi hem de kaçan bölge halkının topraklarına geri gelmesini sağlamıştır.²⁸⁸ Başka bir örnekte, fırka Kışnez'e geldiğinde bunu duyan halk tarlalarını olduğu gibi bırakıp dağlara kaçarak söylentilere göre ekinlerinden de ümitlerini kesmişlerdi. Ancak ordu aksine ahalinin ekinlerini koruma altına alarak

²⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, haz; Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 120-129. Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir (21-39), haz; Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 140-149.

²⁸⁷ M. Fatih Sansar, "Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i Islahiye ve Güney Anadolu'nun İskânı", Yüztüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2003, s. 91-93.

²⁸⁸ Tezakir, s. 149. Maruzat, s. 140.

halkı, tarlalarını biçmek için davet etmiştir. Dolayısıyla ekinlerinin ordu tarafından biçilmediğini gören halk da Kışnez'e geri dönmüştür.²⁸⁹

Bölgedeki göçebe gruplarıyla temasların sağlanması ve onların sadakatlerini kazanmanın başka bir yolu da cezalandırma ve ödüllendirmeydi. Cezalandırma bir aşiret veya köy ahalisinin iskâna tabi tutulmasıyla toplu olarak yapıldığı gibi bölgedeki ağa ve ileri gelenlerinin sürgün edilmesi şeklinde de kendisini göstermekteydi. Yıllardır göçebelikle yaşayan ve merkezi hükümetin iskân faaliyetlerine muhalefet eden bölge aşiretlerinin iskâna tabi tutulması bir anlamda onların cezalandırılmasıydı. Öyle ki ordu, Islahiye'yi kurduktan sonra Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerini burada iskân etti. Benzer şekilde Hacı Osmanlı köyünde Pazaryeri adıyla bir kasaba kurarak Çukurova'da bulunan aşiretlerin bir kısmını burada yerleştirdi. Sis ve Adana arasındaki bölge ise Sirkıntılı aşiretinin kışlak mahalli olduğundan onların da burada iskân edilmesi emredilerek yerleşmeleri için gerekli olan şeyler yapılmıştır.²⁹⁰

İskânın yanında yıllardır asker vermeden kaçmayı başaran ve bir şekilde nüfus kayıtlarına dahil olmayan bu unsurların kur'alarının ve tahrirlerinin yapılması da onları cezalandırarak bağlılığın sağlanmasının başka bir yoluydu. Nitekim ordu, Tiyek, Ekbaz ve Hacılar nahiyelerini birleştirerek Hassa kazasını teşkil ettikten sonra aşiretlerin vergi tahririni ve asker kuralarını yaptı. Ancak Hacılar nahiyesinde bulunan Karafakılı aşireti buna itaat etmeyerek kur'aya dahil olmadığında üzerlerine asker sevk edilip hepsi ordugaha getirilerek kur'aları zorla gerçekleştirildi.²⁹¹ Benzer şekilde Kışnez'in ıslahı tamamlandıktan sonra da ilk iş olarak ahalinin nüfus tahriri ve asker kur'ası yapıldı.²⁹²

Aşiret ahalisinin cezalandırılması kapsamında bölgede hakimiyet kurmuş olan bazı bey ve ileri gelenleri de uzak yerlere gönderilmiştir. Böylece onların ahali üzerindeki hakimiyetleri son bulacağından ıslahattan olumlu sonuçlar elde

²⁸⁹ Tezakir, s. 155. Maruzat, s. 144.

²⁹⁰ Maruzat, s. 171.

²⁹¹ Maruzat, s. 135.

²⁹² Tezakir, s. 154.

edileceği düşünölmekteydi. Öyle ki Kozanoğulları ailesi, kuzeyde Sivas, güneyde Adana eyaletiyle doğuda Maraş ve batıda Kayseri ve Niğde sancakları ile çevrili bir bölgede bulunmakta ve ahalisinin çoğunluğunu göçebe olan Avşar, Sırkıntılı, Kırıntılı, Lek ve Hacılar gibi Türkmen ve Kürt aşiretleri oluşturmaktaydı. Eskiden beri hükümete karşı muhalefet halinde olup bölge ahalisi üzerinde etkili bir hakimiyete sahiplerdi. Fırka bölgeye geldiğinde ise doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş olan bu aileden batı bölgesi itaatini bildirirken doğuda Yusuf Ağa uzun süre orduya gelmeyerek isyan etme yolunu tercih etmişti. Bununla birlikte sonradan taraftarlarının azalması nedeniyle orduya itaatini bildirmek zorunda kalmıştı. Bu aile ıslahatın bir parçası olarak önce Konya, Kayseri ve Sivas bölgesine gönderilmiştir. Ancak ordu dönmeye hazırlanırken Yusuf Ağa'nın Kozan'a gelerek bir isyan hazırlığında olduğunun duyulması, ailenin daha uzak bölgelere gönderilmesiyle sonuçlandı. Neticede Kozanoğullarının birçok üyesi İstanbul'a sevk edildi.²⁹³ Benzer şekilde Çukurova'da Karsisalı kazasında hakim olan Menemencioğulları aşireti tüm beklentilere rağmen Fırka'ya gelip itaat etmemişti. Oysa Memencioğlu Ahmed Bey'in orduya geldiği takdirde Adana meclis azalığına getirilmesi planlanırken aksi yönde hareket etmesi üzerine Ahmed Bey aylık beş bin kuruş maaş ile İstanbul'a gönderilmiştir.²⁹⁴

Uzak bölgelere gönderilen bölge ileri gelenleri zaman zaman belirli miktar maaşa bağlanarak zaman zaman da rütbe ile taltif edilip devlet görevlerine atanarak gönderilmiştir. Örneğin Kozan ailesinden Halil Bey, Sivas'a giderken kendisine hayat boyu aylık iki bin kuruş maaş bağlanıp ıstabl-ı amire müdürlüğü payesi verildi. Diğer yandan Kozan-ı garbi müdürü olan Ahmed Ağa, Bursa eyaleti dahilinde mir-i mirani rütbesi ile Kütahya sancağına gönderilmiştir.²⁹⁵

Cezalandırma politikasının yanında halkın devlete ısındırılması ve sadakatın sağlanmasında ikinci olarak orduya itaat edip hizmet eden kimselerin mükafatlandırılması anlayışı benimsendi. Ordu geçtiği yerleri ıslah ederken köy

²⁹³ Maruzat, s. 120 ve s. 177.

²⁹⁴ Maruzat, s. 172. Menemencioğulları için bkz; Menemencioğlu Ahmed Bey, Menemencioğulları Tarihi, haz; Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1997.

²⁹⁵ Maruzat, s. 163.

ve kazalar kurarak ilerlemekteydi. Bu anlamda Kürt Dağı'nda İzziye adıyla yeni bir kaza teşkil edildiğinde burada bulunan Okçuizzeddünlü Ağası Osman Ağa'nın, Şıhlar Aşireti Ağası Mehmed Ağa'nın ve Amiki Aşiretinden Sino Ağa'nın Fırkaya gelerek bağlılıklarını bildirmeleri nedeniyle onlara kurulan meclislerde meclis azalığı verilmiştir.²⁹⁶ Benzer şekilde İslahiye kazasının kurulmasından sonra meclis azalığına bölgede iskân edilmiş olan Delikanlı aşireti boybeyi Hüseyin Ağa, Çelikanlı aşireti ağalarından kimseler tayin edilmiştir.²⁹⁷ Bu anlamda ordunun bölgeye geldiği ilk andan itibaren iyi hizmetleri görülen Reyhanlı aşireti beyi Mustafa Şevki Bey, fırkanın bulunduğu süre zarfında gösterdiği gayretlerinden dolayı Reyhaniye kazası müdürlüğüne tayin olunurken, aynı zamanda kendisine beşinci rütbeden bir mecdi nişanı takdim edilmiştir.²⁹⁸

Çukurova'da kışlayıp yazın Uzunyayla'da yaylayan Avşar aşiretinin yaylaklarına Çerkez muhacirleri iskân edilmişti. Bunun üzerine Avşar aşireti müdürü Hacı Bey Fırka-ı İslahiye'den aşiretinin Uzunyayla'ya yakın olan Sarız'da iskân edilmesine müsaade olunmasını istemiştir. Hacı Bey'in hem aşiretin iskânı konusunda gösterdiği hizmet hem de Fırka-ı İslahiye'ye karşı olan bu olumlu tutumundan dolayı Derviş Paşa ve Cevdet Paşa'nın önerisiyle mecdi nişanı tevcih edilmiştir.²⁹⁹ Benzer şekilde fırkaya gelerek itaatini bildiren başka bir aşiret ise Cerid Aşiretidir. Aşiret hem fırkaya olumlu yaklaşmış hem de kendilerine iskân için gösterilen yerlerde yerleşmeyi kabul etmiştir. Buna paralel olarak Cerid aşiretinin Fırka'ya gösterdiği iyi hizmetleri ve gayretinin mükafatlandırılacağı sözü verilmişti. Neticede Cerid Aşireti müdürünün de kapıcıbaşılık rütbesi ile ödüllendirildiği görülmektedir.³⁰⁰

2.2. NASİHAT HEYETLERİ

Devlet-aşiret ilişkilerinde aşiretler üzerinde otoritenin tesis edilmesi ile devlete olan bağlılıklarının temin edilmesi modellerinden birisi de onlar arasına vergi ve

²⁹⁶ Tezakir, s. 144-145. Maruzat, s. 136.

²⁹⁷ Maruzat, s. 141.

²⁹⁸ İ.DH, 551 / 38311, 14 Safer 1283 (28 Haziran 1866).

²⁹⁹ A.MKT.MHM, 350 / 23, 17 Şevval 1282 (5 Mart 1866).

³⁰⁰ İ.DH, 551 / 38311, 4 Muharrem 1283 (19 Mayıs 1866).

askerlik gibi devlet hizmetlerini yerine getirmeleri ile sebep oldukları asayişsizliklerinin önlenmesi ve iskânlarının sağlanması için nasihat heyetleri yollamaktı. Aslında nasihat heyetlerine en çok başvuru alanlardan birisi iskândı. Heyetler, göçebe gruplarına iskân hususunda gereken bilgilerin verilmesi noktasında doğrudan müzakere imkanı sağlamaktaydı. Buna göre heyet ilgili bölgeye gittiğinde aşiret ileri gelenlerini toplayarak iskânla ilgili bir görüşme gerçekleştirmekteydi. Onların yerleşme konusundaki düşünceleri alınarak çekinceleri öğrenildikten sonra ona göre bir tutum geliştirilmesi imkanı hasıl olmaktadır. Örneğin iskân konusunda onların tedirgin olmalarına neden olan en önemli konunun arazi meselesi olduğu anlaşıldığında, yerleştikten sonra her haneye yeterli arazi verileceği konusunda güvence verilmekteydi.³⁰¹ Yine iskânın aslında masrafsız bir iş olduğu ifade edilip bunun faydaları hakkında bilgi verilmekteydi.³⁰² Dolayısıyla tüm bunlar sonucunda aşiretlerin yerleşmeye ikna olmaları noktasında nasihat heyetlerinin hükümete bir avantaj sağlayacağı düşünülmekteydi. Ancak bunların gerçekleşmesi aşiretlere vaat edilen sözlerin hayata geçirilmesi ile mümkündür. Bu ise aşiretlerin buldukları yerlerde yerleşmeleri için uygun arazinin bulunmasına bağlıydı. Aksi durumlarda, heyet bölgeden ayrıldıktan sonra her şey eski haline döneceğinden bu uygulamanın başarı sağlaması mümkün değildi.³⁰³

Nasihat heyetlerinin başka bir fonksiyonu muhtemel bir çatışmanın önüne geçilmesi için seçilen ve aslında bu konuda da çok etkili olmayan bir yoldu. Çünkü öncelikle bu tür heyetler asayişin sağlanması konusunda asker sevkinin mümkün olmadığı durumlarda huzursuzluğun şimdilik giderilmesi için gönderilmekteydi. Dolayısıyla nasihat heyetleri ile zaman kazanılmakta ve çoğu zaman ikinci bir yol olarak asker sevk edilmesi yoluna gidilmekteydi.³⁰⁴ Diğer taraftan aşiret halkı bu

³⁰¹ Mardin sancağında bulunan aşiretlerin yerleştirilmesinde bu yöntem tatbik edilmişti. ŞD, 1463/1, 17 Rebiül-evvel 1306 (21 Kasım 1888).

³⁰² Süleyman Bey tarafından İzmir ve Konya vilayetleri dahilinde konar-göçer aşiretlerin durumlarını anlatan bir layiha. ŞD, 2852/112, 19 Receb 1285 (5 Kasım 1868).

³⁰³ DH.İD, 11/5, 10 Muharrem 1329 (11 Ocak 1911).

³⁰⁴ Dersim sancağında bulunan Kuzucanlı ve Çarıklı aşiretinden Şeyh Hüseyin oğlu Ali Bey ile diğer aşiretler Erzincan ve Kiki kazalarında olan uygunsuzlukları üzerine bölgeye asker gönderilmesi gerekli ise de ordu mevkileri şu an müsait olmadığından geçici olarak nasihat yoluna gidilmiş, bu çözüm meclis-i valada da uygun bulunmuştu. A.MKT.UM, 536 / 40, 27 Receb 1278 (28 Ocak 1862). Gökdere ahali ve ekrağının vergilerinin toplanmasında gösterdikleri muhalefet hilafet ve saltanata aykırıydı. Bunlara bu muhalefetlerinden dolayı nasihatler için özel memurlar gönderilmiş ama etkili olmamıştır. Ayniyat d. 318, s. 45-46,14 Şevval 1260 (27 Ekim 1844).

heyetlere çoğu zaman gelmek istemiyordu. Bu nedenle ya zorla getiriliyorlar ya da heyet, aşiretin bulunduğu yere gitmek durumunda kalıyordu.³⁰⁵ Tüm bu nedenlerle nasihat heyetleri aşiretlerle olan temasın kurulmasında her ne kadar bir müzakere sağlamış olsa da istenilen verimin alınmadığını söylemek mümkündür.

Mahalli idarecilere göre bunun sebebi aşiret halkının cehalet içerisinde kalıp onlar arasında hükümetin iyi bilinmemesindendi.³⁰⁶ Ancak nasihat heyetlerinin bir işlevi de aslında hilafet makamı ve sadakat duygularının güçlendirilmesiydi. Bu anlamda nasihat edilirken aşiretlerin kendilerinin anlayabileceği ve kalplerinde bir tesir bırakacak şekilde nasihat edilmesine özen gösterilmekteydi.³⁰⁷ Ardından aşiretler arasında devlete olan sadakat bağlarının güçlendirilmesi maksadıyla gittikleri yerlerde gerçekleştirdikleri müzakereler sonucunda onlardan bazı sözler almaktaydı. Buna göre onlara saltanatı ve hilafeti tanıdığını ifade etmeleri ve padişah için dualar etmeleri istenmekteydi. Bundan sonra padişaha karşı itaat halinde olacaklarını da belirterek bu makama karşı muhalif hareket etmeyeceklerine dair sözler alınmaktaydı.³⁰⁸

Nasihat heyetlerinin başka bir özelliği ise hükümet yetkilileri ve aşiret halkı arasında karşılıklı sözler ve konuşmalar dahilinde gerçekleşmesidir. Bu durum zaman zaman aşiretlerin merkezi hükümetten taleplerini dile getirmelerine ortam sağlamaktaydı. Bu da devlet ve aşiret halkı arasında pazarlıklarla sonuçlanmaktaydı. Örneğin Malatya Mutasarrıfı tarafından bölgedeki aşiret ileri gelenlerine yapılan nasihatlerde aşiret eşkıyalarının etrafa zarar vermeyi bırakmaları bildirilmişti. Aşiret ileri gelenleri buna engel olabileceklerini; ancak

³⁰⁵ Van ahalisine nasihatler etmek üzere Van'a gelinerek önce Ermenilere nasihatler edilmiştir. Bu vilayet dahilinde aşiretler rüesalarından bazılarında yolda rastlanıp nasihatler edilmiştir. Güzergahta tesadüf edilmeyen 8 aşiret rüesası ise Van'a davet edilmiştir. Ancak bunların 4 tanesi gelmiş, diğer 4 tanesi ise hava şartları ve Ramazan-ı şerifi bahane edip gelmek istememişlerdir. Bunun üzerine bunlar zorla getirilerek nasihatler edilmiştir. Y.A.HUS, 348 / 75, 22 Şubat 1311.

³⁰⁶ Bitlis ve Mamuretülaziz sancaklarından bu husus ile ilgili belirtilen görüşe göre, aşiretlere her ne kadar nasihatler edilse de onlar daima bey ve ağalarının etkisinde kalarak cehalet içerisinde bulduklarından ve hükümeti tanımadıklarından bu uygulamanın etkisini görmek mümkün değildi. DH.TMIK.M, 11 / 83, 7 Temmuz 1312.

³⁰⁷ Van'da Adilcevaz ve Erciş kazalarında bulunan aşiret ileri gelenlerine nasihat edilirken bunlara dikkat edilmiştir. Y.A.HUS, 348 / 75, 22 Şubat 1311.

³⁰⁸ Adilcevaz tarafındaki Haydaranlı aşireti ileri gelenlerinden alınan taahhüt senedi için bkz; Y.A.HUS, 345 / 11, 20 Kanun-ı Sani 1311 (1 Şubat 1896).

bunun karşılığında kendi içlerinden liva hapishanesinde tutulan bazı kimselerin serbest bırakılmasını şart koşmuşlardı.³⁰⁹

2.3. AŞİRETLERİN MERKEZE YAZDIKLARI ŞİKAYET DİLEKÇELERİ VE ARZUHALLER

Bütün bunlar olurken aşiretlerin devlete kendi durumlarını izah eden dilekçeler ve arzuhaller yazdıkları dikkati çekmektedir. Bu durum onların her ne kadar istikrarsız gruplar olarak görülseler de devleti hukuki bir varlık olarak tanıdığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Öyle ki aşiret beyi veya ileri gelenlerinin ya da ahalinin toplu olarak yazdıkları bu yazılarda çoğu zaman şikayetler dile getirilerek devletten yardım istenmekteydi. Nitekim isteklerini dile getirdikleri bir kısım arzuhallerinde aşiretler çoğu zaman vergi, iskân veya idari anlamda devletten destek beklemekteydi. Nitekim zaman zaman ağır vergi yükünden muztarib olduklarını beyan ederek perişan olduklarını dile getirip adından buna bir çözüm bulunarak kurtarılmalarını istemektedirler.³¹⁰ Bunun dışında konar-göçerlerin en önemli geçim kaynakları olan hayvanlarının yaylaya gitmelerine izin verilmemesi halinde telef olacağı endişesiyle buna izin verilmesini isteyen dilekçeler de arz etmekteydiler.³¹¹ Göçebe aşiretlerin yazdıkları istek dilekçelerinde merkezi hükümet için en mühim olanı muhakkak ki onların iskân talebi olmuştur. Çünkü devlet nezdinde konar-göçer grupları hakkında en önemli problem onların iskânydı. Bu nedenle iskân talepleri hükümet tarafından çoğu zaman olumlu karşılanmış, hatta böyle bir talebin geri çevrilmemesi, kendileri razı olmuşken bir an önce bu işlemin gerçekleştirilmesi konusunda gerekli uyarılar yapılmıştır.³¹²

³⁰⁹ DH.MKT, 1288/16, 14 Şaban 1326 (1 Eylül 1908).

³¹⁰ Yağmurlu aşireti merkeze yazdıkları arzuhallerinden kıtlık sebebiyle ahalinin yarı yarıya azaldığı bu nedenle vergilerinin de düşürülmesini istemişlerdi. ŞD, 2886/64, 1 Muharrem 1292 (7 Şubat 1875).

³¹¹ Haremeyn aşiret ahalişi gönderdikleri arzuhallerinde geçen sene Uzunyayla bölgesine yaylaya gitmelerine izin verilmediği için hayvanlarının telef olduğunu ve bu nedenle bunun icabına bakılması istemiştir. Ayniyat d. 1784, s. 42, 15 Rebiül-evvel 1267 (18 Ocak 1851).

³¹² Karatekelü Aşireti Yenişehir kazasına tabi İznik nahiyesi dahilinde konar-göçer olarak yaşamakta olup Pelenli isimli mahalde iskânlarını talep eden bir arzuhal sunmuşlardı. ŞD, 2577/14, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892). Maraş eyaletine tabi olan Kılıçlı ve Semanlı aşiretleri kışın Maraş'a beş-altı saat mesafede bulunan Bazarcık nahiyesinde yazın Maraş'a iki-üç saat mesafede Ahur Dağında yaylamaktaydılar. Bu aşiretler verdikleri arzuhalinde Maraş'a tabi Bazarcık ovasında iskân edilip bundan sonra yaylaya gitmeden burada haneler inşa ederek iskân edilmelerini devletten talep etmişlerdir. A.MKT, 104/34 (Tarihsiz). Diricanlı aşiretinin iskân isteklerinin mahalli idareciler tarafından geciktirilmesi üzerine merkezi hükümet bunun devlet için elzem bir iş olduğunu hatırlatarak gereğinin yapılmasını emretmiştir. ŞD, 2399/13, 19 Cumaziyel-evvel 1289 (25 Temmuz 1872).

Şikâyet maksadıyla yazılan arzuhallerin büyük kısmı ise aşiret bey ve ileri gelenlerinin kendileri hakkında uyguladıkları haksızlıkları içermekteydi. Çoğu zaman durumlarını uzun uzun anlattıktan sonra bu kişilerin görevden alınmasını talep etmişlerdir.³¹³ Aşiret ahali zaman zaman konuyla ilgili detaylı bir rapor da hazırlamaktaydı. Haremeyn aşiretinin verdiği arzuhal bu konuda örnek olması bakımından ele alınmaya değerdir. Haremeyn aşireti beyleri, halktan bazen yılda iki-üç defa vergi toplamakta, deve nakli nedeniyle alınması gereken meblağı ahaliye vermeyerek kendileri almakta ve kendi develerini ticarete kullanıp ahalinin devesini bakır nakline göndermekte, devlet işleri için gittikleri yerlerde harcadıkları masrafları halktan toplamakta, ayrıca ahalden ücretsiz erzak temin etmekte, asker kur'ası zamanı geldiğinde kendi çocuklarını kuraya dahil etmeyip gizlemekte olduklarını ahali beyan etmişlerdi. Ardından aşiret idaresinin beylerine değil diğer ahaliye olduğu gibi hükümet tarafından atanacak birisine verilmesini istemişlerdir.³¹⁴ Diğer taraftan zaman zaman aşiret idarecisi ve ileri gelenleri merkeze dilekçe yazarak mahalli idarecilerin onlar hakkında uyguladığı kötü muameleyi merkezi hükümete bildirmekteydiler. Buna göre, yerel idareciler tarafından ya vergileri usulsüz toplanmakta ya da iskân konusunda kendilerine haksızlık yapılmaktaydı. Bu gibi durumlarda aşiret ahali hallerini arz ederek durumun düzeltilmesini beklemekteydi.³¹⁵ Dolayısıyla aşiret halkı, mağduriyetlerinin giderilmesi konusunda Osmanlı hükümetini yetkili merci olarak görmüştür.

Osmanlı hükümetinin ise halkın bu durumuna çoğu zaman kayıtsız kalmaması da bunu tetikleyen faktörlerden birisi olmalıdır. Öyle ki aşiret halkının idarecilerinden ve mahalli yönetimden gördüğü haksızlıklar karşısında veya vergi

³¹³ Haremeyn Aşireti ahali merkeze yazdıkları arzuhallerinde aşiret müdürü bulunan Abidin Bey'i şikâyet etmiştir. Buna göre Abidin Bey, kırk-elli atlı ile aşiret içerisine gidip fakir fukaradan ücretsiz yem, yiyecek, kilim ve seccade almakta olup ayrıca aşiret ahalisine yazılan vergisinden daha fazlasını toplamaktadır. Bu nedenle müdürün azledilip, mallarının geri alınmasını istemişlerdir. Hükümetin verdiği karar ise Ankara valisinden durumun tahkik edilip bildirilmesidir. Ayniyat d. 1784, s. 42, 15 Rebiül-evvel 1267 (18 Ocak 1851). Cihanbeyli Aşiretine göre kaymakam olarak bulunan Rıza Bey aşiretin idaresinden sorumlu olmakla birlikte aşireti mahvetmek ve perişan etmek gayretindedir. Onun azledilerek yerine başkasının atanmasını istemişlerdir. MVL, 121/70, 28 Receb 1268 (18 Mayıs 1852).

³¹⁴ MVL, 170/78 (Tarihsiz).

³¹⁵ Rışvan aşireti ileri gelenleri Vecihi Paşa'nın onları daha önce iskân oldukları yerden kaldırmak istemesinin kendileri üzerinde yaratacağı perişanlığı dile getirerek buna engel olunmasını istemişlerdir. A.DVN, 57/ 5, 2 Cumaziyel-evvel 1265 (26 Mart 1849).

yükünden perişan oldukları durumlarda olayın tahkik edilmesi için bir memurunu bölgeye göndermiş ya da bölgenin en yetkili amirinden olayın araştırılarak sonucun bildirilmesini istemiştir.³¹⁶ Merkezi hükümetin öncelikle tahkik yoluna gitmesinin temel sebebi ise bu tür arzuhallerin her zaman gerçeği yansıtmamasıydı.³¹⁷

Öte yandan konar-göçer gruplarının gönderdikleri arzuhaller onların ülkedeki gelişmelerden haberdar olduklarını ve yapılan yeniliklerin kendilerine de uygulanmasını istediklerini göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin, Boynuinceli ve Yeni İl aşiretleri Tanzimat-ı Hayriye ile birlikte getirilen muhassıllık uygulamasının kendilerine de uygulanmasını talep etmişlerdi.³¹⁸ Onlar merkezi hükümetin bu yeni uygulaması ile Tanzimat Fermanının getirdiği adalet anlayışının bu vesile ile kendilerine de yansıtılacağını ümit etmekteydiler.

2.4. SINIRDAKİ AŞİRETLER İLE İLİŞKİLER

Osmanlı Devlet’inde hükümetin göçebe grupları ile kurduğu ilişki aşiretin konar-göçerlik ettiği sahaların konumu önemli oranda belirlemekteydi. Buna göre iç bölgelerdeki aşiretlere uygulanan strateji ile sınır bölgesindeki aşiretlere uygulanan politikada bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır.³¹⁹ Çünkü devletin sınırdaki aşiretlerle olan temaslarını komşu devlet ile olan diplomatik ilişkiler tayin etmekteydi.³²⁰

³¹⁶ Harput’da bulunan Herde aşiretinin arzuhalleri üzerine Harput valisine yazılarak muhasebelerin tekrar yazılması, güzelce tahkik yapılması ve durumun da bu tarafa bildirilmesi istenmişti. A.MKT.UM, 249 /9, 20 Cumaziyel-evvel 1272 (28 Ocak 1856).

³¹⁷ Yeniil aşiretinin bu türden verdiği bir dilekçenin sahte olduğu merkezden gönderilen Seyyid Efendi tarafından ortaya çıkarılmıştı. MVL, 585 / 42, 26 Şevval 1275 (29 Mayıs 1859).

³¹⁸ İ.DH, 7/330, 22 Zilhicce 1255 (26 Şubat 1840). Benzer şekilde Boynuinceli aşireti de bir arzuhal yazarak Tanzimat-ı Hayriye gereğinde her yerde uygulanan muhassıllığın kendilerine de tayin olunmasını istemişlerdir. İ.MVL, 11/178 (Tarihsiz).

³¹⁹ Jeopolitik konumu sadece sınır bölgesi ile iç bölgede bulunan aşiretler şeklinde sınırlandırmamak gereklidir. Çünkü XIX. yüzyılda özellikle Avrupalı devletler ile hakimiyet mücadelesinin yaşandığı yerlerde bulunan aşiretlerle olan ilişkiyi rakip devletin bölgede uyguladığı strateji etkilemiştir. Örneğin Afrika bölgesinde İtalya ile yaşanan rekabette İtalya’nın Afrika’daki kabile reislerine “bin lira değerinde porselen çay takımları” göndermesine karşılık II. Abdülhamid “büyük harflerle yazılmış Kuran-ı Kerim göndermiştir. Afrika bölgesi için uygulanan bu politika “ödünc alınmış oryantalizm” şeklinde de yorumlanmıştır. Selim Deringil, Simgeden Millete, II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 185.

³²⁰ Yonca Köksal, “Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire”, Middle Eastern Studies, vol: 42, no: 3, (May 2006), s. 469-491.

Buna bağılı olarak İran sınırında yer alan göçebe grupları ile olan ilişkileri İran ve Rusya'nın bölge üzerindeki politikaları büyük oranda belirlemiştir. Bu sınırın yer aldığı Kafkasya, Karadeniz ve Hazar Denizi ile bu denizlerin diğer yerlerle bağlantısını sağlamakta olup Balkanlar ve merkez Asya arasında bir köprü vazifesi gördüğünden ticari ve askeri öneme sahip bir bölgeydi.³²¹ Dolayısıyla Kafkasya, buraya yerleşen devletlerarasında sürekli rekabet noktasını teşkil ederken İran ve Osmanlı arasında yüzyıllardır devam eden bir çekişmenin de alanı olmuştur.³²²

Rusya'nın bölge üzerindeki politikası ve İngiltere'nin bölgeyi sürekli kontrol altında tutma çabası ile Osmanlı-İran sınırında bulunan konar-göçer aşiretlerin asayiş sorunları XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı-İran arasında yüzyılın sonuna kadar sürecek olan sınır mücadelesinin başlamasına zemin hazırladı. Buna paralel olarak bölgede bulunan konar-göçer aşiretler bu çatışmada etkin bir şekilde yer alarak devletler için potansiyel bir müttefik haline geldi. Çünkü hem Osmanlı Devleti hem İran açısından bölgedeki Kürt aşiretleri önemli miktarda asker ve vergi kaynağıydı.³²³ İkinci olarak aşiretlerin tabi olduğu devlet, doğal olarak onların yaşadığı topraklara da sahip olmaktaydı.³²⁴ Bu sebeplerle 1848'de toplanan II. Erzurum Konferansında ele alınan sekiz konudan birisi bölgedeki göçebe Kürt aşiretlerinin hangi devlete ait olduğu meselesi oldu.³²⁵

Her iki devlette çoğunlukla iki ülke arasında bölünmüş olan veya yaylak-kışlak için iki ülke topraklarında gidip gelen aşiretler üzerinde hak iddia etti. Sonuçta 1848'de imzalanan II. Erzurum Antlaşmasının sekizinci maddesine göre, sınırda bulunan Kürt aşiretlerinin asayişsizliklerinin önlenmesi iki devlet tarafından da taahhüt edildi. Aynı maddeye göre, sınırda hangi devlete ait olduğu belirli olmayan aşiretlere bir tarafı seçme hakkı tanınması, ona göre toprak verilerek bu

³²¹ Serkan Keçeci, "The Grand of The Russian Empire in the Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)", The London School of Economics and Political Science, London, 2016, s.38-43.

³²² Keçeci, "The Grand of The Russian Empire", s. 78-81.

³²³ Nejat Abdulla, İmparatorluk, Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması, Avesta Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 210

³²⁴ Derviş Paşa, Tahdid-i Hudud-ı İraniyye Memur Derviş Paşa Layihası, haz; Fatih Gencer, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 4-5.

³²⁵ İbrahim Aykun, "Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995, s. 153-168.

aşiretlerin yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Bağlı olduğu devletin belirli olduğu aşiretler ise ait olduğu devlet tarafına gönderilecekti.³²⁶

Erzurum Antlaşması'nın aşiretlere bir tarafı seçme hakkı tanınması Osmanlı ve İran'ın, aşiretleri kendi taraflarına çekmek için onları taltif etme, toprak verme ve aşiret ileri gelenlerini maaşa bağlama gibi çeşitli politikalar gütmelerine yol açtı. Diğer yandan Erzurum Antlaşması, bölgede Rusya, İran ve Osmanlı arasında yüzyıl boyunca devam edecek olan bir savaş halinin de başlangıcıydı. Savaş durumu ise Rusya, İran ve Osmanlı devletlerinin bölgede müttefik kazanma yarışına girmesi demektir. Bu nedenle üç devlet, bölge halkı olan aşiretleri, hem müttefik olarak hem asker kaynağı olarak kazanma politikaları geliştirdi.

Bölgede bulunan aşiretlerden bazıları çoğu zaman yaylak ve kışlak için Osmanlı-İran arasında bölünmüş olan Kürt aşiretleriydi. Caf aşireti³²⁷ ve Bilbas aşireti³²⁸ bu türden aşiretler olup sınırın iki tarafında da yaşamaktaydı. Diğer yandan iki ülke toprakları arasında sürekli gidip-geldiklerinden hangi devlete ait olduğu bilinmeyen ve ülkeler arasında bölünmüş durumda olan bir grup bulunmaktadır. Bu aşiretler üzerinde her iki devlet de hak iddia etmekte, aslen kendilerine bağlı aşiretler olduğu öne sürmektedir. Yaklaşık 200 bin haneye sahip olan ve Osmanlı-İran arasında gidip gelen Haydaranlılar bunlardan en kalabalık olanıdır.³²⁹ Osmanlı, İran, Rusya arasında bölünmüş olan Celali aşireti ise 4 bin

³²⁶ Abdulla, İmparatorluk, Sınır ve Aşiret, s. 217.

³²⁷ Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, cilt; 38, (1908), s. 456-457. Asıl menşeleri İran'da Sine'ye bağlı olan Cenavrud iken büyük kısmı daha sonra Osmanlı topraklarına gelerek Osmanlı hükümeti tarafından sınır bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Şu durumda yazın Musul'a bağlı olan Süleymaniye'de Gülanber kazasında yaşamaktayken, kışın yine İran tarafından bulunan Sine'ye gitmekteydiler. Zuhul Özbaş, "XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 53-54. Derviş Paşa, Tahdid-i Hudud-ı İraniye, s. 53-54-55.

³²⁸ Yaklaşık 400 aileye sahip olan ve yaylak-kışlak için İran-Osmanlı arasında bölünen başka bir göçebe aşireti. Sykes, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", s. 457.

³²⁹ Sykes, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", s. 478. Osmanlı Hükümeti'ne göre, XIX. yüzyılda ağaları Sultan Ağa ile birlikte Van Gölünün kuzeyinden başlayıp, Malazgirt'ten itibaren İran toprağı olan Makü'ye kadar yayılmışlardır. Daha sonra Sultan Ağa, Erzurum'da hapis tutulmuş ve ardından İran'a gitmiştir. Ancak hanelerinin birçoğu Van taraflarında kalmıştır. Buna karşın İran Devletine göre, Haydaranlı Aşiretinin ataları İranlı olup, kışlakları da Hoy şehridir. Sultan Ağa ise bir müddet Osmanlı topraklarına geçmişse de Ağa sonradan İran'a dönüp, burada ölmüş, haneleri de onunla birlikte İran tarafına geçmiştir. Aykun, "Erzurum Konferansı", s. 153-160. Derviş Paşa'nın tespitlerine göre ise Haydaranlı Aşireti taifeleri çoğunlukla Bayezid sancağında Hamur ve Karakilise kazalarında birazı da Van sancağına tabi Erciş ve Muş sancağına bağlı Malazgirt kazalarında bulunmakta olup çok az bir miktarı ise İran tarafında Hoy'a tabi Çaldıran mahallindedir. Tahdid-i Hudud-ı İraniye, s. 124.

haneden meydana gelmektedir.³³⁰ Osmanlı-İran arasında bölünmüş olan diğer aşiretler Cemaleddünlü³³¹, Şemseki³³², Şekfeti³³³ ve Sebiki³³⁴ aşiretleridir. Bölgenin diğer güçlü aşiretlerinden birisi olan Milan veya Milli aşireti ise aslen Diyarbakır tarafından gelip Kotur çevresinde ve Van sancağında bulunmaktaydı.³³⁵ Diğer yandan Osmanlı-İran ve Rusya arasında uzun müddet sorunlara sebep olan başka bir aşirette Zilandi.³³⁶

³³⁰ Osmanlı hükümetine göre, Celali aşireti Osmanlı-İran ve Rusya topraklarında olmak üzere üç kısımdır. Osmanlı tarafında bulunanları, Bayezid sancağına bağlı Ağrı Dağı eteklerindeki Tanbat Mağaralarında kışlamaktaydı.. Bu aşiretin İran tarafında olanları kışın Makü ve Hoy taraflarında kışlayıp, yaylak için Abgay tarafına gelmekteydi. Rusya tarafında bulunanlar ise kışın Revan taraflarında iken yazın bir kısmı yine Rusya'da bulunan Alakis'de, diğer kısmı Osmanlı'ya tabi Bayezid sancağındaydı. Derviş Paşa Layihası, s. 128 Mehmed Hurşid Paşa, Seyahatname-i Hudud, çev: Alaattin Eser, Simurg Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 263. Buna karşılık İran, aşiretin üç kısma ayrılmadığını Bayezid taraflarında bulunan Celalilerin İran'dan firar eden haneler olduğunu ve asıl kışlaklarının Akgöl ve Karasu olduğunu savunmuştur. Aykun, "Erzurum Konferansı", s. 161. Bununla birlikte Celali Aşireti bölgede sorunlu olan aşiretlerden birisi olup, iki ülke arasındaki geçişleri XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Sabri Ateş, "Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples, 1843-1881", New York University Departments of History and Middle Eastern and Islamic Studies, May, 2006, s. 246.

³³¹ Osmanlı ve İran arasında bölünmüş olan başka bir aşiret Cemaleddünlü aşiretiydi. Osmanlı Hükümetine göre, aslında Zilanlı aşiretine tabi olup eski bir Osmanlı aşiretiydi. Bir kısmı Kars'a bağlı Şüregel ve Kağızman kazalarında bir kısmı Revan'dadır. Buna karşılık İran devleti, Cemaleddünlü aşiretinin kendi tebaası olduğunu, ağaları Ali Ağa'nın Kuru Ağa'nın oğlu olduğunu, Kuru Ağa'nın ise İran'da oldukça ünlü ve bilinen bir kişi olduğunu ve İran ordusunda bulunduğunu belirttikten sonra İran aşireti olduklarının muhakkak ve şüphesiz olduğunda ısrar etmiştir. Aykun, "Erzurum Konferansı", s. 162.

³³² Şemseki aşireti, Osmanlı'ya göre Milan tevabiinden ve Van aşiretinden olup İran'a gidip gelmişlerse de şu anda bir kısmı Hakkari'de bir kısmı İran topraklarındadır. Buna karşılık İran, Şemseki'nin bir İran ilinin adı olduğu ve Hoy'un vergi yükümlüsü ahalisinden olduklarını beyan etmiştir. Aykun, "Erzurum Konferansı", s. 156-165.

³³³ Derviş Paşa'ya göre, Şekfeti veya Şikaki aşireti Merkur, Berdesor, Terkur ve Bredost ve Sumay ile İran topraklarından Urmi vilayetinde yaşamaktaydılar. Eskiden Diyarbakır tarafından nakl ile İmadiye ve Hakkariye gelmişlerdir. Kışın Navger'de kışlarken yazın Hakkari toprağına geldiklerini beyan etmişlerdir. Önceden Osmanlı aşireti iken bir ara İran tarafına geçmişlerse de iki sene önce tekrar Osmanlı topraklarına dönmüşlerdir. Bu aşiretin Osmanlı tarafına ait olduğu, Şikaki aşiretinin sefer hizmetinde bulunmaları dolayısıyla vergiden muaf oldukları ile ilgili bir ferman da kanıtlar nitelikte delil olarak sunulmuştur. Derviş Paşa Layihası, s. 87. Buna karşılık İran tarafı Şekfeti aşiretinin eskiden beri bir İran aşireti olduğunu mahallerinin ise Enzel, Karabağlar ve Şehr-i Cay-ı Kerkür, Terkür ve Beranduz olduğunu iddia etmiştir. Aykun, "Erzurum Konferansı", s. 162.

³³⁴ Rusya-Osmanlı-İran arasında bölünen diğer bir aşiret Sebiki, aslen Yezidi olup sonradan bir kısmı İslam'a geçmiştir. Bir miktarı Bayezid sancağında Eleşgird kazasına bağlı Ayıntab'da bir kısmı Rusya tarafında bulunup kışın Revan kıtasında yazın Revan'a tabi Elakez'de bulunurlarken bir kısmı da İran tarafında olup Makü tarafında bulunmaktaydı. Seyahatname-i Hudud, s. 264.

³³⁵ Derviş Paşa Layihası, s. 121.

³³⁶ Zilanlı Aşireti ise aslen Diyarbakır taraflarından gelip Erzurum ve Kars taraflarında sakin olmuşlardır. Zamanla burasının yeterli gelmemesi üzerine çoğu Revan'a gitmiştir. Kalanlar her ne kadar Osmanlı aşireti olsalar da Revan'a giden ağalarına tabi kalmışlardır. Rusya'nın Revan'ı ele geçirmesinden sonra Zilan Ağası Hüseyin Ağa aşiretiyle Bayezid'a gelmiş de Rusya'nın Bayezid'ı istilasıyla Hüseyin Ağa, Muş tarafına çekilmiştir. Nihayetinde ise Hüseyin Ağa, İran'a tabi Çaldıran'a gitmiştir. Zilan aşireti ve Hüseyin Ağa, Erzurum Valisi ile muhabere ederek Osmanlı tarafına geçmeye karar vermiş de İranlılar bunu engellemek için oğlu Kasım Ağa'yı ve Kasım Ağa'nın çocuklarını hapsedmiştir. Ancak Hüseyin Ağa yine de Kars tarafına geçmiş, bunun üzerine İranlılar tarafından Kasım Ağa Luristan'a sürgüne gönderilmiştir. Akabinde Hüseyin Ağa'nın Kars'ta ölmesi üzerine İranlılar aşireti kendi tarafına çekmek için Kasım Ağa'yı Tahran'a getirip, birçok taltiflerde bulunmuştur. Amaçları Kasım Ağa'nın aşiretin çoğunluğunu Hoy tarafına getirmesini sağlamaktı. Buna paralel olarak Kasım Ağa, Kars'a gelerek aşiretin bir kısmını Hoy'a getirdiyse de uzun süre kalmayarak geri Kars'a döndü. Burada Kars'a bağlı Kağızman'da bulunup Osmanlı Devleti'ne hizmet etti. Derviş Paşa Layihası, s. 128-129. Böylece aşiretin bir kısmı Kasım Ağa'ya bağlı olarak Osmanlı tarafında, yaklaşık 1000 hanesi Rusya'nın Revan tarafında, bir miktarı da İran tarafında kaldı. Ama Rusya ve İran tarafında olanlara yer gösterilir ve gerekli kolaylık sağlanırsa Kasım Ağa'nın onları da Osmanlı topraklarına getireceğine inanılmaktaydı. Seyahatname-i Hudud, s. 265-266. İran tarafı ise bu iddiaların aksine bu zamana kadar Zilan Aşireti'nin ve Hüseyin Ağa'nın bir dönem Osmanlı topraklarına gelip-gitmiş olsa da aslen İran raiyetinde olduğunu dile getirmekten geri kalmamıştır. Aykun, "Erzurum Konferansı", s. 162.

Göçebe aşiretlerin Osmanlı, İran ve Rusya arasında kargaşaya sebep olmasının nedenlerinden birisi aşiretlerin siyasi sınırlara riayet etmemesi, on yıl önce İran'da iken sonrasında Osmanlı tarafında bulunabilmesinden kaynaklanmaktaydı. Devletler ise bunu bahane ederek aşiretin aslında kendilerine tabi olduğunu iddia etmekteydi. Bunun dışında aşiretlerin sakin olacakları yerlerin seçiminin kendilerine bırakılması devletlerin onları kendi tarafına çekmek için birtakım faaliyetler içerisine girmelerine neden oldu. Aşiret ileri gelenlerine maaş, halkına toprak vaadi, rütbe ve nişanlar vaat edilmekteydi. Bununla birlikte aşiretlerin yaşam alışkanlıklarına göre onlar için modern anlamda bir sınırdan söz edilemediği gibi önemli olan kendilerine elverişli bir coğrafyaydı. Bu nedenle yapılan girişimler kısa sürelerle ve kısmen bir başarı sağlamaktaydı.

Rusya'nın politikası daha çok buradaki savaşları sırasında müttefik kazanmaya yönelikti. Rusya bölgede, XIX. yüzyılda İran ile iki defa Osmanlı ile dört defa savaşmıştı. Savaşlar sırasında bölgenin politik ve kültürel coğrafyasının yerel müttefikler kazanmak anlamında önemli bir olgu olduğu³³⁷ göz önüne alındığında Rusya'nın Kürt aşiretleri ile çeşitli görüşmeler yaparak müttefik arayışı kaçınılmazdı. Örneğin 1828 savaşında Rusya, Zilanlı aşiretinden Hüseyin Ağa, Süleyman Ağa ve Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ile temasa geçmiş, hatta Emin Paşa ile Rusya tarafında olması konusunda anlaşmıştı. Buna göre, Emin Paşa, Türklere karşı askeri hareketlerde Rusya'ya destek verecek, karşılığında Rusya kendisine paşalık rütbesi takdim edip nakdi yardım yapacaktı.³³⁸

Kırım Savaşında da Rusya'nın Kürt aşiretleri ile benzer ittifaklar kurma girişimlerinin devam ettiği görülmektedir. 1853'te Başgedik tepelerinde Osmanlı'nın yenilgiye uğramasıyla Cemaleddünlü, Milanlı ve Bezikli aşiretlerinden on dört aşiret ağası, Gümrü'ye giderek Rusya'ya bağlılık bildirmişler, Rusya'da bunun karşılığında ağaların her birine çeşitli hediyeler

³³⁷ Keçeci, "The Grand of The Russian Empire in the Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)", s. 36.

³³⁸ Emin Paşa daha sonra verdiği bu sözden vazgeçerek Türklere karşı hareket etmeyeceğini dile getirmiştir. Emin Paşa'nın bu hareketi ise daha sonra Rusya tarafından cezalandırılmıştır. P. İ. Averyanof, Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl), Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 64-75.

vermiştir. Benzer şekilde Zilanlı Aşireti ağası Kasım Ağa, Rus Albay Melikov ile görüşüyordu. Buna göre, Kasım Ağa, kendisine bağlı tüm Kürt birlikleriyle birlikte Türk tarafından ayrıldığı, Türklere karşı kullanmak üzere 800-1000 arasında süvari birliği oluşturarak Rusya sınırının güvenliğini sağlaması karşılığında kendisine Rus Albaylığı rütbesi, hayatı boyunca emekli maaşı, himayesindeki Kürtler üzerinde vesayet hakkı ve Türklere karşı kendisinin korunması vaat edilmişti.³³⁹

Rusya'nın bu politikalarına karşılık İran'ın da bölgedeki aşiretleri kendi tarafına çekmek için aşiret reisleri ile temas kurduğu görülmektedir. Aşiretlere kendi topraklarında iskân vaadinde bulunurken bir yandan da hilat veya nişanlarla taltif etmekteydi. Özellikle Caf Aşireti ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş, Osmanlı tarafında olan Caf Aşiretinin reisi Osman Bey'e³⁴⁰ ve Milan Aşireti reisi Mehmed Bey'e "seyr-i hurşid" nişanı tevcih etmiştir.³⁴¹ Nişanların her ne kadar Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmesine müsaade edilmiş olsa da böyle bir hareketin aşiretleri kendi tarafına çekme politikalarından birisi olduğu bilinmekteydi. Nitekim Osmanlı da İran ve Rusya'nın bu politikalarına karşılık benzer politikalar geliştirmiştir. İran'ın veya Rusya'nın bir aşireti taltif ettiği Osmanlı yetkilileri tarafından haber alındığında Osmanlı'da o aşireti mükafatlandırma yoluna gitmekteydi. Nitekim İran'ın Caf aşireti ileri gelenlerini taltif ettiğinin duyulması üzerine Osmanlı Hükümeti mahalli idarecilerden Caf aşiretini nasıl taltif etmek gerektiği ile ilgili bir araştırma yapmasını istedi. Bu araştırma sonucunda aşiret beylerine rütbe takdim edildi.³⁴² Diğer taraftan rütbe takdimleri sadece rekabetlerden kaynaklanmıyordu. Bölgedeki aşiretlerin Rusya veya İran tarafından kayırılması, Osmanlı Devleti tarafında özellikle bölgede

³³⁹ Averyanof, Kürt Aşiretleri, s. 88-90.

³⁴⁰ Nişanın kabul edilip edilmemesi Osmanlı Hükümetine sorulduğunda, kabul edilmesine izin verilmiş. Fehminaz Çabuk, "Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi(1850-1900)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2017, s. 157.

³⁴¹ Y.A.RES, 87/87, 7 Safer 1313 (30 Temmuz 1895).

³⁴² Caf Aşireti taltif edilirken Mahmut Paşa'ya mir-i miranlık rütbesi, rüesadan Osman Bey'e rütbe-i saniye, Abdullah Bey'e istabl-ı amire payesi, rüesadan Mehmet Ali, Süleyman ve Hasan Bey'lere kapıcıbaşılık rütbeleri verilmiştir. DH.MKT, 1352 / 60, 25 Ramazan 1303 (27 Haziran 1886). Bunlardan Osman Bey'e verilen rütbe daha sonra aşiret içerisinde rekabete sebep olmuştur. Musul vilayetinden gönderilen telgrafta Mehmet Ali'nin Caf Aşiretinden Osman Bey'e göre ehemmiyetinin daha az olduğu, buna rağmen rütbesinin Osman Bey'i geçmesi teessüf ile karşılanarak Osman Bey'e mirimiranlık rütbesinin tevcih edilmesi istenmiştir. Y.PRK.UM, 18 / 5, 6 Ağustos 1306.

çeşitli uygunsuzluklara ve fenalıklara sebep olacağı konusunda endişeye sebep olduğundan gerekli kişilerin taltif edilmesi, rütbe verilip maaşa bağlanmaları istenmekteydi.³⁴³

Öte yandan sınırdaki aşiretlerin taltif yoluyla kendi tarafına çekme hususunda İran ve Rusya ile rekabet içerisinde olunması, sınırdaki aşiretlerin iç kısımlardaki aşiretlere göre farklı şekillerde taltifine neden oldu. İç kesimlerdeki aşiretler taltif edilirken sadece aşiret beyi veya müdürüne rütbe ve nişan verilirken sınırdaki aşiretlerde aşiret ileri gelenlerinden pek çok kimse taltif edilmekteydi.³⁴⁴ En önemli farklılık ise sınır bölgesinde taltif amacıyla aşiret bey ve ileri gelenlerine maaş tahsis edilmesidir. Aşiretlerin maaşa bağlanması aslında Rusya'nın izlediği bir politikaydı. Rus Generali Melikov'a göre, Kürtleri Rus tarafına çekmenin en iyi yolu Kürt atlılarına erzak, aş ve yem tayininin yanı sıra aylık belirli bir miktar maaş verilmesidir.³⁴⁵ Aynı politika İran tarafından da takip edilmekteydi. Dolayısıyla bölgedeki aşiretlerin İran'a gitmelerini engellemenin yolu İran Devleti'nin yaptığı gibi bu aşiretlerin ileri gelenlerini maaşa bağlamaktı.³⁴⁶ Bununla birlikte maaş, malını-mülkünü İran tarafında bırakarak Osmanlı tarafına geçen aşiretlerin hayatlarını devam ettiremeyip tekrar İran tarafına geçmelerini engellemek amacını taşımaktaydı.³⁴⁷

Bununla birlikte maaşın hazineye belirli bir yük getirmesi mahalli idarecilerin bu konuda bazı hususlara dikkat etmesini gerektirmekteydi. İlk olarak maaşların geçici olarak ve "tefrik-i aşayir ve tahdid-i hudud" meselesinin çözümlenmesine kadar verildiği veya verilmesi hususu ısrarla hatırlatılmaktaydı.³⁴⁸ Diğer yandan

³⁴³ Zilan Aşireti ağası Kasım Ağa'nın Rusya devleti tarafından çeşitli hediye ve taltiflerle kayırıldığının duyulması üzerine, bunun bölgede türlü fenalıklara yol açacağından endişe edilerek bir önlem alınması ihtiyacı ortaya çıktı. A.MKT.UM, 189 / 82, 21 Receb 1271 (12 Nisan 1855).

³⁴⁴ Yaklaşık elli hane ile Osmanlı tarafına geçmiş ve mahalli idareciler tarafından Caf Aşireti içerisine yerleştirilen İran'ın Güran aşireti ileri gelenlerinin devlete ısıdırılmasında iyi tesirleri olacağı düşünüldüğünden aşiretin ileri gelenlerinden olan Seyyid Ali Han ile Hüseyin Han rütbe ve nişan ile taltif edilmiştir. DH.MKT, 281 / 56, 27 Rebiül-evvel 1312 (28 Eylül 1894). Caf aşireti de benzer şekilde taltif edilmişti. DH.MKT, 1352 / 60, 25 Ramazan 1303 (27 Haziran 1886).

³⁴⁵ Averyanof, Kürtler, s. 147.

³⁴⁶ İ.MVL, 159 / 4585, 28 Cumaziyel-evvel 1265 (21 Nisan 1849).

³⁴⁷ İran'dan Osmanlı tarafına geçen Şikak Aşireti reisi Mehmet Ağa, malı ve mülkü İran tarafında kaldığından zaruret içerisinde düşmüştü. Bu durum onun tekrar İran'a gitmesi ihtimalini güçlendirmekteydi. Bunu önlemek için Mehmet Ağa'ya 1000 kuruş maaş tahsis edildiği görülmektedir. İ.DH, 1313 / 34, 21 Mayıs 1310.

³⁴⁸ Ayniyat d. 421, s. 20, 11 Rebiül-evvel 1267 (14 Ocak 1851).

mahalli yetkililerden sınırdaki aşiretler hakkında kesin karar verilinceye kadar aşiret ileri gelenlerine maaş vaadinde bulunulmaması; fakat iltica edenlere karşı konulmaması, uygun bir şekilde taltif edilmeleri beklenmekteydi.³⁴⁹ Buna bağlı olarak mahalli idareciler tarafından yapılan maaş talepleri her zaman kabul görmemekteydi. Merkezi hükümete göre aşiret ağalarına maaş tahsis edilmesi iyi bir etki yaratacak olsa da bu gibi kimselerin taltifinin hazine için masrafa sebep olmayacağından rütbe ve nişan ile yapılması daha uygundu.³⁵⁰

Aşiretlerin maaşa bağlanması meselesinde hükümetin çekingen davranmasının başka bir sebebi maaşın kısa zamanda bir suistimale dönüştürülmesiyle alakalıdır. Öyle ki Bayezid sancağına gelen Zilan aşiretinden maaşa bağlanması istenen kimseler incelendiğinde; aşiret ağası Kasım Ağa'nın validesine 500, biraderi Ahmed Ağa'ya 500, diğer biraderi Şemdin Ağa'ya 250, diğer biraderi Abdi Ağa'ya 250, aşiret ileri gelenlerinden Köse Süleyman Ağa'ya 500 kuruş ile toplam 2 bin kuruş maaş tahsisi mahallinden gerekli görülmüştü.³⁵¹ Bunun üzerine aynı uygulamanın Van kaymakamı tarafından Haydaranlı aşireti için de önerildiği görülmektedir. Buna göre Haydaranlı ağası Abdal Ağa'ya 500, Ödemanlı ağası Ali Ağa'ya 200, Boylu Ağası Yakub Ağa'ya 300, Sevilli ağası Said Ağa'ya 350, Şekaki Ağası Keleş Ağa'ya 200, Milanlı Ağası Mustafa Ağa'ya 200 kuruş maaşın geçici olarak bağlanması teklif edilmiştir.³⁵² Bununla birlikte maaşın aslında sadakati sağlamadığı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Bu nedenle merkezi hükümet, taltifin başka şekillerde yapılması konusunda mahalli idarecileri sıklıkla uyarmıştır.³⁵³

Aşiretleri Osmanlı topraklarında tutmanın başka bir yolu aşiret ileri gelenlerinin devlet görevlerine tayin edilmesidir. Böylece maaşlı bir memur haline getirilen

³⁴⁹ A.MKT.MVL, 90 / 55, 29 Muharrem 1274 (19 Eylül 1857).

³⁵⁰ İran'dan göç eden Güran Aşireti Caf aşireti içerisine yerleştirildikten sonra mahalli yetkililer tarafından Güran Aşireti ileri gelenlerinden Seyyid Ali Han ve Hüseyin Han'ın maaşa bağlanması talebi hükümet tarafından kabul edilmemişti. BEO, 484 / 36296, 16 Safer 1312 (19 Ağustos 1894).

³⁵¹ A.MKT.UM, 59 / 97, 18 Receb 1267 (19 Mayıs 1851).

³⁵² İ.MVL, 159 / 4585, 28 Cumaziyel-evvel 1265 (21 Nisan 1849). Daha sonra bu maaşların aşiret vergisine eklenmesi uygun olmayacağından mahal mal sandığından karşılanması Kürdistan valisine bildirilmiştir. Ayniyat d. 421, s. 20, 11 Rebiül-evvel 1267 (14 Ocak 1851).

³⁵³ Zilan aşiretine bağlanacak maaşların tahsis olunamayacağı belirtilerek aşiretin hassas ve narin bir yerde bulunması da göz önüne alınarak Anadolu Ordu-yu Hümayun Müşirinden gerekli tahkikin yapılarak başka türlü bir taltifin yollarının bulunması istenmiştir. A.MKT.UM, 61 / 6, 26 Receb 1267 (27 Mayıs 1851).

aşirete mensup bir kimse maddi sıkıntı çekmeyeceği gibi devletin idari anlamda bir görevlisi haline getirilmekteydi. Aynı zamanda hazine açısından da bir masrafa sebep olmadan sorun çözülmekteydi.³⁵⁴

Öte yandan zaman zaman aşiret ağası, müdür olarak tayin edilmekteydi. İç kesimlerde aşiretlere atanan müdürlerin, idari bir anlamı olup aşiretin idaresi ve asayişinin sağlanması için tayin edilmekteydiler. Ayrıca 1842 eyalet düzenlemesi ile getirilen kaza müdürlüğü uygulamasının aşiretlere yansımaysdı. Sınır bölgesindeki aşiretlere tayin edilen müdürler ise daha çok taltif amaçlı yapılmaktaydı.³⁵⁵ Böylece aşiret reisinin aşirete müdür olarak tayin edilip maaşının aşiret vergisine ilaveten karşılanması hükümet açısından pek çok faydası vardı. Öncelikle İran tarafına geçmemesi için aşiret reisine zaten verilecek olan maaşın aşiret vergisine ilave edilmesini sağlamaktaydı. Böylece maaşlar hazineden değil aşiret tarafından karşılanmış olmaktadır. Diğer yandan aşiret reisine devlet kademesinde resmi bir statü verilmekteydi. Son olarak da belirli bir idari yapı kazandırılarak aşiretin İran tarafına geçmesi ihtimali zayıflatılmaktaydı. Bununla birlikte sınırdaki aşiretlerin müdürlük ile Osmanlı tarafına çekilmesi uygulaması maaş uygulamasına göre çok daha az görülmüştür. Bunun sebebi Rusya ve İran'ın aşiretleri kendi yanlarına çekme konusunda maaşı daha çok kullanmış olmaları ile alakalıydı.

İç bölgelerdeki aşiretlerin taltifinde onların hizmetleri nişan ve rütbe ile ödüllendirilerek hem devlete olan bağlılıkları güçlendirilmekte hem de bu türden davranışların artırılması planlanmaktaydı. Bu iyi hizmetler vergilerin tahsili, asker

³⁵⁴ Zilan Aşireti rüesasından Eyyüp Paşa'nın Jandarma zabıtalığı hizmeti ile kayırılmasının bir sebebi Osmanlı tarafında zor durumda kalarak İran'a geri dönmemesinin önlenmesiydi. Y.A.HUS, 163 / 83, 16 Safer 1296 (9 Şubat 1879). Zilan Aşiretinden Ahmed Ağazade Selim ve Cemadinli Aşireti Ağası Maksud Ağazade ile Hüseyin Ağa'lara mahalline göre ya belirli miktar maaş tahsis edilmeli ya da Erzurum'da birer kaymakamlık ile kayırılmalydılar. Diğer türlü İran tarafına geri dönecek olan bu kişilere maaş verilmesi hazineye yük getireceğinden kaymakamlık ile kayırılması hükümetçe uygun görülmüştür. DH.MKT, 1356 / 77, 13 Şevval 1303 (18 Temmuz 1886). Ancak daha sonra bu kişilerin okuma yazma bilmedikleri anlaşılınca kaymakam olarak atanamayacakları ortaya çıkmıştır. DH. MKT, 1364 / 34, 3 Cumaziyel-evvel 1303 (7 Şubat 1886).

³⁵⁵ Bayezid Meclisi tarafından gönderilen mazbatada, Zilan Aşireti ağası Kasım Ağa'nın aşiret arasında hatırlı bir kimse olmasından dolayı Bayezid sancağı 1267 senesi vergisinden karşılanmak üzere ağaya iki bin kuruş maaş verilmesi ve hudutta bulunan tüm Zilan Aşireti müdürlüğüne geçici olarak atanması mahallinden istenmişti. A.MKT.UM, 72 / 30, 28 Şevval 1267 (26 Ağustos 1851). Benzer şekilde Hakkari bölgesine gelen Şekfeti Aşireti ağası Ali Ağa, maaşı aşiret vergisine ilaveten karşılanmak üzere aşirete müdür olarak tayin edilmişti. A.MKT.MVL, 90 / 55, 29 Muharrem 1274 (19 Eylül 1857).

temin edilmesi veya asayişin sağlanmasında gösterilen gayretlerdi. Sınır bölgesinde ise en önemli mesele İran ile yaşanan hudut sorunuydu. Dolayısıyla bir aşiretin bu problem ile ilgili gösterdiği gayret hükümet nezdinde takdire şayan olarak karşılanarak ödüllendirme yoluna gidilmekteydi.³⁵⁶

Sınırdaki aşiretlerin Osmanlı topraklarında kalarak yerleşmeleri karşılığında sağlanan başka bir kolaylık vergiden muaf tutmaktı. Vergi muafiyeti bir yıldan üç yıla kadar değişmekteydi.³⁵⁷ Ancak muafiyetin süresi bittiğinde de sınırdaki aşiretlerden vergi almak mümkün değildi. Çünkü aşiretler, sınırda bulunmalarının verdiği avantajı kullanarak, devletin vergi talebi karşısında genellikle İran'a iltica etme tehdidini kullanmışlardır. Böyle bir durumda sınırdaki aşiretleri kaybetmek istemeyen Osmanlı hükümeti, onlara ılımlı davranmak zorunda kalmıştır.³⁵⁸

Bu tür bir olaya örnek olması bakımından Haydaranlı Aşireti'nin hükümet ile temasları önemlidir. Haydaranlı Ali Ağa, Van sancağında bulunan Abkay nahiyesinde iskân edilerek, üç sene müddet ile vergiden muaf tutulmuştu. Üç sene sonra mahalli hükümet tarafından vergi talep edildiği zaman Ali Ağa, vergiyi ödemek istemeyerek mahalli idareyi, İran tarafına iltica etmek ile tehdit etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Ali Ağa'nın aşiret müdürlüğünden azledilmesini, aşiretten verginin tahsil edilmesini, ödemeyip İran'a iltica etmek isterse de buna mani olunmamasını bildirmesi üzerine Ali Ağa, vergiyi ödeyeceğini taahhüt ederek, aşiret müdürlüğünde kalmıştır.³⁵⁹

³⁵⁶ Örneğin Muş Sancağında bulunan Hasenanlı aşireti ileri gelenlerinden olan Kulu Han, bölgede hudud konusunda hükümet tarafına iyi hizmetler etmiş olmasından dolayı kendisine mükafaten 200 kuruş maaş tahsis olunması mahallinden bildirilmiştir. A.AMD, 21 / 43 (Tarihsiz). Bunun üzerine konu Meclis-i Vala'da uygun bulunmuştur. A.MKT.NZD, 16 / 68, 28 Cumaziyel-evvel 1266 (11 Nisan 1850). Bayezid sancağında bulunan Celali aşiretine, İran'da bulunan Haydaranlı aşireti mektuplar yazarak kendi yanına çekmeye çalışmıştı. Durum Celali aşireti ileri gelenleri tarafından Bayezid Kaymakamına bildirilince, Celali aşiretinin gösterdiği bu sadakati güçlendirmek için ileri gelenlerinden Ateş ve Kuzu Ağalara beşinci rütbeden birer mecidi nişanı verilmesi uygun görülmüştü. İ.DH, 445 / 29429, 29 Muharrem 1276 (28 Ağustos 1859). A.MKT. MHM, 168 / 58, 28 Rebiül-Evvel 1276 (25 Ekim 1859). Kars Sancağında bulunan ve Zilan'a bağlı olan Cenuki Aşireti müdürü Ahmed Ağa'ya da savaş sırasında gösterdiği hizmet ve gayretine mükafat olarak dördüncü rütbeden bir kıta nişan takdim edilmiştir. A.MKT.UM, 519 / 49, 19 Rebiül-ahir 1278 (24 Ekim 1861).

³⁵⁷ Bayezid sancağına gelen 500 hanenin iskânı bölgede gerçekleştirilmiş ve bu haneler iki sene boyunca oş vergisinden muaf tutulmuşlardır A.MKT.UM, 59 / 97, 18 Receb 1267 (19 Mayıs 1851).

³⁵⁸ Çabuk, "Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi", s. 114.

³⁵⁹ Çabuk, "Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi", s. 116-117. Erdal Çiftçi, "Heyderan Tribe", s. 194-195.

Sınırdaki aşiretlerin Osmanlı Hükümeti tarafından taltif edilmesinin etkisini aşiretlerin hükümete yazdıkları teşekkür yazılarından anlamak mümkündür.³⁶⁰ Bununla birlikte Merkezi hükümet aşiret bey ve ileri gelenlerini taltif ederek maaşa bağlamakta onların da halkını Osmanlı tarafında tutmasını beklemekteydi. Ancak Rus Albay Lihutin'e göre, Osmanlı Hükümeti rütbe ve unvan ile sadece aşiret reislerini kendi yanına çekebilirdi. Asıl önemli olan vergilerin tahsil edildiği aşiret halkını bu şekilde kendi yanına çekememiştir.³⁶¹

³⁶⁰ Hasenanlı Aşireti kulları, Edmanlu Reisi, Miran Aşireti Reisi, Sebiki Aşireti reisi, Zilan Aşireti Reisi, Karapapak Aşireti Reisi, Hemedanlı Aşireti Reisi, Celali Aşireti rüesasından, Hasenanlı Aşireti rüesasından, Sebiki Aşireti rüesasından, Celali urbanından, Sebiki kullarından, Ödemanlu urbanı rüesasından. Y.PRK.ASK, 81 / 43, 4 Mayıs 1307 (28 Ağustos 1889). Milli Aşireti Reisi İbrahim Y.PRK. AZJ, 19 / 53, 20 Zilkade 1308 (27 Haziran 1891).

³⁶¹ Averyanof, Kürtler, s. 103.

3. BÖLÜM: TANZİMAT DÜZENLEMELERİ İÇERİSİNDE AŞİRETLER

3.1. NÜFUS SAYIMLARINDA AŞİRETLER

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle askeri alanda görülen değişimler ülke nüfusunun sayılmasını zorunlu hale getirmiş, II. Mahmud döneminde nüfus sayımlarına İstanbul'da başlanmış; ancak Rus harbi nedeniyle sayımlar diğer vilayetlere yaygınlaştırılamamıştır. Harbin bitmesinden hemen sonra Rumeli tarafında, Filibe'de sayımın yapılmasına teşebbüs edilmiştir. Askeri amaçla yapılan bu ilk tahrirde Müslümanlardan askerliğe elverişli olanlar tespit edildikten sonra, bu kişilerin haftada bir veya iki gün mülazım ve çavuş aracılığıyla talim etmeleri öngörülmüştür. Ancak tespit edilen kişilerin eğitimi için yeterli tüfeğin bulunmaması ve nüfusun eksiksiz olarak sayılamamış olması gibi sebeplerle istenilen amaca ulaşılamamıştır.³⁶²

Diğer yandan devletin mali sahadaki ihtiyaçları da vergi kaynaklarının tespit edilmesini gerektirmekteydi. Dolayısıyla hem mali hem askeri açıdan nüfusun tahrir edilmesi artık elzem bir hale gelmişti. Bu nedenle İstanbul'da bir meclis kurulup talimatlar hazırlanarak tüm ülkeyi kapsayan bir nüfus sayımının gerçekleştirilmesine karar verildi. Fakat böyle bir sayımın ilk defa yapılacak olmasından dolayı özellikle vergi konusunda halkın dikkatini çekmemek maksadıyla memurlar, özellikle dini ulema arasından seçildi.³⁶³

1830-1831 nüfus tahririnde dini unsur göz önüne alınarak bir sayım usulü takip edilmiştir. Buna göre Müslüman ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı kaydedilmiştir. Gayrimüslim nüfusun yazımında cizyenin tespiti önemli olduğundan onlar, "cizyeye müstehak reaya" ve "cizyeye müstehak olmayan reaya" şeklinde tasnif edilmişlerdir. Müslüman nüfus yazılırken ise askerlik mühim hususlardan birisi

³⁶² Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 82.

³⁶³ Ahmet Lütfi Efendi, Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi III, Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 640-642.

olduğundan askerliğe elverişli olup olmadığı dikkate alınarak onlar da “matluba muvafık” veya “matluba gayr-ı muvafık” şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur.³⁶⁴

Müslümanların sayımda dini ayrım dışında aşiretler için de ayrı bir metot benimsenmiştir. Bazı yerlerde aşiretler, müstakil bir yapı addedilerek nüfusları ayrı bir şekilde sayılmıştır.³⁶⁵ Başka bir uygulama yerli ahali sayıldıktan sonra bölgede bulunan aşiretlerin en sona eklenmesi şeklindedir.³⁶⁶ Diğer yandan kaba bir toplam ile aşair veya hayme-nişin şeklinde buldukları yerin ahalsinin nüfusunun altına ilave edildikleri de görülmektedir.³⁶⁷

1831 sayımı Tanzimat öncesinde ülkenin genel nüfusu hakkında bilgi vermesi açısından önemli olmakla birlikte eksik bir sayımdı. Hem bu nedenle hem de askeri alandaki dönüşümlerin etkisiyle 1844'te Serasker Rıza Paşa tarafından ikinci bir sayım başlatılmıştır.³⁶⁸ 1844 sayımının uzun yıllar devam ettiği ve eksiksiz bir sayım yapılmasına özen gösterildiği görülmektedir. Öyle ki göçebe aşiretlerin sayıma dahil edilmesi için özel çabalar sarf edilmiştir. Örneğin, Aydın ve Menteşe eyaletlerindeki göçebelerin sayımı bölgede bulunan askeri yetkililer tarafından yürütülmüştür.³⁶⁹

Buna rağmen göçebe aşiretlerin 1831 ve 1844 sayımlarına tam anlamıyla dahil edilemediği anlaşılmaktadır. Öte yandan nüfus işleri 1867'de Şura-yı Devlet'in kurulmasından sonra tekrar ele alınmıştı. Buna göre Şura-yı Devlet, Tuna

³⁶⁴ Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 17.

³⁶⁵ Sivas sancağında bulunan Zile, Hüseyinabad, Mecitözü ve İnallı kazalarında kışlaklarında oturan ve ziraat ile meşgul olan Kavilli aşiretinin nüfusu müstakil bir defter şeklinde tutulmuştur. NFS d. 2529, 8 Safer 1254 (3 Mayıs 1838). Bu defterin temize çekilmiş hali için bak; NFS d. 2530, 1 Safer 1259 (3 Mart 1843). Yine Kütahya sancağında bulunan Sarısu ve Karaçam mahallerinde bulunan Cihanbeyli aşiretinin tahriri de 1842'de ayrı olarak yapılmıştır. NFS d. 1663, 27 Zilkade 1258 (30 Aralık 1842). Benzer şekilde Kars eyaletinde bulunan Cenuki ve Kaskanlı aşiretlerinin nüfus tahriri de müstakil olarak yapılmıştır. NFS d. 2787.

³⁶⁶ Karal, İlk Nüfus Sayımı, s. 20. Örneğin, Bozok bölgesinin tahriri yapılırken yerli nüfusa, aşiretler eklenmiştir. NFS d. 2130. Başka bir örnekte Karahisar-ı sahib kazasına bağlı köylerin nüfusu sayıldıktan sonra Emirdağı aşairi de defterin sonuna eklenmiştir. NFS d. 1723. Benzer şekilde Sivas eyaleti tahririnde bölgede bulunan aşiretler de buldukları yere göre yerli nüfustan sonra ayrıca eklenmişlerdir. NFS d. 2283.

³⁶⁷ Karal, İlk Nüfus Sayımı, s. 20.

³⁶⁸ Stanford J. Shaw, “The Ottoman Census System and Population 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, vol:9, no:3 (Oct. 1978), p. 326. Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 10. Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 77.

³⁶⁹ Karpat, Osmanlı Nüfusu, s. 77.

vilayetinde Mithat Paşa'nın nüfus sayımlarına verdiği önemin etkisi ve eski nüfus kayıtlarının önemini yitirmiş olması nedeniyle yeni sayım için bir meclis görevlendirdi. Burada eski defterlerin gözden geçirilerek yeni bir yorumda bulunulmasından yararlı sonuçlar elde edemeyeceği, buna bağlı olarak Hicaz ve Yemen dışında yeni bir sayımın yapılmasının zorunlu olduğu sonucuna varıldı. Bunun üzerine sayımın yöntemi, tutulacak defter düzeni ve nüfus memurlarının atanması ile ilgili esasları içeren üç yönetmelik ve bir talimat yayınlandı. Ancak 1875'te Bosna-Hersek'te çıkan isyan, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, Anayasa'nın ilanı ve II. Abdülhamid'in tahta çıkması ile hemen ardından 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının başlaması sayımın yapılmasını imkansız hale getirdi. Fakat savaşın sonunda imzalanan Berlin Antlaşmasıyla büyük toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Hükümeti, ülkede idari ve mali reformların gerçekleştirilmesi için artık nüfus sayımlarının daha kapsamlı ve zorunlu olduğunun farkına varmıştı. Bu doğrultuda önceden yapılan hazırlıklar kabul edilerek yeni bir nüfus sayımı başlatıldı.³⁷⁰

1881 sayımının önceki sayımlara kıyasla en önemli özelliği sayım öncesinde tahririn nasıl yürütüleceği ile ilgili kapsamlı talimatname ve yönetmeliklerin hazırlanmış olmasıydı. Tahrir müddetince uyulması istenen ve nüfus sayımının icrası sürecinde kullanılmak üzere hazırlanan bir talimatnamenin 11. maddesi aşiretlerin sayımı ile ilgili kuralları içermekteydi. Buna göre, 1881 tahririnde aşiretlerin sayımı konusunda önceden iskân edildikleri halde yine yaz mevsiminde yaylaya çıkmak zorunda olan grupların nüfusu, iskân edildikleri yerlere, henüz iskân edilmeyip konar-göçer olarak yaşayan aşiretlerin nüfusu ise kışladıkları yerlerin nüfusuna dahil edilecektir. Bu kurala göre tahriri yapılan aşiretlerin nüfusları yerli ahalinin defterinin sonuna eklenecekti.³⁷¹

³⁷⁰ Karpat, Osmanlı Nüfusu, s. 88-99

³⁷¹ "Evvelce iskân olundukları halde yine mevasim-i mu'tadesinde yaylaya çıkmak mecburiyetinde bulunan veyahut henüz mütemekkin ve meskun olmayıp da sayfen ve şitaen hayme-nişin olarak sayfiyye ve şitaiyyesi muayyen olan aşiretlerden birincisinin nüfusu iskân eyledikleri ve ikincisinin nüfusu da kışladıkları kaza meyânında ve ahali-i kadime-i meskune zeylinde yazılıp bunlar bu suretle o kazaya mal edilecektir." Kavanin ve Nizamât Mecmuası, Umur-ı İdare-i Dahiliye-i Mülkiye ve Zabıtaya Mütâallik Bilumum Kavanin ve Nizamât ile bazı Evamir-i Havidir, "Tahrir-i Nüfusun Suret-i İcrasına Mahsus Talimattır", Dersaadet, 1312, s. 91-93. ŞD, 2555 / 22, 16 Teşrin-i evvel 1305 (28 Ekim 1889).

3.1.1. Sayımlarda Yaşanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler

Aşiretlerin nüfus sayımları bahsedildiği üzere yerleşik ahalinin sayımından farklı olarak aslında çoğu zaman onların iskânının bir parçası olarak yapılmaktaydı. Bir aşiretin yerleştirilmesinin hemen akabinde bölgeye bir memur gönderilerek sayımlarının gerçekleştirilmesi sağlanıyordu.³⁷² Bu sayımlar ise konar-göçerlerin iskânı sırasında tutulmuş olduğundan bir anlamda iskân defteri mahiyeti taşımaktaydı.³⁷³ Diğer yandan yerleşme sırasında tutulan bu defterler aynı zamanda iskân defteri niteliği gibi işlem görmüş ve yerleşik hayata geçirilen aşiretlerden bir daha konar-göçerliğe dönmeyecekleri, ziraat ile meşgul olacakları ve iskân yerlerini terk etmeyeceklerine dair alınan taahhütler de buraya işlenmiştir.³⁷⁴

Bu nedenle aşiretlerin nüfus sayımları daha çok iskân olunmuş aşiretleri ya da iskân edilecek olanları kapsamaktadır. Aşiretlerin nüfusunun belirlenmesindeki temel sorun ise hâlâ konar-göçer olan aşiretlerin sayımıydı.³⁷⁵ Öyle ki nüfus istatistikleri incelendiğinde göçebe aşiretlerin 1830-1840 yıllarında yapılan sayımlarda yer almadıkları ya da nadiren yer aldıkları tespit olunmaktadır. Kaydedilenler ise yaylak-kışlak güzergahı sırasında sayım memurlarına tesadüf etmiş ve aşiret reislerinin rastgele verdikleri rakamlarla kaydolmuş olmaları muhtemeldir.³⁷⁶

³⁷² Haymana idaresinde birçok karye tanzimi ve müstakil bir kaza teşkili ile iskân olunmuş olan Rışvan aşiretlerinin mevcut nüfusunun tahriri için Dersaadet ordu-yu hümayunundan Binbaşı Hacı Ömer Ağa'nın ve refakatinde İsmail Ağa'nın memuriyetiyle gönderilmesi meclis-i valada uygun görülmüştü. Ayniyat d. 443, s. 22, 22 Şevval 1274 (5 Haziran 1858). Benzer şekilde Çiçek Dağı ile Haymana ve Uzunyayla taraflarına sevk ve iskân olunan Afşar ve Rışvan aşairinin nüfus tahrirlerinin yapıldığı bu vesileyle Ankara meclisi tarafından bildirilmiştir. A.MKT.NZD, 458 / 17, 3 Cumaziyel-evvel 1279 (27 Ekim 1862).

³⁷³ NFS 2528 defteri bu şekilde tutulmuş bir sayımdır. Öylekiş defterin içeriği bunu göstermektedir ki, Zile kazasında, Mecanlı, Karaçorlu, Diricanlı, Bazekli, Kurteveli, Badıllı aşireti iskân edilmiştir. Artukabad kazasında, Okçuyanlı, Mecanlı, Sağıncı aşireti iskân edilmiştir. Kazaabad kazasında, Sağıncı ve Badıllı aşiretleri iskân edilmiştir. Erbaa kazasında, Peskanlı ve Badıllı aşireti iskân edilmiştir. İrek kazasında Badıllı aşireti iskân olunurken Turhal'da Bazekli aşireti yerleştirilmiştir. NFS d. 2528. Başka bir örnekte Bozok livasında bulunan Haremeyn aşiretinden Akdağ, Boğazlıyan ve Kızılkoca kazalarında iskân olunan aşiretlerin nüfusu icmal olarak verilmiştir. NFS d. 3835.

³⁷⁴ Budaközü yani Sungurlu kazası köylerine iskân olunan Rışvan, Avşar ve Şıhbızınlı aşiretlerinin nüfus defteri tutulmuş, bu defterde kişilerin mesleklerine de yer verilmiştir. Her köyün sonunda senet olduğu gibi defterin sonunda da genel bir kefalet senedi eklenmiştir. NFS d. 2073, 21 Cumaziyel-evvel 1267 (24 Mart 1851). Başka bir örnekte Ankara sancağına bağlı Haymana kazasında bulunan Rışvan aşireti haneleri iskân edilirken nüfus tahrirleri yapılmıştır. Benzer şekilde kişilerin meslekleri de yazılmış olup, iskâna sadık kalacaklarına dair kefalet senetleri yapılmıştır. NFS d. 1784. Hacıbanlı, Seykamanlı ve Atamanlı aşiretleri Ankara'nın Tabanlı ve Bala kasabası civarına iskân edilmiş ve tahrirleri yapılmıştır. NFS d. 1771, 21 Rebiül-evvel 1267 (30 Ocak 1851).

³⁷⁵ Konar-göçer olarak tahriri yapılan aşiretlere çok az rastlanmıştır. Bunlardan birisi, Ardahan sancağında konar-göçer olarak bulunan Kocumanlı aşireti defterinde rastlanmıştır. NFS d. 2777, s. 24 vd.

³⁷⁶ Karpat, Osmanlı Nüfusu, s. 46. Shaw, "Population 1831-1914", p. 326.

Bununla birlikte merkezi hükümet Yeni İl gibi bir bölgede toplu olarak sayımı mümkün olan aşiretlere özel nüfus memurları göndererek sayımı doğru bir şekilde yapmayı planlamıştır.³⁷⁷ Ayrıca aşiretlerin muhalefetini tüm konar-göçer grupları içine alacak şekilde genellemek de mümkün değildir. Nüfus tahrirlerinden memnun olup muhalefet etmeyen konar-göçer aşiretler de bulunmaktaydı. Konar-göçer olan ve Ankara'nın on saat uzağındaki Tabanlı aşireti ahalisi, taahütleri gereğince senevi 41 bin kuruş mal-i mirilerini vermekte, Tanzimat-ı Hayriye gereğince tahrir-i nüfus ve emlaklarının sayımında da sorun çıkarmamakta ve durumdan hoşnutturlar.³⁷⁸

Öte yandan nüfus sayımlarının ahaliye vergi ve askeri alanda sorumluluklar yükleyeceği bilindiğinden göçebe grupları yaylakta olmanın ve aşiret beylerinin verdiği bilgilere dayanılarak tahmini olarak sayılmanın verdiği avantajı kullanmaktaydı. Çünkü aşiret beyleri verdikleri sayılarda hanelerinin birçoğunu gizlemekte, nüfusu eksik göstermekteydi.³⁷⁹ Yerel idarecilere göre ise konar-göçer aşiretlerin nüfuslarının tahrir edilmesinde yaşanan sorunların temelinde yatan sebep onların mizaçlarıydı.³⁸⁰ Sert yapıları nedeniyle tahrir-e muhalefet ederek sayıma katılmak istememekteydiler. Hatta bu nedenle sayım zamanları "öteye-beriyeye" dağılmaktaydılar.³⁸¹

Aşiretlerin nüfus sayımlarına gösterdikleri bu muhalefet, bazen buldukları bölgede genel sayımların gecikmesine neden olmakta, hatta bu durum zaman zaman bölgenin sayımının ertelenmesi derecesine varmaktaydı.³⁸² Bu nedenle

³⁷⁷ Bozok sancağı dahilinde bulunan Yeniil aşiretinin nüfus tahriri aşiretin büyüklüğü nedeniyle icra edilemediğinden bir defter nazırı, bir tane de mukayyid atanması uygun görülmüştür. İ.DH. 75 / 3706 (Tarihsiz). Benzer şekilde Ankara eyaleti dahilinde bulunan Aşayir-i Seba Kaymakamlığının tahriri için nüfus mukayyidi ve müdür atanmıştır. İ.MVL, 294 / 11874, 16 Rebiül-evvel 1270 (16 Aralık 1853).

³⁷⁸ C.DRB, 46 / 2254, 23 Muharrem 1256 (27 Mart 1840). Başka bir örnekte, Hakkari sancağı dahilinde bulunan Şemdinan kazasında Heriki ve Kürdi aşiretlerinin tahrir-i nüfusunda aşiretler muteberanı ve rüesası iyi hizmetlerde bulunmuşlardı. ŞD, 1882 / 10, 13 Şevval 1312 (9 Nisan 1895).

³⁷⁹ Haremeyn aşireti ahalisi merkeze yazdıkları arzuhallerinde aşiret kethüda ve boy beylerinin kendileri kur'adan kaçmak için çoğunun nüfus kayıtlarında yer almadığını belirtmişlerdir. MVL, 170 / 78 (Tarihsiz).

³⁸⁰ Hakkari vilayetinde Amadiye kazası ahalisi huşunet mizaçlı aşayir ve kabailden olmaları nedeniyle tahrir-i cedidin uygulanamadığı bildirilmekteydi. DH.MKT, 1413 / 83, 24 Receb 1304 (18 Nisan 1887).

³⁸¹ Ankara defterdarı sabık Tefvik Efendi gönderdiği tahriratında, Reşvan aşireti nüfus tahririne muhalefet ederek dağıldığından sayımları yapılamadığını belirtmekteydi. A.MKT.UM, 350 / 9, 15 Şevval 1275 (18 Mayıs 1859).

³⁸² Halep ve Diyarbakır taraflarında bulunan aşiretlerin nüfus sayımına muhalefet etmeleri Diyarbakır vilayeti nüfusunun tamamlanamamasına neden olduğu gibi Hakkari bölgesindeki sayımın ertelenmesinin sebeplerinden birisi

aşiretlerin gösterdikleri muhalefeti önlemek için merkezi hükümet, bazı tedbirler alıyordu. Örneğin Aydın ve Menteşe eyaletlerindeki göçebelerin sayımı, bölgede bulunan askeri yetkililer tarafından yürütülmüştür.³⁸³ Aşiretlerin yayla veya kışla yolları üzerindeki dar geçitlerde ve köprülerde tahrir heyetleri ve jandarma bulundurularak sayımlar yapılmaktaydı.³⁸⁴ Konar-göçerlerin nüfus sayımlarını kolaylaştırmak için askerlikten bir süreliğine muaf tutulmaları yoluna da gidilmekteydi.³⁸⁵

Merkezi hükümetin aldığı tedbirlere rağmen yüzyılın sonlarına gelindiğinde özellikle Anadolu'nun doğusunda bulunan göçebe aşiretlerin sayımlarının mümkün olmadığı, nüfusun tahmin edilmek suretiyle eklenmeye devam edildiği anlaşılmaktadır.³⁸⁶ Bunun temel sebebi hâlâ göçebe olmalarıydı. Sayımlar sırasında yaylaklarında veya kışlaklarında olan aşiretlerin tahrirlerinin tamamlanması onların yayladan dönmelerine bağlıydı. Şu durumda yerli ahalinin sayımını bitiren memurlar göçebelerin dönmelerini beklemeden bölgeden ayrılmaktaydı. Bu ise çoğu zaman sayımın tam anlamıyla bitirilmesine önemli bir engel teşkil etmekteydi.³⁸⁷

Dolayısıyla aşiretlerden özellikle konar-göçer olanlarının sayımı önemli bir mesele olarak hala durmaktaydı. Nitekim 1892'de nüfus sayımlarına dair sunulan bir arzda, ülkenin nüfusunun tahrir edilmesi ile ilgili önerilerde bulunulurken aşiretlerin nüfusunun sayılması için diğerlerinden ayrı olarak başka bir uygulamanın hayata geçirilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Arzın sahibinin bununla ilgili önerisi ise aşiretlerden tertip olunan alayların içerisine zabıta ve muallimler

bölgedeki göçebe aşiretlerin buna karşı çıkmasıdır. Fahri Maden, "Osmanlı Devlet'inde 1881-1882/1883 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi, ed: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 110-115.

³⁸³ Karpat, Osmanlı Nüfusu, s. 77.

³⁸⁴ Adana valisine göre, DH.İD, 11/5, 26 Receb 1330 (11 Temmuz 1912).

³⁸⁵ Mardin çöl tarafında ve Zor sancağında nüfusun tahrir edilmesi istendiğinde Mardin mutasarrıflığı bölgedeki aşiret ve kabilelerin nüfus sayımlarının yapılmasının onların kur'adan bir süre muaf tutulmaları ve nüfus tezkerelerinin ücretsiz verilmesine bağlı olduğunu dile getirmişti. DH.MKT, 1594/99, 15 Cumaziyel-ahir 1306 (16 Şubat 1889).

³⁸⁶ Karpat, Osmanlı Nüfusu, s. 314.

³⁸⁷ Teke sancağı dahilinde konar-göçer birçok aşiret bulunmakta olup bunların nüfus sayımları sırasında yaylaklarında olmalarından dolayı sayımları yapılamamıştı. Bunlara nüfuslarını bildirmeleri için bir sene müddet verilmesi uygun görülmüştü. DH.MKT, 2090 / 87, 25 Receb 1313 (11 Ocak 1896).

gönderilerek bunlar vasıtasıyla aşiret nüfusunun tahrir edilebileceği şeklindeydi.³⁸⁸

İlerleyen yıllarda yine bu soruna yönelik göçebe aşiretlerden olup, nüfus tahriri sırasında dağ veya yaylalarda ikamet etmelerinden dolayı kaydedilmeyen kimselerden para cezası alınması uygulaması öne sürüldü. Ancak bu durumun aşiretlerin daha fazla muhalefet etmelerine neden olacağı göz önüne alınarak bu gibi kimselerin para cezası olmadan tahrir edilmesi tüm vilayetlerden istenmiştir.³⁸⁹ Dolayısıyla tüm çabalara rağmen konar-göçer aşiretlerin tahrirleri önemli bir mesele olarak yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş görünmektedir.

3.2. ASKERLİK SİSTEMİNDE AŞİRETLER

Osmanlı İmparatorluğunda askerlik sahasındaki dönüşümler, ordudaki değişimlerle birlikte gelişme göstermekteydi. Orduda XVIII. yüzyıldan itibaren başlayan değişimler, 1826'da II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla yeni bir döneme girmiştir.³⁹⁰ Ocağın yerine kurulan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ordusu için askere alma konusunda ilk yıllarda herhangi bir düzenleme yapılmamış olmakla birlikte yayınlanan fermanlarda kişilerin genç ve güzide olması, bekar olması, soyunun belli olması, mühtedi ve Yeniçeri Ocağı mensubu olmamalarına dikkat edilmesi istenmekteydi.³⁹¹ Ordunun bu özelliklerdeki asker kaynağı ise büyük oranda kırsal kesimde yaşayan, toplumun alt zümresini teşkil eden halktı. Çünkü kısa zamanda ve en ucuz asker, çiftçilikle meşgul reayadan temin edilebilmekteydi. Bu nedenle çoğunlukla "asker yatağı" olarak da tabir edilen Anadolu'da Karesi, Hüdavendigâr, Aydın, Bolu, Menteşe, Ankara, Çankırı, Çorum, Kırşehir, Teke Hamid, Bozok Kayseri, Amasya, Sivas, Tokat, Maraş ve Ayıntab'a bağlı olan kaza ve köylerden asker celp edilmekte, aşiret ve kabilelerden ise beklenilenden az

³⁸⁸ Tahrir-i nüfusa dair arz; Y.EE, 39 / 19, 24 Şaban 1309 (24 Mart 1892).

³⁸⁹ DH.MKT, 2611 / 70, 22 Zilkade 1324 (7 Ocak 1907).

³⁹⁰ Gilles Veinstein, "Osmanlı Yeniçerileri Üstüne (15-19. Yüzyıllar)", Askerlik "İşi", Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, der: Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 113-130. Ayrıca yeniçeri ocağının kaldırılması ile ilgili, Es'ad Efendi, Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair), haz: Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

³⁹¹ Tobias Heinzmann, Cihaddan Vatan Savunmasına, Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü, 1826-1856, çev: Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 70-72.

asker toplanılmaktaydı. Örneğin Aydın ve Saruhan'daki aşiretlerden 10-20-30'ar kişilik gruplar halinde 500 süvari askeri alınmakla birlikte bu sayı talep edilen nefer sayısından oldukça azdı. Benzer şekilde Hamid ve Teke sancaklarında bulunan göçebe aşiretlerden 1050 süvari talep edilmiş olmasına rağmen sadece birkaç yüz nefer asker gönderilmiştir. Aşiretler istenilen askerin sadece yarısını göndermelerinin yanında bunların da büyük kısmı yolda firar etmekteydi. Örneğin Boynuinceli aşireti beyi, kethüdası ve diğer söz sahiplerinin topladıkları 250 nefer askerden sadece 103 tanesi gönderilirken, bunlardan sadece 14'ü orduya ulaşmış, kalanı firar etmişti. Aynı şekilde Gündüzlü aşiretinden Teke, Hamid, Menteşe, Aydın, Sığla, Karesi ve Hüdavendigâr sancaklarında yaşayanlarından tertip edilen 100 nefer askerin yolda firar ve ölümler nedeniyle 34'e indiği görülmektedir. Tüm bunlardan dolayı aşiretlerden asker yerine bedel alınması yolu da sık sık tercih edilmekteydi.³⁹²

Düzenli orduya asker celp edilmesi yanında, önceki yüzyıllarda da uygulanan nefir-i amm devreye sokulmaktaydı. Nefir-i amm, bir bölgenin düşman tehlikesine girmesi ve bunun eldeki asker ile önlenememesi üzerine bölgede savaşa gücü yeten herkesin cepheye çağırılması demektir. Bu çağrı ihtiyaç halinde genişletilip başka bölgelerden de asker talep edildiği gibi genel bir seferberliğe de dönüşebilmekteydi. Erken dönemlerde savaşların kılıç, kalkan ve mızrak ile yapılıyor olmasına paralel olarak nefir-i amm için çağrılan askerler de sıradan köylüler değildi. Ancak ilerleyen zamanlarda savaş teknolojisinin yerini, kullanımının daha kolay öğrenildiği tüfek ve ateşli silahların almasıyla sıradan köylülerin de nefir-i amm olarak cepheye sürüldüğü görülmektedir.³⁹³ Öyle ki XIX. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Rusya ile yapılan savaşlarda, genel seferberlik çağrısıyla 7'den 70'e kadar herkesin savaşa katılmasını ilan eden çağrılar yapılmış, ahaliden gönüllü adı altında nefir-i amm askeri toplanmıştır.³⁹⁴ Nefir-i amm askerlerinin önemli kaynaklarından birisini ise aşiretler teşkil etmekte,

³⁹² Yıldız, Neferin Adı Yok, s. 221-224.

³⁹³ Murat Tuğluca, "Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması", Belleten, cilt: LXXX, sayı: 289, (Aralık 2016), s. 779-787. Murat Tuğluca, "1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Amma Halkı", SUTAD, sayı: 40, (Güz 2016), s. 87-110.

³⁹⁴ Yıldız, Neferin Adı Yok, s. 219. Heinzelmann, Cihaddan Vatan Savunmasına, s. 28-29.

özellikle savaş zamanlarında aşiret beylerinden asker talep edilmekteydi.³⁹⁵ Bunun yanında kendi istekleri ile aşiretleri içerisinde bir miktar “atlı” veya “atsız” kimseleri toplayarak orduya getiren aşiret beyleri de görülmekteydi. Bu gibi durumlarda aşiret beyi ödüllendirilerek devamının sağlanmasına çalışılmaktaydı.³⁹⁶

Nefir-i amm uygulaması düşmanla yapılan savaşlar yanında, erken dönemlerden itibaren iç güvenliğin sağlanmasında da kullanılmaktaydı.³⁹⁷ Aşiretlerden toplanan nefir-i amm askerleri sadece seferlerde değil zaman zaman yerel idareciler tarafından bölgenin güvenliğinin sağlanması için de kullanılmıştır. Fakat bu tür askerler güvenliği sağlamanın aksine çoğu zaman kendilerinin asayiş sorunlarına neden oldukları anlaşılmaktadır.³⁹⁸

Aşiretlerden temin edilen nefir-i amm askerleri daha çok Orta Anadolu’da bulunanlardan sağlanmaktaydı. Anadolu’nun doğusu ve güney doğusunda bulunan Kürt aşiretlerinden ise savaş zamanlarında asker alınması çoğu zaman mümkün görünmüyordu. Bu nedenle asker yerine bazen bedel alınması yoluna gidilmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile olan mücadelesinden ve bu dönemde Avrupalı devletlerle girdiği savaşlardan sonra daha fazla asker ve paraya ihtiyaç duyar hale gelmişti. Bu nedenle askerlik

³⁹⁵ Ankara ve Konya sancaklarında bulunan konar-göçer Cihanbeyli aşireti beyi Alişan Bey tarafından ve vekili Ömer Bey kulları vasıtasıyla aşiretten güzide ve işe yarar olmak şartıyla 100-150 nefer süvari, Ankara sancağında Şıhbıznlı aşireti beyi Hasan Bey ile aşiretten güzide ve işe yarar 150 nefer süvari ve Mikaili ve Hacıvanlı Beyi Abdullah Bey ile 25 nefer süvari, Atamanlı aşiretinden 25 nefer güzide süvari ile Kütahya sancağında Karalu ve Sermayelü aşireti Beyi Güneşoğlu Yusuf Bey kullarından 300 nefer süvari talep edilmişti. C.AS, 172 / 7497 (Tarihsiz).

³⁹⁶ Cihanbeyli aşireti beyi Alişan Bey, aşiretinden 600 nefer süvari tertip ederek İstanbul’a getirmiştir. Alişan Bey’in getirdiği bu kişiler askerliğe elverişli olmasının yanında, askerlerin atlarının da mevcut olması İstanbul’da büyük bir memnuniyet ile karşılanmış, Alişan Bey bu hizmetinden dolayı istabl-ı amire rütbesi ile ödüllendirilmiştir. İ.DH. 73 / 3643, 24 Safer 1259 (26 Mart 1843). Benzer şekilde Adana’da Cerid Aşiretinden olup önceden bir miktar asker ile orduya gelen Ayşe isimli kişi verdiği arzualinde, memleketi tarafına gideceğinden vergiden muaf tutularak uygun miktar maaş tahsis edilmesi, bir kıta nişan itası kılınmasını istemiştir. Ancak Tanzimat-ı Hayriye gereğince vergi muafiyetinin mümkün olamayacağı; fakat kendisinin böyle muharebeye katılarak fevkalade gayret ve iyi hizmet göstermesi sebebiyle mahalli emvalinden aylık 100 kuruş maaş tahsis edilmesi, bir kıta altın madalya ihsan edilmesi münasib görülmüştür. A.AMD, 52 / 41 (Tarihsiz). Daha sonra Ayşe Hatun’a katıldığı muharebelerde gayret ve hizmetleri anlaşıldığından bir kıta da altın nişan verilmiştir. HH, İ. 13 / 22 (Tarihsiz).

³⁹⁷ Tuğluca, “Osmanlı’da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri”, s. 780.

³⁹⁸ Harput eyaletine bağlı Terkeze, Hosudlar karyeleri ile Canik nahiyesi asker kuraları ve vergilerinin toplanması için bölgede nizami ve başıbozuk asker bulunmasına rağmen Karakeçili aşireti bu iş için 400 kuruş harc ve maaş ile tayin kılınmıştır. Ancak aşiret askerleri asker celp etmekten ziyade ahalinin mallarını gasp ederek çeşitli asayiş sorunlarına neden olmuşlardır. Bunun üzerine bunların ortadan kaldırılması, aşirete verilmiş olan harcın geri alınması, başıbozuk askerlerin ortadan kaldırılması çaresine bakılması istenmiştir. Ayniyat d. 416, s. 114-115, 15 Cumaziyel-evvel 1266 (29 Mart 1850).

ve vergi açısından eğildiği konulardan birisi, ordunun mevcudunu artırmak ve vergi tahsilat sahasını genişletmek olmuştur. Merkezi hükümet nefer ve vergi alınamayan bölgeler üzerine yoğunlaştı. Bu noktada ordu itaat etmeyen tebaaya karşı onları tedip ve ıslah ederek asker ve vergi vermeye ikna etme aracına dönüştü.³⁹⁹

Anadolu'nun doğusunda merkezi otoritenin tesisi amacıyla Sivas valisi Mehmed Reşid Paşa ile başlayıp Hafız Paşa ile devam eden ıslah ve tedip faaliyetleri bu minvalde önem arz etmektedir. Reşid Paşa Diyarbakır, Dersim, Mardin ve Cizre'ye düzenlediği tedip hareketlerinde bölge aşiretlerinin büyük kısmını itaat altına aldı. Örneğin Diyarbakır bölgesinden asker alınmasına şiddetle karşı çıkıp ahaliyi ayaklandıran Zirki beylerinin isyanı bastırılıp onlar Edirne'ye sürgün edilmişlerdi. Bunu duyan Mardin bölgesi aşiretleri Revanduz Beyi Mehmet Paşa'ya bir mektup yazarak asker ve vergi vermek istemediklerini gerekirse Reşid Paşa'nın kuvvetleri ile savaşa hazır olduklarını dile getirerek ondan yardım istemişlerdi. Bunu haber alan Reşid Paşa ise vakit geçirmeksizin Mardin aşiretleri üzerine yürümüştü. Hazırlıklarını tam olarak yapmadan hareket eden Reşid Paşa tam bir üstünlük sağlayamasa da bazı aşiretler üzerinde başarılı olmuştu. Bunun hemen ardından aşiret önde gelenleri Diyarbakır'a gönderilerek elebaşları sürgün edilmişti. Reşid Paşa'nın ahali üzerindeki bu sert politikası diğer yerlerde duyulduğundan bu durum onun korku ile anılmasına sebep olduğu gibi bazı aşiretlerin kendiliğinden devlete itaatlerini bildirmeleriyle sonuçlanmıştı.⁴⁰⁰

Reşid Paşa'nın bu şekilde bölgedeki tedip ve ıslah hareketleri sonucunda Asakir ordusu için kürt aşiretlerinden ciddi miktarda asker celp edilmiştir. Örneğin Eğil bölgesinde bulunan Nirb aşiretinden 98, Silvan bölgesindeki aşiretlerden 94 kişi celp edilerek kaçmalarına fırsat verilmeden hemen İstanbul'a sevk edilmişlerdi.⁴⁰¹ Bununla birlikte bölgeden zorla yapılan bu asker celpleri Müslüman nüfusun sayısını azaltmaktaydı. Diğer yandan Kürt aşiretlerinin yıllardır hiç asker

³⁹⁹ Yıldız, Neferin Adı Yok, s. 224-241.

⁴⁰⁰ Gencer, "Bedirhan Bey Olayı", s. 23-29.

⁴⁰¹ Fatih Gencer, "Merkeziyetçi ve İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s. 42.

vermediği ve askerlik süresinin uzunluğu hesaba katıldığında askerlerin firar etmesi ise kaçınılmaz bir hale gelmekteydi.⁴⁰²

Reşid Paşa'dan sonra aynı yetkilerle yerine getirilen Hafız Paşa'da benzer faaliyetlere devam etmiştir. Ahaliden zorla asker celbi halkın hükümete karşı nefret kazanmasına neden olmuştur.⁴⁰³ Önceki yıllarda sefer zamanlarında Osmanlı ordusuna paralı asker sağlayan bölge halkını hükümet yetkilileri ile çatışmaya iten temel sebep zorunlu askerlik kapsamına alınmak istenmeleriydi. Zorla celp edilen bu askerler çoğu zaman firar yolunu seçmekte bunu yapamadıklarında ve orduya dahil edildiklerinde de istenilen faydayı sağlayamamaktaydı.⁴⁰⁴

3.2.1. Kur'a Sisteminde Aşiretler

Asker celbi ile ilgili asıl düzenlemeler ise Tanzimat Fermanından sonra başlamıştır. Ferman'da asker maddesinin önemli olduğu, vatanın korunması için ahalinin asker vermesi ve bunun adil bir şekilde yapılması gerektiği ilan edilmişti.⁴⁰⁵ Buna bağlı olarak 1843'te Seraskerlik'te kurulan geçici komisyonda daha önce II. Mahmud tarafından kurulmuş olan redif askerlerinin düzenli birliklere aktarılmasına, askerlik süresinin nizami orduda 5 yıl, redif teşkilatında 7 yıl toplam 12 yıl olmasına karar verilmiştir. Redif teşkilatından terhis olan askerler memleketlerine gidip işleriyle meşgul olabilecekler; ama ihtiyaç olduğundan askere çağrılacaklardı. Bu nedenle askerliği unutmamaları için yılda bir ay eğitime katılacaklardı. Bunların yanında ordu, Hassa, Dersaadet, Anadolu, Rumeli ve Arabistan olmak üzere beş bölgeye ayrılmış, her ordu kendi bölgesinden sorumlu tutulmuştu.⁴⁰⁶

⁴⁰² Helmuth Moltke, *Türkiyedeki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, çev: Hayrullah Örs, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s. 221. Gencer, "Bedirhan Bey Olayı", s. 45.

⁴⁰³ Gencer, "Bedirhan Bey Olayı", s. 68.

⁴⁰⁴ Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 251. Moltke, *Mektuplar*, s. 221.

⁴⁰⁵ İnalçık-Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat*, s. 14-15.

⁴⁰⁶ Fahri Çoker, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", *Tanzimat'an Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1260-1266.

Asker toplama bölgeleri bu şekilde belirlenmesine rağmen Hassa orduları dışındaki yerlerde nüfus sayımları tam anlamıyla yapılamadığından özellikle Dersaadet ordusuna ait bölgelerde tahmini olarak 50.000 göçebe aşiret ahalisi belirsiz bir şekilde durmaktaydı. Bu nedenle 1843 düzenlemesinin öngördüğü kur'a usulü hayata geçirilememiş, önce nüfus sayımlarının yapılması, ardından kur'a usulüne geçilmesine karar verilmişti.⁴⁰⁷ 1844 sayımlarının başlatılmasından sonra 1846'da kur'a kanunu çıkarılarak ocak sisteminden kur'a sistemine geçilmişti.⁴⁰⁸ Böylece askerlik yükümlülüğünde toplu sorumluluktan bireysel sorumluluğa doğru ilk adım atılmış, zorunlu askerliğe geçilmişti.⁴⁰⁹

Yüzyılın ikinci yarısında ise Prusya'nın ordusu ve silahlarıyla Avrupa'da galip gelmesi, Avrupalı devletlerin ordularını yeniden düzenlemesiyle sonuçlandı. Avrupa askeri gelişmelerini yakından takip eden Sultan Abdülaziz de Avrupa'ya Prusya ile hakim olan anlayışın etkisiyle asker sayısını artırmak adına 1869'da askeri sahada yeni düzenlemeler başlattı. Böylece 1843 düzenlemesi genişletilerek, 1870 Kur'a Kanunu çıkarılmıştır. Buna göre Osmanlı kara ordusu Nizamiye, Redif ve Müstahfız olmak üzere üçe ayrılmıştır. Nizamiye kısmı, nizamiye ve ihtiyat olarak ikiye ayrılmış, birinci kısımda askerlik süresi olan 4 yılı tamamlayanlar 2 yıl da ihtiyat sürelerini tamamlamak zorundaydı. Bundan sonra Redif sınıfına geçenler herhangi bir muafiyetleri söz konusu olmazsa 6 yıl redif teşkilatında bulduktan sonra Müstahfız sınıfına geçip 8 yıl burada askerlik yapacaklardı. Dolayısıyla 1870 düzenlemesi ile askerlik hizmeti 20 yıla çıkarılmıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Heinzelmann, Cihaddan Vatan Savunmasına, s. 136.

⁴⁰⁸ Musa Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, der: Tülay Erçoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 69. Faruk Ayn, Osmanlı Devlet'inde Tanzimat'tan Sonra Askerealma Kanunları (1839-1914), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 11 Rıdvan Ayaydın, "Osmanlı Devlet'inde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyet (1826-1914)" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011, s. 35.

⁴⁰⁹ Heinzelmann, Cihaddan Vatan Savunmasına, s. 145.

⁴¹⁰ Uğur Ünal, Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 26-28.

Kur'a sisteminin amacı asker sayısını artırmak ise de ülkede tam anlamıyla nüfus sayımları yapılamadığından bu mümkün görünmüyordu.⁴¹¹ İkinci olarak askerlik ile ilgili sağlanan geniş muafiyetler asker sayısının artırılmasına engel olan diğer bir etmendi.⁴¹² Üstelik aşiretlerin yıllardır asker vermemeyi alışkanlık haline getirmiş olmaları da önemli bir sorun olarak durmaktaydı.⁴¹³

Askere alma kurallarının getirildiği veya savaş çıkması durumlarında askerliğe karşı ortaya çıkan muhalefet de⁴¹⁴ kur'aların yapılmasına engel teşkil etmekteydi. Askerliğe yasal bir süre getirilmesi çalışmalarına rağmen genelde bu sürenin aşılması, askerlerin beslenme ve barınmasının gerektiği gibi yapılamaması, maaşların gecikmesi, askerlerin zor şartlar altında uzun süre kalmasıyla sık sık ölümlerin yaşanması genel olarak muhalefetin ana sebeplerindendi. Asker kur'alarının uzun bir süre sadece belirli bölgelere yüklenmesi de bu muhalefeti tetiklemekteydi.⁴¹⁵ Bu sebeplerin yanında Merkezi hükümet ve yerel idarecilere göre, göçebe gruplarının muhalefetinin asıl sebebi, onların cehaletiydi.⁴¹⁶ Ayrıca asker kur'aları sırasında gerek mahalli idarecilerin gerek aşiret ileri gelenlerinin halka uyguladıkları kötü muameleler de ahaliyi askerliğe muhalefet etmeye adeta mecbur bırakmaktaydı.⁴¹⁷

Tüm bunlar ahalinin askerliğe muhalefet ederek kur'alara karşı direniş göstermeleriyle sonuçlanmaktaydı. Kur'aya muhalefetin yolu ise gizlenmek veya kaçmaktı. Fakat bunlar bireyin tek başına yapabileceği işlerden olmadığından bu durum çoğunlukla aşiret beyi ve ileri gelenleri vasıtasıyla yapılmaktaydı. Aşiret

⁴¹¹ Erik Jan Zürcher, "Teori ve Pratikte Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Sistemi", Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925), der: Erik Jan Zürcher, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 99.

⁴¹² Zürcher, "Teori ve Pratikte Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Sistemi", s. 99.

⁴¹³ Aşiretlerin asker vermemeleri ile ilgili örnekleri artırmak mümkündür. Örneğin, Kuzugüdenli aşireti için yapılan bir tahkikatta, 500 kişi kayıtlı olmakla birlikte aslında en az 800 kişi oldukları, dört-beş senedir vergi vermedikleri gibi bir nefer asker-i nizamiye dahi vermedikleri Yeniil aşireti kaymakamlığı ile ilgili hazırlanan raporda ortaya çıkmıştır. İ.MVL, 112 / 2645, 29 Ramazan 1263 (10 Eylül 1847).

⁴¹⁴ Jan Lucassen-Erik Jan Zürcher, " Zorunlu Askerlik ve Direniş", s. 1-22.

⁴¹⁵ Siirt bölgesinde bir örnek için, Moltke, Mektuplar, s. 221. Heinzemann, Cihaddan Vatan Savunmasına, s. 132-133. Erik Jan Zürcher, " Teori ve Pratikte Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Sistemi", s. 95-96.

⁴¹⁶ Örneğin Mamuretülaziz valisine göre, Aşiret halkı beylerinin tahakkümü altında devleti bilmeden cehalet içerisinde yaşamakta olduklarından asker ve vergi vermeye yanaşmamaktaydılar. Bu nedenle onlara nasihatler aracılığıyla hükümet tanıtılmalıydı. DH.TMIK.M. 11 / 83 (Tarihsiz).

⁴¹⁷ Yeniil aşireti idaresinde bulunan bey ve ileri gelenleri hiç asker vermeyip kendi adamlarını gizledikleri ahalinin merkeze yazdığı arzuhallerinde beyan edilmiştir. Ayniyat d. 441, s. 122-123, 1 Muharrem 1274 (22 Ağustos 1857).

beyi, kişinin kur'adan kaçmasını veya askerlikten muaf olmasını çeşitli şekillerde sağlamaktaydı. Örneğin bey, ahaliden aldığı para karşılığında, kur'a memurları o kişinin ismini okuduğunda "Bizde böyle bir adam yoktur, göç etmiştir" diyerek kişiyi gizlemekteydi.⁴¹⁸

Bunun yanında aşiret beyleri zaman zaman tüm ahalinin kur'aya katılmamasını sağlamaktaydı.⁴¹⁹ Kur'a memurlarına rüşvet vermekte veya at gibi hediyeler sunmaktaydılar.⁴²⁰ Beylerin ve aşiret ileri gelenlerinin halkı bu şekilde devlet emirlerine uymamaya yöneltmeleri, göçebelerin buldukları bölgelerde asayiş olaylarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktaydı.⁴²¹ Bu nedenle merkezi hükümet, aşiret beylerini bu tür hareketleri karşısında çoğunlukla cezalandırmıştır.⁴²²

Diğer taraftan merkezi hükümete sunulan bir yazıya göre, uzun zamandır asker celplerinin Tanzimat'a dahil olan yerlerden yapılmış olduğu, artık aynı mahallerden tekrar tekrar nefer alınmasının uygun olmadığı; fakat Anadolu'da bulunan Haremeyn aşiretiyle, Rişvan ve Türkmen aşiretlerinin asker celp etmek için kudretli olmalarıyla birlikte bu zamana kadar bunlardan bir nefer asker alınmamış olduğuna dikkat çekilmekteydi. Nihayetinde bunlardan bir hanede ikili ve üçlü olanlarından asker alınması fikri öne sürülmekteydi.⁴²³

Konar-göçer gruplarından asker alınmasının sağlanması amacıyla birtakım önlemlere başvurulmaya başlandı. En etkili ve uzun vadede kâr sağlayacak

⁴¹⁸ ŞD 2852/112, 19 Receb 1285 (5 Kasım 1868). Adana Eyaletinde Haremeyn aşiretinden Eldekli cemaatinden 1270 ve 1271 senelerine mahsuben icra olunan kur'ada neferattan bazılarını aşiret muhtarlarının gizlediği ortaya çıkmıştı. A.AMD, 80 / 3 (Tarihsiz).

⁴¹⁹ Dersaadet Ordu-yu Hümayun dairesinde bulunan Kuzungüdenli Aşiretinin kur'a ve redif bekayasası için icra olunan davete katılmamalarının sebebinin aşiret rüesa ve kethüdalarının olduğu yapılan tahkikat neticesinde anlaşılmıştı. MVL, 613 / 31, 29 Zilhicce 1277 (28 Haziran 1861).

⁴²⁰ Yeniil aşireti ileri gelenleri, kur'a memuru olan İbrahim Bey'e bir at hediye alıp vermişlerdir. Ayniyat 441, s. 122, 1 Muharrem 1274 (22 Ağustos 1857).

⁴²¹ Örnekler için bakınız, Timur Kumbar, "Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016, s. 60-62.

⁴²² Ankara eyaletine tabi Haremeyn aşiretinden Eldekli cemaatinden olup 70 ve 71 senelerine ait kur'a-i şer'iyye neferatından, aşiret muhtarları Himmet ve Mustafa adam kaçırıp, gizleme cesaretinde bulunmuşlardır. Bu nedenle ceza kanuna göre üçer sene müddetle uygun mahallere sürgün edilmeleri istenmiştir. A.AMD, 80/3 (Tarihsiz). Benzer şekilde Kuzungüdenli aşiretinin kur'aya katılmasına engel olan aşiret rüesa ve kethüdaları cezalandırılmıştır. MVL, 613 / 31, 7 Muharrem 1278 (18 Temmuz 1861).

⁴²³ İ.MSM, 10 / 197 (Tarihsiz).

önlem ise aşiretlerin iskânıydı. Ancak yerleşme, uzun bir sürecin sonunda hasıl olacağından anlık çözümlerle sorun halledilmeye çalışılmaktaydı. Bunlardan birisi, aşiretlerin devlete olan bağlılığının artırılması ile onların güven ve sadakatini kazanarak kur'aların yapılmasıydı.⁴²⁴ Diğer yandan asker kur'alarından kaçmalarına zemin hazırlayan başıboş hallerini kontrol altına almak ve nüfuslarının tespit edilmesini kolaylaştırmak için aşiretlere idari anlamda bir düzen verilmekteydi. Buna göre konar-göçer aşiretler buldukları kaza ve köylere dahil edilmekteydiler. Böylece sayım için idari bir birime bağlanacaklarından kur'alarının icra edilmesinin kolaylaşacağı düşünölmekteydi.⁴²⁵

Merkezi hükümet, özellikle yüzyılın ortalarından itibaren asker sayısını artırmak için sıklıkla baskı ve zor metoduna da başvuruyordu.⁴²⁶ Dolayısıyla kur'alara büyük oradan muhalefet geliştiren aşiretlerin kur'a celbine katılmamaları durumunda üzerlerine askeri kuvvet gönderilmekteydi.⁴²⁷ Bunun temel sebebi aslında aşiretlerin kur'adan kaçmayı adet haline getirmeleri ve bunun başka bölgelere de sıçrayacağı korkusuydu. Öyle ki aşiretin kur'aya katılmaması durumunda olayın fazla büyütölmenden, askeri kuvvet sevkiyle sessizce/sızıltısızca halledilmesi merkezi hükümet tarafından özellikle istenmekteydi.⁴²⁸ Nitekim bazı yerlerde bir aşiret üzerinde kur'anın

⁴²⁴ Kumbar, "Zorunlu Askerlik ve Aşiretler", s. 57.

⁴²⁵ Ankara sancağına bağlı Rişvan ve Cihanbeyli aşiretlerinin uygun mevkilere göre bütün vergilerinin ve asker sayımlarının bir düzene bağlanması için yakın bulunan kaza ve livalara bağlanmışlardı. MVL, 666/27, 25 Receb 1280 (5 Ocak 1864).

⁴²⁶ Moltke, Mektuplar, s. 220-221.

⁴²⁷ Karahisar-ı Sahib sancağında Emirdağı aşiretlerinden bazıları kur'a meclisine gelmemişler, hisselerine düşen neferleri göndermemişlerdi. Bu nedenle kur'a memuru Mustafa Bey tarafından üzerlerin kuvve-i cebriye gönderilerek zorla kur'a meclisine getirilmişlerdir. A.MKT, 72 / 57, 15 Receb 1263 (29 Haziran 1846).

⁴²⁸ Dersaadet ordu-yu hümayun dairesi dahilinde bulunan mahallerden Konya eyaletinde vaki İçil sancağında Sebendi kazası dağlarında konar-göçer olan Necis cemaatinden bazı kimseler kur'a sırasında ticaret için başka mahallerde olduğundan bazıları da kur'a davetinden sonra öteye beriye kaçtıklarından asker kur'aları tam olarak yapılamamıştır. Bunun üzerine Dar-ü Şura-yı Askeriye'de alınan karara göre, böyle bir durum kur'a-i şer'iyye nizamına aykırı olup hiç müsamaha göstermeksizin kuralarının yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmış. Ayrıca bu durumun başka bölgelere de sirayet edeceği ihtimali göz önüne alınarak 3. Piyade alayı kaymakamı olan ve Konya bölgesinde bulunan Yakub Bey, bu konu için tayin kılınmıştır. Cemaatin muhalefeti durumunda ise müdahale için gerekli miktar asker de sevk edilmiş olup cemaatin kuralarının sessizce/sızıltısızca tekrar yapılması istenmiştir. Ayniyat d. 405, s. 134, 29 Recep 1263 (13 Temmuz 1847).

yapılamamışının başka aşiretlerde duyulması onların da kur'aya katılmamasına sebep olmuştur.⁴²⁹

Bununla birlikte aşiretler üzerine askeri kuvvet gönderilmesi tam tersi yönde bir etki de yaratabilmekteydi. Aşiretler bu baskıya her zaman boyun eğmemekte, zaman zaman askeri kuvvetlere silahla karşılık vermekteydi. Bu ise olayın bir çatışmaya dönüşmesine sebep olmaktaydı.⁴³⁰ Bu ise olayın sessizce halledilmesinden ziyade daha da büyümesine ve etraf aşiretlere duyulmasına yol açtığı muhakkaktı. Merkezi hükümet bunun etkisiyle olsa gerek bazen aşiret ahalsinin kur'aya katılmaması durumunda kur'asız asker temin edilmesi yoluna gitmekteydi.⁴³¹

Bunlara rağmen bazı bölgelerdeki aşiretlerden hiç asker alınamadığı görülmektedir. Örneğin Ankara, Kırşehir, Konya ve Sivas bölgesinde bulunan aşiretlerin ahalsinin nüfusları hakkında hazırlanan bir cetvele göre;⁴³²

Hane miktarı	Tahmini nüfus	Aşiretlerin isimleri	Buldukları yer	Açıklama
180	500	Tirkanlı	Haymana Kazası	Aşiret, asker vermez.
2500	15000	Canikli	Konya, Ankara Vilayetlerinde	Bunların çoğu Konya'ya tabi Esbkeşankazasında sakin olup kur'ada

⁴²⁹ Örneğin, Ödemanlı aşireti kendilerinden asker celp edileceği sırada Celali, Erçiş ve Van'daki aşiretler ve Kürtlerin nüfus sayımına tabi tutulmadığı için asker vermedikleri, dolayısıyla kendilerinin de vermeyeceklerini belirtmişlerdi. DH. MKT, 1772 / 83 (Tarihsiz).

⁴³⁰ 1846 senesine mahsuben Bozok sancağı ahalsinden ve bu livada bulunan Haremeyn aşireti ile Zile yörekanından Dersaadet ordu-yu hümayunu için neferat istihsalı emredildiği zaman aşiret halkı müdürleri vasıtasıyla kur'a meclisine davet edilmişti. Ancak bu davete icabet etmeyen aşiretlerden özellikle Rışvan ve Karakeçili aşiretleri, asker celbi için üzerlerine gönderilen zabıta kuvvetlerine de silahla karşılık vermişlerdir. İ.MVL, 95 / 1991, 19 Safer 1263 (6 Şubat 1847).

⁴³¹ Bozok sancağındaki aşiretlerin asker kur'asına muhalefet etmeleri üzerine aşiretlerden askerin kur'asız olarak alınması istenmiştir. İ.MVL, 95 / 1991, 19 Safer 1263 (6 Şubat 1847). Kubar, "Zorunlu Askerlik ve Aşiretler", s. 54.

⁴³² Şeyh Mehmed tarafından Ankara bölgesindeki aşiretlerin ahvalini anlatmak için Mabeyn-i Hümayun Başkitabet Celilesine yazılan bir layiha. Y.PRK.UM, 1/107, 25 Şevval 1297 (30 Eylül 1880).

				nüfuslarını gizlemekte, asker vermemekteler.
500	2000	Şıhbızınlı	Haymana	Bu aşiret Ankara'ya tabi ise de, kur'a zamanında nüfus gizleyerek tam asker vermezler.
50	400	Emürler	Haymana	Bu dahi
3500	15000	Rişvan	Ankara, Sivas, Konya	Bu dahi
120	350	Atamanlı	Ankara'ya tabi Bala kasabası	Bu dahi
130	400	Hacabatlı	Bu dahi	Bu dahi
250	600	Sebkatlı	Kırşehir'e tabi Keskin	Bu dahi
150	500	Mikailli	Haymana	Bu dahi
				Toplam hane:7380 Toplam nüfus:34750

Öte yandan Merkezi hükümetin Anadolu'nun doğu ve sınır bölgesinde bulunan göçebe grupları ile olan münasebetleri, İran ve Rusya ile olan ilişkilerin etkisiyle iç bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Çünkü bölgede sürdürülen savaşlarda Kürt aşiretlerinin İran veya Rusya'ya karşı Osmanlı Hükümetinin yanında yer almaları önem arz etmekteydi. Bu nedenle merkezi hükümet ve yerel idareciler tarafından onları Osmanlı tarafında tutmanın yolları aranmaktaydı.⁴³³ Bunun yanında bölge aşiretlerinin beylerinin önderliğinde güçlü ve bütünleşik bir yapıya sahip olmaları, bölgede hakim olan asayişsizlik ve coğrafyanın dağlık oluşu, aşiret ahalisine hükümet yetkililerinden gizlenmeleri veya dağa çıkmaları için fırsat vermektedir.⁴³⁴

⁴³³ Bu konu 2. bölümde işlenmiştir.

⁴³⁴ Kumbar, "Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler", s.67-68.

Bu nedenle bölgeden Asakir ordusu için asker celp edilmesi iç bölgelerden farklı olarak aşiret şeyh veya beyleriyle yapılan pazarlıklarla sağlanmıştı. Para, bu tür pazarlıklarda önemli bir aracı olmasının yanında ahalinin dini bağlarının da güçlü olması hesaba katılarak yerel idareciler tarafından dini nasihatlerde bulunulmuştu.⁴³⁵ Bunun yanında Reşid Paşa ve ardından Hafız Paşa idaresinde bölgede merkezi otoritenin tesis edilmesiyle asker celp edilmesi ve vergi tahsil edilmesi için ıslah ve tedib hareketi düzenlenmişti. Fakat Anadolu'nun doğu bölgesinin askerliğe olan karşıtlıkları yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde hala devam etmekte olup kur'a katılmaktan imtina etmekteydiler. Merkezi hükümet, bölgede asker kur'alarını icra etmek adına onların güven ve sadakatini kazanma yoluna gitmiştir. Bu amaçla zaman zaman aşiret ileri gelenlerine hilat ve rütbeler takdim etmiştir.⁴³⁶ Bununla birlikte bölgeden kur'a sistemiyle asker almak çoğunlukla mümkün olmamıştır.

Buradan asker celbi büyük oranda aşiret beyleri ve şeyhleri vasıtasıyla nefir-i amm ve muavene usulüyle yapılmıştır. Savaş zamanlarında bölge ileri gelenleri ile temasa geçilerek yapılan görüşmelerle onlardan aşiretleri içerisinde toplayacakları askerler ile savaşta Osmanlı ordusuna destek verecekleri yönünde sözler alınmaktaydı. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının yaklaştığı bir sırada Erzurum müşiri Semih Paşa, Zilan aşiretini asker vermeye ikna etmesi için Bekir Bey'i gönderirken aynı zamanda Osmanlı Hükümetine bağlılığı ile bilinen bölge ileri gelenlerinden İbrahim Paşa'yı da Kürt aşiretlerinden asker toplaması için yollamıştı. Bununla birlikte İbrahim Paşa, Kürt aşiretlerinin Rus yetkililer ile görüşmekte olduğundan da haberdardı. Bu nedenle onları ikna etmenin yollarını aramış, gerekirse pazarlıklara razı olmuştur.⁴³⁷

Asker toplamayı kabul eden bölge ileri gelenleri sefer sırasında vaat ettikleri askerleri çoğu zaman tam olarak getirmemekteydiler. Öyle ki 93 harbinden önce İsmail Paşa, bölgenin ileri gelenlerini toplayarak muavene askeri toplamaları için

⁴³⁵ Yıldız, Neferin Adı Yok, s. 231.

⁴³⁶ Kumbar, "Zorunlu Askerlik ve Aşiretler", s. 57.

⁴³⁷ Celile Celil, 1880 Kürt ayaklanması, Şeyh Ubeydullah Nehri, çev: Yaşar Abdüselamoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, s. 34.

onları ikna edip sözler alarak 50 tabur toplanacağı hesap edilmişti. Ancak harp esnasında bu taburların hiç birisinin toplanmadığı, toplananların da firar ettiği anlaşılmaktadır.⁴³⁸

Benzer şekilde Şeyh Ubeydullah ile yapılan antlaşmaya göre, Şeyh bölge aşiretlerinden yaklaşık 50 bin asker toplayacağına dair söz vermiş, bu ise hem merkezi hükümet kanadında hem de orduda memnuniyetle karşılandığı gibi Şeyh'ten büyük bir hizmet beklentisi içerisine girilmişti. Ancak Şeyh Ubeydullah'ın vaat ettiği askerleri göndermediği, Osmanlı ordusu Bayezid'ı geçtikten sonra süvari ve piyadeden oluşan sadece 2 bin kadar asker getirdiği, bunlarında ordu Bayezid'dan ayrıldıktan sonra dağıldıkları görülmüştür.⁴³⁹

3.2.2. Aşiretlerinden Asker Celbi Meselesi: Fırka-ı Islahiyye

Merkezi hükümet asker sayısının artırılması amacıyla nefer vermeyen bölgeleri tedip ve ıslah ederek oraları askerlik sahası içerisinde dahil etme politikasını Asakir ordusunun kurulduğu yıllardan itibaren yüzyılın sonlarına kadar takip etmiştir. Mehmed Reşid Paşa tarafından Yanya, Vidin, İşkodra ve Arnavutluk'un önde gelen beylerinin bertaraf edilmesiyle ardından Anadolu'nun doğusunda bulunan Kürt aşiretlerinin itaat altına alınması bu minvalde gerçekleştirilen faaliyetlerdi.⁴⁴⁰

Benzer bir durum Kırım savaşı sonrasında asker ihtiyacının belirgin bir şekilde artması üzerine yeni askeri kaynakların görüşülmesi için toplanan komisyonda gündeme gelmiştir. Burada askerin gayrimüslimlerden karşılanması fikri ortaya atıldığı sırada Ahmet Cevdet Paşa, gayrimüslimlerden asker alınmasının orduda ve savaşta bazı sorunlara neden olacağını ileri sürdü. Ona göre, bir taburda imam bulunuyorsa gayrimüslimlerden asker alındığında onların da ruhani liderlerinin bulundurulması gerekmektedir. Müslümanların Ramazan ayları olduğu gibi gayrimüslimlerin de çeşitli günlerde perhizleri vardı. Dini alandaki bu kargaşada

⁴³⁸ Mehmed Arif Bey, Başımıza Gelenler, 93 Harbinde Anadolu Cephesi-Ruslarla Savaş, haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 190.

⁴³⁹ Arif Bey, Başımıza Gelenler, s. 239-240.

⁴⁴⁰ Yıldız, Neferin Adı Yok, s. 240-242.

asıl sorun Müslümanların savaşta şevk ve gayretlerini artırmak için kullanılan sözlerin gayrimüslimlerin de bulunduğu bir ortamda kullanılmayacağıydı. Böyle dini olarak karışık bir orduyu galeyana getirmek de bir hayli zordu. Bu gibi dini engellerin yanında gayrimüslimler orduya alındığında onlara da Müslümanlar gibi rütbeler verilmesi gerektiğinden orduda yükselip çeşitli mevkilere geleceklerdi. Bunun yanında Cevdet Paşa'ya göre, Müslümanlar askeri, sefer sırasında zorluklara, açlığa ve soğuğa dayanıklıydı. Gayrimüslim askeri için aynı şey söz konusu olamazdı. Tüm bunlardan dolayı Cevdet Paşa gayrimüslimlerden asker alınması yerine yıllardır asker vermeyen bölgeler üzerine gidilmesini önerdi. Kozan kıtası askeri bir fırka ile ıslah edilip bölgedeki aşiretler iskân edildiğinde, ordunun ihtiyacı olan askerin büyük kısmı buradan sağlanabilirdi.⁴⁴¹

Aslında Kozan bölgesinin ıslahı ile ilgili mesele Kırım savaşı sırasında İngiliz baş tercümanı Pizani'nin bölgeden asker toplayabileceğini söylemesi üzerine gündeme gelmişti. Ancak bölgeye yabancıların müdahale edeceği endişesiyle Mustafa Reşid Paşa tarafından Kırım Savaşı sonrasına ertelenmişti. Kırım Savaşından sonra tekrar gündeme gelmiş, ardından Ahmet Cevdet ve Derviş Paşa önderliğinde Anadolu'nun güney doğu bölgesinin ıslahı için Fırka-ı İslahiye ordusu kurulmuştur. 1865'te İskenderun'dan yola çıkan ordu ilerlerken kurduğu köy ve kazalarla bir yandan aşiretleri iskân ederken diğer yandan da bölgeyi hükümet kurumları ile teşkilatlandırarak nüfus tahrirleri ve asker kur'alarını gerçekleştirdi. Nitekim ordu Payas ve Amik Ovasında Tiyek, Ekbaz ve Hacılar nahiyelerini birleştirip Hassa kazasını teşkil ettikten sonra ilk iş olarak ahalinin vergi tahriri ve asker kur'alarını gerçekleştirdi.⁴⁴²

Ordu Gavur Dağı'na geçtikten sonra ise dağın doğusunda bulunan Kerkütlü, Çerçili, Hanağzı, Kürdbağçesi ve Eğintili nahiyelerini ve Kürd Dağından Keferdiz nahiyesi ve arada Dumdum ovası denilen yerler birleştirerek İslahiyye adıyla büyük bir kaza teşkil etmişti. Burada Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri iskân olunarak gerekli hükümet binaları ve kurumları oluşturulduktan sonra aşiretlerin

⁴⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, Ma'ruzat, haz: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 114-116.

⁴⁴² Maruzat, s. 135.

vergi tahrirleri ve asker kur'aları yapıldı.⁴⁴³ Islahiye'nin ardından ise Bulanık'a doğru yola çıkan ordu, buraya bağlı Kişnez'e gelerek buranın nüfus tahriri ve asker kur'asını gerçekleştirmiştir.⁴⁴⁴

Ordunun kararlarına itaat etmeyip asker ve vergi tahrirlerine katılmak istememişti. Bu gibi durumlarda aşiret üzerine gidilerek itaat altına alınmaları sağlanmaktaydı. Öyle ki Hassa kazası teşkil edildiği sırada Hacılar nahiyesine bağlı olan ve dağın zirvesinde bulunan Karafakılı aşireti bu karara itaat etmemiştir. Ancak Derviş Paşa kumandasındaki ordu kısa sürede aşiret üzerine giderek Karafakılıları itaat altına alıp kur'a ve nüfus tahrirlerini gerçekleştirmiştir.⁴⁴⁵

3.3. VERGİ TAHSİLİNDE AŞİRETLER

3.3.1. Muhassıllık Sisteminde Aşiretler

Tanzimat Fermanıyla Osmanlı mali yapısında, hazinenin merkezileştirilmesi ve mümkün olduğunca vergi gelirlerinin artırılması yönünde adımlar atılacağı belirtilmişti.⁴⁴⁶ Fermanın ilanından sonra iltizam kaldırılarak vergilerin toplanması için taşrada merkezler teşkil edilip muhassıllık yani tahsildarlık sistemi getirildi. Muhassıllar, kendilerine verilen talimatnameyi ahali önünde okuyup Tanzimat ile ilgili halkı bilgilendirmek ve "Muhassıllık meclisleri" kurmakla görevliydi. Ardından ahalinin durumuna göre ve meclisin de yardımıyla vergiyi tespit edip tahsilatını gerçekleştirmekle yükümlüydüler. Tahsil edilen vergiden gerekli masraflar düşüldükten sonra kalanını hazineye göndereceklerdi.⁴⁴⁷

Muhassıllık sistemi ile vergi konusundaki yetki bir ayan veya mültezimden alınarak meclis ve muhassıla verilmiştir. Diğer yandan meclisler vasıtasıyla muhassıllar mal, nüfus ve emlak katipleri ile birlikte gittikleri yerlerde nüfusun sahip olduğu emlak, arazi ve hayvanları, tüccar ve esnafın gelirlerini ve bunlara

⁴⁴³ Tezakir (21-39), s. 150. Maruzat, s. 141.

⁴⁴⁴ Tezakir (21-39), s. 154.

⁴⁴⁵ Tezakir (21- 39), s. 143.

⁴⁴⁶ İnalçık-Seyitdanlıoğlu, Tanzimat, s. 13-16

⁴⁴⁷ İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, Ankara, s. 33

bağlı olarak vergi miktarlarını tespit edip defterlerini teşkil etmekle görevliydim. Dolayısıyla muhassıllık, Tanzimat'ın da ilan ettiği üzere her şahsın gücünün yettiği ölçüde vergi vermesi ile ilgili bir düzenlemeydi.⁴⁴⁸

Mali anlamda aşiretlere de bir düzen verilmesi gerektiği merkezi hükümete sunulan yazılarda belirtilmekteydi. Maliye nazırına göre, aşiretler buldukları yerlerin muhassılları tarafından yönetilmekteydi. Ancak bunun bazı mahzurları olduğundan yeni düzende onlara bir nizam verilmeliydi. Maliye nazırının bu önerisi merkezi hükümet nezdinde haklı bulunmuş, aşiretlerin de “Evlad-ı Fatihan” gibi ayrıca bir nizama konulması gerektiği kabul edilmişti. Bununla birlikte böyle bir işin uzun bir zaman gerektirdiği, dolayısıyla aşiretlerin her birinin işlerinin bu sene yetiştirilemeyeceği nedeniyle konuya daha sonra bakılmak üzere ertelenmesine karar verilmişti.⁴⁴⁹ Fakat ilerleyen zamanlarda önceden “İl” şeklinde teşkilatlandırılmış olan aşiretlerin bazılarında muhassıll atandığı görülmektedir. Bu husus ise bazı aşiretlerin kendilerine bir muhassıll tayin edilmesi talebinden kaynaklanmıştır.

Sivas'a bağlı bir kaza olarak 1548 tarihinde Sivas, Bozok, Divriği, Malatya ve Darende bölgelerinden ayrılan mezra ve köylerin birleştirilmesi ile meydana getirilmiş olan Yeniil Türkmenlerinin⁴⁵⁰ devamı olan Yeniil kazası ahali 1840'ta merkeze yazdıkları arzuhalinde; Tanzimat-ı Hayriye ile uygulanmaya başlanılan muhassıllık sisteminin Yeniil Kazasına da uygulanarak kendilerine bir muhassıll atanmasını istemişlerdi.⁴⁵¹ Ancak Yeniil Aşiretinin bulunduğu Divriği sancağı henüz Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulanmadığı yerlerdendi. Buna rağmen aşiretin kendilerine bir muhassıll atanmasını istemeleri merkezi hükümet tarafından olumlu karşılanmış ve Divriği'ye bağlı kazalar Yeniil'e bağlanarak Yeniil'de Tanzimat'ın uygulanması, Divriği'nin bu kazalara hayli uzak olması nedeniyle Sivas muhassıllığına bağlanması şeklinde bir çözüm bulunup Yeniil Aşireti

⁴⁴⁸ Ahmet Vefik Sayın, *Tekalif-i Kavaid (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara, 1999, s. 319. Reşat Kaynar, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, 2010, s. 240. Efe, “Muhassıllık Teşkilatı”, s. 73.

⁴⁴⁹ İ.DH, 13/604, 22 Safer 1256 (25 Nisan 1840).

⁴⁵⁰ Şahin, “Yeniil Türkmenleri”, s. 14-23.

⁴⁵¹ İ.DH, 7 / 330, 22 Zilhicce 1255 (26 Şubat 1840)

Muhassıllığı kurulmuştur.⁴⁵² Böylece Bozok muhassıllığı, Akdağ ve Yozgat olmak üzere iki muhassıllıktan meydana gelirken, Yeniil Muhassıllığının da eklenmesiyle üç muhassıllık olmuştur.⁴⁵³

Yeniil Aşireti Muhassıllığına önceki Yeniil Aşireti Voyvodası Hacı Hasan Ağa⁴⁵⁴ tayin edilerek muhassıllık mührü ve iki katip gönderilmiştir.⁴⁵⁵ Dolayısıyla Yeniil aşireti muhassıllığı, 1548'de ilk defa Sivas'a bağlı bir kaza olarak karşımıza çıkan Yeniil Türkmenlerine Tanzimat ile birlikte getirilen muhassıllık sisteminin uygulanmasıdır. Bununla birlikte Yeniil'in muhassıllık statüsü uzun süreli olmamış, 15 Temmuz 1840 tarihinde Yozgat, Akdağ ve Yeniil Aşireti muhassıllıkları birleştirilerek "Liva-i Bozok Muhassıllığı" adıyla yeni bir muhassıllık merkezi oluşturulmuştur.⁴⁵⁶ Böylece Yeniil, müstakil muhassıllık olma özelliğini kaybetmiştir.

Benzer bir durum Haremeyn aşiretinde de görülmektedir. Kıldonlu, Selimler, Selkutlu, Kebirli ve Bağcı aşiretleri ile 34 adet cemaatten meydana gelen Haremeyn aşireti, buldukları mahallerin muhassılları tarafından idare edilirken, kendileri konar-göçer olmaları sebebiyle bununla uyuşamadıklarını dile getirerek ayrı olarak bir muhassıllık tarafından idare edilmelerini talep etmişlerdir. Bunun karşılığında da kendilerine mahsus olan hizmetlerini icra edeceklerini, yaylak ve kışlak vergilerini muhassıllarına vereceklerini, tayin olunacak muhassıllın maaşının ise yarısının hazır olduğu, yarısını ise kasım ayında temin edeceklerini taahhüt etmişlerdir. Bunun üzerine Balıkesir eski mütesellimi olan Şerif Ağa'nın kardeşi Yusuf Ağa aşirete vakıf olmasından dolayı muhassıllık olarak tayin edilmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵² İ.DH, 7 / 330, 22 Zilhicce 1255 (26 Şubat 1840).

⁴⁵³ Efe, "Muhassıllık Teşkilatı", s. 12.

⁴⁵⁴ Hacı Hasan Ağa, İlhan Şahin tarafından verilen son voyvoda Elhac Hasan Ağa ile aynı kişi olmalıdır. Ancak bir yıl sonra rikab-ı hümayun kapıcıbaşlarından Şakir Bey'in Yeniil aşiretine muhassıllık olarak atandığı görülmektedir. İ. MVL, 26/412, 9 Receb 1257 (27 Ağustos 1841).

⁴⁵⁵ C.DH, 54/2666, 27 Muharrem 1256 (31 Mart 1840).

⁴⁵⁶ Daha sonra Liva-i Bozok Muhassıllığı, Karyesi Muhassıllığı ile birleştirilmiştir. Efe, "Muhassıllık Teşkilatı", s. 12

⁴⁵⁷ İ.MVL, 26 / 423. 29 Cumaziyel-ahir 1257 (18 Ağustos 1841).

Muhassıl talebinde bulunan başka bir aşiret ise Boynuinceli aşiretiydi. Bu aşiret, Bozulus ve Dulkadirli'den ayrılıp Orta Anadolu'ya gelerek 1582'de kurulan Danişmendli Türkmenleri içerisinde 1659 tarihinden itibaren yer almaktaydı.⁴⁵⁸ Danişmendli adı, zamanla yerini Boynuinceli'ye bırakarak 1718'de yapılan tahrirde aşiretler Boynuinceli mukataası adıyla kaydedilmişlerdi.⁴⁵⁹ Daha sonraki yıllarda Nevşehir'in kurulması ve iskân edilmesi sürecinde Boynuinceli aşiretine mensup olan cemaatlerin buraya yakın Niğde sancağında yaşamaları, içlerinde okuryazar ve kudretli kimselerin olması nedeniyle büyük kısmı şehrin imar ve iskânında yerleştirilmişlerdir. Ancak İskân ilk aşamada tam olarak gerçekleştirilememiştir. Aşiretler yaylak-kışlak yaşamaya devam etmeleri üzerine merkezi hükümet tarafından, yarı-yerleşik yaşamaları yönünde bir karar alınmıştır. Yani yaylaya 30-40 gün arasında gidip-dönmeleri, yaylaya giderken tüm hanenin gitmemesi, evde mutlaka birilerinin kalıp tarım ile meşgul olması kararı alınmıştır.⁴⁶⁰

XIX. yüzyıla gelindiğinde Boynuinceli Aşireti Aksaray-Kırşehir-Koçhisar bölgesinde bir cemaatler birliği göstererek 1831 nüfus sayımında Pirzade Aşireti adıyla kaydedilmişlerdir. Sonraki nüfus kayıtlarında ise Boynuinceli Aşireti ismini almışlardır. Eyyubili kazasına bağlı Sarıkaman Köyü aşiretin idare merkezi olup 18 cemaatten oluşmaktaydı. Bu cemaatlerin ise 11'i Aksaray'da, diğerleri Kırşehir ve Nevşehir ile Koçhisar kazası bölgesinde bulunmaktaydı.⁴⁶¹

Tanzimat'ın ilanından sonra Boynuinceli aşiretinden Aksaray'a bağlı 11 cemaat kethüdalarından bir grup, beylerinden gördükleri zulmü anlatarak hem haklarının teslim edilmesi için hem de Tanzimat'ın ilkelerinden faydalanmak amacıyla önce Niğde muhassıllığına, ardından Nevşehir'e gitmişlerdir. Ancak buralarda beklediğini bulamayan 150 kişi son olarak Aksaray muhassıllığına gelmiştir. Onlara göre;

⁴⁵⁸ Gündüz, Danişmendli Türkmenleri, s. 49. Necmettin Aygün, "Nüfus Defterlerine Göre Boynuinceli Aşireti (1830-1845)", Belleten, cilt: LXXXII, sayı: 295, (Aralık 2018), s. 2. 99-956

⁴⁵⁹ Gündüz, Danişmendli Türkmenleri, s. 97-98.

⁴⁶⁰ İlhan Şahin, Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Eren Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 252-254.

⁴⁶¹ Aygün, "Boynuinceli Aşireti", s. 923-928.

“Boynuinceli mukataasının toplam 82 bin kuruş vergisinden aşiretlerin payına düşen 16.400 kuruştur. Ama aşiret beyleri vergiye zam yapıldı diyerek sürekli para istemekte, alacak para bulamadıkları zaman halkı zorla hapsederek ve ellerinde olan koyun ve keçi gibi hayvanları sattırarak para toplamaktaydılar. Ayrıca aşiret halkından usulsüz şekillerde para da talep etmekteydiler. Örneğin mahkeme olmamasına rağmen aşiret halkından “hidmet-i mübaşiriye”, “zincir akçesi” gibi paralar almaktaydılar. Bunların yanında aşiret ahalisi eskiden beri kurşun ve güherçile nakliyesi ile mükellefti. Aşiret bey ve ileri gelenleri bu konuda da yolsuzluklar yapmakta, hizmet karşılığında devlet tarafından ödenen parayı halka vermemekte; ama gerekli olan deveyi yine aşiret halkından karşılamaktaydılar. Kendi gıda maddelerini dahi aşiret ahalisinden toplamakta ve işlerini de ücretsiz olarak aşiret ahalisine yaptırmaktaydılar.”⁴⁶²

150 kişiden oluşan bu grup yazılarının devamında, ülkenin her tarafında uygulanan Tanzimat’ın, halkı zulümden kurtarıp onların emniyet ve asayişini sağladığını duyduklarını ve bundan memnun olduklarını belirtmekte, kendilerinin de bu devletin kulu olduğunu dile getirerek Tanzimat’ın onlara da uygulanmasını, çoluk-çocuklarının beylerin zulmünden kurtarılmasını talep etmekteydiler. Bu çerçevede 10 cemaat ve Şerefli aşiretinin Aksaray muhassıllığına bağlanmasını istemişlerdir.⁴⁶³

Bu cemaat kethüdalarının bahsedilen arzuhalinden kısa bir müddet sonra Boynuinceli aşiretinden bir grup cemaat kethüdarları İstanbul’a gelerek diğer mahallere uygulanan muhassıllık usulünün faydalarından bahsederek kendilerine müstakil bir muhassıl atanmasını istemişlerdir. Şayet muhassıl atanırsa maaşını kendilerinin vereceklerini, zaptiyesinin ise aşiret beyleri tarafından karşılanacağını, darphane ve donanmanın nakliye hizmetini yine eskisi gibi yerine getireceklerini de taahhüt etmişlerdi. Şu durumda Boynuinceli aşiretine muhassıll atandığında muhassıllık meclisinin kurulması ve azaların

⁴⁶² C.DH, 153/7620, 29 Zilhicce 1255 (29 Şubat 1840).

⁴⁶³ C.DH, 153/7620, 29 Zilhicce 1255 (29 Şubat 1840). Aygün, “Boynuinceli Aşireti”, s. 938.

seçilmesi gerekiyordu. Bununla ilgili olarak da aşiret ahalisi, meclis azalarına maaş bağlanmasına gerek olmadığını dile getirmişlerdi.⁴⁶⁴

Konu, merkezi hükümette tahkik edilmiş ve neticede arzuhali takdim eden Boynuinceli aşiretine mensup olan bu kimselerin böyle bir arzuhal vermelerinin asıl sebebinin, önceden serbest halde bulunurlarken şimdi ilhak olundukları muhassıllık tarafından idare edilmelerinden dolayı eski serbestilerini tekrar kazanmak istemeleri olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁵ Ayrıca kışın ve yazın oturdukları kaza ahalisi ile uyuşmamaları ve Aksaray muhassılının aşiret üzerinde yaptığı baskının da etkisi olduğu anlaşılmıştır.⁴⁶⁶

Tüm bunlar neticesinde Boynuinceli aşireti cemaatlerinin diğer tüm aşiretler ile beraber bir nizama konulmasının gerekli olduğu, bunun ise ileride mümkün olabileceği, şimdilik aşiret hangi muhassıllık dahilinde ise orası tarafından idare edilmesi ve Konya meclisi tarafından bir memur gönderilerek mart ayına kadar eski usulleri ile idare olunmalarına karar verilmiştir.⁴⁶⁷ Fakat ilerleyen yıllarda Boynuinceli aşiretine Isparta mütesellimi Memiş Efendi'nin muhassıl olarak atandığı görülmektedir.⁴⁶⁸

Muhassıl ataması yapılan başka bir aşiret, Erzurum, Muş ve Bingöl yaylaları ile Urfa ve Beriyye kışlaklarını yurt edinen Bozulus Türkmenlerine tabi olan Tabanlı aşiretiydi. Bozulus'un XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun iç kesimlerine doğru dağılmasına paralel olarak Tabanlı aşireti de Ankara bölgesinde Karamlı, Kuşçu, Bayat-ı Atik, Bayat-ı Cedid, Ali Görenlü, Eminli, Yularlı, Avşar, İnallu, Kürd Mihmadlu aşiretlerini içine alarak "Tabanlı Muktaası"nın bir müddet sonra da

⁴⁶⁴ Bu aşiret, mahalle-i Boynuinceli, mahalle-i Karacakürt, mahalle-i Harekli, mahalle-i Sandıklı, mahalle-i Savcılı (bunlar 5 adet mahalde sakin olup, hane başına birer akrabaları Kayseri tarafına hayvanlarıyla iki ay arasında gidip-gelirler, kalanları tarlalarında çiftçilik yaparlar. Mahalle-i Sarallı Sağır, mahalle-i Sarallı Kebir, mahalle-i Dumanlı, mahalle-i Muvrasanlı, mahalle-i Kürt Mahmut, mahalle-i Hacı Ahmetlü (bunlar dahi Bereketlü maden yaylasında.) mahalle-i akşemanlı, mahalle-i Bekdik, mahalle-i Harmandalu, mahalle-i Erhamanlı, mahalle-i Kurutlu, mahalle-i Ferik Ali (bunlar dahi Paşadağı civarında.) mahalle-i Selman Kethüda, mahalle-i Kurdlu. İ.MVL, 11/ 178. Mahalle teriminin kullanılması ile ilgili olarak İlhan Şahin, her bir grubun bir mahalle teşkil edecek şekilde toplu bir halde bir yerde olduklarının işareti olarak yorumlamaktadır. Şahin, Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler-Araştırmalar, Eren Yayınları, İstanbul, 2006, s. 254.

⁴⁶⁵ İ.MVL, 11/178.

⁴⁶⁶ İ.MVL, 11/178, 9 Safer 1256 (12 Nisan 1840) Meclis-i Muhasebe Mazbatası

⁴⁶⁷ İ.MVL, 11/178.

⁴⁶⁸ İ.MVL, 26/412, 9 Receb 1257 (27 Ağustos 1841).

“Tabanlı Kazası”nı teşkil ettikleri görülmektedir.⁴⁶⁹ 1840’larda ise ülke genelinde uygulanan muhassıllık uygulamasına paralel olarak Hüseyin Efendi, muhassıllık olarak tayin edilmiştir.⁴⁷⁰

İlerleyen zamanlarda muhassılların taşranın durumuna yabancı olmaları, eski mültezimlerin yaptıkları usulsüzlüklere başvurmaları, yeni uygulamadan memnun olmayan bir kesimin olması ve teşkilatın kendi yapısından kaynaklanan yetki kargaşası ve devletin böyle bir uygulama için henüz yeterli memurunun olmaması gibi sebeplerle muhassıllıktan beklenen fayda sağlanamadı.⁴⁷¹ Ayrıca muhassıllığın uygulandığı 1840-1841 yılları arasında hazinenin gelirlerinde büyük bir düşüş yaşandığı görüldü. Bunlardan dolayı muhassıllık uygulaması 1842’de kaldırıldı.⁴⁷²

Anadolu’da sadece birkaç aşirete uygulandığını gördüğümüz aşiret muhassıllıkları daha çok aşiret bey ve ileri gelenlerinin baskıları ve fazla vergi talep etmeleri nedeniyle aşiret halkının kendi istekleri doğrultusunda olmuştur. Muhassıllık sisteminin ülke genelinde uzun sürmemesine ve Tanzimat’ın uygulandığı yerlerde hayata geçirilmiş olmasına paralel olarak sadece birkaç büyük aşirete uygulandığı görülmektedir. Bahsedilen aşiretler daha sonra kaymakamlık olarak karşımıza çıkmaktadır. 1860’lara gelindiğinde ise bu statüleri de ortadan kaldırılarak buldukları yerlere ilhak edilmişlerdir.⁴⁷³

3.3.2. Temettuat Tahrirlerinde Aşiretler

XVIII. yüzyıldan itibaren hazinenin devletin ihtiyaçlarını ve özellikle harp masraflarını karşılayamaz hale gelmesi üzerine ordunun ihtiyaçlarını temin etmek için geçici olarak getirilen tekalif-i örfiye vergisi giderek daimi bir statü kazanmaya başlamıştı. Bu vergi bir vilayetten tahsil edileceği zaman vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından miktar tespit edilerek tevzii defterleri düzenlenmekte,

⁴⁶⁹ Gündüz, Anadolu’da Türkmen Aşiretleri, s. 169.

⁴⁷⁰ İ.MVL, 26/412, 9 Receb 1257 (27 Ağustos 1841).

⁴⁷¹ Efe, “Muhassıllık Teşkilatı”, s. 109-111.

⁴⁷² Musa Çadırcı, Anadolu Kentleri, s. 210-211.

⁴⁷³ Bu konu 1. bölümde işlenmiştir.

ardından belirlenen miktar mevcut nüfusa bölünerek her hanenin ödeyeceği miktar tayin olunmaktaydı. Dolayısıyla ahalinin ödeme gücü hesaba katılmıyordu.⁴⁷⁴ Bu nedenle sürekli şikayetlere konu olan bu vergi ile ilgili II. Mahmud döneminde değişiklik yapılması öngörülmüş. Tekalif-i örfiyye vergisinde kişinin ödeme gücünün esas alınmasına, çeşitli adlar altında toplanan örfi vergilerin kaldırılarak yerine tek bir vergi konulmasına ve bu yeni nizamda verginin iltizam yerine bölgenin ileri gelenleri vasıtasıyla toplanmasına karar verilmişti. Ancak ödeme gücüne göre toplanabilmesi memlekette detaylı tahrirlerin yapılmasını gerektirdiğinden II. Mahmud döneminde düşünülen bu değişiklik hayata geçirilememiştir.⁴⁷⁵

Tanzimat ile birlikte vergi alanındaki bu hususa özellikle temas edilerek adil bir vergi dağılımı için servet ve gelir esasına dayanan bir sistemin getirileceği ilan edilmişti. Bu anlamda öncelikle mükellefiyetlere son verilmiş ve kişinin ödeme gücünü esas almayan birçok örfi vergi birleştirilip “ancemaatin”, “vergi” veya “komşuca alınan vergi” olarak isimlendirilen tek bir vergi uygulaması getirilmiştir.⁴⁷⁶ Yeni verginin hayata geçirilmesi ise ülkede nüfus tahrirleri yanında kişilerin emlak ve gelirlerini de içeren bir sayımı gerektirmekteydi. İlk tahrir muhassıllık sistemi ile getirilmiştir. Ancak muhassıllığın uzun sürmemesi ve onların hem tahsil hem de yazım işlerine yetişememeleri nedeniyle planlanan ilk sayım tam anlamıyla yapılamamıştır.⁴⁷⁷

Diğer yandan ancemaatin verginin yüzyılın ortalarından itibaren kaldırılmasına, onun yerine tahriri esas alan emlak, arazi ve temettü vergilerinin getirilmesine karar verilmiş, bu amaçla 1844’te ilk sayımlar başlatılmıştır.⁴⁷⁸ Böylece ortaya çıkan temettuat tahrirleri, birden fazla mahalleden oluşan köylerde her mahalle

⁴⁷⁴ Vefik, Tekalif-i Kavaid, s. 63.

⁴⁷⁵ Abdüllatif Şener, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 94.

⁴⁷⁶ Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50. Şener, Osmanlı Vergi Sistemi, s. 96.

⁴⁷⁷ Tefik Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 194.

⁴⁷⁸ Şener, Osmanlı Vergi Sistemi, s. 104.

için ayrı ayrı tutulmuş, mahallenin bağlı olduğu eyalet, sancak, kaza sırasıyla verildikten sonra mahallenin adı yazılmıştır.⁴⁷⁹

Göçebe aşiretlerin temettuatlarının ise ilk başlarda köy defterlerinin arkasına eklenerek yazılması politikası benimsenmişti.⁴⁸⁰ Ancak daha sonraki dönemlerde yeni yerleştirilmiş olan ve henüz ziraatla meşgul olmayıp geçim kaynakları hayvancılık olan aşiretlerin nasıl tahrir edileceği bilinmemekteydi. Tahrir memurları ve yerel idarecilerin konuyu merkezi hükümete sormaları üzerine buna bir çözüm bulunmuş; şimdilik bu tür göçebe aşiretlerin defterlerinin de ayrı olarak tutulmasına karar verilmişti.⁴⁸¹ Böylece hâlâ göçebe olan aşiretlerin ve yerleşme aşamasındaki aşiretlerin temettuat sayımları, çoğunlukla kazalar ve köyler temelinde yapılıp her kaza veya köyün sonuna o yerde bulunan aşiret cemaatleri eklenmiştir. Bu durum bir aşiretin farklı köy ve kazalarda bulunan cemaatlerinin ayrı ayrı defterler şeklinde tahrir edilmesine yol açmıştır.⁴⁸²

Aşiretlerin kaza ve köy tahrirlerinin sonuna eklenerek tahrir edilmesi aslında göçebe aşiretlerden ziyade yerleşik veya yerleşme aşamasında olanların tahrirlerinin yapılmış olmasıyla alakalıydı. Çünkü aşiret temettuat tahrirleri incelendiğinde ahalinin büyük oranda ziraatçı olduğu görülmektedir. Örneklerini artırmakla birlikte İnegöl kazası civarında sakin Caber aşiretinin temettuatını içeren deftere göre, ziraatçı olanlar 81 hane, ırgatlık ile meşgul olanlar 22 hane, çoban 10 hanedir.⁴⁸³

Bir çok defterde de sayımların başına eklenen ibareler onların yerleşik olduklarını göstermektedir. Örneğin Aydın eyaletinde bulunan Harbendelü aşireti temettuat tahririnin başında “Aydın eyaletinde Denizli kaymakamlığı dahilinde İnay kazası

⁴⁷⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, cilt: LIX, sayı: 225 (1995), s. 397.

⁴⁸⁰ Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, OTAM, sayı: 11 (2000), s. 777.

⁴⁸¹ Adıyeke, “Nizamname Örnekleri”, s. 804.

⁴⁸² Ankara sancağında bulunan Modanlı aşireti 4 köyde bulunmakta olduğundan Modanlı aşireti 4 ayrı defter halinde tutulmuştur. ML.VRD.TMT d, 4, 18, 19, 1368. Benzer şekilde Mamalu Aşireti 24 defter halinde tutulmuştur. ML.VRD.TMT d, 14120, 14121, 14125, 14128, 14129. Sivas eyaletine bağlı Mecitözü kazasında farklı köylerde bulunan Kavilli aşireti de 6 defter halinde tutulmuştur. ML.VRD.TMT d, 14145, 14146, 14148, 14149, 14479, 14520.

⁴⁸³ ML.VRD.TMT d, 8257.

toprağında menül-kadim yerlü hükmünde meskun bulunan Harbendelü aşireti” şeklinde bir açıklama yapılmasının yanında, aşiretin ziraatçı hanesi 101 iken çoban hanesi 42’dir.⁴⁸⁴ Başka bir örnekte Şehidli aşireti için düzenlenmiş bir defterin başında yer alan “Hüdavendigâr eyaleti mülhakatından Kütahya sancağına tabi Simav kazasında Elhadlı Çeşme nam mahalde iskân eden Şehidlü aşireti ahali” şeklinde yer alan yazı da aşiretin yerleşik olduğunu göstermekte olup aşiret hanelerinin büyük kısmı ziraatçıdır.⁴⁸⁵

Bununla birlikte tarım ile meşgul olmayıp toprak sahibi olmayan yani konar-göçer yaşamlarını devam ettiren aşiretlerin tahrirlere dahil olduğunu az da olsa görmek mümkündür. İçel sancağında bulunan Bulaçlı aşiretinin 33 hanesi hayvancılık, 23 hanesi çoban olarak kayda geçirilmiş ve 10 dönüm tarla sahibi olan tek hane ise aşiret müdürüydü.⁴⁸⁶

3.3.3. Vergi Meseleleri

Osmanlı klasik düzeninde aşiretlerden verginin tahsili onlara verilen idari ve mali bir yapı içerisinde gerçekleştirilmekteydi. Buna göre, Türkmen Voyvodası ile aşiret boybeyi ve kethüdaları vasıtasıyla vergiler tahsil edilerek merkezi hazineye ulaştırılmaktaydı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren hem bu yapıların dağılması ve aşiretlerin parçalanması hem de ülke genelinde iltizam ve malikane sisteminin yaygınlaşmasına paralel olarak verginin tahsil şekli değişimlere uğramıştır.⁴⁸⁷

XIX. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat Fermanıyla merkezi bir hazinenin oluşturulmasına yönelik çalışmalar kapsamında vergi tahsilinde iltizam sistemi kaldırılmış, muhassıllık getirilmişti. Ancak muhassıllık sistemi uzun süreli olmadığı gibi iltizam da aslında tam olarak kaldırılmamış, nitelik olarak bazı değişimlere uğrayarak yüzyılın sonlarına kadar varlığını devam ettirmiştir. Buna göre iltizam, orta halli kimselere bütçe açığına göre zam yapılarak “Maktuan”

⁴⁸⁴ ML.VRD. TMT d, 2067.

⁴⁸⁵ ML.VRD.TMT d, 16205.

⁴⁸⁶ Aydın Efe, “Osmanlı Devleti’nin Aşiretlere Yönelik Vergi Politikaları: Bulaçlı Aşireti Örneği”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 9, sayı: 43, (Nisan 2016), s. 715-727

⁴⁸⁷ Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 30-71.

verilir hale gelmişti.⁴⁸⁸ Buna bağlı olarak bazı aşiretlerin özellikle adet-i ağnam ve zaman zaman öşr gibi vergilerinin tahsilinde maktuan iltizam usulüne başvurulduğu görülmektedir.⁴⁸⁹ Ancak bu tür bir tahsil sistemi herhangi bir sayım yapılmadan önceki yılın vergisine tahmini olarak belirli miktar zam yapılması esasına dayanmaktaydı. Dolayısıyla kıtlık ve göç gibi olaylar hesaba katılmıyordu. Bu ise ahalinin perişan olmasına sebep olduğu gibi çoğu zaman verginin hiç tahsil edilememesine neden olmaktaydı.⁴⁹⁰

Diğer yandan aşiret müdürleri, muhtarları ve ileri gelenleri aşiretlerin vergisinin toplanmasında iltizam usulünün kullanılmasının sakıncalarından bahsederek mültezimin vergi toplayabilmek için halka baskı yaptığını belirtmekteydiler. Hatta aşiret içerisindeki eşkıya grupları tarafından meydana getirilen asayiş sorunlarının sebebinin verginin mültezim tarafından toplanmasından kaynaklanmakta olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre çözüm, vergilerinin aşiretin beyi veya müdürü tarafından toplanmasıydı.⁴⁹¹ Keza ülke genelinde sivil bir tahsildarlık müessesinin geliştirilememiş olmasından dolayı tahsilat zaten çoğu yerde imam, muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından gerçekleştirilmekteydi.⁴⁹² Bunun etkisiyle aşiretlerin vergilerinin tahsili işinin çoğu zaman müdürlere verildiği görülmektedir.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Nadir Özbek, "Tax Farming in the Nineteenth-Century Ottoman Empire: Institutional Backwardness or the Emergence of Modern Public Finance", *Journal of Interdisciplinary History*, XLIX: 2 (Autumn, 2018), p. 229 vd.

⁴⁸⁹ Ankara sancağı dahilinde bulunan Cihanbeyli aşireti varidat-ı öşriyyesi Ankara hanedanından Selahattin Ağa'ya maktuan verilmişti. MVL, 330 / 11 (Tarihsiz). Diyarbekir, Trabzon ve Bozok sancaklarıyla Yeniil Aşireti adet-i ağnam rüsumu "tekerrü eden bedelat" ile talipleri uhdesine verilmiştir. İ.DH, 398 / 26375, 10 Receb 1274 (24 Şubat 1858). Karahisar-ı Sahib ve elviye-i sairede bulunan Sarıkeçili, Harezmi ve diğer aşiretlerin tekalif-i miriyeleri "maktuan" iltizama verilmişti. A.MKT. MV, 218 / 87, 9 Receb 1278 (10 Ocak 1862). Karahisar-ı Sahib sancağında bulunan Çifteler arazisinde bulunan Emirler, Kepekli ve Akçekoyunlu ve diğer aşiretlerin adet-i ağnam rüsumu mültezimden Osman Bey'e verilmiştir. Ayniyat d. 447, s. 110-111, 28 Cumaziyel-evvel 1277 (12 Aralık 1860). Maraş eyaletinde bulunan Selmanlı, Kılıçlı, Çakallı ve Atmalı aşiretleri adet-i ağnam rüsumu 1266 senesinden itibaren Maraş hanedanından Süleyman Bey uhdesine verilmiştir. İ.DH, 217 / 12742, 21 Şevval 1266 (30 Ağustos 1850).

⁴⁹⁰ Mardin kazasında Toy aşiretinin adet-i ağnam rüsumununun 20 bin kuruştan 60 bin kuruşa çıkarılması halkın perişan olması demektir. Ayniyat d. 417, s. 24, 14 Cumaziyel-ahir 1266 (27 Nisan 1850).

⁴⁹¹ Karahisar-ı Sahib ve diğer livalarda bulunan Sarıkeçili, Harezmi ve diğer aşiretlerin tekalif-i miriyelerinin iltizama verilmesinden dolayı meydana gelen sorunları belirttikten sonra, verginin aşiret beyi tarafından toplanmasını talep etmişlerdir. A.MKT.DV, 218 / 87, 9 Receb 1278 (10 Ocak 1862).

⁴⁹² Özbek, İmparatorluğun Bedeli, s. 212.

⁴⁹³ Kızılkoca, Selmanlı, Sorgun ve Süleymanlı kazalarında bulunan Mamalu aşireti müdür ve azaları, aşiretin 5 yıllık öşr bedelini tahsil etmek için Yozgat meclisine başvuruda bulunmuşlardı. ML.VRD d, 2174, 11 Receb 1267 (12 Mayıs 1851)

Vergiyi toplamaya kendileri talip olan aşiret müdürü veya ileri gelenleri öncelikle aşiretten kimseye haksızlık etmeyeceğine, vergi konusunda kimseyi himaye etmeyeceğine ve kişinin ekonomik durumunda yaşanan değişimlere göre kiminde indirim kiminde zam yapacağına, yani adil bir vergi toplama işlemi gerçekleştireceğine dair söz verip taahhütte bulunmaktaydı.⁴⁹⁴ Buna rağmen aşiret müdürlerinin bir kısmının halka baskı yapan mültezimler gibi davrandıkları görülmektedir. Öyle ki aşiret beyleri, vergilerin tahsilinde bazen halktan fazla vergi topladıkları⁴⁹⁵ gibi zaman zaman bir defa toplanacak vergiyi yılda iki veya üç defa talep edilmekteydiler.⁴⁹⁶ Müdürlerin bu tür hareketleri ise bazen vergilerin tahsilinde en büyük engeli teşkil etmekteydi. Hatta bazen aşiret daha fazla bu kimselerin idaresinde bırakılırsa “üç-dört senelik vergiden ümidi kesmek gerekeceği” merkezi hükümete bildirilmekteydi.⁴⁹⁷

Bunların yanı sıra çoğu zaman aşiret müdürleri ve ileri gelenleri, topladıkları paraları “Aşiret işlerine sarf olundu” diyerek teslim etmiyorlardı.⁴⁹⁸ Böylece toplanan bu vergiler hazineye teslim edilmeyip, beylerin zimmetinde kalmaktaydı.⁴⁹⁹ Fakat bu gibi durumlarda aşiret halkı zaman zaman kethüda veya muhtarlarının zimmetlerinin incelenmesini ve onların üzerlerinde bulunan paranın ortaya çıkarılmasını talep etmekteydi.⁵⁰⁰ Bununla birlikte bu tür şikayetleri önlemek için aşiret beyleri de birtakım önlemler almakta, ahaliyi korkuttukları

⁴⁹⁴ Örnekler için bkz. ML.VRD d, 2174, 11 Receb 1267 (12 Mayıs 1851). ML.VRD d, 515, 11 Rebiül-evvel 1274 (30 Ekim 1857).

⁴⁹⁵ Haremeyn aşireti ahalisinin yazdıkları arzuhallerinde, aşiret beyleri olan Yusuf Bey, Aydın Bey ve Halil Bey’lerin fazla vergi talep ettiklerini belirtmişlerdi. MVL, 170 / 78 (Tarihsiz). Başka bir örnek için, A.MKT.UM, 259 / 76, 23 Safer 1273 (23 Ekim 1856).

⁴⁹⁶ Örnek için bkz. MVL, 170 / 78 (Tarihsiz).

⁴⁹⁷ Cihanbeyli aşireti beyi Alişan Bey’in Mirveys aşiretine olan müdahalesinin sonuçları Ankara mutasarrıfına ve defterdarına bildirilmiştir. Ayniyat d. 386, s. 8-9, 9 Receb 1260 (25 Temmuz 1850).

⁴⁹⁸ Yeniil aşireti kaymakamlığına bağlı Karakoyunlu cemaati kethüdası Mehmed Ağa, halktan şu veya bu vergisi diyerek çeşitli vergiler toplamış, sonra da “aşiret işlerinde kullanıldı” diyerek parayı hazineye göndermemişti. MVL, 22 / 9, 15 Receb 1264 (17 Haziran 1848). Yozgat mutasarrıfı tarafından aşiretten toplanan fazla para “aşiretin masrafı” denilerek zimmetine geçirilmiştir. Ayniyat d. 405, s. 152, 24 Şevval 1263 (5 Ekim 1847). Benzer başka bir örnek için bakınız, MVL, 22 / 9, 15 Receb 1264 (17 Haziran 1844).

⁴⁹⁹ Bu anlamda dikkat çeken bir örnek, Yeniil Aşireti Kaymakamlığının emval-i miriyesi hakkında yapılan tahkikatta açıkça görülmektedir. Bu araştırma ile 1840’tan 1847 senesine kadar aşiret ve aşiret beyleri üzerinde kalan bekayalar ortaya çıkarılmıştır. Buna göre aşiret ve aşiret beyleri zimmetinde 2822675 kuruş bekaya kalmıştır. İ.MVL, 112 / 2645 (Tarihsiz). Başka bir örnek için bkz. A.MKT.NZD, 2 / 79, 2 Receb 1266 (14 Mayıs 1848)

⁵⁰⁰ Yeniil aşiretine bağlı Ödemişli aşireti fukaralarının merkeze yazdıkları arzuhallerinde muhtarları bulunan Hacı İsmail kethüdanın aşiretten 1845 senesinden beri 320 bin kuruş tevzii ve tahsil ettiğini belirterek, bunun Hacı İsmail’in zimmetinde kaldığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine muhtarın muhasebesinin görülmesi merkezi hükümet tarafından istenmiştir. A.MKT.UM, 259 / 89, 21 Safer 1273 (21 Ekim 1856).

gibi⁵⁰¹ ilginç bir şekilde paraları halkın kendi rızası ile verdiklerine dair ahaliden imzalı senet dahi almaktaydılar.⁵⁰²

Aşiretlerden vergi tahsil etmenin diğer bir yolu özellikle büyük aşiretlerin vergisinin tahsil edilmesi hususunda kolaylık sağlayacağı hesaba katılarak aşiretin idari bir yapı içerisine alınmasıydı. Muhassıllık sisteminin ardından ilerleyen yıllarda bazı büyük aşiretler kaymakamlık haline getirilip merkezden kaymakam atanması yoluna gidilmiştir. Muhassıllık ve kaymakamlık düzeninin getirilmesi aşiretin idaresinin kolaylaştırılması, vergi ve asker alımının daha düzenli yapılabilmesi için teşkil edilmiş olmasına rağmen vergi tahsili konusunda beklenen faydanın sağlanamadığı görülmektedir. Bu konuda Yeniil aşireti kaymakamlığı önemli bir örnektir ki, 86 oymaktan meydana gelen Yeniil aşireti kaymakamlığı ile ilgili 1847 senesinde yapılan bir tahkikat, aşiret üzerinde 28.226.75 kuruş vergi kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla kaymakamın toplayamadığı bu verginin nasıl ve ne şekilde toplanacağı ise önemli bir sorun olarak hükümeti ve mahalli idarecileri uzun süre meşgul etmiştir.⁵⁰³

Öte yandan tahsil şekli ne olursa olsun bir aşiretten uzun yıllar verginin hiç tahsil edilemediği durumlar da sık sık yaşanmaktaydı. Bunda aşiretin “daire-i itaatten” çıkmış olması, vergi tahsiline muhalefet etmesi,⁵⁰⁴ mahalli memurların vergi tahsili için aşiret ile temasa geçemiyor olması ve aşiretin “mizacı” gibi sebepler etkili olmaktadır.⁵⁰⁵ Keza bazı aşiretlerin kalabalık ve geniş bir coğrafyaya dağılmış olması verginin tahsilini güçleştirmekteydi. Örneğin Kızılkoca kazasında Mamalu aşireti 50 köyde, Selmanlı kazasında 37 köyde, Sorgun kazasında 3 köyde, Süleymanlı kazasında 2 köyde bulunmaktaydı.⁵⁰⁶ Bu türden bir aşiretin

⁵⁰¹ Sarıkeçili ve Horzum aşiretlerinin vergisini toplayan Mehmed Ağa bu tür bir harekete cesaret etmesi üzerine olayın tahkik edilmesi aşiret halkı tarafından istenmiştir. Ayniyat d. 441, s. 27, 12 Safer 1272 (24 Ekim 1855).

⁵⁰² Saydam, “Boynuinceli Aşireti”, s. 21-22.

⁵⁰³ İ.MVL, 112 / 2645, 29 Cumaziyel-evvel 1263 (15 Mayıs 1847).

⁵⁰⁴ Bozok sancağı ağnam rüsumu toplanırken bölgede bulunan aşiretlerin muhalefetinden dolayı toplanamamıştı. Ayniyat 804, num: 68, 17 Receb 1282 (6 Aralık 1865).

⁵⁰⁵ Sivas sancağı havalisinde bulunan Koçgiri aşiretinden 1847 senesinden beri vergi tahsil olunamamıştır. Bunun için önceden birkaç defa tedip ve terbiye hareketinde bulunulduğu; ancak etkili olmadığı bildirilmekteydi. A.AMD, 83 / 34 (Tarihsiz). Adana eyaletindeki aşiretlerin mizacından dolayı verginin tahsilinin mümkün olamadığı bildirilmekte ve bunun için iki-üç ay görevlendirilmek üzere bu işle görevli kaymakam atanması istenmekteydi. Ayniyat 407, s. 43, 23 Receb 1263 (7 Temmuz 1847).

⁵⁰⁶ Bu aşiretin beş yıllık vergisi toplamda beş kazada yıllığı 109.494 kuruş, beş yıllığı 547470 kuruştur. ML.VRD d, 2174, 11 Receb 1267 (12 Mayıs 1851).

vergisinin tahsili oldukça güç olduğundan onların buldukları kaza ve köylerin vergilerine zam ve ilave olunarak tahsil edilmesi politikası benimsenmiş, bu doğrultuda aşiret ahalsinin vergisinin kaza ahalsi ile birlikte tevzii edilmesi mahalli idarecilerinden istenmişti.⁵⁰⁷ Fakat aşiretlerin konar-göçer durumları bunun uygulanmasına engel teşkil ettiğinden nihayetinde yine ayrı bir memur gönderilerek verginin tahsil edilmesi yoluna gidilmekteydi.⁵⁰⁸

Aşiretler de her zaman vergi vermeye gönüllü olmayıp fırsat buldukça farklı yollar ile vergiden kaçmaktaydılar. Özellikle göçebe olmalarının verdiği avantaj ile tahrirlerde hanelerini kolayca gizleyebiliyorlardı. Bu durum onların düzenli kayıtlarının tutulamaması, sistemli bir idari yapılarının bulunmaması ve vergilerinin hane üzerinden değil toplu olarak tahsil edilmesinden kaynaklanmaktaydı.⁵⁰⁹

Merkezi hükümet, vergiden bir şekilde kaçmış olan aşiretleri iskân sırasında toplu olarak yakalayıp kayıt altına aldığından, vergiyi bu esnada tahsil etmekteydi. Halkın parasının olmadığı durumlarda ise bazen ellerindeki çadırları satıp parasını vergiye saymakta⁵¹⁰ bazen ise hayvanlarını satarak vergiyi tahsil etmekteydi.⁵¹¹ Bununla birlikte iskâna gönüllü olan aşiretlere ise zaman zaman vergi konusunda bazı muafiyetler sağlanmaktaydı.⁵¹²

Aşiretlerden verginin bahsedilen sebeplerden tahsil edilememesi onlar üzerinde baskı yöntemlerinin uygulanmasını zorunlu kılmaktaydı. Bunlardan birisi

⁵⁰⁷ Sivas'a bağlı Niksar kazasında göçebe olanlardan verginin kaza ahalsi ile birlikte tarh ve tevzi olunmasına karar verilmişti. ML.VRD d, 870, 22 Rebiül-evvel 1259 (22 Nisan 1843).

⁵⁰⁸ Adana eyaletinde yaz günlerinde aşiretler yaylaya gittiklerinden vergi tahsilinde güçlük çekilmesi üzerine Adana valisinin teklifi üzerine bölgeye iki-üç ay ikamet etmek üzere bir kaymakam gönderilmesine karar verilmiştir. Ayniyat d. 407, s. 43, 23 Receb 1263 (7 Temmuz 1847).

⁵⁰⁹ Kuzugüdenli aşireti kayıtlarda 500 hane olarak görünürken aslında 800 haneden meydana gelmekteydiler. İ.MVL, 112 / 2645, 29 Ramazan 1263 (10 Eylül 1847). Yeniil aşiretine bağlı Karaca Araplı aşiretinin vergisinin tahkiki sırasında 1856 senesinin sonuna kadar emval-i miriyeden hiç vergi vermediği ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine aşiret vergisine zam ve ilave yapılmıştır. C.DH, 59 / 2920, 18 Cumaziyel-evvel 1274 (4 Ocak 1858).

⁵¹⁰ Ankara bölgesinde iskân ettirilen aşiretlerin çadırları sattırılmış olduğundan bu paranın aşiretlerin vergisine sayılması Meclis-i Vala'da uygun bulunmuştur. Ayniyat d. 425, s. 28, 14 Muharrem 1268 (9 Kasım 1851).

⁵¹¹ Ankara ve Bozok sancağında Rışvan aşiretinin çıkardıkları uygunsuzluklar nedeniyle bunların iskân edilmesi için çeşitli önlemler alınmış. Hayvanlarının ise satılarak vergilerine sayılmasına karar verilmiştir. Ayniyat d. 405, s. 92-94, 13 Receb 1263 (27 Haziran 1847).

⁵¹² Şıhbızınlı aşireti 69 hanesi İzmir sancağına gelerek ziraat etmek ve iki sene tekaliften muaf olmak talebinde bulunmuşlardır. Bu aşiretin kendi isteği ile iskân edilmeyi istemesi diğerlerine örnek olacağından istek uygun görülmüş ve bir sene vergi muafiyeti sağlanmıştır. Ayniyat d. 407, s. 47, 28 Receb 1263 (12 Temmuz 1847).

göçebeler üzerine askeri kuvvetlerin gönderilmesi idi.⁵¹³ Fakat bu da gönderilen askerin masraflarının nereden karşılanacağı problemini doğurmaktaydı. Bu gibi durumlarda adeta ceza niteliğinde bu birliklerin masraflarının aşiret vergisine ilave edilerek karşılanması yoluna gidilmekteydi.⁵¹⁴

Bunun yanında aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı bazı yerlerden verginin tahsil edilmesi onların kapsamlı bir şekilde ıslah ve tedip edilmesine bağlıydı. Bu minvalde Mehmed Reşid Paşa tarafından Anadolu'nun doğusunda merkezi otoritenin tesisi amacıyla başlatılıp Hafız Paşa ile devam ettirilen hareket sırasında ahalinin asker kur'aları yapılırken vergi tahsilatına da gayret edilmiştir.⁵¹⁵ Benzer şekilde Anadolu'nun güney doğusunun ıslahı amacıyla gönderilen Fırka-ı Islahiyye önderliğinde bölge aşiretleri itaat altına alınırken hem asker kur'aları hem de ahalinin vergi tahrirleri gerçekleştirilmekteydi.⁵¹⁶

Tüm bunların ötesinde merkezi hükümetin gelirlerini artırmanın yollarından birisi; memleketin birçok yerinde vergi vermekten kaçınan aynı zamanda yerleşik ahaliye verdikleri zararlarla onların da vergi vermelerine engel olan aşiretlerin iskân edilmesiydi. Bu durum aynı zamanda onların ziraat, ticaret ve sanatla meşgul olmalarını da sağlayacaktı.

3.4. ASAYİŞİN TEMİNİNDE AŞİRETLE

Osmanlı İmparatorluğunda asayiş, huzur, emniyet, güven ve refah kelimeleri birbiriyle ilintili bir şekilde kullanılmaktaydı. Asayiş, hem devletin hem halkın karşılıklı sorumluluğunda olan bir olgu olup halkın itaati karşısında devletin onlara sağladığı huzur ve güven anlamına gelmekteydi. Halk tarım, ticaret ve zanaat yaparak ülkenin zenginliğine katkı sağlarken devlet de güven ve rahatı temin etmekteydi.⁵¹⁷

⁵¹³ Konya eyaleti dahilinde meskun Cihanbeyli aşireti vergileri zaptiye askeri olmadığından tahsilat yapılamadığı, bu nedenle zaptiye gönderilmesi istenmişti. Ayniyat d. 807, num: 415, 4 Receb 1283 (12 Kasım 1866).

⁵¹⁴ Maraş'tan ayrılarak Bozok sancağına bağlanan Avşar aşiretinin vergilerinin tahsili için Meclis-i Kebir azasından Hasan Bey ile 30 nefer süvari ve bölükbaşı tayin olunmuş, bu askerlere verilecek maaşın da aşiretten toplanacak vergiden karşılanması yoluna gidilmiştir. Ayniyat d. 444, s. 23, 8 Rebiül-evvel 1275 (16 Ekim 1858).

⁵¹⁵ Gencer, "Bedirhan Bey Olayı", s. 22.

⁵¹⁶ Maruzat, s. 135.

⁵¹⁷ Reinkowski, Düzenin Şeyleri, s. 228

XVII. yüzyıldan itibaren eyalet ve sancaklarda dirlik sahiplerinin maiyetlerinde bulunan kapı halkının asayişin sağlanması konusundaki işlevlerini yitirerek zamanla asayişsizliğin sebebi haline gelmeleri, paşalara, gelirleri az olan yerlerin idaresinin verilmesi nedeniyle onların kapı halkının bir kısmını bırakması, işsiz kalan bu kapı halkının yeni bir kapı bulana kadar başıboş dolaşarak eşkıyalık yapmaya başlaması asayişin sağlanmasını giderek güçleştirdi.⁵¹⁸ Tüm bunların yanında Derbent ve Menzil Teşkilatının da eski önemini ve işlevini kaybetmesi asayişsizliklerin artmasına katkı sağladı.⁵¹⁹

İç güvenlik ve asayişin bozulmasında konar-göçer aşiretlerin de önemli bir etkisi vardı. Özellikle savaş zamanlarında, Anadolu'nun korumasız kalmasıyla konar-göçerler, yerli halkın köylerine, ekinlerine ve mallarına zarar vermeye başlamışlardı. Bunda devlet tarafından göçebelere verilen yaylakların yetersiz oluşu, nüfuslarının artmasına paralel olarak bu toprakların yetersiz gelmesi etkili olmaktaydı. Savaş zamanlarında getirilen fazla vergilerin yanında, daha fazla vergi talep edilmesi göçebe halkın içerisinde bir kısmının sekban-sarıcalara katılmasıyla sonuçlandı. Aşiretlerin saldırılarından dolayı bazı köyler kıtlık sıkıntısı çektiği gibi bazı köylerdeki ahali de yerlerini terk ederek başka mahallere dağılmaya başladı.⁵²⁰

XIX. yüzyıla gelindiğinde de konar-göçer aşiretlerle ilgili merkeze yansıyan yazıların önemli bir kısmı onların dahil oldukları asayiş sorunları ile ilgiliydi. Çoğunlukla gezdikleri yerlerde nüfusu katledip mallarını gasp eden aşiret içerisindeki eşkıya grupları, genellikle yerli ahali ve yolcuları hedef almaktaydı.⁵²¹

⁵¹⁸ M. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955, s. 71-72.

⁵¹⁹ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, Eren Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 120-124. Yusuf Halaçoğlu, Osmanlı'da Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, s. 189-197.

⁵²⁰ Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 39-44. Ahmed Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 79, 98, 112, 127, 134, 155.

⁵²¹ Saruhan Sancağına bağlı Cabarlu aşiretinden Deli Musa Oğlu İbrahim başına yetmiş-seksen adam toplayarak Karesi sancağına bağlı Balaba ve Ünye kazalarında gezerek nüfusu katletmiş, ahali ve yolcuları gasp etmiştir. Ayniyat d. 407, s. 168-169, 5 Zilkade 1263 (15 Ekim 1847). Şamar aşiretinden bazı kabile ve aşiretler Harput eyaleti dahilinde Siverek kazası ile Diyarbakır eyaletinde bazı köylere saldırıp zarar vermişti. Ayniyat d. 407, s. 171, 7 Zilkade 1263 (17 Ekim 1847). Türkmanlı aşireti eşkıyasından 4 kişi Konya ve bağlı kazalarından 20 adet at çalmışlardı. Ayniyat d. 370, 2. 108-109, 24 Receb 1257 (11 Eylül 1841). Ankara'da Haymana kazasına tabi Kömişni köyü ahalisinden Veliöğlu Battal ve kardeşi Mustafa'nın malları Kör Halil ve Tirkanlı aşiretinden Kürd beyleri tarafından gasp edilmişti. Ayniyat d. 805,

Zaman zaman bu zararlar öyle boyutlara ulaşmaktaydı ki ahali yurtlarını terk etme noktasına gelmekteydi. Bu nedenle yerli halk, merkeze arzuhaller sunarak bundan kurtarılmalarını talep etmekteydi.⁵²²

Öte yandan hükümete ait malları taşıyan kimseleri soydukları⁵²³ gibi tuz madenlerini kaynatarak tuz çalmakta,⁵²⁴ böylece doğrudan devlet malına da zarar vermekteydiler. Konar-göçer aşiretlerin zaman zaman kendi aralarında da gasp ve katl gibi asayiş sorunları meydana gelmekte, bu iki büyük aşiret arasında yaşandığı zaman çatışmaların büyük bir olaya dönüşeceği ihtimali hükümeti endişelendirmekteydi.⁵²⁵

Asıl sorun ise aşiretlerle muhacirler arasında yaşanmaktaydı. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kaybedilen topraklardan gelen göçmenler 1857 tarihinden itibaren “İskân karnamesi” ile kabul edilerek yerleştirilmeye başlandı.⁵²⁶ Hemen ardından 1859’da muhacirlerle ilgilenmek üzere “Muhacirin Komisyonu” kuruldu.⁵²⁷ Komisyonun genel olarak iskân politikası, öncelikle kış mevsiminde onları koruyacak yerlere geçici olarak yerleştirilmeleri, ardından İç Anadolu’da boş ve tarıma elverişli topraklara kalıcı iskânlarının sağlanmasıydı.⁵²⁸

num. 578. Aşiret eşkıyaları Kuzıcan kazasında bulunan Cenciğe karyesi ahalisinin hayvanlarını ve emval ve sairesini gasp etmişlerdir. A.MKT.MHM, 94/50, 8 Cumaziyel-evvel 1273 (4 Ocak 1857). Adana havalisinde bulunan aşayir ve ekrad geçen sene yaylaya giderken içlerinden kırk-elli kadar eşkıya Kayseri’den Niğde’ye gelmekte olan tüccarı gasp etmişler, bir kişiyi de yaralamışlardır. Ayniyat d. 446, s. 45, 1 Zilkade 1276 (21 Mayıs 1860).

⁵²² Sivas vilayetine bağlı Divriği kazası dahilinde bulunan Tecenber ve Feneke karyeleri ahalileri merkeze yazdıkları arzuhallerinde aşiret eşkıyalarının, ahaliye saldırıp, akçe topladıklarını, bunun yanında ekili alanlarını hayvanlarına yedirdiklerini belirterek kendilerinin bu şekilde eşkıya seciyesi altında bırakılmalarının “muadelet-i seniyyeye” uygun olmadığını belirterek bundan kurtarılmalarını istemişlerdir. ŞD, 2887/76, 5 Cumaziyel-ahir 1293 (28 Haziran 1876). Başka bir örnek için bkz. ŞD, 2884 / 43, 29 Şevval 1292 (28 Kasım 1875).

⁵²³ Yozgat rüsumat idaresinden teslim olunmak üzere bir torba emanet akçe ile icmal defterlerini götürmekte olan kişiler Delikanlı aşiretinden bazı kimseler tarafından gasp edilmişti. Ayniyat d. 805, num. 414.

⁵²⁴ Çiçek dağında iskân olunan Okçıyanlı ve Rışvan aşiretleri oralarda bulunan mahallerden tuz çalmak ve tuz çorakları kaynatıp tuzlarını almak gibi usule cür’et etmekteydiler. Ayniyat d. 804, num. 719, 5 Receb 1285 (22 Ekim 1868).

⁵²⁵ Van vilayetinden Bargisi kazasında Abkay nahiyesinde Haydaranlı aşireti reisi Mehmed Sadık Bey’in mahdumları 100 kişi ile Hakkari’nin Tekuri aşireti üzerine saldırarak 500 reis ağnamlarını gasp etmişlerdir. Bunun üzerine Tekuri aşireti Haydaranlıyı takip ederek Haydaranlıdan beş neferi katl ve birkaçını da cerh etmiştir. Bu durum iki büyük aşiret arasında büyük bir gailenin çıkması demektir ve bu nedenle ortadan kaldırılması elzem olarak görülmekteydi. Y.MTV, 93/48, 8 Şevval 1311 (14 Nisan 1894).

⁵²⁶ Selim Deringil, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler,” Prof. Dr. Bekir Küttükoğlu’na Armağan, İstanbul, 1961, s. 436.

⁵²⁷ Bkz. Ufuk Erdem, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri 1860-1923,” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2014, s. 72 vd. Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkasya’dan Göçler (1856-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 105 vd. Komisyonun II. Abdülhamid dönemindeki durumu için bkz, Erdal Taşbaş, Halifenin Gölgesine Sığınanlar, Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

⁵²⁸ Erdem, “Muhacir Komisyonları”, s. 85.

Komisyunun bu yerleştirme politikası neticesinde muhacirler ile konar-göçer grupları arasında arazi meselesinden kaynaklı ciddi problemler yaşanmıştır. Çünkü göçmenler zaman zaman aşiretlerin yaylak veya kışlaklarına yerleştiriliyordu. Öyle ki Hafız Paşa'ya göre Uzunyayla'da muhacirler ve Avşarlar arasındaki mücadelenin temel sebebi, Avşar aşiretinin yaylakları olan Uzunyayla'nın muhacirlere verilmesi, aşiretin arazi ve yurtlarının muhacirlere terk etmek zorunda bırakılmasıydı.⁵²⁹ Diğer yandan Ramsay'e göre ise Osmanlı hükümeti bunu bilinçli olarak yapmaktaydı. Şöyle ki zapt edilemez bu iki grubu aynı bölgede bulundurup onların birbirlerini yıkarak dengenin sağlanmasını amaçlanmıştı.⁵³⁰ Fakat bazen aynı arazinin iki gruba birden verildiği durumlar da yaşanmakta, bu ise durumu daha da karmaşıklaştırmaktaydı.

Şöyle ki, göçebe gruplar, kendilerine yerleşmeleri için tahsis edilen araziyi bırakarak yazın yaylaya çıkmaya devam ettiklerinden, bölgeyi boş gören idareciler muhacirleri buraya sevk etmekteydi. Aşiretler yayladan dönene kadar muhacirlerin evler inşa ederek yerleşme aşamasına geçmeleri ise işi içinden çıkılamaz bir hale getirmekteydi. Çünkü iki grup arasında yaşanan arazi kavgasını önlemenin tek yolu bir tarafın bölgeden çıkarılmasıydı. Ancak bu durum çoğu zaman zaptiye kuvveti ve asker ile mümkün olmakta olup böyle bir usul de pek çok kişinin ölmesine sebep olacağından makul görünmemekteydi. Şu durumda merkezi hükümet farklı çözümlerle sorunu çözme yoluna gitmekte; ancak bu sırada aşiret ve muhacirler arasındaki çatışmalar eksik olmamaktaydı. Bulunan çözümler de çoğu zaman çatışmaları kökünden halledecek cinsten değildi. Örneğin iki grup arasında bir sınır çizilip olaylara sebep olan kişilerin başka mahallere gönderilmesi⁵³¹ sorunun bundan sonraki yıllarda ortadan kaldırılması için bir yol değildi.

⁵²⁹ MVL, 638 / 85, 29 Safer 1279 (26 Ağustos 1862).

⁵³⁰ William Mitchell Ramsay, *The Intermixture of Races in Asia Minor, Some of its Causes and Effects*, From the *Proceedings of the British Academy* vol VII, London, s. 39.

⁵³¹ 1885 senesinde Rumeli'den gelen muhacirlerden yirmi üç hane önceden Sarıkeçili aşiretine tahsis edilmiş olan Konya'da Karaman kazasına iskân edilmiştir. Sarıkeçili aşiretinin iskân mahalline geri dönmesi üzerine iki taraf arasında çekişmeler meydana gelmiştir. Bunun üzerine muhacirlerin bölgeden çıkarılması düşünülmüşse de muhacirlerin yirmi üç hane ile kalmayıp başkalarının da geldiği dolayısıyla bölgede nüfuslarının arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca muhacir hanelerinin evler inşa ederek yerleşmelerini gerçekleştirmiş olmaları iskân mahallinden çıkarılmalarını daha da imkansız hale getirmiştir. Bölgeye sorunun çözümü için gönderilen memura göre,

Bununla birlikte aşiretlere ait olan arazinin tapulu olması durumunda işin içine başka hesaplar girmektedir. Çünkü yasalara göre tapulu bir arazi 3sene boş bırakılmadıkça başkasına verilemez, 3 yıl geçmiş olsa bile tapuları olması sebebiyle arazi sahibine tapu bedelinin ödenmesi gerekirdi. Bu nedenle aşiret hanelerinin eğer tapusu varsa onlara tapunun misliyle ödenmesi gerektiğinden göçebelere arazi ücretinin ödenmesi merkezi hükümet tarafından istenmekteydi. Diğer yandan aşiretler de çoğu zaman bölgeden çıkmak istemediklerinden, onlara bölgeden başka bir arazi verilmesi de elzem olduğundan, gerekli tahkikat yapılarak aşirete verilecek arazinin belirlenmesi gerekmektedir.⁵³²

Muhacirler ve aşiretler arasında yaşanan arazi meselesi aslında aşiretlerin büyük kısmının hala yerleşmemiş olması ve muhacirlerin yerleştirilirken göçebelerin yaylak-kışlaklarının hesaba katılmamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Çoğu yerde bu mücadelelerin son bulması aşiretlerin yaylaya veya kışlaya gitmelerinin önlenmesi yani aşiretlerin iskân edilmesine bağlıydı.⁵³³

Yaylak ve kışlaya gidip gelme durumu arazi kavgası yanında iki grup arasında birbirlerinin mallarını gasp etmelerine neden olmaktadır.⁵³⁴ Bunun sonucunda da birbirlerine karşılıklı olarak saldırmaktaydılar.⁵³⁵ Çünkü iki taraf da bu tür olaylar karşısında hükümetten yardım istemek yerine intikam duygusuyla hareket ederek kendileri adam toplayıp harekete geçtiğinden olaylar daha da büyümekte, iki

muhacirlerin buradan alınarak en yakın yer olan Yağmurlu köyüne nakledilmeleri en makul çözüm olarak gözüke de muhacirlerin haneler inşa etmeleri sebebiyle başka bir yere nakledilmeleri ancak zaptiye ve asker ile mümkün olup, bu ise muhacirlerinden birçok telefata neden olacaktır. Böyle bir duruma hükümetin bulduğu çözüm ise arazide iki grup arasında bir sınır çizilmesi, olaylara sebep olan kişilerin ise başka bir mahalle gönderilmesi şeklinde olmuştur. DH. MKT, 1916 / 46, 12 Kanun-ı Sani 1307 (24 Ocak 1892).

⁵³² Buna dair bir örnekte, Bereket Dağ'ında Payas kazasına bağlı Mecidiye köyünde yaşanmıştı. Bu köyde bin dönüm arazi belirli bir miktar bedel ile Kösereli aşiretine verilmiş, aşiret burada ziraat ile meşgul olmaya başlamıştı. Ancak yaylaya gittiği sırada bu arazi sahihsiz denilerek Rumeli muhacirlerine tahsis edilmiştir. Aşiret yayladan döndüğünde bir yandan arazilerinin kendilerine geri verilmesini talep ederken bir yandan da muhacirler ile aralarında çatışmalar başlaması üzerine bulunan çözüm bu şekildeydi. ŞD, 2121 / 11, 19 Muharrem 1301 (20 Kasım 1883).

⁵³³ Adana mutasarrıfı Adana'da iskân olunan Nogay muhacirleri ile Avşar aşiretleri arasında meydana gelen çatışmaların önlenmesinin aşiretin iskân edilmesine bağlı olduğunu belirtmişti. A. MKT.UM, 406 / 76, 23 Mayıs 1860 (3 Zilkade 1276). Başka bir örnek için bkz. A.MKT.UM, 478 / 22, 7 Zilhicce 1277 (16 Haziran 1861).

⁵³⁴ Gasp etme ile ilgili örnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte, Adana Eyaleti dahilinde Çukurova'da iskân edilmiş olan Nogay muhacirleriyle Avşar vesair aşair arasında zuhur eden mücadele esnasında muhacirler tarafından gasp edilen bin dört yüz elli hayvan muhacirlerden geri alınmıştı. A.MKT.UM, 440 / 37, 20 Cumaziyel-evvel 1277 (4 Aralık 1860).

⁵³⁵ MVL, 756 / 8, 25 Ramazan 1276 (16 Nisan 1860). MVL, 667 / 30, 8 Şevval 1280 (17 Mart 1864).

taraftan ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanmaktaydı.⁵³⁶ Öyle ki iki grup arasındaki bu çekişmeler zamanla bölgenin asayişini de bozarak yerli halkın birtakım şikayetlerde bulunmasına yol açacak derecede ciddi boyutlara ulaşıyordu.⁵³⁷

Öte yandan göçebe gruplarının asayiş ile ilgili sorunlarından bir başkası Osmanlı-İran sınırında yaşanmaktaydı. Öyle ki Osmanlı-İran sınırında bulunan konar-göçer aşiretler yaylak veya kışlak için iki ülke toprakları arasında gidip gelirken geçtikleri yerlerdeki halkın mallarını gasp edip nüfusu katletmeye cesaret ettikleri gibi⁵³⁸ doğrudan gasp için de hududa saldırmaktaydılar.⁵³⁹ Bunların dışında sınırdaki aşiret eşkıyaları, doğrudan devlet malına zarar vererek telgraf direkleri, postahane, vakıf malları ve güvenlikten sorumlu askerlere de saldırmaktaydılar.⁵⁴⁰

Huduttaki aşiretlerin bu tür eşkıyalık hareketlerinin temel sebeplerinden birisi aslında bazı aşiret eşkıyalarının gasbı bir geçim kaynağı haline getirmiş olmasıydı. Bunun yanında mahalli idarecilerin, aşiretleri karşı devletin topraklarına saldırmaları konusunda tahrik ve teşvikleri de söz konusuydu.⁵⁴¹ Diğer yandan özellikle Rusya ile bölgede yapılan savaşlar, aşiretlerin İran ve Osmanlı toprakları arasında gidip-gelmeleri ve köyleri yağmalamalarına zemin hazırlamaktaydı.⁵⁴²

⁵³⁶ A.MKT.MVL, 28 / 119, 4 Safer 1277 (22 Ağustos 1860).

⁵³⁷ Fatma Akın, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayrıların İskanı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 186.

⁵³⁸ Caf aşireti her sene yaylak için İran tarafına geçmekteydi. Aşiretlerin gidiş ve dönüşleri sırasında geçtikleri yerlerde “katl-i nüfus ve nehb-i emval” gibi çeşitli suçlara cesaret ettikleri görülmektedir. Bu durumda ya gidip gelmelerinin men edilmesi ya da teminat-ı kuviyye alınarak bu gibi olayların tekrarı durumunda hemen gerekli tedbirlerin alınması ısrarla vurgulanmaktaydı. BEO, 785 / 58814, 14 Zilhicce 1313 (27 Mayıs 1896).

⁵³⁹ İran’ın Celali aşiretinden yüze yakın süvari hudutta Abkay’ın Seregöl köyüne hücum ederek, köy ahalisinin sekiz yüz ağnam ve otuz reis atlarını gasp etmiş ve bir adamı öldürüp birini de yaralayarak kaçmışlardı. Yine bu yıllarda İranlı Temur Han’ın tahrikiyle Celali aşireti, Abkay’ın Şehriyar, Haçin Hatun, Eleşkirt ve Sarih köylerini basarak iki bin iki yüz reis ağnam, dört yüz sığır, otuz atı gasp edip, köylerde bulunan binaları da yıkmışlardır. Kaçarken yolda da iki adamı öldürüp beş kişiyi de yaralamışlardı. DH. MKT, 277 / 48, 18 Eylül 1310. Celalilerin sınırda meydana getirdikleri benzer türden asayişsizlikleri artırmak mümkündür. Başka bir örnek için bkz. DH.MKT, 1976 / 73, 1 Cumaziyel-evvel 1309 (3 Aralık 1891). Huduttaki başka bir asayişsizlik için bkz. DH. MKT, 1654 / 56, 9 Muharrem 1307 (5 Eylül 1889).

⁵⁴⁰ Çabuk, “Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesellişkilere Etkisi”, s. 230.

⁵⁴¹ Celali aşiretinin Osmanlı tarafında Haydaranlı aşiretine saldırmada İran’ın Maku Hükümdarı Temür Han’ın tahriki etkili olmuştu. BEO, 113 / 8429, 2 Cumaziyel-evvel 1310 (22 Kasım 1890).

⁵⁴² 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında savaşı halini fırsat bilen Şekaki aşireti sınırı geçerek Albak kazasında yedi köyü yağmalamıştır Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Sergüzeşt-i Hayat’ın Cild-i Sanisi, Anılar 2, haz: Nuri Akbayan-Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 77

Osmanlı-İran sınırında yaşanan bu türden sorunların devletler tarafından tam anlamıyla önlenememesi ise asayiş olaylarının büyümesine ve etrafa verilen zararların da artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında aşiretlerin göçebe olmaları da olayların engellenmesini geciktirmektedir. Öyle ki bir tarafta sebep oldukları hadiselerin hemen ardından diğer ülke topraklarına kaçmakta olduklarından yakalanamamaktaydılar.⁵⁴³ Buna rağmen devletler bu gibi durumlarda karşılıklı yazışmalarla birbirini uyarıp mahalli idarecilerin tedbirler alması konusunda taleplerde bulunmaktaydı.⁵⁴⁴ Ancak çoğunlukla huduttaki asayişsizlik nedeniyle iki devlet birbirini suçlamakta, kendi aşiretlerinin çıkardığı gasp ve yağmayı kabul etmeyip inkar yoluna gitmekteydi.⁵⁴⁵

Bununla birlikte iki devletin birlikte hareket ettiği ve ortak tedbirler aldığı durumlar da söz konusuydu ki iki ülkenin de sınıra sık sık askeri kuvvet gönderdiği görülmektedir. Fakat bundan ziyade bölgedeki asayiş olaylarının önüne geçilmesi suçluların yakalanarak cezalandırılmasına bağlıydı. Bu nedenle iki devletin memurlarından oluşan komisyonlar teşkil edilerek zaman zaman gerekli araştırmalar yapılmaktaydı. Örneğin İran'ın Celali aşireti ile Osmanlı tarafında bulunan Haydaranlı aşireti arasında çatışmalar meydana gelmiş. Olayın büyümesini önlemek amacıyla bölgeye askerler gönderilmiş, ayrıca aşiretlere gerekli nasihatler edilmiştir. Bu vesile ile asayiş sağlanmış, Celalilerin Haydaranlılardan gasp ettiği mallar alınarak sahiplerine teslim edilmiştir. Hariciye Nezaretine göre bunların dışında aşirete başka herhangi bir cezalandırma yapılmaması Celalilerin bu tür olayları tekrar etmesine yol açacağı gibi iki aşiret arasındaki kavganın devam etmesine de zemin hazırlayacaktır. Bunun önlenmesi

⁵⁴³ Hakkari sancağında bulunan Şikaki aşireti müdürü Ömer Ağa takımından yüz nefer adamlar İran hududunda bulunan ve İran devleti tebaasından Milanlı aşiretinden yedi kişiyi katledip kaçmışlardı. MVL, 664 / 25, 20 Teşrin-i Sani 1279 (2 Aralık 1863).

⁵⁴⁴ İran'ın Celali aşiretinin 80 atlı ile Bargiri kazasına bağlı Abkay nahiyesinin Senkalay köyüne saldırması üzerine iki taraftan da birer ikişer adam ölmüştür. Aşiret atlıları sınırın diğer tarafına gönderilmiş olsalar da bir daha bu tür olayların tekrarlanmaması için Hariciye Nezaretinden İran memurlarının uyarılması istenmiştir. DH. MKT, 1654 / 56, 9 Muharrem 1307 (5 Eylül 1889)

⁵⁴⁵ İran'ın Celali ve Osmanlı'nın Haydaranlı aşiretleri arasında yaşanan kavganın ardından bir komisyon teşkil edilmişti. Ancak komisyonun çalışmaları sırasında iki ülke memurları arasında pek çok fikir ayrılığı meydana gelmiş, komisyon uzun süre sonuç alamadan çalışmak zorunda kalmıştır. Çünkü her iki taraf memurları da kendi aşiretlerinin masum olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Örneğin Osmanlı memurları olayın Makû hükümdarının tahrikinden kaynaklandığını iddia ederken, İran memurları bunu kesinlikle reddetmiştir. Olayı yürüten hakim ise Haydaranlıların Celalilerin çadırlarına kadar onları takip ederek önce Haydaranlıların saldırdıklarını kabul etmiştir. BEO, 113 / 8429, 2 Cumaziyel-evvel 1310 (22 Kasım 1890).

için olayın gerektiği gibi soruşturulması ve suçluların cezalandırılması elzemdir. Devamında Hariciye Nezaretinin bu konuya bulduğu çözüm ise iki devlet memurlarından oluşan bir komisyon oluşturularak olayın tahkik edilmesiydi.⁵⁴⁶ Ancak bu türden komisyonlar ise iki devlet arasında prestij meselesi haline gelmekte, komisyonun hazırlayacağı rapordaki kelime ve cümleler özenle seçilmekte, bu nedenle çoğu zaman komisyon işini tam anlamıyla yerine getirememekteydi. Öyle ki Celali aşireti ile ilgili oluşturulan komisyonun hazırlayacağı rapora yazılacak ifadeler konusunda da tereddütler yaşanmıştır. Raporda “hudut” kelimesinin kullanılması henüz hududun belirlenmemiş olması dolayısıyla Dahiliye Nezareti tarafından sakıncalı bulunmuş. Bu nedenle konu Meclis-i Mahsusi Vükela’da görüşülerek, “tebaa-i saltanat-ı seniyyeden olan Haydaranlı aşireti mevkiinde Celaliler tarafından vurulup Haydaranlı Aşireti halkından on dokuz kişi katl edilmiştir.” ifadesinin kullanılmasına karar verilmişti.⁵⁴⁷

3.4.1. Aşiretler İçerisindeki Eşkıya Gruplarının Sebep Oldukları Asayişsizlikleri Önlemek İçin Alınan Önlemler

3.4.1.1. Aşiretler Üzerine Asker Sevki

Osmanlı bürokrasisi tarafından “uygunsuz” olarak tanımlanan eşkıyalık hareketleri, aşiretler konusunda yaygın olarak “Avşar eşkıyası” veya “Rişvan eşkıyası” gibi aşiretlerin adıyla anılsa da gerçekte bu aşiretlerin tamamı tarafından değil aşiret mensuplarından bazısı tarafından gerçekleştirilen hareketlerdi. Uygunsuz tabiri ise hafif ve önemsiz olaylar için kullanılmakta olup merkezi hükümetin otoritesini tehdit edecek bir mahiyet taşımıyordu.⁵⁴⁸ Bununla birlikte uygunsuz kelimesini hafifletmek amacıyla aşiret eşkıyalarının hareketleri onların cehaletine yorulmakta⁵⁴⁹ ve bunun sebebi ise konar-göçer yaşam tarzıyla ilişkilendirilmekteydi.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ MV, 60 / 63, 13 Cumaziyel-evvel 1308 (25 Aralık 1890).

⁵⁴⁷ BEO, 93 / 6969, 10 Teşrin-i evvel 1308 (22 Ekim 1892). BEO, 98 / 7321, 9 Rebiül-ahir 1310 (31 Ekim 1892).

⁵⁴⁸ Noemi Levy-Aksu, Osmanlı İstanbul’unda Asayiş 1879-1909, çev: Serra Akyüz, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 67-68

⁵⁴⁹ Örnekler çoğaltılabilmekle birlikte bkz. A.MKT, 136 / 44, 23 Receb 1264 (25 Haziran 1848).

⁵⁵⁰ Bu tür yazılara birkaç örnek için bkz. Y.MTV, 49 / 17, 4 Şaban 1308 (15 Mart 1891). Y.MTV, 41 / 50, 5 Rebiül-ahir 1307 (28 Eylül 1895). Ayniyat d. 807, n. 279, 28 Receb 1286 (3 Kasım 1869).

Bunun yanında Osmanlı hukuk düzeninde asayiş kamu düzeni ile özdeşleşmiş olup suçlunun yakalanmasında kamu düzeninin sağlanması hedeflenmekteydi.⁵⁵¹ Aşiret eşkıyalarının uygunsuzlukları da çoğu zaman buldukları bölgeye zarar verdiğinden kamu düzenini bozmakla eşdeğer tutulmaktaydı. Dolayısıyla bu tür hareketlerin önüne geçildiğinde⁵⁵² kamu düzeninin sağlanacağı düşünülmekteydi. Bu amaçla hem konar-göçerlere karşı toplumsal bir tepkinin önüne geçmek hem de bu tür hareketlerin diğer aşiretler tarafından duyulmasına engel olmak amacıyla olayların “Sızıltısızca”⁵⁵³ halledilerek göçebelerin tedip ve terbiyesine bakılmasına önem verilmekteydi.⁵⁵⁴

Bu nedenle mahalli idareciler, konar-göçer aşiret eşkıyalarının sebep oldukları huzursuzlukların büyütülmeden bir an önce önlenmesi için özellikle yaylak-kışla geçiş dönemlerinde zaptiye birliklerinin yeterli olmadığını ileri sürerek ya sık sık başıbozuk nefer istihdam etme ya da ordudan destek isteme yoluna gitmekteydiler.⁵⁵⁵ Çünkü yerel idareciler, aşiretlerin yaylaya veya kışlaya giderken “alışkanlıkları üzere” yolcu ve yerleşiklere zarar vereceklerini hesaba katmakta, bunu engellenmek için de mayıs ayının başından itibaren bulundurulmak üzere geçici olarak başıbozuk asker istihdam edilmesini talep etmekteydiler.⁵⁵⁶ Bu geçici askerler, zaman zaman aşiretler kışlaklarına veya yaylaklarına dönünceye kadar eşlik etmekte, kışlağa/yaylaya dönüş tamamlandıktan sonra görevlerinden ayrılmaktaydı.⁵⁵⁷ Ancak bazen aşiret eşkıyalarının çevreye verdikleri zararlar öyle boyutlara ulaşıyordu ki gerekli

⁵⁵¹ Ferdan Ergut, Modern Devlet ve Polis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 101. Aksu, Asayiş, s. 62.

⁵⁵² “önü alınması” ile ilgili örnekler için bkz. İ.MVL, 112 / 2647, 22 Cumaziyel-evvel 1263 (8 Mayıs 1847). Y.MTV, 242 / 120, 21 Muharrem 1321 (19 Nisan 1903). ŞD, 318 / 21, 11 Cumaziyel-evvel 1305 (25 Ocak 1888).

⁵⁵³ Sızıltı ile ilgili örnekler için bkz. Ayniyat d. 405, s. 134, 29 Receb 1263 (13 Temmuz 1847). Y.PRK.BŞK. 33 / 109, 5 Teşrin-i Sani 1309 (17 Kasım 1893).

⁵⁵⁴ Bununla ilgili örnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte birkaç örnek için bkz. A. AMD, 83 /34 (tarihsiz). A.MKT.MHM, 2 /2, 9 Safer 1262 (6 Şubat 1846). İ.MVL, 398 / 17322, 23 Rebiül-evvel 1274 (11 Kasım 1857.)

⁵⁵⁵ Silvan kazasında Badinan aşiretinin aralarında meydana gelen çatışma, kuvve-i zaptiye ile önlenemeyeceğinden iki bölük piyade asker-i şahanenin gönderilmesi talep edilmiştir. Y.PRK. ASK, 54 / 73, 12 Nisan 1305

⁵⁵⁶ A.MKT, 136 / 44, 23 Receb 1264 (25 Haziran 1848).

⁵⁵⁷ Yaz mevsimlerinde yaylak bahanesiyle Konya sancağı kazaları civarına gelen aşiretler meskun ahalinin ekinlerini telef ettiğinden ve asker-i zaptiye yeterli gelmediğinden aşiretin kışlaklarına dönüşte üç çavuş ve otuz nefer süvarinin istihdam olunması, aşiretin kışlaklarına dönünceye kadar onlara eşlik etmesi meclis-i valada uygun görülmüştür. Ayniyat d. 447, s. 25, 28 Muharrem 1277 (16 Ağustos 1860). Başka bir örnek bkz. Y.PRK. ASK, 58 / 77, 16 Rebiül-evvel 1307 (8 Ocak 1890).

miktarda asker gönderilse dahi bu yeterli gelmeyip ilave askeri kuvvet istenmekteydi.⁵⁵⁸

Merkezi hükümet asker taleplerini olumlu karşılarken bunun ziyadesiyle gerekli olup olmadığına dikkat etmekteydi. Şayet asker sevki elzem ise istenilen askeri göndermekteydi.⁵⁵⁹ Bununla birlikte aşiretlerin zararlarının asker sevk edilerek ortadan kaldırılmasının geçici bir çözüm olduğu da dile getirilmekteydi. Çünkü gönderilen askerler olayları o anda engellemekte, daha sonrası için bir garanti vermemekteydi. Nitekim askerler ayrıldığında ve serbest kaldıklarında aynı şeyi tekrarladıkları örnekler çoğunlukta idi.⁵⁶⁰

Diğer yandan kurulan zaptiye teşkilatının yetersiz oluşu,⁵⁶¹ bunu takviye etmek için alternatif bir yöntem olan ordunun da gelişimini henüz tamamlayamamış olması nedeniyle aşiretlerin sebep olduğu hadiselerin önlenmesi ve asayişin sağlanması noktasında asker sevki meselesi merkezi hükümet ve mahalli idareciler arasında uzun yazışmalara sebep olmaktadır. Bunun başka bir sebebi de aslında asker sevkinin belirli bir mali külfete sebep olmasıydı. Nitekim istihdam edilen zaptiye neferlerinin maaşları ve günlük ihtiyaçları, devleti mali açıdan zora sokmaktaydı.⁵⁶²

⁵⁵⁸ Erzincan ve Malatya taraflarında bulunan aşiretlerin uygunsuzlukları artırmakta oldukları belirtilerek gönderilen askerin yetersiz olduğu, Dersaadet'ten de asker sevk edilmesi gerektiği mahalli idarecilerden bildirilmekteydi. A.MKT.MHM, 273 / 39, 27 Safer 1280 (13 Ağustos 1863).

⁵⁵⁹ Anadolu ordu-yu hümayunu müşiri paşa hazretlerinin gönderdiği tahrirata göre, Kuzıcan kazasında bulunan Cenciğe köyü ahalisinin hayvanat ve emval ve sairesini gasp etmiş olan bazı eşkıya-yı aşayirin def'i mazarratları o bölgenin asayışı zımında Erzincan'a iki tabur dağ topunun daha gönderilmesi gerekliydi. Bu durum merkezi hükümet tarafından elzem olduğu durumlarda asker sevki gerçekleştirilmiştir. A.MKT. MHM, 94 / 50, 8 Cumaziyel-evvel 1273 (4 Ocak 1857). A.MKT.NZD, 210 / 59.

⁵⁶⁰ Bir örnek için bkz. Ayniyat d. 407, s. 171, 7 Zilkade (17 Ekim 1847).

⁵⁶¹ 1840'da kurulan Zaptiye Müşiriyeti geçirdiği dönüşümlerle tüm ülkede tesis edilmeye çalışılırken, imparatorlukta gittikçe artan çatışmalar, gerilimler ve ayrılıkçı hareketler merkezi bir iç güvenlik teşkilatının kurulmasını engellemiştir. Diğer yandan zaptiye erlerinin nizamnamelerde bahsedildiği şekilde seçilip görevlendirilmemesi, erlerin iyi seçilmeyip, eşkıyanın bastırılması için başka bir eşkıyanın zaptiye yazılması, valinin kendi adamlarını zaptiye olarak alması, erlerin sadece zaptiye işleri için değil memurların özel işleri için kullanılması gibi sebeplerle zaptiye teşkilatından beklenen fayda sağlanamamıştır. Halim Alyot, Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durumu), Kanaat Basımevi, Ankara, 1947, s. 109-110. Aynı zamanda halkın nezdinde zaptiye birlikleri istenilen yere de oturtulamamıştır. Bunun en önemli sebebi, birliklerin ilk başlarda vergi tahsilinde kullanılması, zaptiye birliklerinin köylü için önem taşıyan küçük olaylarla ilgilenmeyip daha çok kamu düzenini tehdit eden büyük olaylarla ilgilenmesi birliklerin başarılı olamamasının başka bir boyutunu yansıtmaktadır. Nadir Özbek, "Tarih yazıcılığında Güvenlik Kurumu ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme", Jandarma ve Polis, Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar, der: Noemi Levy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12.

⁵⁶² Ankara eyaletinde iskân mahallerinden kaçarak türlü uygunsuzluklara cür'et eden Afşar aşiretinin tedipleri için geçici olarak 250 nefer zaptiye askeri istihdam olunmuştur. 22 günlük olan bu askerin maaşları 22. 230 kuruştur. ML. MSF d. 14866, 27 Rebiül-evvel 1277 (30 Ocak 1851). Ankara eyaletine bağlı iskân bölgelerinden kaçarak türlü kötülöklere cesaret eden Avşar aşiretinin iskânlarının sağlanması ve asayişin sağlanması için muvakkaten istihdam

Merkezi hükümet asker taleplerini özellikle bölgede sevk edilecek yeterli askerin olmadığını öne sürerek bunun daha sonra bir çaresine bakılacağı ve şimdilik oraca icabına bakılması veya bölgede bulunan zaptiye birliklerinin uygun şekilde kullanılarak aşiret eşkıyalarının hareketlerinin giderilmesi şeklinde çözümler bularak geri çevirmekteydi.⁵⁶³ Öte yandan asker taleplerini doğrudan reddetmek yerine zaman kazanmak adına aşiret eşkıyalarının nerelerde bulunduğu, kimlerden ibaret olduğu ve bunların tedip edilmesi için ne zaman asker gönderilmesi ve ne miktar asker ile mümkün olduğunun araştırılıp hükümete bildirilmesi istenmekteydi.⁵⁶⁴

3.4.1.2. Cezalandırma ve Diğer Metotlar

Dünyada modern devletlerle birlikte suçluların veya asayişsizliklerin cezalandırılmasında güç kullanarak cezalandırma yerine ıslah etme politikası hakim olmaya başlamıştı.⁵⁶⁵ Buna paralel olarak Tanzimat dönemiyle yeni bir asayiş anlayışı geliştirilmiş, halkın “eğitilmesi” ve “medenileştirilmesi” yani halkın “tedip” ve terbiye” edilmesine önem verilmiştir.⁵⁶⁶ Disiplendirme çalışması olarak da adlandırılan bu süreç, merkezi hükümetin otoritesinden uzaklaşmış olan grupların, zorla itaatkarlıktan farklı olarak onlar üzerinde kontrol ve hakimiyetin

olunan 300 süvari asakir-i zaptiyenin masrafı 96.850 kuruştı. ML. MSF d. 14735, 27 Rebiül-evvel 1277 (13 Ekim 1860). Ankara eyaleti dahilinde bulunan elviyelere iskân edilmiş olan Rışvan ve Avşar aşiretlerinin iskân mahallini terk ederek yolda ahaliye zarar vermeleri üzerine 500 nefer ve her nefere 100 kuruş maaş tahsis edilmesi, ayrıca geçici olarak da 150 nefer istihdam edilmesi Meclis-i Vala'da uygun bulunmuştur. Ayniyat d. 435, s. 158, 6 Receb 1271 (25 Mart 1855).

⁵⁶³ Maraş eyaleti dahilinde bulunan Avşar ve Tecirli aşiretinin terbiyeleri zorunluymdu. Bunun için Maraş Mutasarrıfı tarafından asker talep edilmiştir. Ancak Halep'te bulunan asker-i muntazamenin iki taburu önceden Diyarbekir'e gönderilmiştir. Burada kalan asker ise sadece Halep'in işini göreceğinden Maraş'a şu an asker gönderilemeyeceği Maraş Mutasarrıfına bildirilmekteydi. Ayniyat d. 381, s. 48-49, 27 Cumaziyel-evvel 1259 (25 Haziran 1843). Başka bir örnek için bkz. MVL, 583 / 143, 21 Şevval 1275 (24 Mayıs 1859).

⁵⁶⁴ Kayseri sancağında bulunan Avşar, Lek, Kırıntılı ve Kuzugüdenli aşiretleriyle Bozok ve Kırşehir arasında bulunan Rışvan ve Küçüklü aşiretleri eşkıyası bölge ahalisine türlü fenalıklar yapmakta olduğu bildirilerek bunların önlenmesi için ilkbaharda kuvve-i askeriye gönderilmesi istenmişti. Hükümet bunun üzerine bölgeden konu ile ilgili detaylı bir araştırma yapılmasını istedi. Yapılan bu araştırmaya göre ise, aşiret eşkıyasının zararlarının önlenmesi için ilkbaharda asker sevk edilmesi şekavet olaylarını engellemeyecekti. Çünkü aşiretlerin uygunsuzlukları hadiseleri sadece yaz mevsimine özgü bir durum olmayıp kış mevsiminde de benzer hareketlerde bulunmaktaydılar. Hatta yazın aşiret eşkıyalarını yakalamak daha zorken, kışın hava şartlarından dolayı kaçamayacakları için bunları tedip ve terbiye etmek daha kolaydır. A.MKT. MHM, 2 / 2, 9 Safer 1262 (6 Şubat 1846). Adilcevaz kazası köylerine Haydaranlı aşiretinin saldırılarından dolayı Van vilayetinin asker ve zaptiye talep etmesi üzerine Dahiliye Nezareti tarafından benzer bir araştırma yapılması istenmiştir. MV, 82 / 45, 22 Cumaziyel-evvel 1312 (21 Kasım 1844).

⁵⁶⁵ İlkay Yılmaz, Serseri, Anarşist Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkeleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 31-32.

⁵⁶⁶ Aksu, Asayiş, s. 65.

sağlanarak hükümet sistemine dahil edilmesiydi.⁵⁶⁷ Böyle bir politikanın ise öncekine göre daha güçlü ve nüfuz edici bir etki yaratacağı düşünülmekteydi.⁵⁶⁸

Dolayısıyla zora dayalı tahakküm biçimlerinin yerini yeni kurumların ve mekanizmaların almış olması, önemli olanın tasvip edilmeyen davranışların ortadan kaldırılmasından ziyade bu tür hareketlerin yönetimi olduğu anlayışının etkisiyle⁵⁶⁹ merkezi hükümet, aşiret içerisinden çıkan eşkıya gruplarının hükümet tarafından onaylanmayan davranışlarının önlenmesinde asker sevkine en son çare olarak bakmış, bunun yerine suçluların cezalandırılması, nasihat heyetlerinin gönderilmesi, kefalet ve taahhüt senetlerinin yapılması uygulamalarını önermiştir.

Merkezi hükümet eşkıyalık olaylarına önderlik eden kimseleri uzak yerlere gönderdiğinde sorunun çözüleceğini düşünülerek çok eski dönemlerden itibaren konar-göçerler arasındaki eşkıya gruplarını sık sık sürgüne göndermiştir.⁵⁷⁰ XIX. yüzyıla gelindiğinde de devam eden bu cezalandırma da özellikle aşiret bey ve ileri gelenleri eşkıyalık hareketlerinin baş sorumlusu olarak görüldüklerinden çoğunlukla sürgün edilmekteydiler. Böylece elebaşları gönderildiğinde bu tür olayların önünün alınacağı ve aynı zamanda bunun diğerlerine de örnek olacağı düşünülmekteydi.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Reinkowski, Düzenin Şeyleri, s. 241.

⁵⁶⁸ Anthony Giddens, Ulus Devlet ve Şiddet, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, 189.

⁵⁶⁹ Yılmaz, Fesadın Peşinde, s. 31.

⁵⁷⁰ Halaçoğlu, Aşiretlerin Yerleştirilmesi, 110-116

⁵⁷¹ Dersim'in Şamuşağı aşireti reisi ve ona bağlı eşkıyalar ile Koçuşağı aşireti rüesasından Azizin oğulları tarafından gerçekleştirilen şikayet hadiselerini önlemek amacıyla üzerlerine asker sevk edilmişse de bunlar askere karşılık vererek pek çok kişinin ölmesine neden olmuşlardır. Bunların etrafa verdikleri zararın yanında askere mukavemet etmeleri örneklerine sebep olacaktır. Bunun önlenmesi ve bu kişilerin tedip edilmesi emsaline de örnek olacağından Yemen ve Trablusgarb'a sürgün edilmeleri Derim Mutasarrıfı tarafından önerilmekteydi. ŞD, 1473 / 21, 25 Muharrem 1315 (16 Haziran 1897). Dersim Mutasarrıfı tarafından aşiret rüesası ve refiklerinin uzak bir yere sürgünleri hem kendilerine ceza olacağı hem de emsaline örnek olacağı için sürgünlerinin emr ü ferman buyrulması Mamuretülaziz valisi tarafından istenmiş ve hükümet tarafından da uygun bulunmuştur. ŞD, 1473 / 21, 16 Muharrem 1315 (17 Haziran 1897). Yeniil aşireti müdürü olan Pehlivanlı aşireti beyi Abdurrahman Bey, usulsüzlüklerinden dolayı Düzce ve sonra Bolu'ya sürgün edilmişti. MVL, 4 / 20, 29 Muharrem 1262 (27 Ocak 1846). Ankara eyaletine tabi Haremeyn aşiretinden Eldeklî cemaatinden olup 1854 ve 1855 senelerine ait kur'a-i şer'iyye neferatından, aşiret muhtarları Himmet ve Mustafa adam kaçırıp, gizleme cesaretinde bulunmuşlardır. Bu nedenle bunların gerekli ceza kanuna göre 3 er sene müddetle derun-ı eyalette uygun mahallere sürgün edilmeleri. A.AMD, 80 / 3 (Tarihsiz).

Sürgüne gönderilen aşiret bey ve ileri gelenleri bir müddet sonra çoluk ve çocuklarının perişan olduğunu⁵⁷² dile getirerek geri dönmek için merkeze dilekçeler yazmaktaydı. Merkezi hükümetin bu taleplere karşı tavrı çoğu zaman olumlu olmakla birlikte bazen bu kişilerin tekrar araştırılmasını istedikten sonra⁵⁷³ bazı şartlarla sürgün cezasının affedilmesi mümkün olmaktaydı. Nitekim bundan sonraki süreçte hükümet tarafından onaylanmayan davranışlarda bulunmayacaklarına dair kendilerinden sözler alınmaktaydı.⁵⁷⁴

Bunun yanında sürgünde bulunanlar geri memleketlerine dönerlerken yollarında zaman zaman zaptiye neferleri bulundurulduğu gibi⁵⁷⁵ bu kişilere gerekli nasihat ve tembihler edilerek memleketlerine dönmelerine izin verilmekteydi.⁵⁷⁶ Fakat sürgünlerin hepsi geçici değildi. Hükümetin uzun süre meşgul olduğu; ancak yine de uygunsuzluklarının önlenemediği durumlarda aşiretin eşkıyalıklarına liderlik eden kimseler bir daha buralara ayak basmamak üzere sürgün edilmekteydi.⁵⁷⁷

Sürgün yanında konar-göçer aşiretler içerisindeki eşkıyalar Tanzimat'ın hemen ardından hazırlanan 1840 tarihli ceza kanunu⁵⁷⁸ ve 1858 Ceza kanunnamesine⁵⁷⁹ göre de cezalandırılmaktaydı. Çoğunlukla malları gasp etmek

⁵⁷² Yeniil aşireti müdürü olup usulsüzlüklerinden dolayı önce Düzce sonra Bolu'ya sürgün edilmiş olan Pehlivanlı Aşireti Bey'i Abdurrahman Bey'in çoluk-çocuğu burada perişan olmuşlardır. Bundan sonra aykırı harekette bulunmaması şartıyla vatanlarına iadesi Şerif Paşa ve Sivas meclisinden sorulmuştur. Konu meclis-i vala-yı ahkam-ı adliyye havale edilmiştir. Buna göre, Abdurrahman Bey, aykırı hareketlerinden dolayı sürgün edilmiştir; ancak ailesinin bundan mesul tutulamayacağı, dolayısıyla bunların vatanlarına dönmelerinde bir sakınca olmadığına karar verilmiştir. Ama yine de bir mahzur olup olmadığı mahallinden sorulduktan sonra geri dönmesine izin verilmiştir. MVL, 4 / 20, 29 Muharrem 1262 (27 Ocak 1846).

⁵⁷³ Cihanbeyli aşireti müdürü Alişan Bey Tokat'a ve arkadaşı Salim Bey Sivas'a sürgün edilmişlerdi. Kısa bir süre sonra gönderdikleri arzuhallerinde sürgünden affedilmelerini istemişlerdir. Bunun üzerine konu meclis-i valaya havale edilmiş, buna göre Alişan Bey'in affedilerek kayırılması, Salim Bey'in ise yeniden tahkik edilmesi istenmiştir. Ayniyat d. 1784, s. 62, 12 Rebiül-evvel 1267 (4 Ocak 1851).

⁵⁷⁴ Düzce ve Bolu'ya sürgün edilen Pehlivanlı aşireti müdürü Abdurrahman Bey affedilirken bir daha aykırı hareketlerde bulunmayacağı şartıyla memleketine gönderilmesine izin verilmiştir. MVL, 4 / 20, 29 Muharrem 1262 (27 Ocak 1846).

⁵⁷⁵ Zilanlı aşiretinden Ahmed ve Kasım Ağaların memleketlerine dönüşlerinde bu usul takip edilmişti. Ayniyat d. 422, s. 90, 23 Receb 1267 (24 Mayıs 1851).

⁵⁷⁶ Ankara bölgesi aşiretlerinin iskânları hengamında İstanbul'a celp olunmuş olan Cabbarzade Ahmed Bey'in memleketine dönmesinde bir mahzur olmadığına anlaşılmasına binaen kendi işiyle meşgul olmak üzere kendisine gerekli tembih ve nasihatlerin yapılarak gönderilmesine izin verilmişti. A.MKT. MVL, 40 / 81, 22 Cumaziyel-evvel 1267 (25 Mart 1851).

⁵⁷⁷ Sivas sancağındaki Koçgiri aşiretinin bir türlü ıslah edilememesi ve itaat altına alınamaması üzerine aşiret reisi olan ve eşkıyaların önderi olan Diyyab Ağa, bir daha bölgeye ayak basmamak üzere Rusçuk'a sürgün edilmiştir. A.AMD, 83 / 34 (Tarihsiz).

⁵⁷⁸ Bu kanun için bkz. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 303 vd.

⁵⁷⁹ 1840 kanunu Tanzimat'ın öne sürdüğü yeni adalet anlayışını yansıtmakla birlikte birçok açıdan eleştirilere uğramıştır. Şer'i hükümlere atıflarda bulunulması, şekil ve muhteva açısından düzensiz bir şekilde hazırlanmış olması

ve nüfusu katletmek gibi hareketlerde bulunan kimseler ceza kanununun 62. maddesine uygun olarak sık sık kürek cezası ile cezalandırılmıştır.⁵⁸⁰ Bunun dışında aldıkları malların ellerinden alınarak sahiplerine teslim edildiği, zorla topladıkları paraların iki-üç mislinin kendilerinden tahsil edildiği de görülmektedir.⁵⁸¹

Aşiret içerisindeki eşkıya gruplarının bölgenin asayişini tehdit etmeleri ve bunu önlemek için yeterli askeri kuvvetin olmadığı zamanlarda tercih edilen yollardan bir diğeri ise nasihat heyetleri gönderilmesiydi.⁵⁸² Nasihat heyetleri yerel idarecilerden oluşurken özel durumlarda merkezden bir heyet teşkil edilmekteydi. Heyetler nadiren etkili olmakla⁵⁸³ birlikte çoğu zaman başarı sağlayamıyordu. Çünkü aşiretler nasihat heyetlerine çoğunlukla gitmek istemediklerinden zorla getirilmekteydiler.⁵⁸⁴ Diğer yandan birçok yerde mahalli idareciler aşiretleri

gibi sebeplerle yeni bir kanun hazırlığına girilmiş ve 1851'de "Kanun-ı Cedit" hazırlanmıştır. Ancak bu kanunun da zamanla ihtiyaçlara cevap verememesi üzerine Ahmet Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu bir komisyon tarafından bazı değişikliklerle 1926 tarihine kadar yürürlükte kalacak olan 1858 tarihli "Ceza Kanunnamesi" hazırlanmıştır. Said Nuri Akgündüz, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları", AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Güz 2016), C. 4, S. 4, s. 7-9

⁵⁸⁰ Urfa dahilinde bulunan Milli aşiretinin haylice mevaşi ve hayvanlarını gasp edip çöl tarafına kaçan Aneze urbanının on nefer eşkıyası gasba cür'et ettiklerini itiraf etmeleri üzerine bu kişilerin hapisleri tarihinden itibaren üçer sene müddetle küreğe konulmaları Urfa mutasarrıfı ve Sayda valisine bildirilmektedir. A.MKT.MVL, 117 / 44, 5 Cumaziyel-evvel 1276 (30 Kasım 1859). Kırşehir kazası sakinlerinden ve ekrağ taifesinden Osman oğlu Ali ve Badillü aşiretinden Kel Ali oğlu Mehmed ve Mehmed oğlu Osman, üç nefer yolcunun önlerine çıkıp bir miktar eşyalarını gasp ettiklerini itiraf etmişlerdir. Bunun üzerine aldıkları ellerinden alınarak ceza kanununun 62. Maddesi zeyline göre beşer sene küreğe konulmak üzere Sinop'a gönderilmelerine karar verilmiştir. Ayniyat d. 490, s. 14, 16 Muharrem 1279 (14 Temmuz 1862). Yozgat rüşumat idaresinden teslim olunmak üzere bir torba emanet akçe ile icmal defterlerini götürmekte olan kişiler Delikanlı aşiretinden bazı kimseler tarafından soyulmuşlardı. Bunların üç sene küreğe konulmaları istenmişti. Ayniyat 805, n. 414. Başka bir örnek için, Ayniyat d. 805, n. 692, 27 Rebiül-ahir 1291 (13 Haziran 1874). Ayniyat d. 805, n. 248. Ayniyat d. 805, n. 289

⁵⁸¹ Amasya sancağı dahilinde bulunan Mecitözü kazası sakinlerinden ve Milli aşiretinden olan Halil Bey ile biraderzadesi Musa Bey ve arkadaşları bölgede birçok kişiyi gasp edip katletmiş, tehdit ederek cerime toplayıp bazı kişilerin hayvanlarına el koymuş, bazılarını da darp etmişlerdir. Ayrıca Bazekli ve Milli aşiretinden masraf adı altında fazla para toplamışlardı. Bu kişiler ceza kanununun 252, 224 109 ve 68 maddelerine göre cezalandırılmışlardır. Yani bu durumda kişilerin ellerinden topladıkları mallar alınarak Halil Bey'in topladığı paranın üç misli kendisinden alınıp on beş sene Ergani'de kal'a bend olunması, Musa Bey'in on, diğerlerinin beşer sene Ergani'de küreğe konulmaları kararı verilmişti. ŞD, 3220 /3, 1 Zilhicce 1279 (20 Mayıs 1863).

⁵⁸² Dersim sancağından bulunan Kuzucanlı rüesası ile Çarıklı aşiretinden Şeyh Hüseyin oğlu Ali Bey ve bazı eşkıyalar Erzincan ve Kiki kazalarında birtakım uygunsuzluklarda bulunmuşlardı. Burada asayişin sağlanması asker gönderilmesini gerektirmekteyse de Anadolu Ordu-yu Hümayunu'nun uygun olmamasından dolayı ileride bu konunun bir çaresine bakılacağı, şimdilik aralarına nasihat heyetleri gönderilerek sorunun çözümü merkezi hükümet tarafından istenmiştir. A.MKT.UM, 536 / 40, 27 Receb 1278 (28 Ocak 1862).

⁵⁸³ Dersim aşiretlerinden bazıları hükümet memurlarına aykırı hareketlere cesaret etmişlerdir. Bu nedenle merkez vilayete celp olunan aşiretler rüesasından Mehmet, Süleyman Ağa ile Cemil Efendi'ye nasihatler icra kılınmıştır. Anlaşma sağlanmış ve diğer rüesayı da merkez vilayete getirmeye vaat etmişlerdir. Y. RES, 145/80, 16 Safer 1325 (31 Mart 1907). Başka bir örneğin bkz. Y.MTV, 242 / 120, 21 Muharrem 1321 (19 Nisan 1903)

⁵⁸⁴ Van'a Ermenilere nasihat etmek için giden bir grup nasihat heyeti yolda Adilcevaz ve Erçiş'te bulunan aşiret rüesalarına da gerekli nasihatlerde bulunduktan sonra nasihat edilmeden kalan sekiz aşiret rüesasını Van'a davet etmiştir. Ancak bunların sadece dört tanesi gelmiş, diğer dördü ise ramazan ayını ve hava şartlarını bahane ederek gelmemişlerdir. Bunun üzerine bu dört aşiret ileri geleni zorla hükümet dairesine getirilerek nasihat heyeti ile görüşürülmüştür. Y.A.HUS, 348 / 75, 22 Şubat 1311.

cehalet içerisinde ve devletin kudretini anlamamakla suçlamakta ve bu nedenle nasihat heyetlerinin bir işe yaramadığını bildirmekteydi.⁵⁸⁵

Devlet için tek çare ise aşiretlerden taahhüt almaktı. Buna göre özellikle yaylaya gitmelerinden hemen önce yerli ahaliye zarar vermeyecekleri ve içlerinden bu tür olaylara cesaret edenler olursa onları teslim edeceklerine dair sözler vermekteydiler.⁵⁸⁶ Örneğin Çukurova bölgesinde bulunan Karahacılı ve Kürekçi aşiretlerinden alınan senette aşiret ileri gelenleri, Mayıs ayının ortalarından itibaren kendilerine tahsis edilen yaylaklara hayvanlarını çoban vasıtasıyla göndereceklerini, kendileri ise köylerde kalarak buğday ve arpa tarlaları ile meşgul olup hasatlarını topladıktan sonra hava almak için yaylaya gideceklerini beyan etmişler, Eylülün sonlarından itibaren evlerine geri döneceklerini, dönerken de kimseye zarar vermeyeceklerine dair söz vermişlerdir. Aşiret bey ve ileri gelenleri bunları halka da anlatacaklarına dair söz vererek aksi yöndeki davranışlarına karşılık da gereken cezaya razı olacaklarını taahhüt etmişlerdi.⁵⁸⁷ Senetlerin ihlal edilmesi ise bir kefaletle bağlanmıştı.

Özellikle aşiret içerisinde bulunan eşkıyalar yakalandığında çoğunlukla sürgüne gönderilmekle birlikte serbest bırakılmaları bir daha bu tür olaylara karışmaması şartıyla ve ancak kefalet ile mümkündür.⁵⁸⁸ Bunun yanında aşiretin bazen topluca kefaletle bağlandığı durumlar da yaşanmaktaydı. Böylece devletin temsilcisi olan mahalli idareciler ile aşiret arasında bir sözleşme ya da antlaşma niteliğinde senet ve kefalet uygulamasına gidilmiştir. Ancak aşiretlerin bu tür uygulamalara uygun

⁵⁸⁵ Bununla ilgili Diyarbakır, Mamuretülaziz Bitlis ve Sivas vilayetlerinden gönderilen yazılan için bkz. DH.TMIK.M, 11 / 83 (Tarihsiz).

⁵⁸⁶ Hakkari sancağında bulunan Ertuşi aşiretinin sebep olduğu uygunsuz hareketleri üzerine ahalden gasp edilen mallar geri alınarak sahiplerine dağıtıldıktan sonra aşiret ahalisinden bir daha böyle fenalıklarda bulunmayacaklarına dair taahhüt senedi alınmıştı. Ayniyat d. 442, s. 24, 25 Rebiül-evvel 1274 (13 Kasım 1857)

⁵⁸⁷ “Mayısın on beşinden ahirine kadar koyun ve sığırlarımızı çobanlarımızla birlikte kendimize mahsus yaylaklara götürüp diğerlerimiz köylerimizde kalarak buğday ve arpa haslatımızı kaldırdıktan ve sisam tarlalarımızın otlarını ayıkladıktan sonra haziranın evahirine doğru tebdil-i hava için evlad ve ıyallerimizle beraber yaylalarımıza gidip ağustosun evasıtında yine köylerimize gelip sisamlarımızı çekip gömül ettikten sonra yine yaylağa azimet ve eylülün evailini geçirdikten sonra hayvanlarımızla beraber köylerimize avdet edeceğimiz ve Adana sancağı hududunu tecavüz etmeyip yaylağa gidip gelirken kimesneye zarar ve ziyana etmeyeceğimizi taahhüd eyledik. İşbu irade-i seniyye-i hazret-i padişahiye aşayırımız halkına birer birer anlatıp hilaf-ı irade bir güne hal vukua gelirse nizamem lazımlı gelen cezaya razı olacağımızı dahi taahhüd ederiz.” ŞD, 2118 / 60, 9 Mayıs 1295 (21 Mayıs 1879).

⁵⁸⁸ Koçgiri aşireti içerisinde 19 nefer eşkıyanın sebep olduğu asayışsizlikler üzerine bunlardan 13 tanesi Tersane-i Amire’de küreğe konulurken, beş tanesi bir daha bu tür olaylara karışmaması şartıyla kefaletle bağlanmıştı. Ayniyat d. 442, s. 86-87, 3 Cumaziyel-ahir 1274 (19 Ocak 1858)

davrandıklarını söylemek güçtür. Sadece verilmiş bir sözden ibaret olan taahhütleri fırsat bulduklarında ihlal etmekten geri durmamışlardır.⁵⁸⁹ Bu nedenle kefalet sistemi “Kefalet-i müteselsile” şeklinde aşiret halkı birbirine kefil edilerek uygulanmaktaydı. Burada aşiret ahalisi içlerinde bulunan eşkıyaları teslim edeceklerine dair birbirlerine kefil edilmekteydi.⁵⁹⁰ Genellikle aşiretlerin iskânı sırasında yapılan bu işlemde birbirlerine kefil olduklarına dair senet alınmaktaydı.⁵⁹¹

Öte yandan aşiretler içerisindeki eşkıya gruplarının hareketlerinin bir türlü önlememesinin sebebi bazen onların idaresinden kaynaklanmaktaydı. Dersim bölgesinde bulunan Koçgiri aşiretine defalarca askeri kuvvet gönderilmesine rağmen onların çevreye verdikleri zararların önüne geçilememesinin sebebi idaresinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim bu aşiretin bir kısmı Dersim bir kısmı Karahisar-ı Şarki tarafından yönetilmekte olup kötü idare edilmekte oldukları, asayiş olaylarına ise bu durumun sebep olduğu yapılan tahkikatta anlaşılmıştı. Dolayısıyla aşiretin itaat altına alınması ise buldukları yerler ile çevresindeki bazı yerlerin birleştirilerek bir kaymakamlık teşkil edilmesi ile mümkündür. Bu nedenle aşiretin asayişsizliklerini önleyeceği düşüncesiyle Koçgiri Aşireti Kaymakamlığı kurulmuştur.⁵⁹² Keza benzer bir durum Boynuinceli’de de görülmüştür. Buna göre Boynuinceli aşireti kaymakamlık ile yönetilirken, kaymakamın kötü idaresinden dolayı aşiretin dağılma noktasına gelmesi üzerine kaymakamlığa son verilmiş, aşiret müdürlüğe çevrilmiştir.⁵⁹³

Hükümet her ne kadar sık sık idari yapıda düzenlemeler yaparak bir yandan aşiretlere huzur vermeyi diğer yandan hükümet otoritesini temin etmeyi

⁵⁸⁹ Ankara’da bulunan Avşar aşiretinin Çukurova’ya geçmeleri yasaklanmış olmasına rağmen 100 kadar hayvanıyla birlikte Çukurova’ya geçmesine mahalli idareciler tarafından izin verilmişti. Aslında yasaklanmış olan bu geçiş mahalli idarecilerin izin vermesinin sebebi, aşiret rüesasından geri dönmek üzere taahhüt alınarak kefalete bağlanmış olmalarından dolayıdır. Ancak aşiretin kefaletlerine uygun davranmadıkları daha sonra ortaya çıkmıştır. Ayniyat d. 447, s. 56, 8 Receb 1277 (20 Ocak 1861).

⁵⁹⁰ Ayniyat d. 442, s. 45, 2 Cumaziyel-evvel 1274 (19 Aralık 1857).

⁵⁹¹ Kefalet-i müteselsile ile ilgili bir örnek; “velhasıl bir beyan bala hususat ve sair güna hilaf-ı şer-i şerif ve kanuna emr-i menfi bir güna hal ve hareket etmeyeceklerimizde ve cür’et eden olduğu surette bil-ihbar kaffe-i terbiyelerimiz müsted’a ve taahhüdümüz bulunmakla birbirlerimize işbu hususat-ı münderice ve sairede müteselsilen kefil-i kuvvi olduklarımızı arz ve ifade beyanında işbu varaka mamuleye tahrir ve imla ve ita kılınmış olmakla olbabda ve herhalde emr ü ferman hazret-i menlehül-emrindir.” NFS d. 3525, s. 121.

⁵⁹² Ayniyat d. 442, s. 86-87, 3 Cumaziyel-evvel 1274 (19 Ocak 1858).

⁵⁹³ Bununla ilgili bakınız idari kısım.

amaçlıyorsa da bunda beklenen başarıyı bir türlü elde edememişti. Bu çerçevede mesele ile yakından ilgili Mamuretülaziz valisi konunun kökten ele alınmasını, aşiretlerin cehalet karanlığından kurtarılması için burada mektepler açılmasını ayrıca otoritenin temini amacıyla Erzurum-Erzincan kara yolunun hızla inşa edilmesini, iş alanlarının genişletilmesini ve bu maksatla altın madeninin yeniden işletmeye açılmasını önermekteydi. Bunun yanında bölgede 1283 neferi olan bir jandarma birliği bulundurulması gerektiğini bildirmekteydi.⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ A.MKT.MHM, 723 / 1, 8 Receb 1311 (15 Ocak 1894).

4. BÖLÜM: AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Temel iktisadi faaliyetleri hayvancılık olan ve mevsime göre yazın yaylalara çıkıp kışın nispeten ılıman olan ovalara inen konar göçer toplulukların, önce yaylada veya ovalarda daha uzun süre kalmaya başlamalarıyla buralarda kalıcı evler inşa etmeleri, ardından yerleşikler gibi köy ve kasabalar kurmaları iskân vakıyası olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹⁵ Bu anlamıyla yerleşme, göçebelikten yerleşikliğe doğru bir değişim⁵⁹⁶ ve bunun paralelinde iktisadi faaliyet biçiminin değişmesi anlamına gelmektedir.⁵⁹⁷

Yerleşme, ekonomik ve çevresel koşulların etkisiyle kendiliğinden geliştiği gibi merkezi hükümet tarafından politik bir amaç için zorla da gerçekleştirilebilmekteydi.⁵⁹⁸ Buna bağlı olarak Osmanlı hükümetinin iskân politikası devletin içinde bulunduğu şartlara göre değişmiştir. Kuruluş ve gelişme dönemlerinde batıya doğru ilerleyen Osmanlı Devleti ordusuyla birlikte Balkanlara dağılan “Kolonizatör Türk Dervişleri” nin kurduğu tekke ve zaviyeler ile iskân faaliyetleri yürütmüştür.⁵⁹⁹ Anadolu’nun tümü yerleşme için uygun bir bölge olmasına rağmen göçebe grupları yüksek yaylalarda ve engin ovalarda kendilerine uygun topraklar bularak geleneksel yaşam biçimlerini uzun müddet sürdürmeye devam etmiştir.⁶⁰⁰

Öte yandan Osmanlı mali yapısı, iktisadi faaliyetlerin kesintiye uğramadan devam ettirilmesi ve böylece hazineye gelecek gelirlerin artırılması prensiplerine dayandığından, konar-göçer aşiretlerin, temel iktisadi faaliyetleri olan hayvancılığı devam ettirmeleri önem arz etmekteydi. Bu nedenle merkezi

⁵⁹⁵ Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, XI, 1953, s. 1.

⁵⁹⁶ Philip Carl Salzman, “Introduction: Processes of Sedentarization as Adaptation and Response” *When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adoption and Response*, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980, p.1.

⁵⁹⁷ Bates, *Nomads and Farmers*, s. 192.

⁵⁹⁸ Nina Swidler, “Sedentarization and Modes of Economic Integration in the Middle East”, *When Nomads Settle; Processes of Sedentarization as Adoption and Response*, ed: Philip Carl Salzman, J. F. Bergin Publisher, 1980, s. 21.

⁵⁹⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt: 13, sayı: 1-4, s. 66. Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, s.2, Ankara 1942, s. 354-356.

⁶⁰⁰ Xavier De Planhol, “Geography, Politics and Nomadism in Anatolia”, *International Social Science Journal/Nomads and Nomadism in the Arid Zone*, 1959, p. 525-531.

hükümet, konar-göçer aşiretleri belirli bir teşkilat yapısı içerisine alıp yaylak ve kışlaklarını düzenleyerek bu yapının devamını sağlıyordu. Hatta konar-göçerlerin iktisadi faaliyetleri ile yerleşik ziraatçı reyanın iktisadi faaliyetleri birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğundan her iki taraftan birinin ve özellikle konar-göçerlerin faaliyet alanının sınırlandırılmaması veya ortadan kaldırılmaması için her türlü tedbirin alınması yoluna gidilmekteydi. Örneğin yaylak ve kışlakların ziraata açılmasının yasak olması yanında aşiretlerin vergi tahrirleri sık sık yinelenerek gerekli indirim ve eklemeler yapılmakta, mağduriyetler giderilmeye çalışılmaktaydı.⁶⁰¹

Ancak Anadolu'nun coğrafi çeşitliliği ve iklim koşulları yerleşmeyi etkileyen önemli bir faktördü. Anadolu'nun batısının coğrafi yapısı, burada bulunan ve Yörük olarak adlandırılan göçebe gruplarına, kısa mesafelerde yaylaya ve kışlaya gitme imkanı tanıdığından onlar, hayvancılığın yanı sıra ziraat ile de meşgul olmaktaydılar. Buna bağlı olarak bahsedilen bölgede yerleşmenin erken yıllarda ve kendiliğinden geliştiği görülmektedir. Nitekim Anadolu'nun batı kesiminde Hamit, Menteşe ve Teke gibi dağlık yerler dışında özellikle yükseltinin azaldığı bölgelerde göçebelerin büyük kısmının yerleşik yaşama XVI. yüzyılda geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰²

Anadolu'nun orta ve doğu kesimlerindeki konar-göçer gruplarının iskânı ise daha çok devlet eliyle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlatılmıştır. 1600'lerde uzun süren savaşlardan dolayı merkezi hükümetin Anadolu'daki otoritesinin sarsılması yerleşikler ile konar-göçerler arasında karşılıklı çatışmalara zemin hazırlamıştı. Konar-göçerler yaylak-kışlak gidiş ve dönüşleri esnasında çoğu zaman tarım sahalarına zarar veriyorlar, ekin ve bostanları hayvanlarına yediriyorlardı. Hatta bu yüzden bazı köyler kıtlık ile karşı karşıya kalıyordu. Diğer yandan Celali isyanlarının da etkisiyle birçok köyün boşalması ve harap hale gelmesi ziraatı adeta durma noktasına getirmişti. Hem asayişin temini hem de harap olan yerleri yeniden ziraata açılması amacıyla 1691'den itibaren konar-göçer aşiretlerin

⁶⁰¹ Tufan Gündüz, Bozkırın Efendileri, Türkmenler Üzerine Makaleler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 123-131.

⁶⁰² Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Yörükler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 2008, s. 111-122.

yerleştirilmesi politikası benimsendi. Bununla gerek zorla gerek aşiretin kabul etmesiyle Rakka, Halep, Humus, Adana ve Bozok bölgelerinde iskânlar gerçekleştirilmiştir.⁶⁰³ Diğer yandan özellikle Arap aşiretlerinin Anadolu'ya doğru yayılmaya yüz tuttuğu bu dönemde Rakka bölgesinde gerçekleştirdiği iskânlarda Arap aşiretlerinin güçlerini kırmak ve böylece hakimiyetini sağlamak gibi amaçlar da güdülmüştür.⁶⁰⁴

İskân edilen aşiretlerin birçoğunun firar etmesi aynı zamanda tüm göçebelerin iskânlarının sağlanamamış olması nedeniyle aşiretlerin yerleştirilmesi faaliyetlerine XVIII. yüzyılda da devam edilmiştir. Bu dönemde özellikle kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerin de konar-göçerlerin güzergahlarındaki belirli bölgelere yerleştirilmesi göçebelerin iskânını zorunlu kılmaktaydı. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda merkezi hükümet, göçebe gruplarını harap olmuş yerlerde iskân edip buraları ziraata açmaya çalışırken aynı zamanda yeni yerler de imar etmiştir. Dolayısıyla XVIII. yüzyıl ile birlikte yerleştirme, bir imar ve iskân faaliyeti olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁵

4.1. İSKÂNIN SEBEPLERİ

Her anlamda yeni bir dönemin başlangıcı olan Tanzimat Fermanında göçebelerin yerleştirilmesi ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Buna rağmen fermanın ilanından hemen sonra konar-göçer grupları ile ilgili bazı kararlar alınmış; aşiret beylerine buldukları eyalet valisi tarafından mühür verilerek başka bir yere gitmek isteyenlere mürur tezkeresi verilmesi uygulaması getirilmiş, kışlaklarında olan bazı aşiretlere kendi beyleri, merkezi hükümet tarafından "nazır" olarak atanmış, bazı aşiretlere idari bir düzen verilmesi maksadıyla Anadolu'nun orta kesiminde bulunan Tabanlı, Boynuinceli ve Yeniil aşiretlerine birer muhassıl tayin edilmiştir. Aynı zamanda aşiretlerin yaylak ve kışlak için uzak

⁶⁰³ Bkz. Orhonlu, Aşiretlerin İskânı.

⁶⁰⁴ Murat Çelikdemir, "Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2001, s. 26 vd.

⁶⁰⁵ Bkz. Halaçoğlu, Aşiretlerin Yerleştirilmesi.

yerlere gitmeyerek buldukları sancaklar dahilinde göç etmelerine karar verilmişti.⁶⁰⁶

Bu yıllarda göçebe aşiretlerin iskânı meselesi ise merkezi bürokrasiye göre, derin bir mevzu olup üzerinde etraflıca ve iyice düşünülmesi gereken hassas bir konuydu.⁶⁰⁷ Bu sebepten Osmanlı hükümeti, yüzyılın ortalarında aşiretlerin iskânı meselesini sürekli ileri bir tarihe ertelemekte, aşiretlerin iskânını gerektiren sorunların ise yerel idareciler tarafından imkanlar çerçevesinde çözümlenerek durumun kurtarılmasını istemekteydi.⁶⁰⁸ Buradaki amaç öncelikle aşiretlerin parça parça iskânından ziyade bu işin kökten çözülmesi için hepsinin aynı zamanda iskân edilmesinin planlanmasıydı.⁶⁰⁹ Bununla birlikte konar-göçerlerin iskânlarının elzem olduğu mahalli idareciler tarafından her fırsatta dile getirilmekte, konu hükümet gündeminde sürekli yer almaktaydı.

Askeri sahada yapılan değişimlerde temel husus nefer sayısının artırılması olup bu amaçla Tanzimat Fermanı'nın hemen akabinde kur'a kanunu çıkarılarak zorunlu askerlik sistemine geçilmişti. Ancak göçebe aşiretlerin yıllardır asker vermemeyi alışkanlık haline getirmiş olmaları, kur'a sistemiyle nefer sayısının artırılmasına önemli bir engel teşkil etmekteydi. Bu durum asker celplerinin sürekli aynı yerlerde yapılmasına neden olduğundan kur'a sahasının genişletilmesi, özellikle asker vermeyen aşiretler üzerine gidilmesi gerektiği sık sık dile

⁶⁰⁶ Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s. 113-114.

⁶⁰⁷ HAT, 1423/58219 (Tarihsiz).

⁶⁰⁸ Ankara mutasarrıfına 3 Ekim 1846'da gönderilen bir emirname ile aşiretlerin yaylak ve kışlaklarına azimetlerinde güzergahlarında bulunan kazalar ve köyler ahalisi hakkında meydana getirdikleri taaddiyatlarından dolayı bunların ileride icra-yı iskânları ile hüsn-i zabıtaya konulması gerekli ise de şimdilik aşiretler "oluruyula kullanılarak" uygunsuzluklara meydan verilmeyerek mazarrat meydana gelmemesine itina olunması, emr buyrulmuştu. HR.MKT, 14 / 47, 29 Şevval 1262 (20 Ekim 1846). Bozok ve Kayseri mutasarrıflıklarına, bazı müşkülâtlardan dolayı aşiretlerin iskânı maddesinin bir müddet geciktirilmesi, ileride herkese bildirmek üzere icrasına bakılacağı, şimdilik aşiretlerden uygunsuzluk yapanların önlenmesi, sükunete gayret edilmesi iradesi bildirilmiştir. A.MKT.MHM, 2 / 102, 1 Cumaziyel-ahir 1262 (27 Nisan 1846). Konya'da Tırkanlı aşiretinin çevreye türlü zararlar vermesi üzerine Ankara feriki tarafından aşiretin iskân edilmesi için onay verilmesi istenmişti. Ancak Meclis-i Vala'da alınan karara göre aşiret konusuna ileride başlıca bir çözüm bulunacağı, şimdilik aşiret eşkıyalarının zararlarının önlenmesi emri verilmişti. Ayniyat d. 370, s. 61-62, 28 Muharrem 1257 (22 Mart 1841).

⁶⁰⁹ Bozok ve Sivas mutasarrıfları bölgedeki aşiretlerin iskânını gerçekleştirmek için izin istemişlerdi. Meclis-i vala ise buna cevap olarak bir kısım aşiretin yerleştirilip bir kısmının kalmasının bölgede karışıklığa sebep olacağı, yerleşenlerin iskânı terk edeceği ve böylece iskânın yarım kalacağı belirtilerek bölgedeki aşiretlerin iskânına ileride bir çözüm bulunacağı şimdilik asayişin temin edilmesi istenmişti. Ayniyat d. 381, s. 51, 27 Cumaziyel-evvel 1259 (25 Haziran 1843). Adana bölgesindeki aşiretlerin iskânı ile ilgili takdim olunan layihada da belirtildiği üzere, aşiretlerin iskânı bunların cümleten bir vakitte iskânına bağlıdır. Diğer türlü birisi iskân edilse diğerleri iskân olunanların hayvanlarını gasp edeceğinden huzursuzluk devam edecek iskân tamamlanamayacaktı. A.MKT, 160 / 108 (Tarihsiz).

getirmeye başlandı.⁶¹⁰ Bu nedenle konar-göçer gruplarında kur'aların yapılarak asker celp edilebilmesi için birtakım tedbirler alındı. Göçebelerin kur'alara kendi istekleri ile dahil olmaları için güvenlerini kazanmak bir yöntem olarak tercih edilse de çoğu zaman asker vermeye istekli olmadıklarından üzerlerine askeri kuvvet sevk edilerek baskıyla asker celp edilmekteydi. Bu da mümkün olmuyorsa kurasız asker yazılması yoluna gidilmekteydi.⁶¹¹ Bununla birlikte diğer ahali ile benzer ve eşit bir şekilde aşiretlerden asker celp etmenin en etkili yolu, göçebe gruplarının iskânıydı.⁶¹²

Diğer yandan ordunun ve savaşların finanse edilmesi vergi kaynaklarının mümkün olduğunca artırılmasıyla mümkündü. Buna bağlı olarak Tanzimat ile birlikte hazinenin merkezileştirilmesi ve vergi gelirlerinin artırılması amacıyla iltizam kaldırılarak yerine muhassıllık sistemi getirilmişti. Verginin tahsil sisteminde yapılan bu değişiklikle gelirlerin doğrudan hazineye aktarılması hedeflenmişti. Anadolu'da birkaç aşirete muhassıllık ataması, ahalinin kendi istekleri doğrultusunda yapılmışsa da sistemin iki yıl içerisinde kaldırılmasına paralel olarak tüm aşiretlere yaygınlaştırılamamıştı. Yüzyılın sonlarına kadar da ülke genelinde vergi tahsilatı ile ilgili bir kurum oluşturulamadığından göçebe gruplarından verginin tahsili aşiret beyi ve ileri gelenleri vasıtasıyla toplanmıştır. Bu durum aşiretlerden verginin tam anlamıyla toplanmasına engel teşkil etmiştir. Öyle ki aşiret müdürleri veya ileri gelenleri halktan vergi dışında başka paralar da talep etmekte, gerekirse zorla almakta, bu ise normal vergilerin hiç toplanamamasına neden olmaktaydı. Aşiret müdürü vergiyi topladığı durumlarda da teslim etmiyor, toplanan meblağ zimmetinde kalıyordu. Bunun yanında aşiretin "daire-i itaatten" çıkarak vergi vermeye muhalefet etmesi bazen yıllarca bir aşiretten verginin tahsil edilememesiyle sonuçlanmaktaydı.⁶¹³ Diğer taraftan aşiretlerin tahrirlerinin sık sık yenilenemediğinden vergi miktarları doğru bir

⁶¹⁰ İ.MSM, 10 / 197 (Tarihsiz).

⁶¹¹ Örneğin Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan ve göçebe aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı Gavur Dağı'nda kur'a davetine kimsenin icabet etmemesi üzerine memurlar herkesi asker yazmışlardı. Tezakir, s.143.

⁶¹² Konya meclisi tarafından sunulan mazbatada son çare olarak iskâna vurgu yapılmaktaydı. ŞD, 1721 / 8, 18 Zilhicce 1311 (22 Haziran 1894).

⁶¹³ Örneğin, Sivas sancağı havalisinde bulunan Koçgiri aşiretinden 1263 senesinden beri vergi tahsil olunamamıştır. Bunun için önceden birkaç defa tedip ve terbiye hareketinde bulunulduğu; ancak etkili olmadığı bildirilmekteydi. A.AMD, 83/34 (Tarihsiz).

şekilde belirlenememekteydi. Bu da onların hanelerini kolayca gizlemelerine olanak sağlamaktaydı. Örneğin Kuzugüdenli aşireti kayıtlarda 500 hane görünürken aslında 800 hane olduğu yıllar sonra tespit edilmiştir.⁶¹⁴

Tüm bunların ötesinde göçebe aşiretlerin hem hazinenin gelirlerinin artırılması hem de askeri kur'a sahalarının genişletilmesi noktasında iyi birer kaynak olabileceği merkezi hükümete sunulan raporlarda dile getirilmekte; ancak bunun kullanılabilmesi için aşiretlerin yerleştirilmesi gerektiği fikri her fırsatta vurgulanmaktaydı. Örneğin, Sivas meclisinin hazırladığı bir rapora göre, Amasya'da Mecitözü kazasında iskân edilecek 70 hane aşirete 100'er kuruş vergi tahsis edildiğinde 7 bin kuruş, Zile kazasında yerleştirilecek 24 haneye 100'er kuruş vergi tahsis olduğunda 2400 kuruş, Sivas ve Tokat sancaklarına yerleştirilenlerle birlikte toplam 21 bin kuruş vergi tahsil edilmesi mümkündür.⁶¹⁵ Benzer şekilde Konya meclisine göre, göçebe aşiretlerin iskânı elzemdi. Çünkü konar-göçer olarak yaşayan bu gruplarda vergi ve ağnam senelerce tahsil edilememekte, gezdikleri yerlerde de içlerinde bulunan eşkıyaları etrafa zarar vermekteydi. Tüm bunların üstüne bu şekilde askerlik konusunda da istenilen verimin alınması mümkün değildi.⁶¹⁶

Göçebe aşiretlerin yerleştirilmesinin zorunlu olduğunun vurgulandığı en önemli alanlardan birisi ise asayiş meselesiydi. Öyle ki aşiretlerle ilgili merkeze yansıyan yazıların çoğunluğunu içlerinde bulunan eşkıya gruplarının dahil olduğu gasp ve adam öldürme gibi asayiş sorunları oluşturmaktadır. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında itibaren kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerle aralarında yaşanan çatışmalar ve İran sınırında sebep oldukları sorunlar zaman zaman zapt edilemez bir hale gelmekteydi.⁶¹⁷

Merkezi hükümet asayiş temin etmek maksadıyla aşiret eşkıyaları üzerine askeri kuvvet sevk etmekle birlikte bu tedbir oldukça maliyetli bir işti. Aynı zamanda

⁶¹⁴ İ.MVL, 112 / 2645, 29 Ramazan 1263 (10 Eylül 1847).

⁶¹⁵ Sivas meclisi mazbatası; ŞD, 1782A / 39, 26 Zilkade 1287 (17 Şubat 1871).

⁶¹⁶ Konya meclisinin mazbatası; ŞD, 1721 / 8, 18 Zilhicce 1311 (22 Haziran 1894).

⁶¹⁷ Bkz. 3. bölüm.

geçici bir önlemdi. Bunun yerine cezalandırma, nasihat heyetlerinin gönderilmesi, taahhüt senetleri alınması ve birbirlerine kefil edilmeleri yöntemleri tercih edilmekteydi. Bununla birlikte aşiret eşkıyalarının sebep oldukları asayiş sorunları çoğu zaman onların konar-göçer olmalarına bağlanmakta, bu nedenle de sorunun tamamen çözümü için iskân önerilmekteydi.⁶¹⁸

Aşiretlerin iskânının zorunlu görülmesinin sebeplerinden bir başkası özellikle tarıma uygun olan topraklarda hayvancılık yapılması ve buna bağlı olarak göçerliğin ziraatı sekteye uğratmasıydı.⁶¹⁹ Bu nedenle tarım açısından verimli; ancak boş ve harap olmuş yerlere göçebelerin yerleştirilerek “şen ve abadan” edilmesi de aşiretlerin iskânıyla sağlanabilirdi.⁶²⁰ Örneğin iskân edilen her bir hanenin idaresine birkaç dönüm arazi verilmesi, her sene hane başına ellişer dönüm ziraat yapılması demektir. Bununla hazine fazlasıyla kâr elde edeceği gibi miri arazi de imar edilmiş olmaktadır.⁶²¹

Diyarbakır vilayeti meclisinden Şura-yı Devlete gönderilen bir yazıda XIX. yüzyılda aşiretlerin iskân sebepleri toplu olarak dile getirilmektedir. Buna göre, “Mamuretülaziz sancağı dahilinde Sarıçiçek adlı bölge oldukça verimli ve

⁶¹⁸ Ankara havalisinde emniyet ve asayiş dikkat edilmekle birlikte bölgede bulunan Tirkanlı aşireti eşkıyası, yerleşiklere saldırmakta ve mallarını gasp etmekteydi. Bunun ortadan kaldırılması için tembihlerde bulunulmuş; ancak işe yaramamıştı. Meclis-i valaya göre, bunun ortadan kaldırılması ve toprakların mamur hale gelmesi ancak aşiretlerin iskânı ile mümkündü. Ayniyat d. 407, s. 123-124, 19 Ramazan 1263 (31 Ağustos 1847). Adana eyaletinde Aziz sancağında bulunan Tecirli aşireti mazarratlarından dolayı oradaki ahalinin rahatsız olması üzerine bunun bir an önce kesilmesi için aşiretin beşer/onar hane olarak eyaletin hayvan için uygun merası bulunan mahallerine iskân edilmesi Adana valisine bildirilmişti. Ayniyat d. 425, s. 166, 21 Şevval 1268 (8 Ağustos 1852). Ankara eyaletinde bulunan Avşar aşiretinin Konya, Adana, Maraş ve Yozgat havalisinde bulunan yerli ahali ve yolculara zarar vermelerinden dolayı bunların daimi olarak iskânlarına bakılması için gerekli mahallere tahrirat gönderilmişti. Ayniyat d. 447, 8 Receb 1277 (20 Ocak 1861).

⁶¹⁹ Ankara vilayetinde Mecidiye kazasında bulunan aşiretlerin arazileri ziraata uygun iken aşiret hayvancılık ile meşgul olduğundan ziraat sekteye uğramaktaydı. Ayniyat d. 805, num.279.

⁶²⁰ On ikinci Fırka Kumandanı Ferik tarafından Caf aşireti ile ilgili sunulan layihanın 24. Maddesi; Y.PRK.ASK, 59 / 25, 12 Rebiül-ahir 1307 (6 Aralık 1889). Urfa tarafında bulunan Milli aşiretinden 300 hanenin iskân edilmesinin sebebi vilayetten sorulduğunda Urfa'nın islahatı ve mamuriyeti için aşiretlerin hali ve boş yerlere yerleştirilmesinin etkili olacağı cevabı verilmiştir. İ.DH, 375/24794, 7 Receb 1273(3 Mart 1857). Diyarbakır vilayeti mazbatasına göre Mamuretülaziz'de Sarıçiçek adlı mahal, tarım için oldukça verimli bir arazi olmasına rağmen bu bölge aşiretlerin yaylakları olarak kullanılmakta olduğundan veya onların geçiş güzergahında olmasından dolayı asayiş sorunları yaşandığından ziraat yapılamamaktaydı. Aşiretler burayı kendilerine mer'a yaparak yazın hayvanlarıyla gelerek bölgenin otundan ve suyundan faydalanıp eylül ayında kışlaklarına dönmekteydi. Bu arazinin daha mamur olarak kullanılması ise aşiretlerin iskânıyla mümkündü. ŞD, 1453 / 26, 28 Zilkade 1287 (19 Şubat 1871).

⁶²¹ İzmir ve Konya vilayetlerin dahilinde bulunan konar-göçer aşiretlerin hallerini tafsilen kaleme alan bir layihada 5. Bend; ŞD, 2852/ 112, 19 Receb 1285 (5 Kasım 1868). Han Mahmud dönemindeki Van isyanında boşalan bir çok köyün yeniden imar edilmesi amacıyla bölge aşiretleri burada iskâna tabi tutulmuştur. Şeyhmus Bingöl, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı, Basılmamış Doktora tez, Ankara, 2018, s. 402.

mahsüldâr olmakla birlikte her sene bahar mevsiminde Arapgir'e beş saatlik mesafede bulunan Sinanlı aşireti ve bölgedeki diğer aşiretlerin haneleri burayı mer'a olarak kullanmaktaydı. Yaz dönemi boyunca buranın otundan ve suyundan faydalandıktan sonra Ekim ayında kışlak mahallerine dönmekteydiler. Bu aşiretlerin bazıları kışın çadırda bazıları da Kuruçay, Eğin ve Kemaliye taraflarında mağaralarda yaşamaktaydı. Kendilerini diğer ahalden ayrı tutup, kur'aya katılmayarak asker vermeyi reddetmekteydiler. Bunun yanında yaylak-kışlak gidiş ve dönüşlerinde yerleşik ahalinin ekinlerini hayvanlarına yedirmekteydiler. Bunların iskânlarıyla ahali kurtulacağı gibi verimli bir bölge de tarıma açılmış olacak ve aynı zamanda asker ve vergi vermek durumunda kalacaklardı.”⁶²²

Tüm bunların yanında merkezi bürokrasi ve mahalli idareciler nezdinde aşiretlerin iskânı aynı zamanda medenileştirme ve ıslah işiydi. Bu çerçevede göçebelik, medeniyet karşıtı olarak görülmekte, yerleşik yaşama geçiş çoğu yerde “Hâl-i medeniyet” olarak adlandırılmaktaydı.⁶²³ Bu bağlamda göçebeliğin medeniyete tahvili, konar-göçer aşiretler meselesinin ortadan kaldırılması noktasında neredeyse tek amil olarak görülmekte bunun yolu ise iskâna bağlanmaktaydı.⁶²⁴ Çünkü aşiretler sadece iskân edilerek çağdaş medeniyet ve terbiyeden istifade ettirilebilirlerdi⁶²⁵ ki böylece dağlarda gezmekten dolayı meydana gelen sert mizaçları ortadan kalkacaktı.⁶²⁶ İskânın akabinde yapılacak okullara devam ederek eğitim anlamında da medeniyetten istifade edebileceklerdi. Bu bağlamda

⁶²² ŞD, 1453 / 26, 28 Zilkade 1287 (19 Şubat 1871). Benzer nitelikte başka bir yazı Sivas mütesellimi tarafından yüzyılın ilk yarısında gönderilmişti. HAT, 452 / 22389, 29 Rebiül-ahir 1246 (15 Aralık 1830).

⁶²³ Adana bölgesinde Sirkıntılı ve Kırıntılı aşiretlerinin yerleştirilmesi durumu “hal-i medeniyet” olarak adlandırılmış, hal-i medeniyette lüzum kalmayacak hayvanlarının satılması istenmiştir. Ayniyat d. 447, s. 155-156, 2 Şaban 1277 (13 Şubat 1861).

⁶²⁴ İskân-ı aşayir ile ilgili takdim kılınan bir layihada, Adana eyaletinin ziraatini artırmak için göçebeliğin medeniyete tahviliyle ve bunların yaylak ve kışlağa geçişte cesaret ettikleri zararlardan vazgeçerek bölgedeki asayişin sağlanmak üzere gerekli olduğu vurgulanmaktaydı. A.MKT 160/108 (Tarihsiz).

⁶²⁵ Aşiretlerin iskân edilerek “daire-i medeniyet” dairesi içerisine alınması ile ilgili örnekler için bkz. Ayniyat d. 807, n. 279, 28 Receb 1286 (3 Kasım 1869). Ayniyat d. 446, s. 13, 23 Ramazan 1276 (14 Nisan 1860). A.MKT.MVL, 138/13, 17 Cumaziyel-ahir 1278 (20 Aralık 1861). ŞD, 1782 A / 39, 26 Zilkade 1287 (17 Şubat 1871). İ.DH, 567 / 39502, 13 Cumaziyel-evvel 1284 (12 Eylül 1867). İ.DH, 567 / 39502, 13 Cumaziyel-evvel 1284 (12 Eylül 1867).

⁶²⁶ İzmir ve Konya vilayetlerin dahilinde bulunan konar-göçer aşiretlerin hallerini tafsilen kaleme alan bir layihada 5. bendine göre; “Dağlarda gezmekten dolayı meydana gelen hissiyatları terbiye olacak hem de insan gördükçe insana yakın olacaklar, yol kesmeleri ortadan kalkacaktı”. ŞD, 2852/ 112, 19 Receb 1285 (5 Kasım 1868).

aşiretlerin yerleştirilmesiyle iskân mahallerinde okullar inşa edilmesine önem verilmekteydi.⁶²⁷

Diğer taraftan Osmanlı bürokrasisine göre iskân, göçebe ahalinin kendisi için de pek çok fayda sağlamaktaydı. Nitekim iskân ile ahali, aşiret beylerinden gördükleri zulümden ve dağlarda gezme sefaletinden kurtulup açılacak mektepler ve verilen eğitim ile hükümeti tanıyıp devlet adaletindeki çıkarlarını anlayacaklardır. Böylece beylerine başvurmak ve onlara itaat etmek yerine hükümet kurumlarına gelmeyi öğreneceklerdir.⁶²⁸ Ayrıca verginin iki-üç mislini beylerine vermek yerine iskân ile sadece devlete vergilerini verecekler, beylerine vermek zorunda oldukları ilave paralardan da kurtulacaklardı.⁶²⁹

Göçebe gruplarının yerleşik yaşama geçirilmesi Osmanlı bürokrasisi tarafından uluslararası alanda bir prestij meselesi olarak da görülmekteydi. Bununla ilgili bir araştırmaya göre, Afrika kıtası ile Amerika'da Peru ve Meksika dışındaki her yerde ahali göçebeyken çok uzun zaman önce yerleşik yaşama geçmişlerdi. Buna karşılık XIX. yüzyıl gibi geç bir tarihte Osmanlı memleketlerinde halen göçebe gruplarının bulunması uluslararası camiada hoş karşılanmayacağı muhakkaktı.⁶³⁰

4.2. İSKÂN POLİTİKALARI

Osmanlı hükümetinin konar-göçer aşiretleri yerleştirmeye yönelik politikaları XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlamış olup XVIII. yüzyıla gelindiğinden hız kazanmıştır. Bununla birlikte göçebelerin yerleştirilmesinin esaslarını ve kurallarını içeren bir nizamname veya kanunname çıkarılmamıştı. Bu nedenle iskân konusunda uygulanacak hükümler, merkezi hükümet tarafından alınan

⁶²⁷ Rüşvan aşiretinin iskân edilmesiyle bu bölgede rüştiye mektebinin açılması istenmişti. Ancak rüştiyeden önce sıbyan mektebinin açılması daha uygun olacağından önce sıbyan mektebi sonra rüştiye açılmasına karar verilmiş, okulun da ileri gelenler tarafından yaptırılması için gereken teşviklerin sağlanması Ankara mutasarrıfına bildirilmiştir. A.MKT.UM, 410 / 81 (Tarihsiz). Rüşvan aşiretinin iskânı sonrasında teşkil edilen Mecidiye kazasında bir rüştiye mektebinin açılması ile ilgili maarife yazılan yazı için bkz. A.MKT. MHM, 166 / 55, 28 Safer 1276 (26 Eylül 1859).

⁶²⁸ İzmir ve Konya vilayetlerin dahilinde bulunan konar-göçer aşiretlerin hallerini tafsilen kaleme alan bir layihada 10, 8 ve 6. bendi; ŞD, 2852/ 112, 19 Recep 1285 (5 Kasım 1868).

⁶²⁹ Kütahya ve Karesi sancaklarında bulunan Karabağlı cemaati ahalisinden 60 hanenin yerleştirilmesi sonrasında meydana gelecek faydalardan birisidir. MVL, 654 / 47, 9 Rebiül-evvel 1280 (24 Ağustos 1863).

⁶³⁰ Matahi Efendi tarafından sunulan layiha; ŞD, 318 / 21, 7 Recep 1305 (20 Mart 1888).

kararlar, emirler ve talimatlarla belirlenmekteydi. Buna göre yerleştirilen aşiretlerin evler inşa etmelerine, ziraat için onlara toprak tahsis edilip çiftçilik ile meşgul olmalarına ve boyece gcebeliği bırakmalarına iskânın ana prensipleri olarak bakılmaktaydı. Diğer yandan yerleşme talep eden aşiretlerin reddedilmemesi ve iskânın ardından ahalinin eski yaşamlarına geri dönmesinin engellenmesi gcebelerin iskânı hususunda uygulanacak temel hususlardandı. Bu nedenle özellikle ziraat yapıp yapmadıklarının kontrol edilerek henüz tarıma başlamamış olanların denetlenmesi önem arz etmekteydi.⁶³¹ XIX. yüzyıla gelindiğinde de aşiretlerin yerleştirilmesi meselesinin devam ettiği ve önceki yüzyıllardaki gibi konu ile ilgili genel bir nizamın olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla devletin aşiretlerin iskânı ile ilgili politikaları bu yüzyılda da mahalli idarecilerin gönderdikleri yazılar ile merkezi hükümet tarafından verilen emir ve kararlardan anlaşılmaktadır.

Merkezi hükümetin gcebe gruplarını iskân politikasını etkileyen ve bunu şekillendiren bazı etkenler söz konusuydu. Öncelikle devletin vergi talepleri ve askeri ihtiyaçları iskânın temel sebeplerinden olmasının yanında, bu hususlar yerleşmede uygulanacak stratejileri de etkilemekteydi. Nitekim çoğu yerde vergi ve asker temini amacıyla iskânın bir an evvel gerçekleştirilmesi ve hemen akabinde tahrirlerinin tutulması önem arz etmekteydi.

Aşiretlerin yoğun olarak bulunduğu bazı bölgelerde dış tehdit unsurlarının var olması ise merkezi hükümetin iskân faaliyetlerinin kapsamını etkilemekteydi. Nitekim yüzyıl boyunca konar-gcerlerin iskânı mahalli idareciler tarafından yerel nitelikte sürdürülürken özellikle Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde dış baskının ortaya çıkması, bölgeye Fırka-ı Islahiyye adıyla teşkilatlı bir iskân ordusunun gönderilmesine neden olmuştur. Böylece iskân, aynı zamanda bir ışlah faaliyetine dönüşmüştür.

Yerleşik yaşama geçirilecek olan grupların gösterdiği tepki de iskân politikasını etkileyen başka bir husustu. Osmanlı bürokrasisine göre iskân, gcebe ahalinin

⁶³¹ Orhonlu, Aşiretlerin İşkânı, s. 48-49.

kendisi için pek çok fayda sağlamaktaydı ki böylece ahali, aşiret beylerinden gördükleri zulümden ve dağlarda gezme sefaletinden kurtulup açılacak mektepler ve verilen eğitim ile hükümeti tanıyıp devletin adaletindeki çıkarlarını anlayacaklardır. Böylece beylerine başvurmak ve onlara itaat etmek yerine hükümet kurumlarına gelmeyi öğreneceklerdir.⁶³² Ayrıca verginin iki-üç mislini beylerine vermek yerine iskân ile sadece devlete vergilerini verecekler, beylerine vermek zorunda oldukları ilave paralardan da kurtulacaklardı.⁶³³ Bununla birlikte yerleşme, kültürel ve iktisadi bir değişime de işaret etmesi bakımından göçebelerin direnç gösterdiği derin bir süreçtir.⁶³⁴ Bu durumda Osmanlı hükümeti, göçebeleri, üzerlerine askeri kuvvet sevk ederek çadırlarını ellerinden alarak ve hayvanlarını satarak baskı metotlarıyla yerleştirmiştir.

Ancak yerleşme, zorla yapıldığı gibi çevresel ve ekonomik koşullar çerçevesinde zaman zaman kendiliğinden de gelişmekteydi.⁶³⁵ "Natural sedentarization" da denilen doğal yerleşme göçebelerin, iklim koşullarının azizliğine uğrayıp hayvanlarını kaybetmeleriyle, su ve otlak sıkıntısından dolayı hayvanlarını besleyemez hale gelmeleri ve nihayetinde nüfusları ile hayvanları arasında bir denge kuramadıklarında başlar ve sonucunda göçebe grupları, kendiliğinden yerleşmek zorunda kalırlardı.⁶³⁶ Bu tür bir yerleşme, aslında göçebe aşiretlerin değişen dünya standartlarına yani dış dünyaya uyum sağlama yöntemiydi.⁶³⁷

Kendiliğinden yerleşme olarak da adlandırılan bu süreçte göçebe grupları, bireysel ve grup olmak üzere iki şekilde iskân talebinde bulunmaktaydı. Bireysel yerleşmeler, ahalinin fakirleşmesiyle hanelerini besleyemez hale gelmeleri veya

⁶³² İzmir ve Konya vilayetlerin dahilinde bulunan konar-göçer aşiretlerin hallerini tafsilten kaleme alan bir layihada 10, 8 ve 6. bendi; ŞD, 2852/ 112, 19 Receb 1285 (5 Kasım 1868).

⁶³³ Kütahya ve Karesi sancaklarında bulunan Karabağlı cemaati ahalisinden 60 hanenin yerleştirilmesi sonrasında meydana gelecek faydalardan birisiydi. MVL, 654 / 47, 9 Rebiül-evvel 1280 (24 Ağustos 1863).

⁶³⁴ Nina Swidler, "Sedentarization", s. 21.

⁶³⁵ Nina Swidler, "Sedentarization", s. 21.

⁶³⁶ Salzman, "Introduction" s. 13-15. Bu tür bir kendiliğinden yerleşme XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde Çukurova'da tarım alanlarının genişlemesiyle göçebelerin hayvanlarını beslemek için otlak bulamamaları sonucunda gerçekleşmiştir. Bölgede yerleşik yaşamın genişlemesi aşiretleri, hayvanlarını beslemek için otlak kirası ödemek zorunda bırakmıştır. Bunu ödemek istemeyen göçebe grupları ise zamanla hayvanlarını besleyemez hale gelmiştir. Öte yandan onların et, süt ve tereyağı gibi hayvansal ürünleri eskisi gibi alıcı bulamıyordu. Tüm bunlar göçebe halkın giderek fakirleşmesine neden olduğundan onların yerleşmekten başka çaresi kalmamıştı. Wolfram Eberhard, "Types of Settlement in Southeast-Turkey", Sociologus, Neue Folge/New Series, vol. 3, no. 1, (1953), pp. 49-64, s. 61-62.

⁶³⁷ Khazanov, Göçebeler ve Dış Dünya, s. 315-319

özellikle ağaların zenginleşmesi sonucu yatırım amacıyla toprak edinmeleri neticesinde meydana gelmekteydi. Anadolu'da daha çok görülen grup yerleşmeleri ise çoğunlukla hükümet yetkilileri ile temas kurma şansı olan ağa ve aşiret ileri gelenleri öncülüğünde gerçekleşmekteydi.⁶³⁸

XIX. yüzyılda Anadolu'daki aşiret ahalisi çoğunlukla ekonomik sebeplerden ve beylerinden gördükleri baskılardan dolayı perişanlıklarını dile getirip, devlet tarafından kendilerine bir arazi tahsis edilerek iskân edilmelerini istemişlerdir.⁶³⁹ Bazen ana aşiretten kopan 50-60 hane, kendilerine bir yer bularak burada iskânlarını; ama vergiden muaf olmalarını talep etmekteydi.⁶⁴⁰ Diğer taraftan zaman zaman başka bir aşiretin saldırılarından kurtulmak amacıyla da iskânı istemişlerdir.⁶⁴¹ Aşiretin içinde bulunduğu durum bazen öyle boyutlara ulaşmış olmalı ki iskân isteklerinin yanı sıra sürecin hızlandırılması amacıyla kendileri için arazi araştırıp boş ve harap yerlerin listesini çıkararak iskân mahallerini hazırlayıp merkezi hükümete sunarak iskân talep etmekteydiler.⁶⁴²

Bir aşiretin yerleşmeye karar verip iskân talebinde bulunmasında bahsedilen sebeplerin yanında iskân masrafları da önemli bir etkendi. Çünkü göçebe bir aşiret yerleştirilirken, onlara tahsis edilecek olan arazilerin bedellerinin nereden karşılanacağı ve ziraat için gerekli olan malzemelerin nasıl temin edileceği ile ilgili bir nizam yoktu. Araziler zaman zaman muhacirlerin iskânında uygulanan şekilde ücretsiz olarak devlet tarafından verilmekte,⁶⁴³ ziraat malzemeleri ise mahalli idarecilerin yardımıyla sağlanmakta ya da ahalinin durumuna göre kendilerinden

⁶³⁸ Daniel G. Bates, *Nomads and Farmers*, s. 194-198.

⁶³⁹ Adana eyaletinde bulunan Kırıntılı aşiretlerinin iskân isteğinde etkili olan sebeplerden birisi, Kozan kaymakamı Ömer Bey'in baskılarıydı. *Ayniyat* d. 446, s. 13, 23 Ramazan 1276 (14 Nisan 1860).

⁶⁴⁰ Şıhbızınlı aşiretinden 59 hane İzmir sancağına gelerek ziraat etmek ve vergiden muaf olmak koşuluyla iskân edilmeyi talep etmişlerdir. *Ayniyat* d. 407, s. 47, 28 Receb 1263 (12 Temmuz 1847).

⁶⁴¹ Kırım savaşı sonrasında Adana bölgesindeki Tecirli aşireti eşkıyalarının saldırılarından dolayı ciddi anlamda fakirleşen aşiretler yerleşme talebinde bulunmuşlardır. Andrew Gordon Gould, "Pashas and Brigands: Ottoman Provincial Reforms and Its Impact On The Nomadic Tribes Of Southern Anatolia, 1840-1855", University of California, Ph.D. History, Los Angeles, , 1975, s. 45.

⁶⁴² Zilan aşireti boş ve harap yerlerin listesini çıkararak iskân talebinde bulunmuştu. *Y.PRK.ASK*, 71 / 34, 3 Ramazan 1308 (1 Nisan 1892).

⁶⁴³ Hüdavendigâr vilayetinde iskân edilmiş olan aşiretlere 3 bin dönüm arazi verilmişti. Bu arazilerin ücretlerinin alınmayacağı hükümete sorulduğunda muhacir iskânına uygun olarak ücretsiz verilmesi merkezi hükümet tarafından bildirilmiştir. *İ.ŞD*, 103 / 6142, 6 Rebiül-ahir 1308 (17 Ocak 1891).

alınmaktaydı.⁶⁴⁴ Bu nedenle iskân talebinde bulunan aşiretler, yerleşmelerine karşılık masrafların devlet tarafından karşılanmasını şart koşmaktaydı.⁶⁴⁵

Devletin göçebeleri yerleştirme konusundaki politikasını etkileyen diğer bir faktör aşiretin bulunduğu coğrafyaydı. Çünkü sınırdaki ahali ile olan irtibatı, komşu devlet ile olan ilişkiler belirlemekteydi. Bu anlamda Osmanlı-İran sınırında yer alan konar-göçer aşiretlerin iskân faaliyetleri de İran'ın ve Rusya'nın bölgedeki politikalarına göre şekillenmiş, aynı zamanda iç kesimlerdeki iskân politikalarından da farklılık göstermiştir.

4.2.1. İskânın Gerçekleşmesi

Kendi isteğiyle yerleşmek isteyen aşiretler, diğerlerine örnek teşkil etmesi bakımından çoğu zaman olumlu karşılanmaktaydı.⁶⁴⁶ Bununla birlikte yerleşme için birtakım şartların sağlanması gerekmektedir. Öncelikle aşiretin yerleşmesi için gerekli araştırmaların yapılması ve raporların hazırlanması amacıyla ilgili yere bir memur gönderilmekteydi.⁶⁴⁷ Burada iskânı talep eden bir aşiretin kaç hane ve nüfus olduğu, kendilerine verilecek olan arazinin yeterli olup olmayacağı, iskân sırasında ortaya çıkacak masraf, bu masraflar için para olup olmadığı, para yoksa bu masrafın nereden karşılanacağı, iskân sırasında askeri kuvvete ihtiyaç olup olmayacağının bildirilmesi istenmekteydi.⁶⁴⁸

Böyle bir araştırma ileride arazi sorunlarına neden olmaması adına aşiret hanelerinin iskân edilmesi için seçilen yerlerin başkasının tasarrufunda olup

⁶⁴⁴ Faruk Söylemez, Osmanlı Devlet'inde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 184.

⁶⁴⁵ Kahaber aşireti iskân isteğinde bulunurken masrafların devlet tarafından karşılanmasını şart koşmuştur. ŞD, 1503 / 55, 2 Cumaziyel-evvel 1288 (20 Temmuz 1871).

⁶⁴⁶ Şıhbızınlı aşiretinin İzmir sancağında iskân talep etmesi diğerlerine de örnek olması bakımından olumlu karşılanarak vergiden muafiyetlerinin sağlanarak iskânlarının gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ayniyat d. 407, s. 47, 28 Receb 1263 (12 Temmuz 1847).

⁶⁴⁷ Kütahya ve Karesi sancaklarında bulunan Karabağlı cemaatinden 60 kadar hane yerleşmek istediklerini İnegöl'de beyan etmeleri üzerine gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. MVL, 654 / 47, 9 Rebiül-evvel 1280 (24 Ağustos 1863).

⁶⁴⁸ Mecidiye kazasında bazı aşiretlerin iskân edilmesine karar verilmiş ve hükümete sunulmuştu. Bunun üzerine şura-yı devletten gönderilen yazıda böyle detaylı bir tahkikatın yapılması istenmiştir. ŞD, 1338 / 22, 11 Safer 1302 (30 Kasım 1884). Diyarbakır vilayetinden gönderilen mazbatada bölgede aşiretlerin iskân edilmesi gerekliliği üzerinde durulmasıyla şura-yı devlet tarafından öncelikle bu tür bir araştırma yapılarak bildirilmesi istenmiştir. ŞD, 1453 / 26, 28 Zilkade 1287 (19 Şubat 1871).

olmadığının tahkik edilerek iyi bilinmesi amacıyla yapılmaktaydı.⁶⁴⁹ Diğer yandan iskânın masraflı bir iş olması da detaylı bir araştırmaya hükümeti mecbur bırakmaktaydı. Öncelikle iskân belirli bir askeri kuvvet ile mümkün olduğundan bu askerlerin maaş ve yiyecekleri için bütçe ayrılmak zorundaydı. Bu masraflar ise zaman zaman hazineden karşılanmakla birlikte çoğu zaman mahalli idarecilerin bu sorunu kendilerinin çözmesi beklenmekteydi.⁶⁵⁰

Bununla birlikte aşiretlerin yerleştirilmesi çoğu zaman devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Osmanlı hükümeti göçebe gruplarının yerleştirilmesine her zaman olumlu bakmakla birlikte 1840'lı yıllarda bunun toplu bir şekilde yapılmasından yanaydı.⁶⁵¹ Öyle ki bir bölgedeki küçük bir göçebe grubunun yerleştirilmesi, diğerlerinin hala göçebe olarak kalması, iskânın yarım kalması demek olduğu gibi yerleştirilenlerin diğerlerinin tahrikiyle firar etmesiyle iskân zaten tamamlanamayacaktı. Bu nedenle yüzyılın ilk yarısında aşiretlerin iskânının toplu olarak ele alınacağı belirtilerek aşiret eşkıyalarının sebep olduğu sorunların şimdilik yerel idareciler tarafından halledilmesi beklenmekteydi.⁶⁵²

⁶⁴⁹ Cihanbeyli aşiretinden Çankırı'ya tabi İnallı-balı nahiyesinde olan Taybi isimli mahalde 10 hane 20 nüfusun iskân edilmeyi istemesi üzerine bir tahkikat yapılması ve özellikle seçilen mahallin hali ve boş olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir. ŞD, 1640 / 35, 17 Şevval 1288 (30 Aralık 1871).

⁶⁵⁰ İskân için görevlendirilen askerlerin masrafları ile ilgili bkz. A.MKT.UM, 71 / 68 (Tarihsiz). ML.MSF. d. 11659, 1 Mayıs 1271.

⁶⁵¹ A.MKT, 160 / 108.

⁶⁵² Bozok ve Sivas mutasarrıflıkları gönderdikleri mazbatalarında: Yeniil aşiretinden olup Kayseri ve Maraş taraflarında bulunan Kuzugüdenli aşiretinin uygunsuz hareketlerinden dolayı Yeniil aşayiri derunune iskân edilmeleri, bu sırada Avşar aşiretinin dahi iskânları meselesi ortaya çıkacağından onların da yerleştirilmeleri, bunun da iki aşiretin de etrafı kuşatılarak Avşarlar kışlakları olan Çukurova'da, Kuzugüdenli'nin de Yeniil aşiretleri derununda iskân olunmalarına müsaade buyrulması istenmiştir. Konu meclis-i vala-yı ahkam-ı adliyeye havale edilmiştir. Buna göre, aşiretlerin bu şekilde iskânlarının oldukça faydalı bir iş olduğu; ancak şimdi Kuzugüdenlinin iskânına teşebbüs olursa birbirlerine yardım edeceklerinden iskân yarım kalacaktır. Yeniil aşiretleri derunune iskân edilmeleri durumunda yine Yeniil aşayirini tahrik ederek karışıklık çıkaracaklardır. Dolayısıyla bunların iskânlarına ileride topluca bakılması meclisde uygun bulunmuştu. Ayniyat d. 381, s. 51, 27 Cumaziyel-evvel 1259 (25 Haziran 1843). Konya eyaletinde bulunan bazı mahallerde sakin olan Tırkanlı aşiretinden bazı kimseler Ankara sancağında gelerek ahalinin mallarını sürüp gitmekte yolculara zarar vermekteydiler. Bunun üzerine Ankara feriki Tayyar Paşa gönderdiği bir kıta şukkasında; bunların tamamen bir mahalde iskânları, buna itaat etmedikleri surette kuvvet kullanılması ile münasib bir yerde iskân edilmelerini talep etmiştir. Meclis-i Ali-i Adliyede alınan karara göre, aşiret konusuna ileride başlıca bir düzen verileceği, şu sıralar böyle aşiretin eşkıyalarının zararlarının önlenmesi, idarelerine dikkat ve gayret olunması hususu Konya, Kayseri ve Bozok meclislerine bildirilmiştir. Ayniyat d. 370, s. 61-62, 28 Muharrem 1257 (22 Mart 1841). Ankara mutasarrıfına gönderilen emirde, aşiretlerin yaylak ve kışlaklarına gidiş-gelişlerinde güzergahlarında bulunan kazalar ve köyler ahali hakkında meydana getirdikleri saldırılardan dolayı bunların ileride iskânlarına bakılacağı, şimdilik aşiretlerin oluruyla bırakılarak uygunsuzluklarına sebep verilmeden, mazarrat meydana gelmemesine itina olunması istenmiştir. HR.MKT, 14 / 47, 29 Şevval 1262 (20 Ekim 1846). Delikanlı aşiretinin iskânı ile ilgili benzer şekilde ileride icabına bakılacağı şimdilik uygun şekilde icabına bakılması istenmekteydi. C.DH, 270 / 13483, 9 Cumaziyel-evvel 1262 (5 Mayıs 1846).

Anadolu'nun her yerinde dağınık olarak bulunan aşiretlerin, merkezden, kontrollü bir şekilde iskânlarının nasıl gerçekleştirileceği ise bilinmiyordu. Bu anlamda konu ile ilgili merkeze sunulan bir layihada, aşiretlerin yerleştirilmesi için genel bir komisyon veya heyet olmaması nedeniyle göçebelerin iskânı ayrı ayrı idarelerden sağlanmaya çalışılmaktaydı. Bu durum iskân işinin tamamlanmasını geciktirdiği gibi bir çok yerde başarı sağlanmasına da engel olmaktaydı. Bunun yerine İstanbul'dan "Aşair Nezareti" unvanıyla bir memur görevlendirilmeliydi.⁶⁵³

Bununla birlikte merkezden tek bir memur ile gerçekleştirilmesi önerilen iskân faaliyetleri, aşiretlerin dağınık bir vaziyette bulunmasından dolayı bazı mahzurlara neden olabilirdi. Şöyle ki Anadolu'nun birçok yerinde aşiretlerin ayrı ayrı yaylak ve kışlakları olup hepsini bir mahalde topluca iskân etme ihtimali yoktu. Bu nedenle aşiretler parça parça yerleştirileceğinden tek bir yerde bulunan aşair nazırının Anadolu'nun her yerine müdahil olması imkansızdı. Öyle ki bir bölgede iskân edildikten sonra firar eden aşiretlere nazırın müdahale etmesi hayli zamana muhtaçtı. Böyle durumlarda asker gönderildiğinde de yetki ve komuta yine nazırda olamayacağından tam hakimiyet sağlanamayacaktı.⁶⁵⁴ Diğer yandan aşair nazırıyla gerçekleştirilecek bir iskân faaliyeti aynı zamanda mali anlamda önemli miktarda para harcanmasını da gerektirmekteydi.

Tüm bunların etkisiyle devlet eliyle aşiretlerin iskânı faaliyetlerinin buldukları valilik veya mahalli idareciler tarafından yürütüldüğü görülmektedir.⁶⁵⁵ Bununla birlikte nüfus olarak kalabalık ve geniş bir coğrafyaya dağılmış olan aşiretlerin iskânı için merkezden harcırah ve maaş tahsis edilerek bir iskân memurunun gönderildiğine de rastlanmaktadır. Fakat iskân memurunun gönderilmesi hem masraflı hem de zamana muhtaç bir usuldü.⁶⁵⁶ Zaten merkezden birisinin

⁶⁵³ İ.MSM, 69 / 2005 (Tarihsiz).

⁶⁵⁴ İ.MSM, 69 / 2005.

⁶⁵⁵ Bununla ilgili örnekleri artırmak mümkündür. Bozdoğan aşiretinin iskânı önce Ankara valiliğine havale edilmiş; ancak aşiretin Adana'ya daha yakın olması sebebiyle Adana valiliğinin iskânı yürütmesine karar verilmiştir. A.MKT.MVL, 46 / 64, 28 Cumaziyel-evvel 1267 (31 Mart 1851).

⁶⁵⁶ Kozan sancağı dahilinde bulunan ve iskânları emredilen aşiretlerin iskânı ve önceden iskân edilen aşiretlerin düzenlenmesi için Akif Bey 5 bin kuruş maaş ve 3 bin kuruş harcırah ile iskân-ı aşair memuru olarak görevlendirilmişti. ŞD, 2120 / 13, 23 Rebiül-ahir 1297 (8 Nisan 1880). Denizli kazasında bulunan aşiretlerin iskânı için kaza meclisinin kararıyla 600 kuruş maaş ile Ahmet Nezhel Efendi tayin edilmişti. ŞD, 1379 / 33, 15 Nisan 1297. Ankara eyaletinde Avşar aşiretinin iskânı için Abdülgani Bey ile Abdülcabbarzade Hasan Bey özel olarak memur tayin edilmişlerdi. Ayniyat d. 447, s. 56, 8 Receb 1277 (20 Ocak 1861).

atanmasının aksine aşiretlerin iskânında ahali ile temasları sağlayacak kişilerin görev alması önem arz etmekteydi. Bu nedenle şayet iskânda birisi görevlendirilecekse bölgeye ve aşirete vakıf olması nedeniyle mahallinden olması tercih edilmiştir.⁶⁵⁷

Bu noktada aşiretin müdürü ve ileri gelenleri iskânda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle iskânın ahali tarafından kabul edilmesi, idaresi ve devamının sağlanması aşiret müdürlerinden beklenmekteydi. Nitekim yerleştirilmesine karar verilmiş bir aşiretin o anda atanmış bir müdürleri yoksa önce müdür atanması yoluna gidilmekteydi.⁶⁵⁸ Diğer taraftan aşiret müdürleri iskân sırasında gösterdikleri hizmetlerinden ötürü ödüllendirilmekteydiler. Böylece diğerlerine de örnek olması planlanmaktaydı.⁶⁵⁹ Aşiretin iskânı tamamlandıktan sonra ise aşiret müdüriyeti kaldırılarak maaşı hazineye aktarılmaktaydı.⁶⁶⁰ Ancak müdür olan kimse aşiretin iskân edildiği yere yeniden müdür olarak atanabilmekteydi. Ama yeni haliyle “Aşiret müdürü” yerine “Nahiye müdürü” olarak yönetimine devam etmiştir.⁶⁶¹

Aşiretin yönetiminde bulunan kişilerin iskân konusunda her zaman olumlu olduğunu söylemek ise güçtür. Zaman zaman iskân ile görevlendirilen aşiret müdürü, yetkisini kötüye kullanmakta, aşireti yerleştirmekten ziyade ahaliden çeşitli adlar altında para ve erzak toplamaya cesaret etmekteydi.⁶⁶² Merkezi hükümete göre, aşiretin iskân edilmesiyle bey ve ileri gelenlerinin menfaatleri zarar gördüğünden zaman zaman ahalinin yerleşmeye muhalefet edip karşı

⁶⁵⁷ Reyhaniye kazasında Delikanlı aşiretinin iskânı elzem olarak görülerek bölgeye ve aşiretlere vakıf olmasından dolayı Reyhaniye kazası kaymakamı Ahmed Bey bu iş ile görevlendirilmiştir. A.MKT, 224 / 39, 25 Şevval 1265 (13 Eylül 1849).

⁶⁵⁸ Adana eyaletinde bulunan Tecirli aşiretine iskânları sırasında ehliyetli olarak gösterilen Rüstem Kethüda müdür olarak tayin edilmişti. Ayniyat d. 421, s. 44, 24 Rebiül-evvel 1267 (27 Ocak 1851).

⁶⁵⁹ Zilan aşireti müdürü Kasım Ağa'nın aşiretin iskânında gösterdiği hizmetlerinden dolayı ıstabl amire müdürlüğü ve mecidi nişanı ile taltif edilmesi uygun görülmüştür. İ.DH, 351 / 23175, 24 Zilkade 1272 (27 Temmuz 1856).

⁶⁶⁰ Kıldonlu aşiretinin artık meskun olmasından dolayı oymakları kazalar nüfusuna idhal edilerek müdürlük kaldırılmış, müdürün maaşı da hazineye aktarılmıştır. ŞD, 245 / 1, 18 Rebiül-ahir 1274 (6 Aralık 1857). Başka bir örnekte, Adana sancağında iskânları icra olunan Bozdoğan ve Karakayalı aşiretleri müdürlüklerinin kaldırılması uygun görülmüştü. ŞD, 2114 / 8, 18 Şaban 1286 (23 Kasım 1869).

⁶⁶¹ Karahisar-ı şarki sancağına tabi Cebet nahiyesinde iskân olunan Kuyu Mahmutlu aşiretine müdürleri olan Mustafa Ağa 300 kuruş maaşla nahiyeye müdür tayin edilmişti. Ayniyat d. 421, s.70, 12 Cumaziyel-evvel 1267 (15 Mart 1851).

⁶⁶² Cihanbeyli aşireti müdürü Alişan Bey, iskân için görevlendirilmiş; ancak aşiretten eşya, para ve erzak toplamaya girişmiştir. Bunun üzerine mahkemeleri görülerek suçları sabit bulunmuş, aldıkları eşyalar geri alınarak sahiplerine teslim edilmiş, kendisi de aşiret müdürlüğünden azledilerek, ıstabl-ı amire rütbesi alınmış ve Tokat'a sürülmüştür. A.MKT.NZD, 14/90, 1 Zilkade 1266 (8 Eylül 1850).

gelmelerine aracı olmaktadır.⁶⁶³ Bu gibi durumların sıklıkla görülmesine paralel olarak bazen iskânın icrası için aşireti beyi ve ileri gelenleri, yerleşmenin tamamlanmasına kadar uzak bir yere gönderilmekteydiler.⁶⁶⁴

Nihayetinde iskânına karar verilen bir aşiret, eğer kendi isteği ile iskân talep etmemişse, öncelikle nasihatler yoluyla yerleşmeyi kabul etmeleri için bey ve muhtarları mahalli idareciler tarafından toplanarak iskân ile ilgili gerekli bilgi verilmekteydi. Bu nasihatlerde özellikle iskân esnasında ne kendileriyle ne de hayvanlarıyla ilgili bir sıkıntı yaşanmayacağı, hane miktarına ve hayvanlarına göre yeterli arazi verileceği beyan edilmekteydi.⁶⁶⁵ Böylece ikna edilen aşiret bey ve ileri gelenlerinin aşiret halkını da ikna etmesi beklenmekteydi. Ancak bu şekilde bir iskân nadiren gerçekleşmekte olduğundan iskân işiyle görevlendirilen kişiler veya mahalli idareciler başka yöntemler geliştirmekteydi.

Bu noktada önemli olan husus iskânı kabul etmeyen aşiretlere bunu kabul ettirmek, onları yerleşmeye mecbur bırakmaktır. Nitekim yaylak-kışlak dönüş yollarında köprüler ve dar geçitler tutulmaktaydı. Ancak bu usulün uygulanabilmesi belirli miktar asker sevki ile mümkündür. Bu nedenle iskânla meşgul olan kimseler aşiretlerin yerleştirilmesine başlamadan önce genellikle merkezi hükümetten asker talep etmekteydiler.⁶⁶⁶ Ancak gönderilecek olan askerler belirli bir mali külfete⁶⁶⁷ neden olacağından asker gönderilmeyerek

⁶⁶³ Aydın sancağı dahilinde iskânı kararlaştırılan Cerid aşiretiyle bazı perakende aşiretin yerleştirilmesi sırasında Cerid aşireti bey ve ileri gelenlerinin bazıları kendi menfaatlerinden dolayı iskâna muhalefet etmişlerdi. Ayniyat d. 442, s. 45, 2 Cumaziyel-evvel 1274 (19 Aralık 1857).

⁶⁶⁴ Caf Aşireti hakkında Onbirinci Fırka Kumandanı Ferik tarafından hazırlanan raporun 22. Maddesinde benzer bir öneri sunulmuştu. Y.PRK.ASK, 59 / 25, 12 Rebiül-ahir 1307 (6 Aralık 1889). Hısn-ı Mansur kazasında Rumiyanlı ve Melukanlı aşiretlerinin iskânının emredilmesine rağmen yerleşmenin sağlanamamış olmasının sebebi aşiret ileri gelenlerinden Ali, Hüseyin, İbiş ve Ali Ağalar olduğunun Diyarbakır valiliğinden bildirilmesi üzerine bu ağaların iskânın hasıl olmasına kadar Hısn-ı Mansur kazasına nakledilmesine onay verilmiştir. ŞD, 1453 / 39, 4 Teşrin-i sani 1287 (16 Kasım 1871).

⁶⁶⁵ Mardin aşiretlerine iskâmı kabul etmeleri için bahsedilen türden nasihatler edilmiştir. ŞD, 1463/1, 17 Rebiül-evvel 1306 (21 Kasım 1888). İskânları emr edilmiş olan Amasya ve Çorum sancakları dahilinde bulunan aşiretlerin iskânı için aşiret beyleri ve muhtarları çağrılarak irade-i seniyye kendilerine ertafıca anlatılmış, ikna olmaları sağlanmıştı. İ.DH, 197 / 11195, 27 Recep 1265 (18 Haziran 1849).

⁶⁶⁶ Teke ve Isparta sancaklarında bulunan Sarıkeçili ve Saçıkara aşiretlerinin iskânları için Teke tarafında 10, Konya ve Niğde tarafında 30 toplam 40 nefer süvarinin 5 ay müddetle istihdam edilmesi vilayet meclisinden istenmişti. Ayniyat d. 806, num:164, 20 Mayıs 1285.

⁶⁶⁷ Örneğin Ankara vilayetinde Gedikcik kazası bölgesinde iskân edilen Rişvan ve Avşar aşireti iskânı Gedikcik kazası müdürü Ali Ağa tarafından gerçekleştirilmiş ve toplamda 200 nefer istihdam edilerek 27.125 kuruş harcanmıştı. Bu masrafın mal sandığından karşılanacağı belirtilmişse de Ağa'nın masrafları kendisine verilmemişti. Bu nedenle ağanın mağduriyeti belirtilerek paranın kendisine verilmesi mahallinden istenmişti. Bunun üzerine merkezden konunun tahkik edilmesine karar verilmişti. A.MKT.UM, 71 / 68 (Tarihsiz). Ankara bölgesindeki aşiretlerin iskânı sırasında gerekli

başka tedbirlerle bunun gerçekleştirilmesi istenmekteydi.⁶⁶⁸ Gönderildiği veya geçici asker istihdamına izin verildiği durumlarda da masrafların artmaması için iskânın bir an önce tamamlanarak neferlerin dağıtılması beklenmekteydi.⁶⁶⁹

Merkezi hükümetin bu tutumu mahalli idarecileri başka tedbir ve uygulamalara yöneltmiştir. Örneğin, aşiretinin iskânı kabul etmesi için içlerinden belirli sayıda adamların rehin alınması ve bu rehinelere altı ayda bir değiştirilmesine müsaade olunması mahalli idareciler tarafından istenmişti. Ancak merkezi hükümete göre göçebelerin yerleştirilmesinde amaç iskânın istikrarı olduğundan, aşiretin iskâna güvenerek bağlanması ve kabul etmesi önem arz etmekteydi. Dolayısıyla rehine politikası uygulanacaksa bile bunun iskânın icrasından sonraya bırakılmasının gerekli olduğu yerel idarecilere bildirilmiştir.⁶⁷⁰

Mahalli idarecilerin aşiretleri iskâna mecbur bırakmak adına bulduğu başka bir yol aşiretin zor durumundan faydalanmak şeklindeydi. Özellikle kıtlık gibi durumlarda aşiret halkının zahire tedarik edememesi, onları güçsüzleştirdiğinden böyle zamanlar iskânın zahmetsizce sağlanması açısından en uygun dönemler olarak görülmekteydi.⁶⁷¹

Hem iskân işiyle görevlendirilen askerlerin temin edilmesi ve rahat hareket etmeleri hem de aşiret halkının iskânı kabul etmeye mecbur bırakılmasında yerleşme için seçilen mevsim de önemliydi. Kış mevsimi, iskân için tahsis edilecek askerlerin müsait olması ve üzerlerine askeri kuvvet sevk edildiğinde

olan askerlerin maaşları için Ankara, Çankırı ve Bozok sancaklarında önceden istihdam edilen zaptiye neferleri maaşlarından indirim yapılarak hasıl olan para ile iskân için nefer istihdam olunmuştu. Bir ay için istihdam olunan bu askerlerin toplam masrafı 4350 kuruştur. ML.MSF. d. 11659, 1 Mayıs 1271.

⁶⁶⁸ Hacı Karalı ve Sarıkeçili aşiretlerinin iskânı için istenilen 20 nefer zaptiyenin bu defalık istihdam edilmesine izin verilmekle birlikte aşiretlerin iskânının sadece asker istihdamı ile mümkün olmadığı, başka yolların da bulunabileceği hatırlatılmıştır. Ayniyat d. 806, n. 10, 3 Mayıs 1285.

⁶⁶⁹ Hamid sancağı dahilinde Hacı Karalı aşiretinin iskân edilmesi için bir memur tayin edilerek yanına üç ay için 30 nefer istihdam edilmesi, bu neferlerin yalnızca iskân işinde kullanılarak yerleşmenin bir an evvel tamamlanması Konya vilayetine emredilmiştir. Ayniyat d. 807, n. 177, 20 Muharrem 1283 (4 Haziran 1866).

⁶⁷⁰ Harput eyaletinde çeşitli uygunsuzluklara cesaret eden Rışvan aşiretinin cezalandırılması ve iskânlarının sağlanması için mahalli idarecilerden böyle bir teklifte bulunulmuş; ancak meclis-i valada rehine işinin iskândan sonra bırakılması uygun görülmüştür. Ayniyat d. 405, s. 91-94, 13 Receb 1263 (27 Haziran 1847).

⁶⁷¹ Bozok ve Kayseri mutasarrıflarına göre, Ankara ve Bozok bölgesinde yaşanan zahiresizlik Rışvan ve diğer aşiretlerin canlarına tak ederek yaylalarına yakın olan Sivas bölgesinden zahire tedarik etmek amacıyla perişan hal üzere mevsimsiz yaylaya çıkmakta, zahire tedarik edemeyerek ot, yoğurt ve katık yemekten bitap düşüp, birçoğu telef olmaktadır. Bunların zahire tedarik etmelerine fırsat verilmeyerek bu aralık yayladan dönüş mevsimlerinde icra-yı iskânlarına irade buyrulması istenmiştir. A.MKT.MHM, 2/102, 1 Cumaziyel-ahir 1262 (27 Nisan 1846).

aşiretlerin bir yere kaçmasına engel teşkil etmesi açısından iskân için en uygun mevsimdi.⁶⁷² Bununla birlikte aşiretlerin temel geçim kaynaklarının hayvancılık olması iskânın kış mevsiminde yapılmasına engel teşkil ediyordu. Çünkü kışın hayvanlar kuzulamakta olduğundan aşiretin bir iskân faaliyeti içerisine alınması bu hayvanların telefine neden olacaktı. Bu nedenle aşiretin gözetim altında tutularak iskânın “havalının zaman-ı mesaisine” kadar ertelenmesi gerekiyordu.⁶⁷³

Öte yandan zaman zaman yerleşmeye mecbur bırakmanın aksine aşiret halkı öyle bir kıvama gelmekteydi ki iskân için küçük bir dokunuş yeterliydi. Örneğin Mardin sancağında bulunan yaklaşık 12 bine yakın nüfusla aşiretin göçebeliğinin aslında bir alışkanlıktan ibaret kaldığı öyle ki yazın birçok hanenin yaylaya çıkmadığı tespit olunmuştu. Şu durumda iskân için özel bir memur tayin edilip gerekli tedbirlerin alınmasıyla yerleşmenin kolaylıkla sağlanabileceği merkezi hükümete bildirilmekteydi.⁶⁷⁴

4.2.2. İskân Defterlerinin Düzenlenmesi

Göçebe bir aşiret gönüllü olarak veya üzerlerine askeri kuvvet sevki ile iskânı kabul etmelerinin ardından aşiretin yerleştirilmesi aşamasına geçilmekteydi. Bu sırada yapılan ilk işlerden birisi, yerleştirilen aşiret nüfusunun kayıt altına alınarak yerleşmenin esaslarını içeren iskân defterlerinin teşkil edilmesiydi. Burada aşiret hanelerinin hangi kaza ve köylerde iskân edildikleri kaza-kaza veya köy-köy belirtilmekte, bu sırada haneler ziraatçı, ortakçı, hizmetkar veya çoban olarak kaydedilmekteydi.⁶⁷⁵ Örneğin Ankara livası dahilinde Konur kazasında toplam 38 Rişvan hanesi iskân edilirken bir iskân defteri tanzim edilmiş; 19 hane ortakçı, 5 çiftçi, 1 hizmetkar, 6 çoban, 2 amele ve 5 hane çerçi kaydedilmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷² Söylemez, Rişvan Aşireti, s. 180.

⁶⁷³ Adana'da Avşar aşiretinin iskânı bu sebepten ertelenmişti. ŞD, 2120 / 13, 23 Rebiül-ahir 1297 (8 Nisan 1880).

⁶⁷⁴ ŞD, 1463/1, 17 Rebiül-evvel 1306 (21 Kasım 1888).

⁶⁷⁵ Hüdavendigar eyaleti dahilinde bulunan Hüdavendigar, Karesi, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Aydın eyaleti dahilinde Saruhan ve Aydın sancaklarıyla, Biga sancağı kazalarında mevcut aşiretler ve cemaatlerin buldukları kışlak mahallerinde iskânları gerçekleştirilirken iskân defteri düzenlenmiştir. ML.CRD. d. 729, 27 Zilkade 1259 (19 Aralık 1843).

⁶⁷⁶ ML.CRD. d. 2004 (Tarihsiz). Benzer şekilde, Bozok sancağında Akdağ kazası köylerinde iskânları kararlaştırılan Rişvan ve Avşar aşiretlerinin iskânlarının istikrarı için, iskân ile görevli olan memurlar tarafından iskân ettirilip ziraat malzemesi olanları ziraatçı, olmayanlar ortakçı ve hizmetkar olarak kaydedilmişler ve bir iskân defteri teşkil edilmiştir. ML.CRD. d. 551.

İskân defterleri tanzim edilirken tayin edilen mesleklerle ilgili veya hanelerin durumu ile bazen ayrıntılı bilgiler de verilmekteydi. Buna göre öncelikle meslekler tayin edilirken, bir hanenin ziraat etmek için tarla ve malzeme alacak gücü varsa bu kişilerin ziraatçı olarak kaydedildiği görülmektedir. Şayet hane, bunu sağlayacak güçte değilse; ancak kendisine bir ev inşa edebiliyorsa bu kimseler ortakçı, köyün çobanı veya sarracılık, culhalık, demircilik gibi bir sanatla meşgul olarak yazılmaktaydı. Hanenin gücü, ev inşa etmeye dahi yetmiyorsa; ama bu kişi bir şekilde hane tedarik edebilmişse, onlar da çoğu zaman hizmetkar olarak kaydedilmekteydi. Hem gücü hem de kimsesi olmayanlar ise dilenci olarak yazılmaktaydı.⁶⁷⁷

Aşiretlerin iskânı gerçekleştirilirken onlar için seçilen yerlerde zaman zaman her hane için yeterli toprak bulunmayabiliyordu. Bu durumda eğer hanenin tarla satın alıp ziraat etmeye gücü yetiyorsa mağdur edilmemesi için başka bir mahalle nakledilmesine izin verilmekteydi. Bu da iskân defterlerine işlenerek nakledildiği yer yazılmaktaydı.⁶⁷⁸

Göçebe gruplarının yerleştirilmesinde iskânın nizamında uygulanacak en önemli kurallardan birisi, ahaliden taahhüt senetleri alınarak birbirlerine kefil edilmeleri idi.⁶⁷⁹ Buna bağlı olarak iskânın icrası sırasında alınan senetler iskân defterlerine işlenerek kayıt altına alınmaktaydı.⁶⁸⁰ Buna göre önce aşiret hanelerinin iskân edildikleri köylerin muhtarları ve imamları, köylerinde yerleştirilmiş olan aşiret hanelerinin kendilerine tayin edilen meslekler dışında çalışıp-çalışmayacaklarını kontrol edeceklerini, şayet aksi bir durum meydana

⁶⁷⁷ 1265 senesinde Pehlivanlı ve Pürtek aşiretinden iskân edilen hanelerin defteri tanzim edilirken meslek tayinleri ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. ML.CRD. d. 1377, 13 Cumaziyel-ahir 1267 (15 Nisan 1851). Benzer şekilde Vecihi Paşa tarafından gerçekleştirilen iskânda Avşar ve Rışvan aşiretleri için tayin edilen mesleklerde de aynı yol izlenmiştir. İ.MVL, 219 / 7347, 15 Şevval 1267 (13 Ağustos 1851).

⁶⁷⁸ Rışvan aşireti ahalisinden Bozok ve Ankara sancaklarına müteferrikan iskân edilenlerin bazılarında yerleştirildikleri köylerde ziraat için uygun arazi olmadığından boş olan başka bir yere gönderilmesine izin verilmiştir. A.MKT.NZD, 105/56, 22 Rebiül-evvel 1270 (23 Aralık 1853). Torun aşiretinden Gölüşağı köyüne iskân edilen Çerkez oğlu Davran, yeterli arazi olmadığı için Sulakuşağı köyüne nakledilmişti. ML.CRD. d. 1377, s. 2.

⁶⁷⁹ Sivas valisi, Amasya mutasarrıfı, Ankara ve Çankırı ile Yeniil ve Kayseri kaymakamlarına gönderilen yazıda, bu bölgelerde iskân edilmekte olan Rışvan ve Avşar aşiretlerinin iskânının istikrarı için birbirlerine kefil edilmesi emredilmişti. Ayniyat d. 422, s. 84, 19 Receb 1267 (20 Mayıs 1851).

⁶⁸⁰ İskân defterinin tanzim edildiği; ancak böyle bir uygulamanın yapılmadığı yerleştirmeler de vardır. ML.CRD. d. 551.

gelirse kaza müdürüne bunları ihbar edeceklerine dair senet vermekteydiler.⁶⁸¹ Akabinde aşiret haneleri iskâna riayet edeceklerine, iskân mahallini terk etmeyeceklerine, eğer giden olursa muhtar veya kaza müdüründen izin alacaklarına, bunlara aykırı hareketlerde bulunan olursa muhtara haber vereceklerine dair senet vermekte ve birbirlerine kefil edilmekteydiler.⁶⁸²

Öte yandan iskânın nasıl gerçekleştirildiği ile ilgili bilgiler de zaman zaman iskân defterlerinin sonuna not alınmaktaydı. Öyle ki göçebeler zaman zaman birtakım sözler karşılığında iskâna razı olmaktaydılar. Örneğin Hüdavendigâr eyaleti dahilinde Karesi, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Aydın eyaleti dahilinde Saruhan ve Biga sancaklarında bulunan aşiretler kışlak mahallerine yerleştirilmişlerdi. Tutulan iskân defterinden anlaşıldığı kadarıyla bu aşiret haneleri, içlerinden bazılarının yaz aylarında yerleştirildikleri mahalle yarım saatten-dört saate kadar olan mesafelerde yaylaya çıkmanın sözünü alarak iskâna razı olmuşlardır.⁶⁸³

İskân sırasında taahhüt senetleri, kefalet uygulaması ve bu tür anlaşmalar istikrar açısından önem arz etmekteydi. Fakat göçebe grupların iskânının hepsinde süreç bahsedilen şekilde işlemiyordu. Zaman zaman iskân, bir kayıt tutulmadan dolayısıyla iskân defterleri tanzim edilmeden, merkezden gönderilen emirlerle gerçekleştirilmekteydi. Bu gibi durumlarda yerleştirilen aşirete bir buyruldu gönderilerek bundan sonra merkezi hükümetin emirlerine aykırı hareketlerde bulunmayacaklarına dair bir mahzar düzenleyip göndermeleri istenmekteydi. Şayet bunu kabul etmiyorlarsa üzerlerine asker gönderileceği bildirilmekteydi.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ “Karyemizde iskân etmiş olan 38 hane aşiretin zirde vermiş oldukları sened mucebince taahhüt oldukları ve bulunacakları zanaatlara muavenet bir hilaf irade ve uygunsuzlukları zuhur eder ise icabına göre müdür-i kazaya ihbar ve tahhüd oldukları kârları merkumlara icra ettirmeye kefil olduklarımızı mübeyyin işbu mahalle şerh ve imla kılındı. Muhtar-ı evvel-Muhtar-ı sani” ML.CRD. d. 2004. Başka bir örnek için bkz. ML.CRD. d. 1377.

⁶⁸² “Rişvan aşiretinden olup iskânlarımıza irade-i aliyye müteallik buyrulup ahali-i mutavattın gibi Konur kazasında Köprü karyesinde 38 hanemiz iskân olup karyemizde tedarik ettiğimiz hanelerle hallerimize münasip kâr ve kesb ile meşgul ve birbirlerimize müteselsile-i kefil olarak ırz ve edeplerimizle geçinip ahali hükmünde olup, birbirimizden ahir kazaya gidecek oldukta mahallini ve mebni kefil-i muhtar ve müdiriyetten tezkere almak ve içlerimizden uygunsuz harekatta olanları muhtara haber etmeye bu hususa memur ve müdür marifetiyle eyyam muvacelelerinde isimlerimiz üzerinde işaret kılınan kesb ile meşgul olunarak geçincelerimize mübeyyin senevi senedimiz tahrir ve imza kılındı. Kethüda” ML.CRD. d. 2004. Başka bir örnek için bkz. ML.CRD. d. 1377.

⁶⁸³ ML.CRD. d. 729, 19 Şevval 1259 (12 Kasım 1843).

⁶⁸⁴ Şeyhmus Bingöl, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıncığ Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2018, s. 402.

İskânın gerçekleştirilmesinden sonra yapılacak işlerden ilki ise aşiretlerin yerleştirildiği kaza ve köylere göre nüfus tahrirlerinin yapılmasıydı.⁶⁸⁵ Bu defterlerde aşiretlerin hangi kazalarda kaç hane iskân edilmiş olduğu zaman zaman ayrıntılı olarak zaman zaman da sadece sayısal olarak verilmiştir.⁶⁸⁶ Eğer iskân, defter düzenlenerek kayıt altına alınmamışsa çoğu zaman nüfusları tahrir edilirken taahhüt ve kefalet uygulaması hayata geçirilmekteydi.⁶⁸⁷

Diğer yandan iskân edilen aşiret hanelerine tahsis edilecek vergi miktarının tayin edilerek vergi defterlerinin tanzim edilmesi özellikle önem arz etmekteydi.⁶⁸⁸ Bu iş için zaman zaman özel memurlar gönderilerek kaza kaza veya köy köy yerleştirilen hane sayıları yazılıp vergi miktarlarının tayin edilmesi beklenmekteydi. Örneğin Diyarbakır'ın Şerk, Lice, Hani ve Harto nahiyelerinde iskân edilmesi emredilen Zekni, Alican, Şıhbızınlı ve Bekran aşiretleri haneleri yerleştirildikten sonra, Ömer Paşa gönderilerek vergileri tayin edilip defterleri tanzim edilmiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ Ankara ve Sivas sancaklarına müteferrik surette iskân edilmiş olan Avşar ve diğer aşiretlerin nüfusları tahrir olunarak buldukları kazaların nüfusuna ilave edilmesi için Salih Bey görevlendirilmişti. Benzer şekilde Sivas'da Hüseyinabad ve Bozok dahilinde iskân edilen Rışvan, Avşar ve Çelikanlı aşiretlerinin iskân sonrasında nüfus kayıtlarının belirtilen şekilde tutulması için o tarafta bulunan miralay Mustafa Bey tayin edilmişti. A.DVN, 58 / 10, 5 Rebiül-evvel 1266 (19 Ocak 1850). Haymana'da iskân edilerek bir köy ve kaza teşkil etmiş olan Rışvan aşiretinin nüfus tahriri için Dersaadet ordu-yu hümayunundan Binbaşı Hacı Ömer Ağa ile refakatine İsmail Ağa memur kılınmıştı. Ayniyat d. 443, s. 22, 22 Şevval 1274 (5 Haziran 1858). Maraş dahilinde iskân edilen Çelikanlı aşiretinin iskânları tamamlandıktan sonra ilk iş olarak hanelerinin nüfus kayıtları tutulmuştur. İ.DH, 507 / 34516, 11 Zilkade 1279 (30 Nisan 1863). Çicek dağı ile Haymana ve Uzunyayla taraflarına sevk ve iskân olunan Afşar ve Rışvan aşiretlerinin miktar-ı nüfus ve hanesini mübeyyin defterinin gönderilmesi istenmiştir. A.MKT.NZD, 458 / 17, 3 Cumaziyel-evvel 1279 (27 Ekim 1862).

⁶⁸⁶ Haremeyn aşiretinden Bozok livasında, Akdağ, Boğazlıyan ve Kızılkoca kazalarında iskân edilen aşiretlerin nüfus tahrirleri, sadece sayısal olarak yazılmıştır. NFS d. 3835. Başka bir defterde, Sivas livasında Zile, Artukabad, Kazaabad, Erbaa, İrek, Sanisa, Turhal kazalarında iskân edilen aşiretler ve haneler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. NFS d. 2528.

⁶⁸⁷ Aşayir-i seba kaymakamlığı dahilinde olan aşiretlerin Denek Keskini ve Ankara'nın Koca Bala nahiyelerindeki iskânlarından sonra nüfus tahrirleri yapılmış, bu sırada iskâna riayet edeceklerine dair kefalet senetleri alınmıştır. NFS d. 1771, 21 Rebiül-evvel 1267 (30 Ocak 1851). Ankara'da Haremeyn kazasında iskân olunan Rışvan aşireti hanelerinin tahrirleri yapılırken senet alınarak ahali birbirine kefil edilmiştir. NFS d. 1784.

⁶⁸⁸ Ankara ve başka yerlerde iskân olunan Rışvan aşiretinin vergilerinin tevzi ve tahsilinin gerçekleştirilerek, hangi kazada kaç hane olduğu, her kazaya kaç kuruş ekleneceğinin tespit edilerek defterlerinin tutulması Ankara valiliğinden istenmiştir. Ayniyat d. 421, s. 25, 21 Rebiül-evvel 1267 (24 Ocak 1851).

⁶⁸⁹ Şerk nahiyesinde 110 hane iskân edilmiş olup 3025 kuruş vergi, Lice'de 58 hane ile toplam 2310 kuruş, Hani'de 89 hane ile 2866 kuruş, Harto'da 19 hane ile 545 kuruş vergi tahsis edildiği görülmektedir. ML.VRD. d. 3060, 17 Muharrem 1275 (27 Ağustos 1858). Diyarbakır'da Hoyran kazasına yerleştirilen Hoyran aşiretinden 45 haneye 1490 kuruş vergi tayin edilmişti. ML.VRD. d. 3067, 1 Rebiül-evvel 1275 (9 Ekim 1858). Ankara eyaletinde iskân ettirilen Rışvan aşiretinin hangi kaza ve köylerde iskân edildiği, bunların isimlerinin beyanı, ayrıca vergi ve mürettebat-ı sairelerinin tahkiki, başka iskân olunmuş aşiret varsa onların da tahkik edilmesi ile gerekli defterlerinin tanzimi için 2500 kuruş harcırah ile 5 bin kuruş maaş ile Anadolu varidat muhasebesi ketebesinden Mahmud Şevket Bey'in tayin edildiği görülmektedir. İ.DH, 211 / 12285, 25 Cumaziyel-evvel 1266 (8 Nisan 1850).

4.2.3. Parçalayarak ve Yeni Köyler Teşkil Ederek Aşiretleri Yerleştirme Usulü

Yerleşme, aynı zamanda coğrafi bir olgu olup insanlar yerleşirken veya yerleştirilirken kurdukları köylerle, burada inşa ettikleri evlerle, diktikleri ağaçlarla ve kazdıkları hendeklerle kültürel manzaranın şekillenmesinde rol almaktaydılar. Bu anlamda XIX. yüzyılda Anadolu'da göçebelerin iskân edilmesinde, yerleşmenin başlangıç noktasını genellikle birkaç ailenin yerleşmesi teşkil etmekte, bu aile aşamalı olarak diğer aileleri de kendisine katmakta ve nihayetinde yeni yerleşimler meydana gelmekteydi.⁶⁹⁰

Aşiret haneleri çoğunlukla köye yakın bir mahalde yerleşmekte, resmi işlerini bağlı buldukları köyden görmekteydiler. Ancak bu haneler, uzun bir dönem köyden ayrı bir şekilde yaşamış, zamanla hane sayılarının artması üzerine aşiretin işlerinin köyden görülmesi zorlaşmıştır. Bu durumda 20-30 sene önce yerleştirilen bu grubun ayrı bir köy veya kaza teşkil etmesi gündeme gelmiştir.⁶⁹¹ Merkezi hükümet, köyün kurulması halinde aşiretin çevreye zarar verip- vermeyeceğinden emin olunmasını, ayrıca hane sayısı 30'un altındaysa sayının diğer aşiretlerin teşvik edilerek otuza çıkarılmasını istemektedir.⁶⁹² Tüm bunlar neticesinde yeterli şartlar sağlanıyorsa köyün kurulmasına müsaade edilmekteydi. Ardından köye bir isim verilmekte, imam ve muhtar tayin edilip bunların mühürleri gönderilerek cami ve çeşme gibi yapılar inşa edilmekteydi.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Wolf-Dieter Hütteroth, "Land Division and Settlement in Inner Anatolia", Social, Economic and Political Studies of the Middle East, Volume IX, Turkey Geographic and Social Perspectives, ed: Peter Benedict, Erol Tümerekin, Fatma Mansur, Leiden, Brill, 1974, p. 19-25.

⁶⁹¹ Balıkesir'in Çaypınar köyüne bağlı Ovalı Dam isimli yerde 9 hane 80 nüfus ile Kızılkeçili aşireti iskân olunmuştu. Bu yerin Çaypınar'a uzak olmasından dolayı işlerinin görülmesinden müşkülât çekildiğinden Ovalı Dam adıyla yeni bir köyün teşkil edilmesi Hüdavendigâr vilayetinden istenmiştir. ŞD, 1575 / 12, 15 Rebiül-evvel 1317 (24 Temmuz 1899). Benzer şekilde Ödemiş kazası Yusufdere köyündeki Tekbıçaklar adlı mahalde bundan 20 sene önce iskân edilen Karacakışla ve Kocayusuflu aşiretleri hanelerinin idaresi Yusufdere köyünün merkezine uzaklıklarından dolayı mümkün olamamaktaydı. Bu nedenle Aydın vilayeti tarafından aşiretin bulunduğu bu yerin ayrıca bir köy olarak teşkil edilerek "Teshiliye" adının verilmesi teklif olunmuştur. ŞD, 1420 / 18, 20 Muharrem 1322 (6 Nisan 1904).

⁶⁹² Yenişehir kazasına tabi İznik nahiyesi dahilinde Aykırılık adlı arazide yerleştirilmiş olan 13 hane yüküklerin bulunduğu yerin bir köy olarak teşkil edilmesi Hüdavendigâr vilayetinden bildirilmişti. Bunun üzerin konu ile ilgili gerekli tahkikatların yapılması neticesinde köyün teşkiline izin verilmişti. Ancak 13 hane ile köy teşkili talep edildiğinden buna izin verilmekle birlikte 30 haneye çıkarılması istenmişti. ŞD, 1558 / 24, 11 Zilkade 1311 (16 Mayıs 1894).

⁶⁹³ Aydın'da Çine kazası dahilinde bulunan Bederler köyü civarında 37 hane Çakar aşireti iskân olunarak bir köy teşkil etmişlerdir. Bu köye "Orhaniye" adının verilmesi Aydın valisi tarafından teklif olunmuş, merkezi hükümet tarafından da kabul edilmişti. İ.DH, 990 / 78213, 12 Şaban 1303 (16 Mayıs 1886). Menemenci aşiretinden 31 hane 132 nüfusun Karaman'a bağlı Aladağ nahiyesinde Yalıbel adlı mahalde iskân ettirilmesi uygun görülmüştür. İskân sonrası meydana gelecek karyenin "İhsaniye" adıyla anılması Konya vilayetinden teklif olunmuştur. ŞD, 1763 / 22, 2 Zilhicce 1325 (6 Ocak 1908). İzmir sancağında Bayındır kazasına iskân edilmiş olan aşiretlerin meydana getirdikleri köyler için muhtar

Parçalayarak iskân yanında yerleşmenin daha ilk aşamasında köy veya kaza teşkil edilerek iskâna da sık sık rastlanmaktaydı. Özellikle Fırka-ı Islahiyye ile Anadolu'nun güney doğusundaki göçebelerin iskânında Sırkıntı, Cerid, Bozdoğan, Tecirli gibi büyük aşiretler toplu olarak iskân edilmişlerdir. Bununla birlikte Kırıntı ve Avşar gibi aşiretler diğerlerine göre daha küçük ve dağınık olduğundan bir kısmı karışık olarak iskân edilmiştir.⁶⁹⁴

Göçebelerin yerleşmeleri sonucu kurulan köylerde, bireysel bir iskân faaliyeti söz konusuysa coğrafi olarak buranın dağınık, toprak tahsislerinin düzenli yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte devlet müdahalesi ile yerleşimin sağlandığı köylerde coğrafi yayılımın daha düzenli gerçekleştiği, toprak dağıtımlarının belirli bir plan çerçevesinde yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁹⁵

4.3. İSKÂN FAALİYETLERİ

4.3.1. Mehmet Vecihi Paşa⁶⁹⁶ İskânı

Anadolu'nun orta kısmında 1830'lardan itibaren özellikle Ankara ve Çankırı bölgesinde bulunan aşiret içerisindeki eşkiya gruplarının yerli ahaliyi, yolcuları ve

ve imamların mühürlerinin gönderilmesi Dahiliye Nezaretinden istenmektedir. ŞD, 1383 / 26, 26 Muharrem 1305 (4 Ekim 1887). Başka bir örnekte Karatekeli aşiretinden 11 hanenin İznik bölgesinde Pelenli isimli mahalde iskân edilmeyi talep etmeleri üzerine gerekli tahkikat yapılarak köye "Mahmudiye" ismi verilerek cami ve mektepleri inşa edilmişti. ŞD, 2577 / 14, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892).

⁶⁹⁴ Gould, "Pashas and Brigands", s.182.

⁶⁹⁵ Hütteroth, "Land Division", s. 28-30.

⁶⁹⁶ Tam adı Mehmed Salih Vecihi olup 1799-1800 yılında Ankara'da doğmuştur. Ulemadan bir kimsenin oğlu olmasının verdiği avantaj ile iyi bir eğitim almıştır. Evlendikten sonra bir müddet eşinin babasının katipliğinde bulunduktan sonra Divan-ı Hümayun ve Mühimme kalemlerinde çalışmıştır. Eşinin akrabalarından olan Mehmed Es'ad Muhlis Paşa'nın 1824'te Çirmen mutasarrıflığına atanması üzerine Vecihi Paşa'da onun hazinedarlığı görevine atanmıştır. 1828'de Rusya ile savaşa başlanması üzerine Es'ad Paşa, Şumnu muhafazası için görevlendirilince Çirmen'de yerine birisinin kaymakam olarak atanmasını, bu kişinin de bölgeye birkaç yıldır vakıf olmasından dolayı Vecihi Ağa olmasını teklif etti. Hatta bu iş için Vecihi Ağa'ya Rumeli beylerbeyliği ve mirimiranlık rütbesinin verilmesini önerdi. Paşa'nın teklifi merkezi hükümet tarafından onaylandı. Böylece Vecihi Ağa oldukça genç bir yaşta (30 yaşında) paşa ünvanını aldı. Vecihi Paşa'nın bulunduğu görev Rusya ile yapılan savaşta sağlanacak asker, cephane, zahire ve hayvan tedariki gibi konularda önemli bir konumdaydı. Bu durum Vecihi Paşa'nın her konuyla ilgilenmesini gerektirirken İstanbul ile ve üst düzey kumandanlarla irtibat kurmasına da zemin hazırlamış, böylece kendisini tanıtmaya imkanı yakalamıştır. Ancak savaşın kötü gidişatı, Rusya'nın Edirne'ye kadar ilerlemesi, karşı konulacak güce sahip olunmaması üzerine Vecihi Paşa, Edirne'yi Rusya'ya teslim etmiştir. Savaş sonrasında Samakovcuk yani bugünkü Kırklareli'ne bağlı Demirköy kazası nazırlığı kendisine tevcih edilmiştir. Bundan sonra Varna muhafızlığı ile görevlendirildi. Paşa'nın buradaki faaliyetleri bazı yerel idareciler tarafından şikayetlere sebep oldu. Bunun üzerine Paşa görevinden azledildi. İstanbul'a çağrılan Vecihi Paşa çok geçmeden 1831'de Selanik ve Kavala sancaklarına mutasarrıf olarak tayin edildi. Abdullah Saydam, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Bir Bürokratin Doğuşu: Mehmed Vecihi Paşa", History Studies, International Journal of History, 11/4, (Ağustos 2019), s. 1341-1361.

posta tatarlarını katledip mallarını gasp etmeleri, ahalinin zahiresini zorla ellerinden almaları, zaman zaman onar-yirmişer-otuzar atlı ile gözlerinin kestiği küçük köylere hücum ederek köyü talan ettikleri sürekli merkeze şikayet konusu olmaktaydı.⁶⁹⁷ Diğer yandan vergi temini hususunda bölgedeki aşiretlerle yaşanan sorunlar ya verginin hiç tahsil edilememesiyle sonuçlanmakta ya da asayişsizliğin daha da artmasına neden olmaktaydı. Avşarlardan verginin tahsili için gönderilen Maraşlı Osman Paşa ve maiyetindeki bazı adamları tahsilat sırasında çıkan kargaşada öldürülmüştü. Ayrıca aşiret ileri gelenlerinin vergileri zimmetlerine geçirmeleri onların sürgün edilmesiyle sonuçlansa da bu tedbirler, verginin istenildiği gibi toplanmasını yine de sağlamamaktaydı.⁶⁹⁸

Yeni kurulan ordu için hükümetin asker ihtiyacı büyük oranda Anadolu'nun orta kısmından karşılanmakta, hatta bölge "Asker yatağı" olarak tabir edilmekteydi. Bununla birlikte buradaki konar-göçer gruplarının birçoğundan asker temin edilememekteydi.⁶⁹⁹ Bunun temel sebeplerinden birisi göçebe gruplarının asker vermemeyi adet haline getirmiş olmaları ve buna bağlı olarak kur'alardan konar-göçerliğin onlara sağladığı avantajı da kullanarak kaçmalarıydı. Ancak bu durum uzun zamandır asker celplerinin Tanzimat'a dahil olan yerlerden yapılmasına neden oluyordu. Dolayısıyla artık aynı mahallerden tekrar tekrar nefer alınması uygun olmadığından göçebe gruplarından asker temin edilmenin yolları düşünülmekteydi. Bu anlamda özellikle Anadolu'nun orta kesiminde bulunan Haremeyn aşiretiyle, Rişvan ve diğer türkmen aşiretlerinin asker celp etmek için kudretli olmalarıyla birlikte bu zamana kadar bunlardan asker alınmamış

1835'e gelindiğinde ise Vecihi Paşa, Bosna valisi olarak atanmıştır. Buraya tayin edildiği ilk yıllarda bölgedeki karışıklıkları ortadan kaldırmak amacıyla buna öncülük eden kimseleri sürgün ederken bazılarını da idam ettirmiştir. Bu durum bölgede özellikle Boşnakların Paşa'ya karşı bir muhalefet geliştirmelerine neden olmuş, merkezi şikayet dilekçeleri yazılmış; ancak bir sonuç alınamamıştır. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Fermana karşı bölgede başlayan isyanlar üzerine, Vecihi Paşa bunları bastırmak amacıyla sert tedbirler almaya meyilli olması ve bu konuda ısrarla yetki talep etmesi üzerine Bosna valiliğinden alınmıştır. Ancak Vecihi paşa ile ilgili dış ülkelerden gelen baskılar, İstanbul'da tutuklu olan 29 Boşnak'ın ve 17 gayrimüslimin şikayetleri üzerine 1841'de hakkında soruşturma açılmıştır. Halka baskı ve zulüm yapmak, zorla cerime almak, mahkeme etmeden birçok kişiyi hapsedmek, angarya kaldırılmasına rağmen bunu uygulamak gibi suçlarla yargılanmış; ancak beraat etmiştir. Zafer Gölen, "Bosna Valisi Mehmet Vecihi Paşa'nın Muhakemesi", *Belleten*, cilt: LXXVI, sayı: 277, (Aralık 2012), s. 849-877.

⁶⁹⁷ Saydam, "Orta Anadolu", s. 239.

⁶⁹⁸ Abdullah Saydam, "Orta Anadolu Aşiretlerin İskanı (1839-1853)" Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, 1993, s. 241.

⁶⁹⁹ Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 221-224.

olduğuna dikkat çekilmekteydi. Nihayetinde bunlardan bir hanede ikili ve üçlü olanlarından asker alınması fikri öne sürülmüştür.⁷⁰⁰

Bölgedeki aşiretlerden hem asker temini hem de vergi tahsilatının beklenildiği gibi yapılabilmesinin tek yolu ise onların iskânıydı. Bu anlamda Osmanlı hükümeti toplu olarak ve geniş çaplı bir iskân için uygun zamanı beklemekle birlikte bahsedilen sebeplerden ötürü yüzyılın ortalarından itibaren bölgede göçebelerin iskânına kısmen başlamıştı. Nitekim Rışvan oymakları ve Mülukanlı aşiretine mensup bazı gruplar Bozok bölgesine yerleştirilirken, benzer şekilde Hacıyanlı aşireti de Haymana kazasına, Tirkanlı aşiretinden bir grup Murtazabad ile Kasaba-i Zir kazalarına iskân edilmiştir. 1843'e gelindiğinde ise Konya valisi tarafından Rışvan aşiretinden bir grup Esbkeşan kazasına yerleştirilmişti.⁷⁰¹ Ancak bu iskân faaliyetleri çoğu yerde sonuçlandırılmamış, iskân edilenler firar yolunu seçmişlerdi. Bu ise bölgede asayiş olaylarının daha da artmasıyla sonuçlanmış, bunun üzerine konunun araştırılması ve gerekli tedbirlerin alınması amacıyla bölgeye Mehmet Vecihi Paşa gönderilmiştir.⁷⁰² Böylece Anadolu'nun orta kısmındaki aşiretlerin iskânı için önemli bir aşama başlatılmıştır.

Paşa'nın hazırladığı rapora göre, bu tür hareketlerin temel sebebi aşiretlerin hâlâ göçebe olmasıydı. Çünkü onlar yayla veya kışlaya geçişleri esnasında hayvanlarına ekili alanları yedirdiklerinden, yerleşik ahali ile çatışmaların yaşanması kaçınılmazdı. Diğer taraftan yine bu yolculukları esnasında aşiret eşkıyaları ahalinin mallarını gasp ettikten sonra aşiret içerisine karışmakta olduklarından yakalanmaları mümkün olamamaktaydı.⁷⁰³ Dolayısıyla Paşa'ya göre, bunun çözümü göçebelerin yerleştirilmesiydi. Ancak merkezi hükümetin aşiretlerin iskân edilmesi konusundaki çekingen tavrını gören Paşa, bunu yumuşatmak amacıyla yerleşmenin aslında meşakkatli bir iş olmadığını anlatarak raporuna devam etmiştir. Öncelikle aşiret hanelerinin hepsi "edepsiz" takımından olmayıp içlerinde hükümete itaat edip iskânı arzu eden kimseler çoğunluktaydı.

⁷⁰⁰ İ.MSM, 10 / 197 (Tarihsiz).

⁷⁰¹ Saydam, "Orta Anadolu", s. 246.

⁷⁰² İ.MVL, 134 / 3616, 24 Muharrem 1265 (20 Aralık 1848). Saydam, "Orta Anadolu", s. 247.

⁷⁰³ Vecihi Paşa'nın konu ile ilgili raporu 1. bend. İ.MVL, 134 / 3616, 24 Muharrem 1265 (20 Aralık 1848).

Bunlarla temasa geçilerek ve eşkıya grupları için askeri kuvvet sevk edilerek iskân kolayca gerçekleştirilebilirdi.⁷⁰⁴ Sorunların çözümü için iskâna bir an evvel başlanmalıydı. Çünkü kış mevsiminde aşiretler hem toplu bir yerde bulduklarından hem de iskâna muhalefet etmeleri durumunda birbirlerine yardım edemeyeceklerinden yaz mevsimi gelmeden yerleşmenin sağlanması gerekiyordu. Bu nedenle Vecihi Paşa iskânın başlanması yönünde ısrar etmiştir.⁷⁰⁵ Eğer iskâna başlanmayacaksa da bunun yerine bölge halkının can ve mal güvenliğinin sağlanması için Ankara'dan 120, Çankırı'dan 80 toplam 200 nefer başıbozuk atlı istihdam edilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Böylece yirmişer-otuzar neferden oluşan gruplar halinde üç-dört kol Ankara ve Çankırı sancaklarında dolaşmalı, aşiret eşkıyalarının uygunsuzluklarına engel olmalıydı. Bu neferler asakir-i şahaneden talep edilse, onlar yirmişer-otuzar kişi değil yüz-yüz elli kişi dolaşacaklardır. Bunun için de uygun yer yoktur. Zaptiye neferleri görevlendirilse, onlar da Çankırı ve Ankara'da başka işlerle meşguldürler. Bu nedenle başıbozuk nefer istihdam edilmesi Vecihi Paşa tarafından teklif edilmiştir.⁷⁰⁶

Şayet iskân gerçekleştirilecekse, yeni köyler teşkil edilerek bir aşiretin toplu olarak orada yerleştirilmesi şeklinde olmamalıydı. Çünkü bu durumda köyde sadece kendileri bulunacaklarından hırsızlıkları dahi anlaşılmayacak, civarlarında bulunan yerlere de rahat vermeyeceklerdi. Bu nedenle bu aşiret haneleri parçalanarak yirmi haneli bir köye beş-altı, otuz haneli bir köye yedi-sekiz, kırk-elli haneli bir köye on-on iki hane şeklinde yerleştirilmeliydi.⁷⁰⁷

Bahsedilen rapor üzerine Kayseri, Maraş ve Sivas taraflarında bulunan Avşar, Lek, Kırıntılı ve Rişvan gibi aşiretlerin eşkıyalarının zararlarının ortadan kaldırılması için Bozok ve Kayseri sancakları Ankara'ya ilhak edilerek Ankara valisi Mehmet Vecihi Paşa bu iş ile görevlendirildi. Paşa, aşiretlerin tedip edilmesi için onların korkutulması amacıyla asker gönderilmesinin gerekli olduğunu, ama

⁷⁰⁴ İlgili rapor 2. bend.

⁷⁰⁵ İlgili rapor 3. bend.

⁷⁰⁶ İlgili rapor 7. bend.

⁷⁰⁷ İlgili rapor 2. bend.

bu mevsimde İstanbul'dan asker sevkinin mümkün olmaması nedeniyle Ankara ve Kayseri'de bulunan iki bölük süvari askerinin Yozgat'a celp edilmesi ve Rışvan ile Haremeyn aşireti nezaretlerinin⁷⁰⁸ Sivas'tan ayrılarak kendi uhdesine verilmesini istemiştir. Bu durum merkezi hükümet tarafından olumlu karşılanarak kendisine gerekli yetkiler verilmiştir.⁷⁰⁹ Böylece Paşa'nın maiyetine üç bölük süvari askeri, Sivas'tan iki kıta top, Kayseri havalisinden toplanan başıbozuk ve nefir-i amm askeriyle beraber küçük bir askeri kuvvet tertip edilerek bölgedeki göçebe aşiretlerin iskânı başlatılmıştır.⁷¹⁰

Nihayet kendisine tanınan yetkilerle iskâna başlayan Vecihi Paşa, iki koldan faaliyetlerini sürdürdü. Öncelikle aşiretler içerisindeki "edepsiz takımı" olarak adlandırdığı eşkıya grupları ile ilgilendi. Bunların etraflarını kuşatıp köprüleri tutarak gerekli tedbirleri aldı. Bunun neticesinde içlerinden hırsız takımından olan kimseleri yakalayıp gasp ettikleri malları onlardan geri aldı.⁷¹¹

Diğer taraftan Rışvan, Cihanbeyli ile Haremeyn aşiretleri bey ve ileri gelenleriyle temasa geçerek onları Yozgat'a çağırıp bir konakta misafir etti. Burada onlara, "Sizlerin ne kadar kabahatiniz yoksa da aşiretiniz edepsizleri sizleri dinlemediklerinden ahali ve fukaraya ne vechile uygunsuzluğa ibtidar eyledikleri sizlerin de malumudur. Böyle şeyler ise nizam-ı şer'iyye aykırı şeylerdir. Sizin ve genel ahalinin emniyet ve rahatları ancak iskânlarınız ile hasıl olacağından cümleniz bizim misafirimizsiniz" denilerek muhafazaları için gerekli sayıda asker bırakılarak kendileri burada hapsedildiler. Böylece kendini güvene alan Vecihi Paşa, iskân için fiili olarak harekete geçti. Karahisar-ı behremşah, Sorgun ve Sungurlu kazalarındaki aşiretler için gerekli askeri kuvvet ile birlikte memurlar sevk etti. Bu sırada kendisi, aşiretlerin çoğunluğunun bulunduğu Çiçek Dağı ve Ankara Dağı'na doğru yola çıktı. Her adımını ince ince düşünen Vecihi Paşa, bu yolculuğunun aşiretler tarafından duyulduğunda onların bölgeden firar etmemesi için aşiretlerin her bir oymağına memurlar ile birlikte askeri kuvvet gönderdi.⁷¹²

⁷⁰⁸ Tanzimat ile birlikte bazı aşiretlere kendi beyleri nazır olarak atanmıştı. Orhonlu, Aşiretlerin İskânı.

⁷⁰⁹ İ.MVL, 134 / 3616, 19 Receb 1265 (10 Haziran 1849).

⁷¹⁰ Kaymakam-ı Süvari meclis mazbatası; İ.MVL, 159 / 4574, 25 Zilkade 1265 (12 Ekim 1849)

⁷¹¹ İ.MVL, 138 / 3812, 23 Rebiül-evvel 1264 (28 Şubat 1848).

⁷¹² İ.MVL, 138 / 3812.

Akabinde askerle sıkıştırılan aşiretlerin muhalefet etmelerine engel olmak ve iskânın suhuletle gerçekleşmesini sağlamak amacıyla ahali, Yozgat'ta hapsedilmiş olan beyleri ile tehdit edildi. Aynı zamanda hepsine birer talimatname verilerek bir yere gitmelerine müsaade olunmayan aşiretler, Ankara ve Bozok sancağı dahilinde Akdağ, Behremşah, Sorgun, Kızılkoca, Süleymanlı, Selmanlı, Budaközü ve Keskinler'de, Sivas sancağında Kazaabad, Turhal ve Zile'de, Amasya sancağında Çorum, Gelengiray, Osmançık kazalarında, Çankırı sancağında Kuru ve Kalecik taraflarında üçer-beşer hane ayrılarak iskân edilmeye başlandı.⁷¹³ Böylece Orta Anadolu'da yaklaşık 20 bine yakın göçebe nüfus yerleştirilirken, iskân edildikleri yerlerle ilgili iskân defterleri de teşkil edilmiş, iskânın istikrarının sağlanması amacıyla hepsinin çadırları ellerinden alınmıştır.⁷¹⁴

Bu denli kalabalık bir nüfusun askeri kuvvetle iskânı haylice asker celbine muhtaç olmakla birlikte böyle bir hareket, nüfus açısından birçok telefata sebep olacağı düşüncesiyle Vecihi Paşa tarafından reddedilerek nasihatler aracılığıyla iskân gerçekleştirilmiştir. Fakat içlerinden itaat etmeyenler için asker sevk edilmiş, aşiretler tarafından 16 kişi ölürken, asker tarafından da 4 adam vurulmuştur. Verilen bu zayıat ise iskân edilen nüfus ile karşılaştırıldığında normal karşılanmıştır.⁷¹⁵ Nitekim Vecihi Paşa'nın bu usul ile iskânı "sızılıtsızca" gerçekleştirmesi merkezi hükümette memnuniyetle karşılanarak aşiretlerden kalanların da uygun yerlerde iskân edilmesi kendisine bildirilmiştir.⁷¹⁶ İskânın suhuletle ve zayıat verilmeden gerçekleştirilmesi, aşiretler üzerine askeri kuvvet sevk edilmemiş olmasına bağlanmıştır. Ancak aşiret bey ve ileri gelenlerinin hapsedilerek halkın tehdit edilmesi muhakkak ki baskının başka bir yüzüydü.

⁷¹³ Avşar ve Rişvan aşiretlerinin iskân yerleri ve hane miktarları ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Bunun için bakınız, Saydam, "Orta Anadolu", s. 252-253.

⁷¹⁴ İ.MVL, 138 / 3812. Çadırları daha sonra 1852'de satılarak elde edilen para vergilerinden düşülmüştür. Saydam, "Aşiretlerin İskânı", s. 251.

⁷¹⁵ İ.MVL, 159 / 4574, 23 Zilhicce 1264 (22 Kasım 1848).

⁷¹⁶ Vecihi Paşa'ya ve Konya valiliğine gerekli emirlerin gönderilmesi istenmiştir. İ.MVL, 138 / 3812, 9 Cumaziyel-evvel 1265 (2 Nisan 1849).

Öyle ki Paşa'nın Anadolu'nun orta kesiminde gerçekleştirdiği bu iskân faaliyetine özellikle Rışvan aşireti muhalefet etmiştir. Bu aşiret daha önce 1842 yılında Konya bölgesinde Haymanateyn kazasına toplu olarak yerleştirilmişti. Dolayısıyla onların buradan kaldırılarak Vecihi Paşa'nın iskân prensibi gereğince parça parça Ankara'ya bağlı kaza ve köylere iskân edilmeleri aşiretin itirazına neden olmuştur. Rışvan ileri gelenleri önce Vecihi Paşa'ya bir miktar para teklif etmişlerdir. Paşa'nın bunu kabul etmemesi üzerine Konya meclis azalarından bazı kimselere para vermişlerdir. Böylece Konya Meclisi aracılığıyla Rışvan'ın eski iskân mahallerine gönderilmesinin daha doğru olacağına dair bir yazı yazdırmışlardır.⁷¹⁷ Bir taraftan da Süleyman Bey adında birini göndererek yıllardır Sivas eyaletine bağlı olarak vergilerini düzenli verdiklerini, içlerindeki eşkiya gruplarından kendilerinin de rahatsız olduklarını dile getirerek bundan sonrası için Sivas'tan alınarak Ankara'ya bağlanmalarını, içlerindeki uygunsuz kimseleri ise terbiye edeceklerini; fakat ayrı ayrı iskân edilmek yerine toplu olarak Haymanateyn'de yerleştirilmelerini talep etmişlerdir.⁷¹⁸

Bu sırada Vecihi Paşa toplu iskânın Rışvan aşireti için uygun olmadığını dile getirerek ayrı ayrı yerleştirilmeleri hususunda ısrarlarını sürdürmekteydi.⁷¹⁹ Öyle ki ilerleyen dönemlerde Rışvan aşireti, eski iskân mahallerinde hane ve hanlar inşa ederek yerleşmeye başladıklarını, sular getirerek çeşmeler inşa ettiklerini öne sürerek bölgeden alınmalarının durdurulmasını istediklerinde⁷²⁰ Vecihi Paşa merkeze bir rapor sunmuştur. Buna göre, aşiret toplam 683 hane olup sadece 50 hanenin inşa edildiğini; fakat bunların da göçebe yaşama devam etmekte ve halen çadırlarda yaşayıp yaylak-kışlağa gidip gelmekte olduklarını belirtmiştir. Diğer yandan çeşmeler inşa ettik demeleri ise bazı yerleri kendileri kazarak su çıkarmışlardır ki Paşa'ya göre bu herkes tarafından masrafsızca her yerde yapılacak bir işti. Tüm bunların ötesinde aşiret içerisinde iyi adamlar varsa da çoğu "Edepsiz, arsız ve hilekâr"dır. Köyleri basarak ahalinin mallarını gasp

⁷¹⁷ Saydam, "Aşiretlerin İskânı", s. 250. Aşiretin verdiği bu para, daha sonra ortaya çıktığında rüşvet olarak addedilerek gerekli tahkikatın yapılması amacıyla bölgeye hazine-i celileden Şevket Bey ve sonra da Sam Efendi gönderilmiştir. Ayniyat d. 417, s. 25, 14 Cumaziyel-ahir 1266 (27 Nisan 1850).

⁷¹⁸ Aşiretin arzuhali; İ.MVL, 134 / 3616.

⁷¹⁹ İ.MVL, 134 / 3616, 24 Muharrem 1265 (20 Aralık 1848).

⁷²⁰ Aşiretin arzuhali; A.DVN, 57/5, 2 Cumaziyel-evvel 1265 (26 Mart 1849).

etmektedirler. Dolayısıyla aşiretin toplu olarak iskânından ziyade parçalanarak yerleştirilmesi itaat altına alınmalarının tek yolu olduğundan Konya'ya bağlı kazaların köylerine serpiştirilmeleri zaruridi.⁷²¹

Rişvan aşiretinin parçalanarak iskân edilmesine yönelik olan öneri ve teklifler sadece Vecihi Paşa tarafından değil yüzyılın başlarında aşiretin Sivas'ta iskânı hususunda Sivas valisi ile Erzurum ve Maraş valileri tarafından da paylaşılmış görünmektedir. Onlara göre nüfusça kalabalık olan bu aşiretin itaat altına alınması ve yerleşik yaşamı kabul etmesi sadece parçalanarak iskân edilmeleriyle mümkündü. Hatta aşireti kontrol altına almanın yolu bunların parçalanmasıydı ki bu da ancak iskân ile sağlanabilirdi.⁷²²

Rişvan aşireti ile ilgili tüm bu uyarılara rağmen konunun daha net tahkiki için Reşid Paşa'nın kethüdası İsmail Bey'in aşireti yakından tanimasından dolayı konu hakkında ifadesine başvurulmuştur. İsmail Bey de Vecihi Paşa'nın usulünün uygun olduğunu yinelemesi üzerine nihayetinde Rişvan aşiretinin de diğer aşiretler gibi parçalanarak iskân edilmesine ve Ankara sancağına bağlı köylerde yerleştirilmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir.⁷²³ Bunun üzerine Yozgat'taki Rişvan aşiretinin iskânı için ilk olarak bölgede aşiret ileri gelenleri toplanmış, iskân kararı hakkında kendilerine bilgi verilmiş, kış bitmeye yakın da aşiretin yaylaya gitmesine fırsat verilmeden üzerlerine asker sevki ile iskânları sağlanmıştır. İskânın tamamlanması sonrasında aşiret eşkıyaları mahkemede yargılanarak ahaliden gasp ettikleri mallar da sahiplerine iade edilmiştir.⁷²⁴

İskâna tepki gösteren diğer bir aşiret ise Avşarlardı. Bunların içerisinde bazı gruplar iskândan firar edip Kayseri ve Maraş bölgesine kaçarak eşkıyalık hareketlerine girişmişlerdi. Bunların iskân mahallerine döndürülmesi hem asayiş hem de yerleştirilmiş olanların da firarını önlemek açısından önem taşımaktaydı. Bu nedenle önce Avşar firarilerine geri dönmeleri için nasihatler edilmiş. Ancak

⁷²¹ Ankara Valisi Vecihi Paşa'nın raporu, İ.MVL, 159 / 4574, 20 Zilkade 1265 (7 Ekim 1849).

⁷²² Söylemez, Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi, s. 173.

⁷²³ Meclis-i vala-yı ahkam adliye kararı; İ.MVL, 159 / 4574, 17 Safer 1266 (2 Ocak 1850). Karar Konya valisine de bildirilmiştir. Ayniyat d. 416, s. 19, 3 Receb 1266 (15 Mayıs 1850).

⁷²⁴ Saydam, "Aşiretlerin İskânı", s. 249.

aşiretin bölge ahalisinin kendilerine kötü davrandığını iddia ederek Kayseri’de uygun bir yerde iskânlarını talep etmesi üzerine aşiretten bu defa firar etmemelerine dair sözler alınarak Kayseri’de yerleştirilmeleri kabul edildi.⁷²⁵

Vecihi Paşa iskânın sağlam temeller üzerine oturtulması için parçalanarak iskân konusundaki ısrarlarını daima sürdürmüştür. Bunun yanı sıra iskândan firarı önlemek maksadıyla ahalinin çadırlarını ellerinden alarak bir müddet muhafaza ettikten sonra 1852’de satarak aşiretlerin vergisine saymıştır. Özellikle Rışvan ve Avşar aşiretlerinin iskâna bir an önce adapte olmasını sağlamak maksadıyla 1850-1851’de öşür almamış, gelecek yıl da yine kâr elde edemeyenlerden almamaya devam etmiştir.⁷²⁶ Ancak iskân edilen hanelerin birçoğu, iskân mahallerinde ziraat ile meşgul olmayıp misafir gibi bulunmakta, fırsat bulduklarında firara meyletmekteydiler. Bozok meclisi ve Ankara valisine göre, aşiret hanelerinin iskâna ısınmaları medeniyetten ve ziraatten “lezzet” almalarıyla mümkündü. Bu ise iskân işinin bir müddet daha arkasının aranılmasıyla sağlanabileceğinden, hem aşiretlerin iskân mahalline özel memurlar tayin edilmesine hem de mutasarrıf ve kaymakamların yerleştirilen hanelere dikkat etmelerinin kendilerine bildirilmesi yoluna gidilmiştir.⁷²⁷

Neticede ise, Vecihi Paşa’nın aşiretleri iskân faaliyeti merkezi bürokrasi de olumlu ve başarılı olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki, süvari kaymakamı tarafından konu ile ilgili sunulan rapora göre, Vecihi Paşa yaklaşık 20 bine yakın konar-göçeri iskân etmiştir. Bunu gerçekleştirirken maiyetindeki memur ve askerlerin maaşlarını düzenli ödemiş, kimseden haksız yere para toplamamış, hediye ve rüşvet kabul etmemiştir. İskân ile bölgenin asayışı sağlandığı gibi ahalinin Osmanlı hükümetine sadakati de tesis edilmiş, padişah için dualar alınmıştır. Bölgedeki aşiret halkının büyük kısmının “uygunsuz ve edepsiz” takımından olduğu düşünüldüğünde Paşa’nın doğrudan askeri kuvvet kullanmadan bunları nasihatler yoluyla iskâna razı etmesi takdire şayan olarak görülmüştür.⁷²⁸ Bunlara

⁷²⁵ Saydam, “Aşiretlerin İskânı”, s. 254-155.

⁷²⁶ Saydam, “Aşiretlerin İskânı”, s. 251.

⁷²⁷ Bozok meclisi ve Ankara valisinin önerisiyle, İ.MVL, 219 / 7347, 3 Zilkade 1267 (30 Ağustos 1851).

⁷²⁸ Kaymakam-ı süvari kulları meclis mazbatası; İ.MVL, 159 / 4574, 25 Zilkade 1265 (12 Ekim 1849).

karşılık Vecihi Paşa'nın kendisine bir "Tahsinname", oğluna ise rütbesiz "Mirimiranlık" verilmiştir.⁷²⁹

Bununla birlikte aşiretlerin parçalanarak iskân edilmeye olan muhalefetleri veya kendilerine iskân için verilen yerlerdeki memnuniyetsizliklerinin çoğu zaman dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Hatta aşiret ileri gelenlerinin kandırılarak Yozgat'ta hapsedilmesi, ahalinin de bununla tehdit edilmesi iskânın zorla gerçekleştirilmesinin başka bir şekli olarak da değerlendirilebilir.

4.3.2. Fırka-ı Islahiyye İskânı

Anadolu'nun güneyinde bulunan Çukurova bölgesi, Osmanlı'nın fethinden önce ziraata ve yerleşik yaşama dayanan iktisadi bir yapıya sahipti. Fakat XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede uzun yıllar devam eden isyanlar ve mahalli idarecilerin kötü yönetimleri nedeniyle derebeylik hakim olmaya başlamış, aynı zamanda göçebelerin çoğunluğu oluşturduğu bir yer haline gelmiştir.⁷³⁰ XIX. yüzyıla gelindiğinde Cevdet Paşa Çukurova'yı aşiretlerin cevelangâhı bir yer olup insan emeği ile ilgili bir emarenin olmadığı, her tarafında turaç kuşlarının uçup ceylan sürülerinin gezdiği bir yer olarak tanımlamaktadır.⁷³¹ Bu durum aslında bölgenin coğrafi yapısı ve iklimi ile de yakından alakalıydı. Öyle ki yaklaşık yüzde altmış dağlardan meydana gelen bölgede, düşük sahalarda bataklıkların olması yerleşik bir yaşama en büyük engeldi.⁷³²

Bu şartlar altında Çukurova'da yaklaşık 10 bine yakın nüfusla göçebe grupları Sis bölgesinde Hacılar, Lek, Kırıntılı Kürt aşiretleri ile Ceyhan'ın sağ tarafında Sırkıntılı ve Avşar, doğuda Bozdoğan, Ceyhan nehrinin sol tarafında Tecirli ve Cerid aşiretleri yer almaktaydı. Göçebe grupları büyük bir yekûn tutan

⁷²⁹ A.AMD, 13 / 19, 29 Zilhicce 1265 (15 Kasım 1849).

⁷³⁰ Faruk Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", Tarih Araştırmaları Dergisi, c.1, s.1, (1963), s. 60-61.

⁷³¹ Tezakir, s. 170.

⁷³² Ova bölgesi de engin ovalar ve yüksek ovalar olarak ikiye ayrılmakta, düşük ovalarda yerleşik ahali oturmakta ve ticaretin ve tarımın geliştiği yerler olup, büyük kısmı bataklıklardan meydana geldiğinden ne göçebe ne yerleşik bir yaşam söz konusu değildi. Yüksek ovalar ise dağlarla izole edilmiş olup, killi topraktan meydana geldiğinden en verimli bölgeydi. Çukurova'nın çoğunluğunu oluşturan dağların eteklerinde ise göçebe grupları yaşamaktaydı. Meltem Toksöz, Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean, The Making of the Adana-Mersin Region(1850-1908), Brill, Leiden-Boston, 2010, s.20-23.

hayvanlarıyla bölgede tarımın gelişmesine ve bölgeden geliş-geçişlere çoğu zaman engel olmaktaydılar. Nitekim çoğu yerde bir saatlik mesafelerde dahi güvenlik yoktu.⁷³³ Aşiretler yazın güneyden Adana, doğudan Maraş, batıdan Kayseri ve Niğde sancakları ile çevrili olan Kozan üzerinden Uzun Yayla'ya gitmekteydiler. Kozan'ın asıl ahalisi ise Varsaklardı. Esenlü, Gökçelü, Elvanlu, Kusun ve Ulaş⁷³⁴ olmak üzere çeşitli isimler altında bulunan Varsaklar XVIII. yüzyıldan itibaren Kozan ahalisi olarak tanımlanmakta olup Düldül Dağı'nın iki tarafında oturmaktaydılar.⁷³⁵

Aşiretlerin yaylak-kışlak geçiş güzergahında olmasından dolayı aslında önemli bir konumda olan Kozan bölgesi, Kozanoğulları tarafından idare edilmekteydi. Bu aile Kozan'da Divanoğullarını ortadan kaldırdıktan sonra kendi ağalığını ilan etmiş, ardından Orta Anadolu'da bulunan Cabbarzade'nin kuvvetlerini yenmeleri üzerine daha da güçlenmişlerdi.⁷³⁶ XIX. yüzyılın başlarında ise doğu ve batı olarak ikiye bölünmüştü. Mısırlı İbrahim Paşa bölgeye geldiğinde Doğu Kozan'ı itaat altına alırken Batı Kozan Ağası Çadircı Mehmet, Mısır ordusunu geri püskürtmüştü. Çadircı'nın bu hareketi, Osmanlı hükümeti tarafından takdirle karşılanmışsa da İbrahim Paşa'nın kuvvetleri bölgeden çekildikten sonra onun bölgede yönetimi tamamen ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Bundan sonra bölgede merkezi hükümetin tesiri tamamıyla ortadan kalkmış, devlet emirlerine karşı "Ammim oğlu bunca memaliki havza-i tasarrufuna geçirmiş. Bir avuç Kozan dağlarını dahi bana çok görmemelidir" şeklinde konuşur olmuştu.⁷³⁷

Bunun üzerine Kozanoğullarının itaat altına alınması amacıyla merkezi hükümet tarafından ilk defa Kıbrıslı Mehmet Paşa tarafından askeri kuvvet sevk edilmişse

⁷³³ Paul Dumont, "1865'te Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı", çev: Bahattin Yediyıldız, TED, sayı:10-11, (1979-1980), s. 378-379.

⁷³⁴ Ali Sinan Bilgili, Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri(Sosyo-ekonomik Tarih), TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001, s. 165.

⁷³⁵ Maruzat, s. 124.

⁷³⁶ Tezakir, s. 111.

⁷³⁷ Tezakir, s. 111-112. Kozan için bunun dışında iki rivayet daha vardır. Birisinde onlar 1782'de Horansan'dan geldiler ve Mehmet idaresinde ilk önce Kozan yakınındaki Belen'de yerleştiler. Mehmet, Koca Yusuf Ağa tarafından takip edildi ve ilk gerçek feodal liderleri o oldu. İkinci bir rivayet onların aslında Kürt olduklarıdır. Buna göre onlar Sultan I. Selim'in İran ile olan mücadelesinde Osmanlı'ya destek verdiler ve bu nedenle kendilerine Kozan bölgesi verildi. Hükümet ile olan ilk mücadeleleri ise 1839'da başlamıştır. Daha sonra 1865'te Cevdet ve Derviş Paşalar önderliğinde zorla yerleşime tabi tutuldular. Wolfram Ederhard, Settlement and Social Change in Asia, Hong Kong University Press, 1967, s. 287.

de başarılı olunamamış, bundan sonra bölgeye herhangi bir devlet müdahalesi yapılmamıştır. Böylece Kozanoğulları özellikle aşiretleri hiçbir hüküm ve kaideye bağlı olmadan, keyfi şekilde idare etmiştir. Örneğin istedikleri adamı idam edip, ölen birisinin mallarını müsadere edebilmekteydiler. Ahalinin başka bölgelere gitmesi, Kozanoğullarının iznine bağlı olduğu gibi buraya dışarıdan kimselerin gelmesi de yine Kozanoğlu tarafından görevlendirilen birisi vasıtasıyla yapılmaktaydı. Diğer yandan bu aile aşiretler tarafından padişah hükmünde görüldüğünden geçimleri kethüdalar tarafından nöbetleşe sağlanmaktaydı. Kozanoğullarında yönetimin değişmesi ise aşiretler arasında “cülus” olarak ifade edilmekteydi. Aşiret ahalisi kethüdalarının önderliğinde Kozanoğullarının askerleri konumundaydı. Kozanoğlu Adana tarafına kızdığı zaman aşiretleri, Adana’ya saldırımları hususunda teşvik etmekte, ekinleri hayvanlarına yedirmeleri konusunda aşiret halkını telkin etmekteydi.⁷³⁸

Kozan, Çukurova aşiretlerinin bulunduğu önemli bir yerken, onun doğusu da aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgeydi. Öncelikle Kozan ile Maraş arasında yer alan Kars-ı Zülkadriye kasabası, Dulkadiroğulları Beyliği’nin başkenti olup eskiden mamur bir yer iken sonradan harap bir hale gelmiş, Pazaryeri denilen yerden ibaret kalmıştır. Buranın Ceyhan nehri ile arasındaki bölgede Bozdoğan aşireti kışlamaktaydı.⁷³⁹

Kozan’ın doğusunda yer alan ve Maraş’a bağlı olan Kürt Dağ’ında Amiki, Şeyhlü ve Okçu İzzeddinlü aşiretleri bulunmaktaydı. Bölgenin en verimli yeri olan ve aşiretlerden dolayı tarımın yapılamadığı Dumdum Ovasında ise Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri yer almaktaydı. Bölge Maraş’a tabi olmasına rağmen aşiretler idari anlamda farklı yerlere bağlı olup, yönetim anlamında bir kargaşa söz konusuydu. Delikanlı, Halep’ten idare edilirken Çelikanlı Maraş’tan, Şeyhlü ve Okçu İzzeddinlü Kilis’ten yönetilmekteydi. Hem bu kargaşanın sona erdirilmesi hem de özellikle Dumdum Ovası gibi verimli bir bölgenin tarıma açılması amacıyla bölge aşiretlerinin iskânı için daha önce girişimlerde bulunulmuş; ancak

⁷³⁸ Tezakir, s. 113-117.

⁷³⁹ Tezakir, s. 118.

yerleşme tam anlamıyla sağlanamamıştı.⁷⁴⁰ Kürt Dağında bulunan tüm bu aşiretler Deli Halil'e bağlı olmakla birlikte Kozanoğulları gibi güçlü bir derebeylikten ziyade küçük beylikler ve ağalıklarla idare edilmekteydi.⁷⁴¹

Kürt Dağı'na paralel Gavur Dağı' uzanmaktaydı. Özellikle iki dağ arasında yer alan bölge, Maraş'tan Amik Ovasına giden cadde olup verimli bir ovaydı. Amik Ovasında Reyhanlı aşireti bulunmaktaydı. Beyleri Mürselzadeler ile birlikte hükümete karşı çoğu zaman olumlu bir tavır içerisinde olan aşiret, aynı zamanda Fırka-ı İslahiyye'ye gelen ilk aşirettir. Amik ovasından Maraş'a uzanan caddeyi Delikanlı, Çelikanlı, Tecirli ve Cerid aşiretleri yaylaya gitmek için kullandıklarından bölgede ziraat yapılamadığı gibi yolcular dahi geçemediğinden, memurların ve askerlerin buradan geçmesini Reyhanlı aşireti sağlamaktaydı.⁷⁴²

Gavur Dağı'nın güneyinde İskenderun körfezinde yer alan Payas, hac kafileleri ve ticaret için önemli bir geçiş güzergahı olup buraya 1760'lardan itibaren Küçük Alioğulları hakim olmaya başlamıştı. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ise aile, bölgede Payas-Kurtkulağı hattını kapatarak önemli bir eşkiya grubunu meydana getirir hale gelmişti. Ailenin gücünün kırılması amacıyla XIX. yüzyılın başlarında Yozgatlı Çapanoğlu gönderilmişse de Küçük Alioğulları galip gelmişti. 1817'de Adana valisi tarafından bastırılmışlarsa da yüzyılın ortalarına gelindiğinde Payas'ta yine hakimiyeti ele geçirmişlerdi.⁷⁴³

Fırka bölgeye gelmeden hemen önce Küçük Alioğullarının başında Musdık Bey bulunuyordu. Bölgedeki kargaşanın Kabuli Paşa tarafından ona bağlanması üzerine Musdık Bey ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderildi. Bu sırada oğlu Dede Bey ise kaçarak bu sürgünden kurtulmuştur. Ancak bundan sonra Payas hattının emniyeti tamamen ortadan kalkmış olduğundan Fırka'nın bu bölgeyi de ıslah etmesi elzem olarak görüldü.⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-ı İslahiyye ve Yapmış Olduğu İskân" TD, sayı, 27 (1973), s. 7-8.

⁷⁴¹ Tezakir, s.130. Maruzat, s. 125.

⁷⁴² Tezakir, s. 126-127.

⁷⁴³ Aydın Efe, "Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2012, s. 17-19. Mahmut H. Şakiroğlu, "Çukurova Tarihinden Sayfalar 1. Payas Ayamı Küçükaliogulları" AÜ. DTCF. TAD, sayı: 14, cilt: 26 (1992), s. 103-139.

⁷⁴⁴ Maruzat, s. 130. Efe, "Antakya ve Çevresi", s. 85.

Bölgedeki diğer güçlü bir aile Tarsus Gökran bölgesinde bulunan Menemencioğullarıydı.⁷⁴⁵ Karaisalı kazası ahalisinin kendilerinden yardım istemesi üzerine Karaisalı kazasına gelip yerleşerek burada zamanla güçlenmişlerdir. Osmanlı hükümetine her zaman muhalif olmamış, zaman zaman merkezi hükümet ile birlikte hareket etmişlerdir. Bununla birlikte 1813'te Adana valisi Beylanlı Mustafa Paşa ile giriştiği çatışma uzun süre devam etmiş, Menemenci aşiretinin o dönemde başında bulunan Hacı Habib Bey'in mallarına el konularak İstanbul'a sürgün edilmesiyle bir süreliğine de olsa isyanları bastırılmıştır.⁷⁴⁶

Anadolu'nun güneydoğu bölgesi görüldüğü üzere yüzyılın başlarında İbrahim Paşa'nın geldiği yıllarda merkezi otoritenin etkisinden çıkmış bir görünümdeydi. Onun bölgeye hakim olduğu 8 yıllık dönemde göçebelikten yerleşikliğe ve tarımsal üretime doğru önemli gelişmeler yaşanmıştır. İbrahim Paşa, babasının Mısır'da uyguladığı pek çok politikayı Çukurova'da hayata geçirmiştir. Tarımsal alanların genişletilmesi için sulama projeleriyle kanallar inşa ederken iş ve işçilerin çalışma şartlarını düzenlemek için birtakım kurallar getirmiştir. Göçerlerin iskânını sağlamak amacıyla aşiret liderlerini kazanarak onları yerleştirmeyi hedeflemiştir. Bu nedenle aşiret liderlerini kendisiyle görüşmeye davet etmiştir. Öte yandan iskân amacıyla askeri hareketler de düzenlemiştir. Bu amaçla Kozan üzerine yürüdüğünde Samur Ağa'yı kendi yanına çekmeyi başarmış; ancak Batı Kozan Ağası Çadırcı Mehmet Ağa'nın kuvvetleri karşısında yenilmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa, engin ovalarda bulunan aşiretlere yoğunlaşmış, Adana ve Tarsus hattındaki göçebe gruplarının yerleşik yaşama geçmesi için ilk adımı atmıştır.⁷⁴⁷

⁷⁴⁵ Menemencioğlu Ahmed Bey, İzmir taraflarında Menemen adı verilen yerde otururken Adana tarafına gelmelerinden dolayı bu adla anıldıklarından bahseder. Menemencioğlu Ahmed Bey, Menemencioğulları Tarihi, haz: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1997, s. 4. Bununla birlikte Faruk Sümer bu ismin menemen yemeğiyle alakalı olduğunu belirtmektedir. Sümer, Oğuzlar, s. 213.

⁷⁴⁶ Menemencioğulları Tarihi, s. 100-101.

⁷⁴⁷ Meltem Toksöz, "Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region (1850-1908)", Brill, Leiden-Boston, 2010, s. 45-46.

1840'ta bölge tekrar Osmanlı hakimiyetine geçmişti; ancak merkezi otoriteden bağımsız, derebeyliğin hakim olduğu bir haldeydi. Bölgedeki bu derebeyleri gücünü onlara tabi olan aşiretlerden almaktaydı. Bu nedenle Anadolu'nun güneydoğusunda merkezi otoritenin tesis edilmesinin, aşiretlerin yerleştirilerek derebeylerin etkisiz ve güçsüz hale getirilmesine bağlı olduğu anlaşılmıştı. Buna bağlı olarak yüzyılın ortalarından itibaren bölgedeki göçebelerin yerleştirilmesine önem verildi.⁷⁴⁸

Tanzimat'ın hemen sonrasında bazı aşiretler kendi istekleri ile iskân edilmeyi talep etmişti. Bu bağlamda 1844'te Mürselzade Ahmed Paşa önderliğinde Reyhanlı aşireti Amik Ovasında yerleştirilmelerini istemiştir. Bunun üzerine Reyhanlı aşireti ile merkezi hükümet arasında yapılan anlaşmaya göre, aşiretin üçte ikisi yerleşik hayata geçecek, kalanları hayvanlarıyla birlikte yaylaya çıkmaya devam edecek, iskân olunanlar vergiden muaf olacaktı. Bu şartlar altında Amik ovasında yerleştirilen Reyhanlı aşiretinin iskân edildikleri yere Reyhaniye ismi verilmiş, beyleri Ahmet Paşa da kaymakam olarak tayin edilmişti.⁷⁴⁹ Ardından kazada istihdam edilmek üzere yüzer kuruş aylık ile 50 nefer süvari ve altmışar kuruş aylık ile 20 nefer piyade tayin olunması, kaymakam ile askerlerin maaşlarının ahalinin vergisine ilaveten karşılanmasına karar verilmişti. Bu kazaya kaymakam tayini takdirinde diğer kaza örneklerine göre bir meclis tertip edilmesi ve meclis azalarına maaş tahsis etmenin gerekli olduğu bildirilmiştir. Fakat bundan sarf-ı nazarla bahsedilen kazanın diğer kazalar gibi müdürlük ile idare olunması, Ahmed Bey'in müdür olarak atanması, müdürün ve neferlerin maaşının hazinece icrasına karar verilmiştir. Ahmed Bey'in kaymakamlığının lafzi ve itibari olduğu sonucuna varılmıştır.⁷⁵⁰

Reyhanlı aşiretinin iskânının ardından 1850'lerde yine Amik Ovasında Delikanlı aşiretinin yerleştirilmesine karar verilmiştir.⁷⁵¹ Benzer şekilde Maraş'ın güneyinde bulunan Sinemanlı, Kılıçlı, Çakallı, Atmanlı ve Kılıçlı aşiretleri de müdür ve ileri

⁷⁴⁸ Gould, "Pashas and Brigands", s.36.

⁷⁴⁹ Gould, "Pashas and Brigands", s. 37-38. Efe, "Antakya ve Çevresi", s. 130.

⁷⁵⁰ İ.MVL, 87 / 1763, 1 Muharrem 1263 (20 Aralık 1846).

⁷⁵¹ Efe, "Antakya ve Çevresi", s. 149.

gelenleri taltif edilerek kendi istekleri ile uygun yerlerde yerleştirilmiş, ziraat için tohum ve gerekli eşyalar tahsis edilmiştir.⁷⁵² Benzer şekilde Kozan kaymakamlığına bağlı bulunan Kırıntılı aşireti de Kozan Kaymakamı Ömer Bey'in aşiret ahali üzerindeki kötü yönetiminden şikayet ederek bundan kurtulmak için iskân razı olduklarını dile getirip Çukurova'da iskân edilmelerini talep etmişlerdi. Bunun üzerine durum merkezi hükmet nezdinde olumlu karşılanmış, iskânlarının gerçekleştirilmesi mahalli idarecilere bildirilmiştir.⁷⁵³

Aynı yıllarda Maraş'a tabi bulunan Çelikanlı aşiretinden 600-700 kadar hane de Keçe Mağara isimli mahalde iskân edilmelerini talep etmişti. Bu aşiretin daha önce Bozok bölgesinde iskân edildiği; ancak buranın havasına uyum sağlayamayıp firar etmeleri göz önüne alındığından aşiretin yerleşme talebiyle gelmesi önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Bunun da etkisiyle iskânın devam ve istikrarı için gerekli önlemlerin alınarak aşiret hanelerinin iskânlarının gerçekleştirilmesine karar verilmişti.⁷⁵⁴

Anadolu'nun güney bölgesinde gerçekleştirilen iskân faaliyetleri devlet eliyle mahalli idareciler vasıtasıyla da sürdürülmekteydi. Merkezi hükümet, Tecirli ve Bozdoğan aşiretinin uygun yerlerde iskânlarının gerçekleştirilmesini yerel idarecilere bırakmıştı. Böylece Bozdoğan aşireti, Adana dahilinde Ümraniye adıyla teşkil edilen bölgede yerleştirilmişti. Tecirli aşireti ise iskânı kabul etmediğinden üzerlerine askeri kuvvet sevk edilmişti.⁷⁵⁵ Delikanlı aşiretinin iskân görevi ise Reyhanlı aşiretinin kendi isteğiyle yerleşmesi ve bu konuda aşiret Beyi Ahmed Bey'in de gösterdiği hizmetler göz önüne alınarak Amik Ovasında iskân edilmek üzere Ahmet Bey'e verilmişti.⁷⁵⁶

⁷⁵² Ayniyat d. 428, s. 106, 9 Receb 1269 (18 Nisan 1853). A.MKT. 104 / 34 (Tarihsiz).

⁷⁵³ Ayniyat d. 446, s. 13, 23 Ramazan 1276 (14 Nisan 1860).

⁷⁵⁴ Maraş'tan merkezi hükümete yazılan yazı. A.MKT.MVL, 138/13, 17 Cumaziyel-ahir 1278 (20 Aralık 1861). Maraş, Ankara Mutasarrıfına ve Maliye Nezaretine gönderilen yazı. A.MKT.MVL, 138/70, 26 Cumaziyel-ahir 1278 (29 Aralık 1861).

⁷⁵⁵ M. Fatih Sansar, "Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i Islahiye ve Güney Anadolu'nun İskânı", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2003, s. 53-54.

⁷⁵⁶ A.MKT, 224/39, 25 Şevval 1265 (13 Eylül 1849).

Bununla birlikte parça parça iskândan ziyade genel bir iskân faaliyeti için dönemin Adana valisi Osman Nuri Paşa merkezi hükümete sunduğu tekliflerde, iskân için tam yetki ile kırkinci ve ellinci ordudan yardım talep etmiştir. Paşa'ya göre bu şekilde Kilikya bölgesinde yapılacak kapsamlı bir iskân faaliyeti ile hazineye yaklaşık 890 bin kuruş vergi akışı sağlanabilirdi. Fakat ordunun o sırada başka bir bölgede olması, Paşa'nın iskân planlarını gerçekleştirmesine mani oldu. Bunun üzerine Maraş ve Adana eyaletlerinin birleştirilmesi, tüm aşiretlerin Adana idaresine geçmesini teklif edilmiştir. Bir taraftan da Adana bölgesi aşiretlerinin Çukurova ve Ankara arasında gidip gelmesini istemeyen Ankara valisi de bunun engellenmesi adına göçebelerin iskân edilmesini, bunun için askeri bir grubun gönderilmesini talep etmiş; ancak bu da mümkün olmamıştır.⁷⁵⁷

Öte yandan dünyaya Amerika'dan temin edilen pamuğun 1861'de Amerikan İç Savaşının patlak vermesiyle eskisi gibi sağlanamaması üzerine İngiltere tarafından dünyanın çeşitli yerlerinde pamuk üretimi için uygun yerler araştırılmaya başlanmıştı. Bu anlamda Çukurova'nın pamuk üretimi için potansiyelinin yüksek olduğu tespit edilmiş. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti bölgede pamuk üretimini geliştirmek amacıyla 1862'de Çukurova'da pamuk üretimini teşvik edici bazı politikalar geliştirmiştir. Örneğin, pamuk üreticilerini 5 yıl vergiden muaf tutma, onlara ücretsiz pamuk tohumu sağlama gibi bazı kolaylıklar tanımıştır. Ancak bölgenin bu anlamda en önemli sorunu Yukarı Suriye'deki İngiliz konseyinin de rapor ettiği üzere bölgede göçebelerin çoğunlukta olması, dolayısıyla tarımda istihdam edilecek yeterli nüfusun olmamasıydı.⁷⁵⁸

Tüm bunların yanında bölgede hakim olan kargaşa nedeniyle yabancı devletler, gayrimüslimleri koruma bahanesiyle olaylara sürekli müdahil olmaktadır. Diğer taraftan bölgede hakim olan derebeyi aileleri kurduğu güçlü yapılarıyla bölgedeki aşiretler üzerinde kurdukları hakimiyetleriyle vergi ve asker temin edilmesinde en büyük engeli teşkil etmekteydiler. Ayrıca Çukurova'da konar-göçerlerin yaylak ve

⁷⁵⁷ Gould, "Pashas and Brigands", s. 39-41.

⁷⁵⁸ Toksöz, "Nomads, Migrants and Cotton", s. 65. Meltem Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", Kebikeç, sayı: 21, (2006), s. 98.

kışlaklarına yerleştirilen muhacirler ile aşiretler arasında yaşanan sorunlar ciddi problemlere neden olduğundan muhacirler de iskân mahallerini terk eder hale gelmişlerdi.⁷⁵⁹

Sorunların çözümü ve bölgenin imarı için aşiretlerin yerleştirilmesi amacıyla merkezi hükümet bahsedildiği üzere bölgedeki aşiretlerin iskânı için yerel düzeyde parça parça çalışmalar yapmakla birlikte yerleşmeyi tam anlamıyla sağlayamamıştır. Örneğin Reyhanlı aşiretinin Amik Ovasında 1844'lerde gerçekleştirilen iskânından 1865'e kadar olan süreçte birçok hane dağılmıştı.⁷⁶⁰ Diğer taraftan iskân edilen aşiretlerin de yayla için buldukları eyalet dahiline gelip-gitmelerine izin verilmesi, onların hayvancılık ile meşgul olmaya devam etmelerine yol açmaktaydı. Dolayısıyla hem bunun hem de bölgesel koşulların etkisiyle yerleştirilen aşiretlerin büyük kısmı bir müddet sonra göçebelğe geri dönüyordu.⁷⁶¹

Yüzyılın ortalarından itibaren Kozan bölgesi ile ilgili merkeze yansıyan yazılarda bölge aşiretlerinin ve Kozanoğullarının uygunsuzlukları bildirilmekte, bunların önlenmesi için Kozanoğlu'nun tedip edilmesi ve aşiretlerin de iskân edilmesi önerilmekteydi. Ancak merkezi hükümete göre, bölgedeki aşiretlerin parça parça bulunması nedeniyle birisi iskân edilse diğeri bunu görünce sıranın kendisine de geleceğini anlayıp türlü eşkıyalıklara cesaret edebilirdi. Bu nedenle bunların etraflı bir şekilde iskân edilip bölgedeki derebeyliğin ortadan kaldırılmasının kapsamlı bir şekilde yapılması gerektiği, şimdilik asayişin imkanlar dahilinde sağlanmaya çalışılması istenmekteydi.⁷⁶²

1856'ya gelindiğinde Kırım savaşı sırasında ordunun asker ihtiyacının artması üzerine Kozan ve civarından asker talep edilmiş; ancak bölgeden güçlü bir muhalefet ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine İngiliz baş tercümanı Pizani'nin buradan asker toplayabileceğini ileri sürmesi ise bölgeye yabancı eli gireceği

⁷⁵⁹ Gould, "Pashas and Brigands", s. 68-69.

⁷⁶⁰ Efe, "Antakya ve Çevresi", s. 136.

⁷⁶¹ Gould, "Pashas and Brigands", s. 51. Toksöz, "Nomads, Migrants and Cotton", s. 65.

⁷⁶² Ayniyat d. 405, s. 56, 29 Safer 1263 (16 Şubat 1847).

endişesiyle Reşid Paşa tarafından reddedilmiştir. Ancak bu vesileyle bölgenin ıslah edilmesi gerektiği gündeme gelmiş; fakat ileri bir tarihe ertelenmiştir.⁷⁶³

Ardından Kırım savaşından sonra ordunun asker ihtiyacının nereden karşılanacağına tartışılmaya başlanması, Anadolu'nun güney doğusunda bulunan aşiretlerin iskânı meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Nefer sayısının artırılması için bir grup, gayrimüslimlerden asker alınmasını savunurken Cevdet Paşa buna karşı çıkmıştır. Ona göre, böyle bir durum, bir taburda imamın yanında gayrimüslimlerin de ruhani liderlerinin bulunmasını, ayrıca Ramazan ayı gibi onların da perhiz günlerinin hesaba katılmasını gerektirirdi. Bunların dışında Müslümanların savaştaki şevk ve gayretlerini artırmak için kullanılan sözler gayrimüslimlerin de bulunduğu bir orduda kullanılmayacağı gibi Müslim ve gayrimüslimlerden müteşekkil bir orduyu yönetmek de güçleşecekti. Gayrimüslimler orduya alındıklarında onlar da Müslümanlar gibi yükselecekler ve rütbeler verilmesi icap edecekti. Bu nedenlerle gayrimüslimlerden asker almak yerine yıllardır asker vermeyen bölgeler ıslah edilmeliydi. Bu anlamda Paşa'ya göre, ahalisini göçebelerin oluşturduğu Anadolu'nun güney doğusunda bulunan Kozan kıtası ıslah edilip aşiretler iskân edildiğinde ordunun ihtiyacı olan askerin büyük kısmını bu bölgeden sağlanabilirdi.⁷⁶⁴

Bir taraftan da bölgenin asayiş konusundaki sıkıntılar merkezi hükümete sürekli yazılmaktaydı. Bunun da etkisiyle bölgenin ıslah edilmesi fikri onaylanmıştır. Ancak bunun nasıl bir yöntem ile yapılacağına bir müddet araştırıldığı anlaşılmaktadır. Daha evvel Anadolu'nun orta kesiminde bulunan aşiretlerin iskânında görev alan Mehmet Vecihi Paşa'nın konu hakkındaki görüşleri alınmıştır. Vecihi Paşa'ya göre, Kozan bölgesinin itaat altına alınması, öncelikle bölgedeki derebeylerinin gücünün kırılmasına bağlıydı. Bunun için de onların temel dayanakları olan aşiretler iskân edilmeliydi. Böylece hem askeri hem mali açıdan güçsüzleşeceklerinden, üzerlerine Maraş, Adana ve Kayseri taraflarından gidildiğinde karşı koyamayıp hükümete itaat etmek zorunda kalacaklardır.⁷⁶⁵

⁷⁶³ Maruzat, s. 113.

⁷⁶⁴ Maruzat, s. 113.

⁷⁶⁵ Sansar, "Fırka-i Islahiye ve Güney Anadolu'nun İskânı", s.86.

Paşa'nın bu önerisi uygun görülmele birlikte bölgedeki orduların müsait ve yeterli olmaması nedeniyle merkezden bir ordu tertip edilerek gönderilmesine karar verildi. Bu ordunun kumandanlığına Derviş Paşa getirilirken komiserliği de Cevdet Paşa'ya verildi. Buna ilaveten daha önce önemli görevlerde bulunup başarı sağlamış tabur binbaşlıları görevlendirildi. Neticede 15 tabur piyade, 2 alay süvari, 500-600 Çerkez, Gürcü ve Kürt atlıları ile 5 kıta şeşhaneli toptan oluşan bir ordu tertip edilmiştir.⁷⁶⁶ Ayrıca ordunun görev ve yetkilerini belirleyen bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatın 8. maddesi aşiretlerin iskânı ile ilgili esasları içermekteydi. Buna göre, bölgede asayiş bozan kesimin sadece Kozan olmadığı, Tecirli, Cerid, Avşar gibi göçebe aşiretlerinde vahşi olduklarından fırsat buldukça eşkıyalık ettikleri belirtildikten sonra hepsinin "hal-i bedeviyetten daire-i medeniyete" alınması, yani iskân edilmesi istenmekteydi.⁷⁶⁷

Ordu, 20 Mayıs 1865'te ilk olarak Payas'tan yola çıkmıştır. Oradan Gavur Dağı zirvesine çıkılması planlanmışsa da buradan Mısırlı İbrahim Paşa'nın ordusunun geçemediği de düşünülerek Gavur ve Kürt Dağı arasındaki bölgeden gidilmesine karar verilmiştir.⁷⁶⁸ Böylece ilk olarak Amik Ovasında bulunan Reyhanlı aşiretinin iskânı işi ele alınmıştır. Aşiret daha önce kendi istekleri doğrultusunda iskân edilmişti. Ancak sonraki yıllarda büyük kısmı iskân mahallini terk etmişti. Fırka-ı İslahiyye bölgeye gittiğinde aşiretin beyi Mürselzade Ahmed Bey, fırkaya gelerek iskânı kendisi kabul ettiğinden yerleşmeleri kolayca sağlanmıştır. Böylece Halep Caddesi emniyet altına alınmıştır.⁷⁶⁹ Fırka bundan sonraki ilerleyişlerinde yerel müttefikler kazanarak bölge hakkında bilgi toplayarak hareket etmiştir. Bu anlamda Mürselzade Ahmed Bey, en başından itibaren orduya bağlılığını bildirerek Fırka-ı İslahiyye için hizmet etmiştir. Öyle ki Amik ovasındaki iskânlarının ardından ordunun ilerleme güzergahında olan Hacılar nahiyesi beyi Paşo Bey'i ordugaha getirerek onun itaatini sağlamıştır.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Tezakir, s. 135. Maruzat, s. 116.

⁷⁶⁷ Sansar, "Fırka-ı İslahiyye", s. 93.

⁷⁶⁸ Tezakir, s. 137.

⁷⁶⁹ Halaçoğlu, "Fırka-ı İslahiyye", s. 8.

⁷⁷⁰ Tezakir, s. 141-142.

Diğer taraftan Fırka-ı Islahiyye bölgedeki ağa veya beylerin kendi arasındaki rekabetlerden faydalanmaktaydı. Nitekim Hacılar nahiyesi beyi Paşo Bey, orduya itaatini bildirirken en büyük düşmanı Tiyekli Mehmet Bey'e kendisinden fazla iltifat olunmamasını, ondan aşağı bir muamele yapılmamasını şart koşmuş, Paşo Bey'in isteği fırka tarafından kabul edilmişti. Bunun üzerinden fazla vakit geçmeden Tiyekli Mehmed Bey de Reyhanlı aşireti kethüdalarından Ömer Ağa vasıtasıyla orduya gelip itaatini bildirmiş, böylece ilk güzergah olan Hacılar, Tiyek ve Ekbaz nahiyelerinin itaati kolayca sağlanmıştı. Bu nedenle fazla vakit geçirilmeksizin Hacılar, Tiyek ve Ekbaz nahiyeleri birleştirilerek Hassa kasabası kuruldu. Her nahiyeden Hassa'ya belirli miktarlarda hane gönderilerek kasabanın iskân edilmesi kararlaştırıldı. Adumanlı aşireti de burada iki köy teşkil edilerek yerleştirilmiş, ileri gelenlerinden bir kişi kaza meclisine aza olarak seçilmiştir.⁷⁷¹

Hassa kazasının teşkil edilmesiyle Kürt Dağına geçmek için yol açılmış olduğundan burada bulunan Okçu İzzeddinlü, Şeyhlü ve Amiki aşiretleri üzerine gidildi. Bu aşiretler XVI. yüzyılda Halep, Urfa, Birecik, Hısn-ı Mansur, Kahta, Gerger ve Amik Ovasında yaşayan göçebe ekrad gruplarının bağlı olduğu İzzeddinlü taifesinin bir koluydu. Ekrad Kadılığı olarak da geçen bu grup, Osmanlı idari yapısı içerisinde kaza statüsünde bulunmakta ve boy beyleri olan İzzeddin Bey tarafından yönetilmekteydi. XVII. yüzyılın sonlarında aşiretlerin iskânı gündeme geldiğinde Rakka'ya iskânlarına karar verilmiş; ancak Rakka'ya gönderilen hanelerin pek çoğu buradan firar yolunu seçmişti.⁷⁷² 1865'te Fırka-ı Islahiyye bölgeye geldiğinde Okçu İzzeddinlü aşireti ağası olan Deli Halil fırkaya itaat etmeyerek Gavur Dağına firar edince aşiret ahali orduya gelmişlerdi. Böylece Okçu İzzeddinlü aşireti üzerinde otorite sağlanmış hemen ardından Şeyhlü aşireti ağası Mehmet Ağa ile Amiki aşiretinden Sino Ağa gelerek bağlılıklarını beyan etmişlerdir.⁷⁷³ Bunun üzerine Haleb'in kuzeyinde Okçu

⁷⁷¹ Tezakir, s. 142-143.

⁷⁷² Mustafa Öztürk, "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri", AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt: 24, sayı:37, (Mayıs 2005), s. 29-45. Tahir Öğüt-Nihat Küçük, "18. Yüzyılda Kilis'te Okçu İzzeddinlü Aşiretinin Vergi Direnci", Journal of Academic Researches and Studies, vol: 7, num: 12 (Mayıs 2015), s. 46-73.

⁷⁷³ Tezakir, s.148.

İzzeddinlü tarafında İzziye Kazası kurulmuştur. Okçu İzzeddinlü, Amiki ve Şeyhler aşiretleri birer nahiyeye olarak buraya bağlanmıştır.⁷⁷⁴

Ordu böylece arkasını güvence altına aldıktan sonra iki dağ arasındaki kilit noktası olan Nigolu Kalesine ordugahını kurmuştur. Kale tamir ettirilerek etrafında bulunan Kürkötlü, Çerçili, Hanağzı, Kürtbahçesi, Eğintili nahiyeleri ile Kürt Dağında bulunan Keferdiz nahiyesi ile Dumdum Ovası birleştirilerek İslahiyye kazası kuruldu.⁷⁷⁵ Dumdum Ovasında bulunan Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinden iki yüz hane İslahiyye’de iskân edildi. Ayrıca Delikanlı aşiretinden Dumdum Ovasında Altıntop, Gümüştepe ve Selimdede isimli yerlerde köyler teşkil ederek yerleştirildiler. Çelikanlı aşireti ise Örtülü Pınar, Arpalı Höyük ismiyle iki köy kurularak iskân edildi.⁷⁷⁶

Kürt Dağlarının ardından Gavur Dağına geçilerek Ulaşlı aşiretinin yaşadığı Kişnez bölgesinde karargah kuruldu. Ulaşlı aşireti, Karayığitoğlu, Kaypakoğlu, Çendoğulları ve Alibekiroğulları olarak dört nahiyede bulunmaktaydı. Ordunun diğer yerlerdeki faaliyetlerini duyan bölge ahalisinden Alibekiroğlu dışındakiler Kişnez’e gelerek itaatini bildirmiş; ancak Alibekiroğlu muhalefet etmişti. Bağlılık bildiren köylerde tahrirler yapılarak Alibekiroğlu’nun icabına sonra bakılmak üzere Kıyı köylerine geçilip Hacı Osmanlı’da karargah kurulmuştur. Hacı Osmanlı merkez olarak etrafındaki köyler birleştirilerek Osmaniye kazası teşkil edilmiş, Tecirli ve Cerid aşiretlerinin kışlakları buraya bağlanmıştır. Daha önceki yıllarda Tecirli aşiretinin Tarsus bölgesinde yerleştirilmesi emredilmiş, hatta bunun için Rüstem kethüda aşirete müdür olarak tayin edilmişse de⁷⁷⁷ yerleşme sağlanamamıştı. Bu nedenle hem Tecirli hem de Cerid aşiretleri Bacburnu ve Pazaryeri’nde köyler kurularak iskân edilmişlerdir.⁷⁷⁸

Fırka, aşiretlerin beylerini kazanarak iskânı gerçekleştirmekte, bu bağlamda zaman zaman onları taltif etmekte veya buna dair sözler vermekteydi. Cerid

⁷⁷⁴ Öztürk, “İzziye Kazası”, s. 36.

⁷⁷⁵ Tezakir, s.147-150.

⁷⁷⁶ Sansar, “Fırka-ı İslahiyye”, s. 109.

⁷⁷⁷ Ayniyat d. 421, s. 44, 24 Rebiül-evvel 1267 (27 Ocak 1851).

⁷⁷⁸ Sansar, “Fırka-ı İslahiyye”, s. 113.

aşiretinin iskânı sırasında müdürü olan Hacı Bey, yararlı hizmetlerde bulunmuş, onun bu davranışı takdir edilerek mükâfatlandırılacağı sözü verilmiştir. Öyle ki Cevdet Paşa'nın Halep valiliği döneminde Hacı Bey'in kapıcıbaşılık rütbesi ile veya dördüncü rütbeden bir mecredi nişanı ile ödüllendirilmesi talep edilmiştir. Benzer şekilde Reyhanlı aşireti müdürü bulunan Ahmed Bey'in hizmetleri ise göz ardı edilemeyeceğinden ona da bir kıta mecredi nişanının ihsan buyrulması merkezi hükümete teklif edilmişti.⁷⁷⁹

Gavur Dağı ve Kürt Dağının arından ordu, Kozan tarafına geçerek Sis'e gelmiştir. Önceden İskenderun'a ilk çıkıldığında Hüseyin Hüsnü Bey'i Kozan bölgesine gönderilerek bir af ilanı yayınlanmıştır. Hüsnü Bey af ilanını duyururken bir yandan da ahali ile ilişkiler kurarak fırka gelmeden halkı buna hazırlamış, bölge ile ilgili de gerekli bilgileri toplamıştır. Tüm bu faaliyetler neticesinde fırka Kozan'a geldiğinde Kozanoğullarından bazı kimseler orduya gelerek bağlılıklarını bildirdi. Diğerlerine örnek olması amacıyla bu kişiler ödüllendiriliyordu. Bu politikanın birçok kez başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Kozanoğlu Halil Bey fırkaya gösterdiği hizmetinden dolayı İstabl-ı amire müdürlüğü ile ömür boyu aylık iki bin beş yüz kuruş maaş tahsis edilerek Sivas'a gönderilmişti. Bunun hemen akabinde Doğu Kozan Müdürü Hacı Bey de müftü aracılığıyla haber göndererek kendisine de Halil Bey gibi ömür boyu maaş bağlanmasını, bunun da Kayseri emvalinden karşılanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Hacı Bey'e iki bin beş yüz, kardeşi Musdık Bey'e bin kuruş maaş tahsis edilerek Kayseri'ye gönderilmişlerdir.⁷⁸⁰ Ardından Doğu Kozan Ağası Yusuf Ağa da taraftarlarının azalması üzerine fırkaya gelip itaat etmeye mecbur oldu.⁷⁸¹

Böylece bölgenin itaat altına alınmasının ardından Kozan idari olarak üç kazaya bölündü; Sis, Belenköy ve Haçın. Daha sonra Kars-ı Zülkadriye kasabası dahil edilerek Kozan dört kazadan oluşan bir sancak halinde Adana'ya bağlandı.

⁷⁷⁹ İ.DH, 551 / 38311,4 Muharrem 1283 (19 Mayıs 1866).

⁷⁸⁰ Tezakir, s.173.

⁷⁸¹ Tezakir, s. 176. Kozanoğullarının aile fertleri kendilerine maaşlar ve bazılarına devlet görevleri verilerek uzak yerlere gönderildiler. Batı Kozan ağası Çadircı Ahmed Ağa, Mirimirlık rütbesi ile Kütahya kaymakamlığına atandı. Babası Ömer Ağa kardeşleriyle birlikte Konya, Kayseri, Sivas'a gönderildiler. M. Fatih Sansar, "Tanzimat Döneminde Çukurova Hanedan Ailelerinin Tasfiyesi", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler, cilt: 3, Sayı:1 (2005), s. 91-92.

Sancağa merkez olarak Feke daha münasip olmakla birlikte aşiretlerin iskânı konusunda uygun olacağı düşünülerek Sis kazası merkez yapıldı.⁷⁸²

Kozan'daki bu düzenlemelerden sonra Çukurova aşiretlerinin iskânı işine geçilerek bölgenin iki büyük aşireti olan Sırkıntılı ve Kırıntılı aşiretlerinin yerleştirilmesine başlandı. Bu aşiretlerden özellikle Sırkıntılı aşiretinin iskânı, fırka bölgeye gelmeden hemen öncesinde ele alınmış, aşiretin Adana'ya yakınlığından dolayı Çukurova'da iskân edilmesine ve Kozan'dan ayrılarak Adana'ya bağlanmasına karar verilerek konu ilgililere bildirilmişti. Hatta bunun için Murtaza Bey aşirete müdür olarak tayin edilmişti. Ancak bir hayli vakit geçmesine rağmen aşiretin iskânının gerçekleştirilmemesi üzerine durum Adana valisine soruldu. Vali'nin gönderdiği rapora göre, aşiretin yüklü miktarda hayvanları olmasından dolayı bir anda iskânlarının gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Bir taraftan da aşiretin Kozan'dan alınarak Adana'ya ilhakı Kozan kaymakamı Ömer Ağa'nın menfaatine dokunduğundan iskânı engellemeye çalışmaktaydı. Öyle ki müdür tayin edilen Murtaza Bey'i Kozan'a davet edip bununla birlikte onu burada hapsedmiş, aşiret ahali üzerine de üç yüz ve beş yüz kişilik bir atlı süvari takımı göndermişti. Bunun üzerine aşiret ikiye bölünmüş, bir kısmı Yahyalu tarafına firar etmişti.⁷⁸³

Şu durumda bölgedeki aşiretlerin iskânı 1865'e kadar Kozan kaymakamının etkisiyle gerçekleştirilememişti. Fırka-ı İslahiyye tarafından bölgede hakimiyetin sağlanması üzerine Çukurova'daki aşiretlerin iskânı yeniden ele alınmış, Sırkıntılı aşiretinin Adana ile Sis arasındaki kışlaklarında iskân edilmesine karar verilmiştir. Ancak Sırkıntılı aşireti idari anlamda ikiye bölünmüş olduğundan, Adana tarafında kalan kısmı bir müdürlük ittihaz olunarak Sırkıntılı beylerinden Yusuf Ağa müdürlüğüne atanmıştır. Diğer kısmı Kozan tarafında kalarak Sis'e bağlanmış, müdür vekaleti Yusuf Bey'in kardeşi Ahmed Ağa'ya verilmiştir.⁷⁸⁴

⁷⁸² Tezakir, s. 177-190.

⁷⁸³ Ayniyat d. 447, s. 155-156, 2 Şaban 1277 (13 Şubat 1861).

⁷⁸⁴ Tezakir, s. 189.

Aşiretlerin iskânı her zaman onların bunu kabul etmeleriyle, herhangi bir çatışma olmadan gerçekleşmiyordu. Zaman zaman aşiret üzerine asker sevk edildiği veya başka metotların uygulandığı da görülmekteydi. Bu anlamda Çukurova'da iskân edilmesine karar verilen diğer bir aşiret olan Kırıntılı'lar yerleşmeyi istemeyerek dağlara kaçmışlardı. Bunun üzerine aşiretin iskânı ile görevlendirilen Hüseyin Hüsnü Bey, önce Kırıntılı ağalarından bazılarını çağırarak onları rehin almış, ardından dağlarda bulunan aşiret halkı üzerine de asker sevk ederek burada bulunan ağaları da yakalayıp aşiret hanelerini dağlardan indirmiştir. Böylece hanelere yeterli arazi verilerek Pazaryerinde iskânları gerçekleştirilmiştir.⁷⁸⁵

Bölgenin kalabalık aşiretlerinden birisi olan Avşarların iskânı ise daha önce Mehmet Vecihi Paşa'nın Orta Anadolu'daki iskân çalışmaları sırasında gerçekleştirilmişti. Ancak aşiret beyi olan Çerkez Bey hükümete bir arzuhal sunarak Bozok'a adeta sürgün edildiklerini, kendilerinin bir suçu olmadığını, bundan sonra etrafa zarar vermeyeceklerine dair kefile bağlanarak eski yurtlarına dönmelerine izin verilmesini talep etmişti. Çerkez Bey'in bu talebine bir cevap verilmemesi üzerine Bozok tarafında iskân edilen hanelerin birçoğu eski yurtlarına firar etmeye başladı. Bunun üzerine hem asayiş olaylarının meydana gelmemesi hem de firarların artmaması açısından iskân mahallini terk edenleri geri yerlerine döndürmek için tedbirler alındı. Ancak tüm çabaların sonuçsuz kalması üzerine aşiretin bir kısmı Zamantı kazasında bulunan eski yaylaklarında köyler teşkil edilerek iskân olundular. Diğer yandan bir kısım Avşar hanesi Harput, Kastamonu, Siverek, Kayseri Pınarbaşı civarında yerleştirildiler. Bununla birlikte iskân edilen Avşar hanelerinin çoğu Fırka-ı İslahiye bölgeye gelmeden hemen önce yine eski alışkanlıkları üzere Kozan ve Çukurova tarafına firar etmişlerdi.⁷⁸⁶

Fırka-ı İslahiye bölgeye geldiğinde aşiretin beyi olan Çerkez Bey'in oğlu Hacı Bey, orduya gelerek yaylakları olan Uzun Yayla'da iskân edilmek istediklerini belirtmişti. Ancak bölgede muhacirlerin yerleştirilmiş olması üzerine buraya sınır olan Sarız'da iskân edilmelerine karar verilmiş, Kurt İsmail Paşa bu iskân işiyle

⁷⁸⁵ Sansar, "Fırka-ı İslahiyye", s. 120.

⁷⁸⁶ Akın, "Avşarların İskânı", s. 70-76.

görevlendirilmiştir.⁷⁸⁷ Fakat 1861’de Sarız’a muhacir iskân edilmesine karar verilmişti. İki grubun aynı bölgede yerleştirilmesi çatışmalara neden olacağından, mahalli idareciler tarafından aşiretin iskânına engel olunmuş, konu Derviş ve Cevdet Paşa’lara bildirilerek Avşarların başka bir yerde iskân edilmesi talep edilmiştir. Ancak yapılan tahkikat neticesinde Avşarların Sarız’da yerleşme aşamasına geçerek haneler inşa ettikleri görülünce aşiretin burada yerleştirilmesinin hakkaniyete daha uygun olacağı sonucuna varılmıştı.⁷⁸⁸

Fırka’nın Anadolu’nun güneydoğu bölgesini ıslah ve iskân çalışmaları Cevdet Paşa’nın Halep Vilayetine atanması ile devam etmiştir. Öyle ki Sis, Maraş ve İslahiye’de yeni köyler kurularak aşiretler yerleştirilmiş, bu iskânın altyapısal olarak desteklenmesi amacıyla yollar, hükümet binaları, telgraf hattı ve demiryolu gibi faaliyetlerin yapımına önem verilmiştir.⁷⁸⁹ Bununla birlikte merkezi hükümet tarafından mali anlamda kısıtlamalara gidilmesi ve nihayetinde ordunun misyonunun tamamlanması, birçok faaliyetin yarım kalmasına neden olmuştur. Ancak fırka, bölgede hem askeri hem idari açıdan iskân işini ele alarak bunu bir anlamda ıslah programı çerçevesinde yürütmüştür. Bu nedenle Fırka ve onun iskân faaliyetleri Osmanlı Devleti’nin aşiretleri iskân konusundaki politikalarında bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Öyle ki fırka, ilk altı aylık süre zarfında aşiretlerin iskânı için ilk adımı atarak, göçebelere yerleşmesi için yer göstermiş, onları teşvik etmiştir. Bunun dışında iskâna olan muhalefeti ortadan kaldırmak amacıyla eski vergiler için af ilan edilmiş, asker kur’aları yeni baştan yapılmış, aşiret bey ve ileri gelenlerine çoğu zaman makam ve mevki verilerek ikna yoluna gidilmiştir. Buna rağmen yerleşmeye rıza göstermeyen aşiretler üzerine askeri kuvvet gönderilmiş, muhalefete öncülük edenler uzak yerlere sürgün edilmiştir. Böylece fırka yerleşmenin ilk aşamasını gerçekleştirmiş hatta iskânın istikrarı için de bazı tedbirler almıştır. Yerleşen hanelerin taştan evler inşa etmesine dikkat edilmiş, aşiretlerin eski yaylak mahallerine geçmeleri yasaklanmış, hatta geçişi

⁷⁸⁷ Tezakir, s. 158.

⁷⁸⁸ Akın, “Avşarların İskânı”, s.79.

⁷⁸⁹ Sansar, “Fırka-ı İslahiyye”, s. 130-132.

engellemek adına çoğu yerde çadırları yırtılıp, hayvanlarının da fazlaları satılmıştır.⁷⁹⁰

Bununla birlikte yerleşme ile ilgili ciddi bölgesel problemler bulunmaktaydı. Öncelikle Çukurova'nın aşırı sıcakları ve buna bağlı olarak bataklıkların yaygın oluşu, bunları önlemek için yeterli sulama olanaklarının henüz sağlanamamış olması yerleşmenin istikrarında en önemli engeli teşkil etmektedir. Bölgenin havasından kaynaklı olarak sıtma hastalığı iskân edilen aşiret halkının üçte birini öldürdüğü anlaşılmaktadır. İskân gerçekleştirilirken düzenli toprak kayıtları tutulmadığından araziler aşiret bey ve ileri gelenlerinde toplu olarak kalmıştır.⁷⁹¹ Bunun bir sebebi de aslında aşiret üyelerinin ilk zamanlarda toprakla ilgilenmemiş olmalarıdır. Onlar, eski yaşam tarzlarına geri dönüp hayvancılık ile meşgul olacaklarını umud ediyorlardı. Ancak bölgede tarımın giderek genişlemesi, göçebelerin hayvancılık için otlak bulma imkanlarını kısıtladı. Zamanla hayvancılık ile göçebe yaşama devam edenler hayatlarını idame ettiremeyecek duruma geldiklerinde yerleşmek zorunda kaldılar. Toprakları olmadığı için de ağaların arazilerinde kiracı olarak çalışmaya mecbur kalmışlardır.⁷⁹²

Diğer taraftan Cevdet Paşa'ya göre, "iskânın başarılı olması bu işin arkasının aranmasıyla mümkündür. Ona göre, Fırka-ı Islahiyye, ilk altı ayda birçok aşirete iskân için yerler göstermiş, taştan evler inşa edip yerleşik yaşama geçmeleri için bir temel inşa etmiştir. Ancak bir yaşam tarzının değiştirilmesi oldukça bir güç iştir. Bu nedenle göçebe bir aşiretin yerleşik yaşama geçmesi altı ay veya bir yıl gibi bir sürede gerçekleştirilemezdi. Örneğin Hemite kalesi civarında iskân edilen Bozdoğan aşiretinin küçük bir kısmı taştan evler inşa etmişlerse de çoğunluğu hala "Huğ"⁷⁹³ denilen yerlerde oturmaktaydı. Benzer şekilde iskâna mecbur bırakılan aşiret haneleri çadırlarıyla yaylaya gitmek için bahaneler üretmekte, pamuk üretimi ile meşgul olmak yerine hayvanlarıyla yaylaya gitmeyi tercih etmekteydiler. Çünkü yerleşik yaşama geçmenin ilk aşamasında olan bu gruplar

⁷⁹⁰ Gould, "Pashas and Brigands", s. 70-73.

⁷⁹¹ Gould, "Pashas and Brigands", s. 147-150.

⁷⁹² Wolfram Eberhard, "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey, Problems of Settlement", *Oriens*, vol. 6, no. 1, (Jun 30, 1953), pp. 32-49, s. 41-42.

⁷⁹³ Çubuk veya kamıştan yapılan bağ ve bahçe kulübesi.

tarımdan ve pamuktan para kazanmanın yollarını henüz bilmiyorlardı. Bu nedenle yeni yerleşim yerleri kurularak iskân edilen göçebe hanelerinin yerleşik yaşama alışmaları için bölgede devlet kurumları yapılmalı ve memurları bulunmalıydı. Ancak bu tür yerlerin birçoğunda meclis, karakol ve hapisane için taştan kalıcı binalar inşa edilmemiştir. Devletin buradaki varlığının ve yerleşik yaşamın en önemli göstergelerinden olan devlet yapıları yerine Türkmenlerden alınan çadırlar kullanılmaktaydı. Bu durum yerleşik yaşama geçirilmeye çalışılan haneler arasında “Bizi ev yapmak için icbar ediyorlar. Temelli bir iş olsa ibtida devlet kendine bir ev yapardı” lakırdılarının dolaşmasına neden olmuştur. Bölgenin ıslah ve iskânının tam anlamıyla sağlanması, bu işin arkasının bırakılmamasına ve bölgede devlet yatırımlarının artırılmasına bağlıydı.”⁷⁹⁴

Geniş çaplı faaliyetler olmasa da aslında bölgenin iskânı Fırka-ı Islahiye hareketi sonrasında özellikle Abdülkadir Kemal Efendi tarafından yüzyılın sonlarına kadar devam ettirildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında İstanbul'a sürgün edilen derebeylerinin kaçması üzerine bölgede yeni bir hareketlenme olmuşsa da bu kısa sürede bastırılmış, Ziya Paşa'nın vali olarak atanmasıyla bölge yeni bir reformdan geçmiştir. 1881'e gelindiğinde ise Adana'ya Abidin Paşa'nın vali olarak atanmasıyla aşiretlerin iskân konusunda yeni bir döneme girilmiştir. Paşa, aşiretleri iskân etmek için gücün tek başına yeterli olmadığını fark ederek ekonomik gelişmeler ve ikna yöntemleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu anlamda özellikle aşiret köylerinde toprak kayıtlarını teşvik etmiştir. Örneğin Cerid aşiretinin bulunduğu köylerde toprak kayıt sistemini uygulamıştır. Diğer yandan bölgenin ekonomisini geliştirerek aşiretlerin de bunun içerisinde yer alması için bölgeyi uluslararası ticarete açmaya çalıştı. Bir taraftan da modern makinaları kullanarak tarımı teşvik ederken, aşiretlerin kaçmaması için onlara yaylaklar tahsis etti. Dolayısıyla Abidin Paşa, aşiretlerin göçünü durdurmadan ziyade onları kontrol etmekle ilgilendi.⁷⁹⁵

⁷⁹⁴ Tezakir, s. 207-212.

⁷⁹⁵ Gould, “Pashas and Brigands”, s. 150-166.

4.4. İSKÂNDA YAŞANAN SORUNLAR

Aşiretlerin iskânındaki başlıca sorunlardan birisi arazi seçimi konusunda yaşanmaktaydı. Göçebe grupları yerleştirilirken yaylak veya kışlaklarına iskân edilmeleri en çok tercih edilen yoldu. Bunun dışında Vecihi Paşa'nın iskânında görüldüğü üzere güçlerinin kırılması için parçalanarak köylere dağıtılmaktaydılar. Diğer taraftan zaman zaman iskândan firar etmelerinin önüne geçeceği düşünüülerek aşiret ileri gelenleri ile müzakere edilip yaz ve kış oturabilecekleri yerleri kendilerinin seçmelerine olanak tanınmaktaydı.⁷⁹⁶

Arazi seçildikten sonra gerekli memurlar bölgeye gönderilerek ileride sorun yaşanmaması için civarda bulunan ahali ile anlaşma sağlandıktan sonra yerleşme aşamasına geçilmekteydi.⁷⁹⁷ Fakat böyle bir iskân faaliyeti nadiren görülmekte, iskânda yaşanan sorunların başında yerleşme için seçilen bölgenin ahalisinin muhalefeti gelmektedir. Özellikle yerleşiklerin köylerinin yakınlarına veya içlerine yerleştirilmek istenen aşiretlere, ahali şiddetle karşı çıkmaktadır. Aşiretlerin eşkiya takımından olduklarını, bu nedenle onların köyün huzur ve asayişini bozacaklarını öne sürerek köylerinde aşiret hanelerinin iskânını istememekte, merkeze arzuhaller yazarak bunun durdurulmasını talep etmekteydiler.⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ Hacı Karalı aşiretinin buldukları yerlerde yerleştirilmeleri emredilmişti. Ancak Konya meclisine göre, bu aşiretin çokça hayvanları olduğundan yazın yaylaya gitmezlerse hayvanları telef olacaktı. Bu nedenle aşiretler iskân olursa bile yaylaya gitmek için ısrar edecekler ya da firar edeceklerdi. Bunu önlemek için aşiret ileri gelenleri çağrılarak yaz ve kış ikamete mecbur oldukları yerler kendilerine sual olunarak rızaları ile iskân mahallerini seçmeleri en uygun yol olarak bulunmuştu. ŞD, 1721 / 8, 17 Muharrem 1312 (21 Temmuz 1894).

⁷⁹⁷ Kütahya ve Karesi sancaklarında bulunan yürüklerden Karabağlı cemaati ahalisi içerisinde konar-göçer bulunan altmış kadar hane görecekları emniyet ve refahtan faydalanmayı arzu ederek kendilerine münasip yerler verildiği surette iskân edilmeyi talep etmişlerdi. Bunun üzerine Yenişehir kazasına gidilerek münasip bir yer araştırılmış, Akbüyük karyesi civarında harap Behreşşah karyesi ve mezruası uygun ve elverişli bir mahal olarak seçilmiştir. Ayrıca hayli vakittir orada konar-göçer olmalarından dolayı aynı mahalde iskânları muvaffak olacaktı. Bunun üzerine burada arazi memurlarıyla diğer icap edenler bölgeye gönderilerek civar bulunan kurra ahalisi dahi celp ve cem' ile herkesin rıza ve ittifakı alınarak mezrua hududu çizilmiştir. MVL, 654 / 47, 9 Rebiül-evvel 1280 (24 Ağustos 1863).

⁷⁹⁸ Karahisar-ı Sahib sancağında iskân edilmek istenen Saraçlı aşiretine yerli ahali karşı çıkarken onların sert adamlar olup şimdiden karye ahalisini rencide etmeye başladıklarından şikayet etmekteydiler. MVL, 707 / 82. 22 Zilhicce 1271 (5 Eylül 1855). Kayseri bölgesine yerleştirilen Kürt aşiretlerinin kendi hallerinde durmayıp ahaliyi rencide ettikleri, geceleyin haneleri basıp köylülere zarar verdikleri bölge ahalisi tarafından bir arzuhal takdimiyle bildirilmişti. A.MKT.NZD, 117 / 86 (Tarihsiz). Karahisar-ı Şarki sancağında Köylühisar kazasına tabi Şahane köyünde aşiretlerin iskân edilmek istenmesi üzerine köy ahalisi merkeze sundukları arzuhallerinde aşiretlerin kendilerini rencide ettiğini öne sürerek bunun durdurulmasını istemişlerdir. A.MKT.DV, 221/44, 15 Şevval 1278 (15 Nisan 1862). Mamuretülaziz sancağında iskân edilen Dirican aşiretinin iskânını istemeyen yerli ahalinin arzuhalinde aşiretin yıllardır şekavetle meşgul olduğu amaçlarının iskân değil yerli ahaliye saldırmak olduğu belirtilerek kendi bölgelerinde iskân edilmelerinin engellenmesi istenmiştir. ŞD, 2871 / 16, 19 Şaban 1289 (22 Ekim 1872).

Huzur ve asayiş dışındaki temel dayanak noktaları ise aşiretlerin yerleşmesi için verilen arazilerin kendilerine ait olup tapularının bulunduğuydu. Yerleşik ahalinin arzuhalleri karşısında merkezi hükümet ise çoğu zaman olayın tahkik edilmesi için bölgeye bir memur göndermiştir. Yapılan araştırma sonucunda gerçekten arazilerin bölge halkının tapusunda olduğu ortaya çıktığında aşiretin bölgede iskânından vazgeçilerek başka uygun yerlerde iskân edilmesine karar verilmekteydi.⁷⁹⁹ Bununla birlikte başkasının tapusunda bulunan arazinin aşirete tahsis edilmesi ve aşiretin burada yerleşmeye başlamış olması durumunda ise iş daha karmaşık bir hâl almaktaydı. Çünkü haneler inşa eden aşiret halkının buradan çıkarılması uygun olmayacağı gibi aynı arazinin yerleşik ahalinin tapusunda bulunması da onları mağdur edeceğinden bu arazi meselesi adeta bir soruşturmaya dönüşmekte, bu ise iskânın gecikmesine neden olmaktaydı. Örneğin Dirican aşiretinin Diyarbakır bölgesindeki iskânında yaşanan arazi kargaşası, aşiretin iskânını bir hayli geciktirmiştir. Şöyle ki Dirican aşiretinden yaklaşık 200 hane Erguvan'da 150 hanesi ise Yama Dağ'ında bulunmaktaydı. Bu hanelerden Erguvan'da bulunanların burada, Yama Dağ'ında bulunanların ise Hüseyin Çelebi adlı mahalde yerleştirilmesi mahalli idareciler tarafından kararlaştırılarak aşiret ahali tarafından binalar inşa edilmeye başlanmıştı. Ancak aşiretin Hüseyin Çelebi'ye iskân edilmesinin duyulması üzerine buraya 12 saat mesafede bulunan Divriği kazası ve Hüseyin Çelebi ahali duruma şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Divriği ahali, aşiretin Divriği kazası hududuna saldırdığını, kışın köyleri basarak ahalinin hayvanlarını gasp ettiğini, iskân edildikleri yerde ziraat için uygun arazi olmadığından asıl amaçlarının yerleşmek değil aslında yerleşiklerin ekinlerini gasp etmek olduğunu iddia etmiştir.⁸⁰⁰

Bunun üzerine Dirican aşireti reisi Şatıroğlu Süleyman Bey İstanbul'a gelerek Divriği kazası ahalesinin muhalefetinin asılsız olduğuna dair cevap niteliğinde dilekçesini sunmuştur. Süleyman Bey'e göre, "Dirican aşireti vergi ve asker olarak

⁷⁹⁹ Karahisar-ı Sahib sancağı dahilinde bulunan Çal kazasına bağlı Ortaköy'de iskân edilmek üzere Saraçlı aşiretine arazi verilmiş. Ancak aşiretin burada iskânına bölge halkı karşı çıkarak bu arazilerin daha önce kendilerine tapu ile verildiğini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine Meclis-i Vala'da alınan kararla olayın tahkik edilmesi, gerçekten tapulu arazi ise iskân işinden vazgeçilmesine karar verildi. Çünkü aksi bir durumda işin bir tarafını yaparken diğer tarafını ihlal etmek gibi bir durum ortaya çıkacağı düşünülmüştür. MVL, 707 / 82. 22 Zilhicce 1271 (5 Eylül 1855).

⁸⁰⁰ ŞD, 2871 / 16, 19 Şaban 1289 (22 Ekim 1872).

devlete karşı olan sorumluluklarını yerine getirmekte, hükümete hiçbir konuda muhalefet etmemekte, kendilerine tahsis edilen yerlerde iskânı kabul ederek haneler inşa etmektedirler. Bu iskânın yerleşiklerin emniyetini bozacağı söylentileri ise iftiradan ibaretti. Nitekim Divriği ahalisi böyle dilekçe vererek bölgede iskâna engel olmaya çalışmaktaysa da önceden aynı şeyi aşiretin Erguvan'da iskânı sırasında Erguvan ahalisi de yapmış; fakat yapılan tahkikatta aşiretin suçsuz olduğu ortaya çıkmıştı.” Bu nedenlerle Divriği ahalisinin iddialarının tahkik edilmesi ve iskânın devam ettirilmesi Dirican aşireti reisi Şatıroğlu tarafından talep edilmişti.⁸⁰¹ Şu durumda merkezi hükümet konar-göçer gruplarının yerleştirilmesi sırasında böyle bir sorunla iskânın gecikmesini hayretle karşılayarak ahalinin muhalefetinin sebeplerinin araştırılmasını, gerçekten bir sorun bulunmadığı takdirde ise muhalefetin ortadan kaldırılarak iskânın bir an önce gerçekleştirilmesi istemiştir.⁸⁰²

Yapılan tahkikatlar neticesinde iskânın herhangi bir asayiş sorununa yol açmadığı görüldü. Fakat bu defa da Hüseyin Çelebi ahalisi kendilerine tayin ettikleri bir vekil vasıtasıyla aşiretin iskân edileceği yerde tapulu arazilerinin bulunduğunu, bu nedenle iskânın kanunlara aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine bu konu hakkında detaylı bir tahkikat başlatılmıştır. Neticede bölgede dört kişinin tapulu arazisi olduğu anlaşılmış, toprak sahiplerinin ifadeleri alınmıştır. Hepsi Hüseyin Çelebi köyünde Taşoluk adlı yerde önceki yıllarda boz ve hali olan yerleri söküp ziraata açtıklarını ve tarım yaparken Diricanlı aşiretinden Yusuf Ağa takımının bu yerlerde haneler inşa etmeye başladıklarını, bunun üzerine kendilerinin tapu senetlerini takdim ederek haklarını istediklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık Diricanlı aşiretinin ifadesine de başvurulmuştur. Onlar da aşiret hanelerinden bir miktarının Taşoluk adlı mahalde yerleşmeye başladığını; fakat geldiklerinde arazinin boş ve hali olduğunu, bu durumu memurların da gördüğünü beyan etmişlerdir.⁸⁰³

⁸⁰¹ Dirican aşireti reisi Şatıroğlu Süleyman Bey'in dilekçesi; ŞD, 2399 / 13, 19 Rebiül-ahir 1289 (26 Haziran 1872).

⁸⁰² Diyarbakır vilayetine gönderilen emirname; ŞD, 2399 / 13, 19 Cumaziyel-evvel 1289 (25 Temmuz 1872). ŞD, 1454 / 24, 3 Teşrin-i sani 1288 (15 Kasım 1872).

⁸⁰³ İfadeler için; ŞD, 2407 / 9, 3 Kanun-ı evvel 1289 (15 Aralık 1873).

Bu ikili sorgulamalardan tam bir neticeye ulaşılamaması üzerine Taşoluk adlı mahalle gidilerek yerinde araştırma yapılmış, aşiretin Berümecli oymağından yaklaşık 106 hanenin burada hane inşa etmeye başlayıp ziraat ile meşgul olduğu, Yama Dağını ise hayvanlarının merası olarak kullandıkları, Hüseyin Çelebi köyü ahalisinin ise aşiretin iskân olduğu yerlere asla ihtiyacı olmadığı hem Malatya meclisi hem de Diyarbakır meclisi tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir.⁸⁰⁴ Bunun üzerine tapulu arazisi olduğu iddia eden dört kişiden birisinin tapusunun dedelerinden kaldığı, on yıldan fazladır da ekilmediği için hak iddia edilemeyeceği, diğer üç kişinin arazilerinde ise aşiret hanelerinin iskânının başlamış olmasından dolayı ellerinden almanın uygun olamayacağından tapuların misliyle sahiplerine ödenmesine karar verilmiştir.⁸⁰⁵

Aşiretlerin içlerinde bulunan eşkıya gruplarının çevreye verdikleri zararlarla nam salmış olmaları yerleşik ahali dışında zaman zaman mahalli idarecileri de korkutmakta, bu nedenle onlar da bazen iskân için seçilen arazilere karşı çıkmaktaydılar. Örneğin eşkıya gruplarının özellikle tuzlu çorakları kaynatarak gasp etmeleri nedeniyle onların tuzla bulunan yerlerin yakınlarında yerleştirilmesi istenmiyordu. Nitekim Çiçek Dağ'ında tuzlu çorakların bulunduğu yerlere aşiretlerin yerleştirilmesi bölge idarecileri arasında endişeye neden olmuştu. Hatta mahalli idarecilerin korkusu öyle boyutlara varmıştı ki bu bölgelere yerleşmiş, haneler inşa etmiş olan göçebelerin ev ve damlarının yakılarak aşiretlerin buradan kaldırılmasını talep etmişlerdi.⁸⁰⁶

Arazi konusunda asıl sorun ise muhacirlerle yaşanmaktaydı. Her ne kadar aşiretlerle muhacirlerin birbirine uzak yerlerde iskân edilmesine itina gösterilmesi mahalli idarecilere sık sık bildirilse de aynı bölgelerde birbirine yakın yerlere yerleştirilen zaman zaman da aşiretlerin yaylak-kışlaklarına yerleştirilen

⁸⁰⁴ Malatya meclisi mazbatası; ŞD, 2407 / 9, 29 Şevval 1290 (20 Aralık 1873). Diyarbakır Meclisi mazbatası; aşiretin iskânının emredilmesi üzerine gerekli araştırmaların yapılarak ahalinin Yama Dağı civarında Hekimhan ve Hüseyin Çelebi'de yerleştirilmelerinin uygun görüldüğü, bunun üzerine aşiret halkının haneler inşa ettiği beyan edilmekteydi. Divriği ve Hüseyin Çelebi ahali tarafından sunulan şikayet dilekçelerinin ise gerçeği yansıtmadığı, aşiretten şimdiye kadar bir şikayet olmadığı bildirilmekteydi. Ortada bir şey yokken aşiretin iskân mahallinden kaldırılıp, evlerinin yakıtılması iskân işini ihlal etmekten başka bir işe yaramayacaktı. ŞD, 2407 / 9, 28 Şevval 1290 (19 Aralık 1873).

⁸⁰⁵ ŞD, 3218 / 21, 19 Safer 1292 (27 Mart 1875).

⁸⁰⁶ ŞD, 3205 / 13 (Tarihsiz).

muhacirlerle konar-göçerler arasında arazi meselesinden dolayı sorunlar yaşanmaktaydı. Yaylaklarını muhacirlere terk etmek istemeyen aşiretler, onların buradan çıkarılmasını isterken muhacirler de yerlerini terk etmek istemiyorlardı. Bu durumda iki grup arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaktaydı.⁸⁰⁷ Örneğin Kırım Savaşından sonra Avşar aşiretinin yaylak mahalli olan Uzun Yayla'ya Çerkez muhacirlerinin yerleştirilmesiyle iki halk arasında uzun yıllar devam eden çatışmaların temeli atılmıştı. Öyle ki 1865'te başlayan bu gerginliğin 1969'da az da olsa halen devam ettiği görülmektedir.⁸⁰⁸

Öte yandan göçebe bir grup iskân edilirken aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı ve bunlar arasında çatışmaların sık sık görüldüğü yerlerde birbirlerine uzak mahallere yerleştirilmelerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi halde iki aşiret arasında neredeyse bölgenin asayişini bozacak derecelere varan çatışmalar meydana gelmekteydi.⁸⁰⁹ Tüm bunların neticesinde yerleştirilmiş olan aşiret haneleri iskân mahallinden firar etmekteydi. Böylece merkezi hükümeti iskân konusunda meşgul eden temel sorunlardan birisi bu hanelerin iskân mahalline geri döndürülmesi olmaktadır.

Merkezi hükümet ve yerel idarecilere göre, firarların önlenmesi yerleştirilmiş olan aşiret hanelerinin hala göçebe olan gruplardan korunmasına bağlıydı. Yerleşmenin gerçekleştirilmesinden sonra bir müddet daha aşiret haneleri gözetim altında tutulmalıydı.⁸¹⁰ Bu amaçla iskân sırasında kullanılan askeri birliklerin hemen gönderilmeyip bir süre daha istihdam edilmesi yoluna gidilmekteydi. Aynı zamanda iskân sonrasında onlara yerleşikleri de kapsayacak şekilde idari bir düzen verilmekteydi.⁸¹¹

⁸⁰⁷ Bu konuda iki grup arasında yaşanan asayiş sorunları, asayiş kısmında işlenmiştir.

⁸⁰⁸ Bates, *Nomads and Farmers*, s. 28-29.

⁸⁰⁹ Bingül, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van", s. 406.

⁸¹⁰ Gould, "Pashas and Brigands", s. 17 ve 38.

⁸¹¹ Diyarbakır vilayetinden sunulan teklife göre, Mardin sancağında göçerat tabir olunan aşiretlerin iskânları sağlanmış ancak bunun istikrarının bölgede bir kaymakamlık teşkiline bağlı olduğunun bildirilmesi üzerine konu şura-yı devlette uygun görülmüştür. MV, 40 / 72, 3 Receb 1306 (5 Mart 1889). Zor mutasarrıfına göre, Zor sancağında iskân edilen aşiretlerin pek çoğu ziraat ile meşgul olmaya başlamışlar; ancak bu bölgeler birer büyük kaza mahiyetine girmiş olup merkez livaya olan uzaklıkları nedeniyle işleri görülememekteydi. Bu durum iskân edilen aşiretlerin iskânına sekte vuracaktı. Tüm bunları önlemek için Gökbele'de bir kaymakamlık tesis edilmesi önem arz etmekteydi. ŞD, 2213/19, 16 Cumaziyel-evvel 1289 (22 Temmuz 1872).

İskân mahallinin terk edilmesi yerleşme için harcanan masrafın boşa gitmesi ve aynı zamanda firarilerin geçtikleri yerlerde çeşitli asayişsizliklere neden olması demektir. Bu nedenle iskân gerçekleştirilirken aşiret ahalişi firar etmeyeceklerine dair birbirine kefil edilmekte ve onlardan taahhüt senetleri alınmaktaydı. Bir taraftan da eğer firar gerçekleşirse geçiş güzergahlarında bulunan yolların “sed ve bend” edilmesi politikasını uygulamakla birlikte bunun askeri kuvvet ile mümkün olmasından dolayı masrafa yol açması nedeniyle⁸¹² zaman zaman firarilere iskân yerlerine dönmeleri için nasihat edilmesi yoluna gidilmekteydi.⁸¹³ Dolayısıyla yerleştirilen hanelerin manevi anlamda yerleşik yaşama alışmalarıyla iskânın istikrarının sağlanacağı düşünülmekteydi. Nasihatler dışında aşiretlerin eski yaşamlarını hatırlatacak unsurların ortadan kaldırılması gerektiği anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Öyle ki Kütahya’da iskân ettirilen aşiretler için bundan sonra “konar-göçer” kelimesinin kullanılmaması ilgililere hatırlatılmakta hatta yasaklandığı belirtilmekteydi.⁸¹⁴

Tüm bunların ötesinde Tanzimat Fermanı’nın ilanından itibaren merkezi hükümet aşiretlerin iskânına devlet açısından bir “mevadd-ı mühimme” olarak bakmış, bu nedenle iskân hususunda daima olumlu görüş bildirmiştir. Ancak hükümetin iskân hususunda belirli bir istikrar sağlayamamış olması Şehriemaneti meclisi azasından Matahi Efendi’ye göre, yerleşme sırasında seçilen arazilerde ve kurulan köylerde iyi bir planlama yapılmamış olmasıyla alakalıydı. Öyle ki 30-40 hane ile teşkil edilen köylerde ziraat için yeterli arazi olmadığı gibi hayvanlar için de gerekli mer’aların hesaplanmamış olması büyük bir eksikliklerdir. Dolayısıyla aslında iskânın istikrarında yaşanan sorunların temeli, iskânın idaresinden kaynaklanmaktaydı. İskân için merkezden gönderilen heyet veya komisyonların özenle seçilmemesi, onların aşiretleri tanımaması ve buna bağlı olarak da

⁸¹² Ankara eyaletindeki iskânlarından kaçarak türlü asayişsizliklere cesaret eden Avşar aşiretinin iskânlarının istikrarı için yolların tutulması amacıyla asker gönderilmişti. Bu askerlerin masrafları ile ilgili tutulan kayda göre toplamda 22.230 kuruş masraf çıkmıştır. ML.MSF. d. 14866, 27 Rebiül-evvel 1277 (13 Ekim 1860). Ankara eyaletine bağlı mahallerdeki iskânlarından kaçarak türlü kötülüklerle cesaret eden Avşar aşiretinin iskânlarının tekrar temin edilmesi için bazı yolların tutulması gerektiğinden geçici olarak 300 süvari neferi istihdam edilmiştir. Üç aylık süre ile istihdam edilen bu neferlerin masrafları Maraş eyalet meclisi tarafından düzenlenen deftere göre 96.850 kuruştur. ML. MSF. d. 14735, 27 Rebiül-evvel 1277 (13 Ekim 1860).

⁸¹³ Maraş sancağındaki iskânlarından firar eden Çelikanlı aşiretin geri getirilmesi için aşireti ikna etmeye muktedir olabilecek bazı kişiler gönderilerek nasihatler edilmiştir. Bunun neticesinde aşiretler iskân mahallerine geri dönmeye razı olmuşlardır. İ.DH, 507 / 34516, 11 Zilkade 1279 (30 Nisan 1863).

⁸¹⁴ A.M, 1/45 (Tarihsiz).

ihtiyaçlarına vakıf olmaması iskânı geciktirmiştir. Bu nedenle göçebelerin iskânı aşiretlerin ihtiyaçlarına vakıf bir memurun görevlendirilmesi, yanına bu konuda yetkin, gereği kadar tapu memuru, ziraat müdürü gibi kişilerin verilmesi, mahalli memurların iskân konusunda bu heyete yardımcı olmaya mecbur bırakılmaları, yardım etmeyenlerin sorumlu tutulması, iskân heyetinin yerleşme tamamlanana kadar bölgede kalıp süreci yönetmesi, gerekli olduğu takdirde asker sevk edilmesi ile tamamlanacaktı.⁸¹⁵ Bununla birlikte iskân işi için mahalli idareciler ve aşiretlere vakıf olan kimseler görevlendirildiğinde de onların zaman zaman aşiretlerin göçebe hallerinden çıkar elde ediyor olmaları, iskânı istememelerine yol açtığından istekli davranmamışlar, hatta zaman zaman halkı tahrik etmişlerdir.⁸¹⁶

Öte yandan iskânın istikrarı hususunda en önemli nokta ise aşiret hanelerinin temel geçim kaynakları olan hayvancılığın ziraata tahviliydi. Ancak yerleşmeyle birlikte tarıma geçiş yapılması, yazın veya kışın üç aylık sürede sağlanamayacak bir süreç olup zaman aldığından aşamalı şekilde tamamlanmaktaydı. Bir köye yerleştirilen aşiretler önce “yarı-yerleşik” olarak adlandırılan ilk süreçte bir müddet daha eski göçebe alışkanlıklarını devam ettirerek bir kısmı yaylaya çıkmaya devam etmekte, aynı zamanda köyde tarım yapmaya da başlamaktaydı.⁸¹⁷ Ancak tarım ile birlikte devam ettirilen bu yaşam tarzı zamanla yerini yerleşikliğe, köyde daha uzun zaman kalmaya bırakmaktaydı. Mesela sulama tekniklerinin gelişmesi ile yonca yetiştirilmeye başlanması, bunun hayvanlara yem olarak yedirilmesi ve ardından yonca ve buğday olarak iki ürün ekimi köyde daha uzun süre kalınmasını hem gerektirmekte hem de sağlamaktaydı.⁸¹⁸ Buna bağlı olarak aşiretlerin iskân edilmesinin ilk aşamasında hayvancılığın aniden bırakılması mümkün olmadığından öncelikle konar-göçerlerin iskân edildikleri mahaller

⁸¹⁵ Şehr-i emaneti celilesi meclis-i emanet azasından Matahi Efendi layihası; ŞD, 318/21, 7 Receb 1305 (20 Mart 1888).

⁸¹⁶ İ.MSM, 69 / 2005 (Tarihsiz). İzmir ve Konya vilayetlerin dahilinde bulunan konar-göçer aşiretlerin hallerini tafsilen kaleme alan bir layihada 9. Bend; ŞD, 2852 / 112, 19 Receb 1285 (5 Kasım 1868). Kozan kaymakamlığına bağlı olan Sırkıntılı aşiretinin iskânı emredilmiş; ancak iskân gerçekleştirilmemişti. Sebebi sorulduğunda aşiretin iskânının Kozan kaymakamı Ömer Bey’in menfaatine dokunmasından dolayı iskâna engel olup, halkı tahrik ettiği bildirilmişti. Ayniyat d. 447, s. 155-156, 2 Şaban 1277 (13 Şubat 1861).

⁸¹⁷ Daniel Bates, “Yoruk Settlement in Southeast Turkey”, When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adoption and Response, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980s. 132.

⁸¹⁸ Swidler, “Sedentarization”, s. 26-27.

seçilirken bölgede hayvancılık için uygun meraları olan yerlerin seçilmesi merkezi hükümet tarafından dile getirilmekteydi.⁸¹⁹

Bunun dışında iskân edildikleri yerde yeterli mera bulunmuyorsa aynı eyalet içerisinde olmak koşuluyla kendilerine tahsis edilen yaylaklara gidebileceklerdi. Aksi bir durum yani başka bir eyalete gitmeleri, iskâna sekte vuracağından kesinlikle uygun bulunmamaktaydı.⁸²⁰ Öte yandan yeterli arazinin bulunmadığı durumlarda zaman zaman iskânı için de merası yeterli olmayanların yerlerinden kaldırılıp yaylası fazla olan yerlere gönderilmeleri de teklif edilmekteydi.⁸²¹

Bununla birlikte aşiretlerin iskânı için tahsis edilen yerlerin hepsinde yaylak için uygun mahallerin bulunması mümkün değildi. Bu gibi durumlarda aşiret ileri gelenlerinden geri döneceklerine dair taahhüt senedi alınıp yaylaklarına gitmelerine bir süre daha müsaade edilmekteydi.⁸²² Ancak bazı bölgelerde gerçekleştirilen iskânlarda buna kesinlikle izin verilmemesine karar verilmesi dikkat çekmektedir. Örneğin, Adana'da Lek, Hacılar ve Kırıntılı gibi Kürt aşiretlerinin iskân sonrasında yaylaya çıkmaları kesinlikle yasaklanmış, sadece içlerinden sıtma olanlarının hava değişimi için uygun mahallere gidebilmelerine izin verilmişti.⁸²³ Buna rağmen Lek, Kırıntılı ve Hacılar aşiretleri mahalli idare meclisine bir arzihal sunarak buldukları yerin suyunun azlığı ve havaların da kurak gitmesi sebebiyle etraflarında hayvanları için uygun mera bulunmamasından dolayı nüfus ve hayvanatça pek çok telefata meydana geleceğini belirterek yaylaya gitmeleri için bir senelik daha izin istemişlerdi.⁸²⁴

⁸¹⁹ Tecirli aşiretinin eşkıyalarının şekavetlerinin önlenmesi için beşer-onar hane eyaletin hayvan için uygun merası olan yerlerde iskân edilmesi Adana vilayetinden istenmişti. Ayniyat d. 425, s. 166, 21 Şevval 1268 (8 Ağustos 1852).

⁸²⁰ Haremeyn aşiretinin iskânlarının istikrarı için hayvanları telef dahi olsa Uzun Yayla'ya gönderilmelerinin uygun olmadığı bunun yerine beş saat mesafeye kadar hayvanlarını çobanları ile göndermelerinin daha uygun olduğuna karar verilmişti. Ayniyat d. 422, s. 95, 23 Şevval 1267 (21 Ağustos 1851). Anadolu'da bulunan aşiretlerin iskânları için yaylaya gitmelerine engel olunması gerektiği ancak bu durumda da hayvanları telef olacağından buldukları eyalet ve livalar dahilinde bulunan uygun yerlerde yaylaya gitmelerine izin verilmesine Meclis-i Valada karar verilmiş, memurların da buna dikkat ve itina göstermeleri istenmiştir. Ayniyat d. 318, s. 66-68, 5 Cumaziyel-evvel 1260 (23 Mayıs 1844).

⁸²¹ Rışvan aşiretinin iskânında Halim Bey ve Alişan Bey'in usulsüzlüklerinin araştırılması amacıyla bölgeye gönderilen Sami Efendi, aşiretin iskânı ile ilgili bu teklifi sunmuştur. A.MKT.MVL, 31 / 26, 29 Şevval 1266 (7 Eylül 1850).

⁸²² Maraş'ta boş yerlerde iskân ve tavattun edilen Çelikanlı aşireti kefil ve senet vererek yaylakları tarafına gitmişlerdir. İ.DH, 507 / 34516, 11 Zilkade 1279 (30 Nisan 1863).

⁸²³ Vilayet dahilinde bulunan aşiretlerin ıslahına memur İzzet ve Cevdet Paşalar tarafından kaleme alınıp Bab-ı Ali'den onaylanan talimatın 7. Maddesi; ŞD, 2118 / 60, 9 Mayıs 1295 (21 Mayıs 1879).

⁸²⁴ Vilayetten gönderilen tezkere; ŞD, 2118 / 60, 6 Haziran 1295.

Şu durumda merkezi hükümet bölgedeki aşiretlerin iskânı ile ilgili talimatın 7. maddesini hatırlatarak bu aşiretlerin özellikle sulu ve verimli yerlere yerleştirilmiş oldukları, yaylaya çıkışlarının kesinlikle yasak olduğu, çok elzem bir durum varsa hayvanlarının köylerinde bırakılarak kendilerinin yaylaya gidebileceği belirtilmiştir. Ardından mahalli idarecilerden aşiret ahalisinin diğer ahali gibi ziraat ile meşgul olmasına dikkat edilmesi, kendilerine taştan ve kerpiçten evler inşa etmelerine itina gösterilmesi istenmiştir. Buna rağmen yaylaya gitmekte ısrar ediliyorsa sorumluluk Kozan hükümetinde olmak koşuluyla yaylaya çıkmalarına müsaade edilmiştir.⁸²⁵

Tüm mesuliyetin Kozan hükümetine yüklemesi kararına karşılık mahalli yönetim bunu kabul etmemiş; ancak aşiretlerin yaylaya çıkmaları hususunda ısrar etmeye devam etmiştir. Hatta merkezi hükümete gidiş-dönüş esnasında etrafa zarar vermeyecekleri şayet verirlerse hayvanlarının alınarak çadırlarının yakılacağına dair kefaletle bağlanmalarını teklif etmişlerdir. Nihayetinde merkezi hükümet tarafından kefalet senetleri alınarak aşiretlerin hayvanlarıyla birlikte yaylaya gitmelerine izin verilmiştir.⁸²⁶ Böyle bir uygulamada kuşkusuz aşiretlerin iskânın ilk aşamasında sadece yiyecekleri kadar tarım yapabilecekleri hesaba katılmaktaydı. Tarımdan kazanç elde etmeye başlayamadan hayvanları telef olduğunda veya elden çıkarıldığında perişan olmaları muhtemeldi. Diğer yandan aşiretlerin hayvanları ile bakır naklini gerçekleştirerek önemli bir hizmeti ifa ediyor olmaları da başka bir etken olmalıydı.⁸²⁷

⁸²⁵ Vilayete yazılan cevap; ŞD, 2118 / 60, 6 Haziran 1295.

⁸²⁶ ŞD, 2118 / 60, 27 Haziran 1295. Benzer bir senet Karahacılı aşireti ileri gelenlerinden ve Adana devecilerinden de alınmıştır. Kürekçi aşireti muteberanından alınan senet; “Vilayet-i celile buyrulduyuyla Çukurova’da bulunan aşiretlerin tahkik ve ıslahına memur Mirliya Akif Paşa’nın huzuruna gelerek, irade-i seniyye ve talimatın ikinci bendi tarafımıza bildirildi. Talimat üzere Mayıs 15’inden sonuna kadar koyun ve sığırlarımızı çobanlarımızla birlikte kendimize ait yaylaklara gönderip, diğerlerimiz köylerde kalarak buğday ve arpa haşatımızı kaldırdıktan ve susam tarlamızın otlarını yolduktan sonra Haziranın evahirine doğru tebdil-i hava için evlad ve ıyyallerimizle beraber yaylalarımıza gidip ağustosun evasıtında yine köylerimize gelip susamlarımızı çekip sonra yine yaylaya azimet ve eylülün evailini geçirdikten sonra hayvanlarımızla beraber avdet edeceğimizi, Adana sancağı hududunu tecavüz etmeyip, yaylaya gidip-gelirken kimseye zarar ve ziyan etmeyeceğimizi taahhüt ederek, padişahımızın bu iradesini aşiret halkımıza birer birer anlatıp, bu iradeye aykırı bir gün vukubulursa nizamem lazım gelen cezaya razı olacağımızı dahi taahhüt ederiz.” ŞD, 2118 / 60, 27 Haziran 1295 (9 Mayıs 1295).

⁸²⁷ İ.MSM, 69 / 2005 (Tarihsiz).

İskân konusunda esas olan ise hayvancılıktan ziraata geçişin bir an önce sağlanmasıydı. Çünkü aşiret ahalsinin büyük kısmının iskândan sonra da hayvancılık ile geçimlerini sağlamaya devam etmeleri ve bu hususta kolaylık sağlanması, halkın iskâna alışmaktan ziyade bir müddet sonra iskân mahallini terk etmelerine sebep olmakta, ayrıca bölgede ziraatın gelişmesini de engellemekteydi. Bu nedenle örneğin Rişvan aşiretinin Mecidiye’de iskânları sırasında memurlar özellikle tüm ahalinin ziraata alıştırılması için gerekenin yapılması hususunda merkezi hükümet tarafından uyarılmışlardı. Hatta aşiretin bulunduğu yer, ziraat için elverişli değilse daha uygun bir yere nakledilmeleri, gerekli malzemelerin tüm ahali için sağlanması istenmişti.⁸²⁸

İskân sırasında gereğinden fazla hayvan beslememeleri için eğer yüklü miktarda hayvanları varsa bunların bir miktarı satılmaktaydı.⁸²⁹ Fakat bir taraftan da ülkenin önemli oranda nakliye işini gerçekleştiren aşiretlerin develerinin satılmamasına iskânın ana hususlarından birisi olarak bakılmaktaydı.⁸³⁰ Dolayısıyla satılan hayvanlar sadece koyun ve keçi türünde olan, yaylaya çıkmayı gerektirenler olmuştur.

Ziraat için gerekli olan arazilerin tahsis edilmesiyle alet ve edevatın temin edilmesi için ise gerekirse özel memurlar tayin edilmesi yoluna gidilmekteydi. Fakat yerleştirilmiş olan konar-göçer grupları çoğunlukla bu tür şeyleri alacak mali güce sahip değillerdi.⁸³¹ Bu nedenle hem göçebe yaşama dönüşün yolunu tamamen kapatmak hem de ziraat için ihtiyaçların temin edilmesine mali destek sağlamak amacıyla zaman zaman aşiretlerin çadırları ile mal ve mülkleri satılarak parasıyla

⁸²⁸ ŞD, 1332 / 33, 25 Cumaziyel-evvel 1287 (23 Ağustos 1870).

⁸²⁹ Maraş’ta iskân edilen Çelikanlı aşiretinin fazla olan hayvanları satılarak parası hanelerinin yapımına harcanmıştı. A.MKT.MVL, 138 / 13, 17 Cumaziyel-ahir 1278 (20 Aralık 1861). A.MKT.MVL, 138 / 70, 26 Cumaziyel-ahir 1278 (29 Aralık 1861).

⁸³⁰ Yeniil aşireti iskân edilirken ellerinden develerinin çıkarılmaması, hatta buna iskânın ana hususlarından birisi olarak dikkat edilmesi gerektiği merkezi hükümet tarafından bildirilmiştir. Ayniyat d. 380, s. 20-23, 19 Safer 1259 (21 Mart 1843).

⁸³¹ Ankara eyaleti civarında iskân ettirilmiş olan Rişvan ve Avşar aşiretlerinin iskânlarının istikrarı sağlanamamıştı. Bunun üzerine bunlara hane, ziraat ve edevat tedarikinde bulunulması, gerekli arazinin tahsis edilmesi, gerekirse bu işlere nezaret etmek üzere bir memurun gönderilmesine karar verilmişti. Ancak aşiretin büyük kısmının mali anlamda yeterli olmaması bunun tam olarak uygulanmasına engel olmuştur. Bu nedenle işin kolaylaştırılması için aşiretin vergiden muaf tutulmasına karar verilmişti. Ayniyat d. 422, s. 82, 19 Şevval 1267 (17 Ağustos 1851).

kendilerine arazi ve ziraat malzemesi alınmaktaydı.⁸³² Zaman zaman ise satılan çadırların parası aşiretin vergisine sayılmaktaydı.⁸³³

Bunun dışında yine yerleşik yaşama ve ziraata alışmaları amacıyla 2, 3 veya 5 yıllığına vergi muafiyeti tanınmakta ya da önce bir sene muafiyet sağlanmakta, şayet bu bir senede ettikleri mahsulden yeterli verimi alamazlarsa bir sene daha mühlet verilmesi uygun görülmekteydi.⁸³⁴ Böylece yerleştirilen aşiret haneleri yerleşik hayata alıştırmaya çalışılırken bunun diğer aşiretlere örnek olması ve onların da yerleşme isteklerinin artırılması planlanmaktaydı.⁸³⁵

4.5. SINIRDAKİ AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Osmanlı Hükümetinin göçebe grupları ile kurduğu ilişki aşiretin bulunduğu coğrafyaya göre değişmekteydi. İran sınırında bulunan aşiretlerle olan temasları, İran ile olan diplomatik ilişkiler belirlemekteydi. Bu bağlamda her iki devlet de XIX. yüzyıl boyunca aşiretleri vergi ve asker kaynağı olarak görerek onları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bunun için aşiret reisleri rütbelerle taltif edilmiş veya maaşa bağlanmıştır.⁸³⁶

Aşiretlerin kalıcı olarak devlet bünyesine alınmasının en etkili yolu ise toprak tahsis edilerek onların iskân edilmeleriydi. Merkezi hükümet iç kesimlerdeki aşiretlerde olduğu gibi sınır aşiretleri için de bir yerleştirme politikası benimsedi. Buna göre, Osmanlı topraklarında iskân talep eden aşiretlere karşı her zaman

⁸³² Tecirli aşiretinin Adana eyaletinde iskânı sırasında çadırlarının bundan sonra gereği kalmadığından satıldığı görülmektedir. Ayniyat d. 421, s. 44, 24 Rebiül-evvel 1267 (27 Ocak 1851). Şavşat sancağına bağlı Posthu'da iskân edilen Zilan aşiretinden 16 hane 46 nüfusun çadırları ellerinden alınmıştı. NFS d. 2777. Sorgun dahilinde Kuzgun ve Çataderesi köylerinde iskân ettirilen Badıllı aşireti eski alışkanlıklarına geri dönerek şekavete cesaret etmeleri üzerine bir daha iskân mahallini terk edememeleri için mal ve mülklerinin satılarak parasıyla kendilerine ziraat edecek arazi alınması mahalli idareciler tarafından sadarete teklif edilmiştir. DH.MKT, 2024 / 89, 4 Cumaziyel-evvel 1310 (24 Kasım 1892). Avşarların Kastamonu bölgesinde iskânları sırasında hane inşa etmek ve ziraatte için gerekli malzemeleri almak için mali güçlerinin olmaması üzerine merkezi hükümet, kendilerine yetecek kadar hayvanlarının bırakılıp kalanların satılarak ihtiyaçların alınmasını emretmiştir. MVL, 664/49, 1 Şaban 1280 (11 Ocak 1864)..

⁸³³ Ankara bölgesinde iskân ettirilen aşiretlerin sattırılan çadırlarının ve başka eşyalarının 75.000 kuruş olan parası aşiretler vergisine sayılmıştır. Ayniyat d. 425, s.28, 14 Muharrem 1268 (9 Kasım 1851).

⁸³⁴ Mardin sancağında iskân olunan aşiretlerin bir kısmı 5 sene muaf tutulmuşlardı. MV, 40 / 72, 3 Receb 1306 (5 Mart 1889). Şıhbızanlı aşiretinden 69 hane İzmir bölgesine gelerek 2 sene vergiden muaf tutulmak şartıyla iskân edilmeyi talep etmeleri üzerine mal-ı maktuallarından başka hazine için bu aşiretten bir şey alınmaması kabul edilmişti. Ayniyat d. 407, s. 47, 28 Receb 1263 (12 Temmuz 1847).

⁸³⁵ Şıhbızanlı aşiretine yerleşmeleriyle 2 yıllık vergi muafiyeti tanınırken bunun diğerlerine de örnek teşkil edeceği hesaba katılmıştı. Ayniyat d. 407, s. 47, 28 Receb 1263 (12 Temmuz 1847).

⁸³⁶ Detaylı bilgi 2. bölümde verilmiştir.

olumlu yaklaşılmaktaydı. Ancak tekrar İran'a dönme ihtimalleri göz önüne alınarak öncesinde bir tahkikat yapılmakta, daha sonra iskân gerçekleştirilmekteydi.⁸³⁷ Ardından iskânı güvence altına almak için İran'a firar etmeyeceklerine dair aşiretten senet alınmakta ve kefalete bağlanmaktaydılar.⁸³⁸ Sınır aşiretlerinin iç kesimlere yerleştirilmesi de İran'a firarları önlemek amacıyla bir yöntem olarak uygulanmaktaydı.⁸³⁹ Tüm bunların sebebi ise kuşkusuz iskân için harcanan masrafların boşa gitmemesiydi.⁸⁴⁰

Sınırdaki aşiretlere uygulanan iskân politikaları iç bölgelerle benzerlikler göstermekle birlikte farklı olarak sınırdaki aşiretler iskân edildikten sonra da bey ve ileri gelenlerinin hükümet ile ahali arasındaki ilişkide vazgeçilmezliği devam ettiğinden, onlara maaş bağlanmakta ve taltif edilmekteydiler. Böylece onlardan aşiret halkının iskândan firar ederek İran tarafına geçmesine engel olmaları beklenmekteydi.⁸⁴¹ Diğer yandan sınır aşiretlerinin iskânının vakit geçirilmeksizin gerçekleştirilmesi, aşiret hanelerinin İran'a gitmemesi için önem arz etmekteydi. Bu nedenle Osmanlı tarafına göç edip iskân talep eden aşiretlerin yerleştirilmesinin hemen gerçekleştirilmesi, gerekli olan arazinin tahsis edilmesi, gerekirse özel memur tayin edilerek bir komisyon kurulup, sürecin hızlandırılması yoluna gidilmekteydi.⁸⁴²

⁸³⁷ Çabuk, "Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretleri", s. 119.

⁸³⁸ Van sancağı dahilinde bulunan Levilli aşireti bir süre önce İran tarafına geçmişse de sonradan tekrar 200 kadar hanesiyle Osmanlı tarafına geçerek yerleşmek için istekte bulunmuşlardı. Osmanlı Hükümeti bu durumda Van ve Hakkari valisinden, aşiretin iskânına yardımcı olmasını, hane inşa ederek ziraata başlamalarına dikkat etmelerini istedikten sonra artık İran tarafına iltica etmeyeceklerine dair aşiretten senet alınmasını ve kefile bağlanmalarını da istemiştir. Ayniyat d. 436, s. 117, 7 Cumaziyel-evvel 1271 (26 Ocak 1855). İran'dan Osmanlı'ya iltica eden Gülnur aşireti içinde benzer bir durum uygulanmış; aşiretin reisi Kulu Han Hanekin'de yerleştirildikten sonra Bağdat'a çağrılarak kendisinden buradan ayrılmayacağına dair teminat alınmıştır. A.MKT.MHM, 478 / 60, 15 Haziran 1291 (15 Haziran 1874).

⁸³⁹ Hayderanlı Aşireti ileri gelenleri bu nedenle hududa uzak bölgelerde, Erzurum ve Diyarbakır'da, aşiret halkı ise Van ve Bayezid taraflarında iskân edilmiştir. A.MKT, 227 / 13, 11 Zilkade 1265 (28 Eylül 1849). Aşiretler bu sebeple özellikle Van ve çevresinde yerleştirilmişlerdir. Bununla ilgili bakınız, Şeyhmus Bingül, "Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân ve Adaptasyon Problemleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih(Yakınçağ) Anabilimdalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 120-130.

⁸⁴⁰ A.MKT.MHM, 478 / 60, 6 Temmuz 1291 (6 Temmuz 1874).

⁸⁴¹ Kürdistan eyaletinden Hayderanlı ağası Abdal Ağa'ya 500 kuruş, Ödemanlı ağası Ali Ağaya 200 kuruş, Boylu Ağası Yakub Ağa'ya 300 kuruş, Seville ağası Said Ağa'ya 350 kuruş, Şekaki Ağası Keleş Ağa'ya 200 kuruş, Milanlu Ağası Muştafa Ağa'ya 200 kuruş maaş tahsis edilmesinin istenmesinin sebeplerinden birisini iskân mevzuu teşkil etmektedir. İ.MVL, 159/4585, 28 Cumaziyel-evvel 1265 (21 Nisan 1849). Başka bir örnek için; A.MKT.UM, 59 / 97, 18 Recep 1267 (19 Mayıs 1851).

⁸⁴² Rusya memleketinden hicret etmiş olan Zilanlı ve Celali aşiretleri hanelerinin iskânları için gerekli arazinin hemen tefrik edilerek kış mevsimi gelmeden yerleştirilmesi, bunun için bölge mutasarrıfı hudud kumandanı defter-i hakani memuru ile diğer kişilerden oluşan bir komisyonun oluşturulması istenmiştir. BEO, 83 / 6159 (Tarihsiz). BEO, 82 / 6125, 13 Receb 1310 (31 Ocak 1893).

Sınırdaki aşiretlerin diğer ülkenin topraklarına kolayca kaçabilmeleri ihtimali de iç kesimlerden farklı olarak askeri kuvvet ile iskân gerçekleştirilmesine engel olmaktaydı. Osmanlı topraklarında yerleşme için teşvik edici teklifler yapılmakta veya iskân için bazı ön şartlar sağlanarak iskânın kendiliğinden gerçekleşmesi umud edilmekteydi. Örneğin aşiretin yaylak-kışlak güzergâhı kısıtlanarak yerleşmenin ilk aşaması sağlanmaya çalışılmaktaydı.⁸⁴³

Kabalık olan aşiretlerin İran'a gitmeyi bırakarak Osmanlı topraklarında iskânı kabul etmesi için aşiretle pazarlıklar ve anlaşmalar yapılmaktaydı. Bu anlamda Caf aşiretinin kışlakları olan Gülanber kazasında yerleştirilmesi çalışmaları dikkate değerdir.⁸⁴⁴ Öyle ki, Caf aşireti reisi dergâh-ı ali kapıcıbaşılığı rütbesine haiz olan Muhammed Bey, 1869'da Osmanlı hükümetine başvurarak Gülanber kazasında iskâna razı olduğunu; ancak bunun için bazı şartları olduğunu dile getirmiştir. Muhammed Bey ile Süleymaniye mutasarrıfı arasında 12 maddelik bir iskân antlaşmasının ön görüşmesi yapılmıştır. Antlaşmaya göre, Muhammed Bey, aşiretinin Gülanber'de iskân edilmesini, bu kazaya kaymakam olarak da kendisinin atanmasını istemiş, buna karşılık bölgeyi imar edip ziraata açacakları, İran'a göç eden hanelerini geri getirecekleri, Muhammed Bey'in de ailesi ile birlikte burada iskânı ve artık kaymakamlık işleri ile meşgul olacağından kazadan ayrılmayacağı ve aşiret hanelerinin iskânlarını takip edeceğine dair sözler vermiştir. Ancak aşiretin yaylaya çıkmaması külliyetli hayvanlarından dolayı mümkün görünmediğinden Muhammed Bey'in oğlu Mahmud Bey aracılığıyla denetim altına iki-üç ay müddetle Kûhistan'a gitmelerine izin verilmiştir. İskânın tamamlanmasından sonra ise vergiden beş yıl muaf tutulmalarına karar verilerek anlaşma sağlanmıştır.⁸⁴⁵

⁸⁴³ Haydaranlı aşireti için uygulanmıştır. Çiftçi, "Heyderan Tribe", s. 200.

⁸⁴⁴ Benzer bir durum Şekak aşireti için de yaşanmıştır. Bunun için bakınız, Bingül, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van", s. 408 vd.

⁸⁴⁵ Zuhâl Özbaş, "XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 80-81.

Ancak 1873'e gelindiğinde aşiret ileri gelenlerinin iskân konusunda Bağdat'a gelerek yeni bir anlaşma gerçekleştirme çabasına girmiş olmaları, 1869 anlaşmasının hayata geçirilmediğini göstermektedir. Nitekim 1873'te aşiret, yeni bir pazarlıkla başka şartlar talep etmekteydi. Yeni teklife göre, Osmanlı topraklarında iskâna razı olduklarını ve hayvanlarının telef olmaması için kendilerine verilen yaylakları kullanacaklarını, senelik 30 asker göndereceklerini ifade etmişlerdir. Aşiret ileri gelenleri bu hizmetlerine karşılık kendilerine maaş tahsis edilmesini, rütbe ile taltif edilmelerini ve vergi muafiyeti sağlanmasını talep etmişlerdir. Ayrıca aşiretin eski ödenmemiş vergilerinin affedilmesini istemişlerdir. Osmanlı hükümeti tüm bu şartları büyük oranda kabul etmekle birlikte Caf aşireti reisi Muhammed Bey'in bir ara İran'a firar edip, geri dönmesi, aşiretin iskânı için seçilen yerin nüfusa oranla oldukça küçük olması, aşiret reisi üzerinden aşiret halkını ikna etmenin mümkün olmaması ve tabii ki İran'ın da Caf aşiretini kendi topraklarında iskân faaliyetleri içerisinde olması ve Osmanlı hükümetinin bunu bertaraf edememesi gibi sebeplerle aşiretin iskânı yüzyılın sonlarına kadar mümkün olmamış görünmektedir.⁸⁴⁶

Diğer taraftan sınır aşiretlerinin iskânındaki en büyük engel aşiretlerin sürekli iki devlet arasında yer değiştirmeleridir. Yerleşmesi için gösterilen araziden bazı aşiretler bir müddet sonra kaçarak İran tarafına firar edince, boş kalan bu topraklara Osmanlı hükümeti tarafından başka aşiretler yerleştirilmekteydi. Ancak yıllar sonra bölgeye ilk yerleştirilmiş olan aşiretin bu defa da İran'dan firar ederek geri dönmesi üzerine iki aşiret arasında şiddetli çatışmalar meydana gelebilmekteydi.⁸⁴⁷

4.6. TANZİMAT SONRASINDA İSKÂN

XIX. yüzyılda özellikle Tanzimat döneminde Anadolu'nun batısında bulunan yörüklerde yerleşme kendi seyrinde bir evrilme göstererek tamamlanmıştı. Orta Anadolu'da ise Tanzimat ile birlikte özellikle yaylak ve kışlak mesafelerinin kısaltılmasıyla yerleşme adına önemli bir adım atılmıştı. Ardından Vecihi Paşa

⁸⁴⁶ Özbaş, "Caf Aşireti", s. 80-96.

⁸⁴⁷ Bingül, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van", s. 404-405.

tarafından baskıyla gerçekleştirilen iskân da büyük oranda başarı sağlamıştı. Bu nedenle Anadolu'nun orta ve batı kesimlerinde 1880'lere doğru yerleşmenin belirli bir aşaması sağlanmıştır. Ancak Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda II. Mahmud döneminde Reşid Paşa ve Hafız Paşa önderliğinde gerçekleştirilen merkeziyetçi düzenlemeler aşiretlerin iskânı konusunda bir ilerleme sağlamamıştı. Tanzimat dönemine gelindiğinde bölgede konar-göçer olarak yaşayan kalabalık bir nüfus bulunmaktaydı. Fırka-ı İslahiyye Anadolu'nun güneydoğusunda yerleşme ile ilgili ilk adımlar atarak önemli bir başlangıç yapmıştı; ancak iskânın tamamlanması yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş görünmektedir. II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde özellikle Anadolu'nun doğusunda bulunan Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alayları teşkil edilmişti.⁸⁴⁸ Ancak bu faaliyet daha çok devlete olan sadakatin sağlanması amacıyla⁸⁴⁹ yönelik olup aşiretlerin iskânı ile ilgili bir faaliyeti söz konusu değildi.

Diğer taraftan Berlin Antlaşması'nda Anadolu'nun doğu vilayetlerinde ıslahat yapılacağı ile ilgili verilen söz, 1894'te Sason'da çıkan olaylar üzerine daha fazla ertelenememişti. Bu nedenle Şakir Paşa, Anadolu Umum Müfettişliği ile görevlendirilerek Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu anlamda Paşa'nın görevlerinden birisi, bölgede aşiretlerin meydana getirdiği asayişsizlikleri ortadan kaldırmak, konar-göçerleri takip edip itaat altına almaktır.⁸⁵⁰

Neticede Osmanlı İmparatorluğunda göçebelerin iskânı 1900'lere gelindiğinde tamamlanmış değildi. Öyle ki 1911'de meclis-i vükelada Adana vilayeti dahilindeki aşiretlerin iskân edilmesi için komisyonlar oluşturulmasına ve bunların görevlerini içeren bir talimatname hazırlanmasına karar verildiği, bu doğrultuda da detaylı bir talimatname hazırlandığı görülmektedir.⁸⁵¹

⁸⁴⁸ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı; 32, yıl; 1979, s. 437. Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s. 29-34.

⁸⁴⁹ Janet Klein, Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri, çev; Renan Akman, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 30-31.

⁸⁵⁰ Ali Karaca, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899), Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

⁸⁵¹ DH.İD, 11/5, 10 Muharrem 1329 (11 Ocak 1911).

Aşiretlerin iskânı 1914'te kurulan "Aşair ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi" nde aşiretlerin işleriyle ilgilenmek üzere de bir birim oluşturulmasıyla kurumsallaştırılmıştır. Ancak bu birimin aşiretler şubesi, Anadolu'daki göçebe gruplarından ziyade daha çok Basra, Suriye ve Irak taraflarındaki aşiretlerin iskânıyla ilgilenmiş görünmektedir.⁸⁵² Bu durum Anadolu'daki konar-göçerliğin 1900'lerin başında büyük oranda yerleşikliğe doğru evrilmiş olmasıyla alakalıdır.

⁸⁵² Volkan Martin, "Aşair ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi Teşkilat Tarihi (1914-1922)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 2012.

DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devlet'inde toplum şehirli, köylü ve konar-göçerler olmak üzere üç temel iktisadi faaliyet biçimine ayrılmıştı. Devlet ve memleket idaresi yerleşik ahalinin pozisyonu gözetilerek kurgulandığından konar-göçerleri idare de buna benzetilerek kaza veya sancak statüsüne çevrilmişti. Buna göre, büyük aşiret grupları Dulkadir, Bozulus, Yeni İl, Ulu Yörük, Atçeken gibi isimler altında birleştirilerek sancak veya kaza statüsünde idare edilmişlerdir. Bununla birlikte sosyal ve iktisadi yapı büsbütün konar-göçer gelenekler üzerine devam eden aşiretin idarelerinde de kaçınılmaz olarak aşiretin içyapıları ve kendi kendini idare biçimi de göz önünde bulundurulmaktaydı.

İl veya Ulus namıyla anılan büyük aşiret teşekküllerinin vergilerini toplayıp merkeze ulaştıran ve bundan en büyük menfaati sağlayan birisi Türkmen Ağası veya Türkmen Voyvodası idi. Bu makam XVII. yüzyıldan sonra belirgin olmaktan uzaklaşmakla beraber XIX. yüzyıla kadar varlığı devam etmiştir. İl veya Ulusu temsil eden en yüksek makam Boy Beyi olup genellikle en büyük kabileden seçilirdi. Boy Beyi, devlet ile aşiret arasında temas noktası pozisyonundaydı. Bu yüzden aşiretlerin önermesine rağmen tayin ve azilleri devlet tarafından yapılıyordu. Aşiretler (veya cemaatler) ise birer kethüda aracılığıyla yönetilirdi. En küçük birim olan Oymak(veya mahalle) ise Oymakbaşı tabir olunan kişiler tarafından temsil olunmakla beraber yaygın değildi.

Ancak bu idari yapıların bazıları zamanla dağılmış, aşiretler kontrolden çıkmışlardı. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlatılan iskân faaliyetlerinde ise tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştı. Tanzimat Fermanıyla birlikte merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla vilayet nizamnameleri hazırlanarak taşra idari yapısının yeniden örgütlenmesi yoluna gidilmişti. Vilayetten kazaya kadar idari birimlerin işleyişleri kurallara bağlanmıştı. Burada aşiretlerin durumları belirsiz olmakla birlikte onların idaresinde de bazı değişimlerin yaşandığı tespit olunmaktadır. Bu durum daha çok aşiretlerin var olan idari yapılarının zamanla yeni kurulan yönetim mekanizmasına uygun olarak dönüşmesi şeklindedir. Şöyle ki il teşkilatlarında merkezi hükümet tarafından vergilerin hazineye ulaştırılması

amacıyla atanan Türkmen Ağası veya Voyvodasının yerini Kaymakam almıştır. Kaymakamdan sonra aşiret idaresinde Boy Beyi'nin karşılığı olarak aşiret müdürü yer almaktadır. Boyu oluşturan aşiretler ise Oymakbaşının karşılığı olarak zaman zaman müdür tarafından zaman zaman muhtarlar tarafından idare edilmişlerdir. Bununla birlikte XIX. yüzyıla gelindiğinde aşiretler büyük oranda dağılmış ve küçülmüşlerdir. Tek bir idari yapı arz eden kaymakamlıklar da 1850'lerden itibaren ortadan kalkmıştı. Dolayısıyla XIX. yüzyıl aşiret idaresi aslında müdürler vasıtasıyla yapılmış, her aşiretin başına müdür atanması yoluna gidilmiştir. Aşiretlerin müdürler tarafından yönetilmeye başlanması onların idaresinde önemli bir dönüm noktasıdır. Öyle ki aşiret müdürlerinin maaşı her ne kadar aşiret vergisine ilaveten karşılanmış olsa da artık onlar, geçimlerini devletten aldıkları maaşla sağlayan birer devlet memuruna dönüşmüşlerdir. Ayrıca aşiret müdürlerinin bu durumu onları, aşiret halkı ile merkezi hükümet arasındaki ilişkilerde önemli bir mevkiye getirmiştir.

Osmanlı hükümetinin aşiretlerle olan ilişkilerini aşiretin gücü veya büyüklüğü etkilediği gibi bulunduğu konum da büyük oranda belirlemiştir. Nitekim iç kısımda olan aşiretlerle olan ilişkiler ile İran sınırında yer alan aşiretlerle kurulan ilişkiler birbirinden farklı bir seyir izlemiştir. Örneğin Anadolu'nun orta kısmındaki aşiretlerle olan ilişkilerde devlete olan sadakati artırmak maksadıyla taltif ve rütbe takdimi bir aracı olarak kullanılırken sınır aşiretlerinde bunun yanı sıra aşiret ileri gelenlerinden birçok kimseye maaş bağlandığı görülmektedir.

Şu halde, idari yapının dönüştürüldüğü, merkezi hükümet ile temasların sağlanabildiği aşiret gruplarıyla ilgili sorunun kaynağı devletteki dönüşümdü. Devletlerde savaşların kaybedilmesiyle askeri anlamda yenileşme ve dönüşüm başlamaktadır. Bu alandaki değişim devletlerin tüm teşkilatlarında ve idari yapısında bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Askerlik alanında görülen değişimler nüfus sayımlarını zorunlu kıldığı gibi hazineye düzenli vergi akışının da sağlanmasını beraberinde getirmektedir. Ordunun finansmanı için vergi alanında görülen değişimler ise devlet tarafından halka sağlanan huzur ve asayiş ortamının sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda yeni bir dönemin

başlangıcını teşkil eden Tanzimat döneminin en önemli politikası ordu için nefer sayısının artırılması, hazinenin güçlendirilmesi, tüm bunlar için asayişin sağlanması ve merkezi otoritenin tesis edilmesiydi. Dönemin anlayışı gereği askerlikte kur'a usulü getirilirken bunun için nüfus sayımları yapılmıştı. Diğer yandan hazinenin gelirlerinin artırılması amacıyla hem verginin tahsiline hem de tespitine yönelik adımlar atılmıştı. Ancak bu uygulamaların aşiretlere tatbik edilemediği, merkezi hükümet tarafından bunun sebebinin ise onların yaşam tarzları olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki konar-göçer olmaları sebebiyle çoğu zaman aşiretler için ayrıca önlemler alınması gerekmekte, bu ise hükümetin içerisinde bulunduğu durum itibarıyla her zaman mümkün olamamaktaydı. Nitekim konar-göçer aşiretlerin yerleşik ahali ile birlikte sayımlarının yapılması mümkün olmadığı zamanlarda onlar için ayrıca memur gönderilmesi gündeme gelmekteydi. Diğer taraftan askerlik kur'alarından çoğunlukla kaçmaları veya gizlenmeleri onlardan zorla asker alınmasına, üzerlerine askeri kuvvet sevk edilmesine yol açmaktaydı. Fakat bu da bir çözüm olmamakta, zaman zaman bu tür tedbirler aşiretin muhalefetine, büyümesine, bölgede daha büyük bir olayın çıkmasına yol açabilmekteydi.

Osmanlı Devlet'inde XIX. yüzyılda vergi tahsilatı için bir kurumun oluşturulamamasına paralel olarak aşiretlerin vergilerinin çoğu zaman müdürleri veya ileri gelenleri tarafından tahsil edilmesi ise paranın genellikle hazineye ulaşmasına bir engeldi ya da ahalinin fazla vergi yükü altında ezilmesi demektir. Hem verginin düzenli tahsil edilemediği hem de asker celplerinin istenildiği oranda yapılamadığı konar-göçer grupları, buldukları yerlerde muhacirlerle veya yerleşik halk ile yaşadıkları çatışmalar sebebiyle, üzerlerine asker sevk edilmesinden dolayı da mali bir külfete yol açmaktaydılar.

Osmanlı bürokrasisine göre sorunun kaynağı onların konar-göçer yapıları, çözüm ise iskândı. Bununla birlikte Tanzimat'ın ilk yıllarında Osmanlı hükümetinin göçebelerin yerleştirilmesiyle ilgili bir politikasının olmadığı anlaşılmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle, konar-göçerlerin yerleştirilmesi gerektiği her fırsatta vurgulanmakta; ancak iskânın kapsamlı bir iş olduğu, bu nedenle ileride etraflıca

ele alınması gerektiği belirtilerek ertelenmekteydi. İlginçtir ki aşiretlerin kendi istekleri ile yaptıkları iskân taleplerine dahi merkezi hükümet her zaman büyük bir dikkatle yaklaşmamış, gerekli muamelenin başlatılmasında ağırdan almıştır. Ancak yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun orta kısmında konar-göçer aşiretler içerisindeki eşkıya gruplarının bölgede gerçekleştirdikleri asayişsizliklerin ciddi boyutlara varması üzerine Mehmet Vecihi Paşa'nın görevlendirilmesiyle bir iskân faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Mehmet Vecihi Paşa, yaklaşık 20 bin nüfusun iskânını suhuletle gerçekleştirdiğini her fırsatta vurgulamaktadır. Ancak aşiret bey ve ileri gelenlerini hapsedmesi, aşiret halkının etrafını kuşatarak onları zorla iskâna mecbur bırakması da dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunun bir sonucu olarak da Rişvan ve Avşar aşiretlerinden iskâna tepki gecikmemiş, uzun yıllar da devam etmiştir. Ardından Fırka-ı Islahiyye tarafından 1865'te Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde gerçekleştirilen iskân ve ıslah faaliyeti de her ne kadar Kırım savaşı sonrasında asker ihtiyacının temin edilmesi maksadıyla başlatılmış olsa da, bölgenin artık merkezi hükümet ile irtibatının koptuğu ve Kozanoğlu'nun kontrol altına alınamadığı bir zamanda yapılmıştır.

Osmanlı XIX. yüzyılının genel problemlerinden birisi olan problemlerin, bölgesel ve geçici olarak görülerek sorunların da bu bağlamda çözülmesi politikasına da uygun olarak Tanzimat dönemi aşiretlerin iskânı da benzer şekilde ele alınmıştır. Hükümetin ciddi olarak üzerinde durduğu ve arkasını aradığı bir işten ziyade zamanı ve yeri geldiğinde gerçekleştirilen bir durumdu. Aynı durumu yerel mahiyette gerçekleştirilen iskânlar için de söylemek gereklidir. Bunun sebebi kuşkusuz devletin bu dönemde aşiretlerin yerleştirilmesi için genel bir kural veya nizamının olmamasındadır.

Yine aynı sebepten yerleştirilen aşiretlerin istikrarlarının sağlanması da çoğu zaman mümkün olamamıştı. Merkezi hükümet, yerleşmenin kalıcılığını sağlamak maksadıyla iskân sırasında kayıtların tutulmasını, aşiret hanelerine yerleşik düzende meslekler tayin edilmesini, hane inşa edilmesini, ziraat malzemeleri alınmasını ve bunlar için yeterli arazinin tahsis edilmesini mahalli idarecilerden

istemmiştir. Ancak özellikle hane inşa edilmesi, ziraat malzemesi ile tarla satın alınması belirli miktar para ile mümkündür. Dolayısıyla aslında iskân masraflı bir işti. Bu harcamaların nereden karşılanacağı ise tamamen belirsiz olmakla birlikte zaman zaman aşiret halkının çadırları ve hayvanları zorla sattırılarak bu paraların karşılanması yoluna gidilmekteydi. Fakat yerleşmenin ilk yıllarında aşiret hanelerinin tarım yapıp ziraattan kazanç sağlaması ihtimali düşük olduğundan, çadır ve hayvanları da satıldığından onların çoğu eşkıyalığa meyletmiş. Hükümet bu defa da onların neden oldukları güvenlik sorunlarıyla meşgul olmuştur. Dolayısıyla durum adeta bir kısır döngüye dönüşmüştür.

Yerleşmenin sağlıklı bir şekilde tamamlanması, aşiret hanelerinin takip edilmesine ve onların hem yerleşiklerden hem de hâlâ yerleşmemiş olan konar-göçer gruplarından korunmasına bağlıdır. Ancak XIX. yüzyılda gerçekleştirilen iskânlarda, yerleştirme faaliyeti çok kısa sürmüş görünmektedir. Yani iskânın emredilmesinden sonra iskân defterlerinin tanzim edilmesi, ahalinin kefalet ve senede bağlanması sonrasında görevli kimseler bölgeden ayrılmıştır. Fırka-ı Islahiyye gibi kapsamlı bir ıslah ve iskân faaliyetinde dahi uygulama bir yıl gibi kısa bir sürede bitirilmiş, fırka bölgeden ayrılmıştır. Ancak iskânın asıl işi, Cevdet Paşa'nın da Halep valiliği döneminde ısrarla vurguladığı gibi yerleştirmeden sonra başlamaktadır. Dolayısıyla aslında XIX. yüzyıl iskânının temel sorunu, konar-göçer gruplarının iskânıyla ilgilenecek, bunu takip edecek bir kurum, görevli veya komisyonun kurulmamış olmasıdır. Vilayat-ı Şarkıyye meselesinin uluslararası bir soruna dönüşmesi üzerinde 1914'te kurulan "Aşair ve Muhacirin Müdüriyyet-i Umumiyyesi"nde aşiretlerin iskânı ile ilgili de bir birimin yer almasıyla aşiret iskânı ilk defa bir kurum tarafından ele alınmıştır. Ancak bu kurumun iskân faaliyetleri daha çok Basra, Suriye, Mısır coğrafyasında bulunan göçebeleri kapsamaktadır. Çünkü 1880'lere gelindiğinde, Anadolu'nun iç kesimlerinde özellikle yaylak-kışlak mesafelerinin kısaltılması, hayvanların yaylaya çoban vasıtasıyla gönderilmesi kurallarıyla yerleşmenin ilk aşamasının tamamlandığı anlaşılmaktadır. Yüzyılın sonlarına doğru ise doğu ve güneydoğu bölgesinde yerleşme belirli bir aşamaya gelmiştir. En azından uzun göçebelik artık ortadan kalmış, kısa mesafe yayla göçleri hakim olmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Yayımlanmamış Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Defterleri

Bab-ı Ali Evrak Odası Defterleri (BEO)

Ayniyat Defterleri: 318; 370; 380; 381; 386; 405; 407; 416; 417; 418; 421; 422; 425; 428; 435; 436; 441; 442; 443; 444; 446; 447; 490; 804; 805; 806; 807; 1784;

Maliye Nezareti Defterleri (ML)

Masârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML.MSF. d): 8892; 14866; 14735; 11659.

Vâridât Muhasebesi Defterleri (ML.VRD.d.): 2174; 515; 870; 3060; 3067.

Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT. d): 4; 18; 19; 1368; 2067; 8257; 14120; 14121; 14125; 14128; 14129; 14145; 14146; 14148; 14149; 14479; 14520; 16205.

Cerîde Odası Defterleri (ML.CRD.d): 551; 729; 1377; 2004.

Nüfus Defterleri (NFS. d)

1663;1723; 1771; 1784; 2073; 2130; 2283; 2528; 2529; 2530; 2532; 2533; 2777; 2787; 3525; 3835.

Bab-ı Ali Belgeleri

İradeler

İrâde Dahiliye (İ. DH): 94/4731; 796/64578; 346/22781; 73/3643; 351/23175; 310/19805; 1054/82721; 574/39979; 473/31778; 551/38311; 7/330; 1313/34; 445/29429; 75/3706; 73/3643; 13/604; 398/26375; 217/12742; 375/24794; 567/39502; 551/38311; 351/23175; 197/ 1195; 507/34516; 211/12285; 990/78213; 507/34516.

İrâde Meclis-i Vala (İ.MVL): 474/21455; 239/8540; 474/ 21455; 239 /8540; 55/1056; 112/2645; 398/17322; 54/1040; 67/1268; 398/17322; 26/423; 323/13735; 404/17536; 112/2647; 11/178; 159/4585; 294/11874; 95/1991; 26/412; 112/2647; 134/3616; 159/4574; 138/3812; 219/7347; 87/1763; 219/7347; 159/6125.

İrâde Taltifât (İ. TAL): 368/53.

Mesail-i Mühimme (İ. MSM): 10/197; 69/2005.

İrâde Şura-yı Devlet: 103/6142.

Sadâret Mektubi Kalemî Belgeleri

Sadâret Mektubî Kalemî Belgeleri (A.MKT): 102/78; 116/56; 136/44; 104/34; 72/57; 160/108; 224/39; 227/13; 66/92.

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası (A. MKT. MHM): 149/86; 405/98; 168/58; 228/36; 350/23; 168/58; 94/50; 2/2 ; 273/39; 94/50; 723/1; 2/102; 166/55; 478/60.

Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet (A. MKT. UM): 1/49; 445/9; 350/9; 72/30; 249/9; 24/22; 70/61; 345/12; 422/90; 528/14; 503/16; 75/1; 562/95; 536/42; 189/82; 61/6; 72/30; 519/49; 59/97; 350/9; 259/76; 259/89; 406/76; 478/22; 440/37; 536/40; 410/81; 71/68; 59/97.

Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD): 105/46; 180/50; 245/1; 14/90; 14/64; 16/68; 458/17; 2/79; 28/119; 210/59; 105/56; 117/86.

Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ (A.MKT. MVL): 105/55; 100/88; 115/100; 31/26; 134/93; 18/2; 117/44; 31/26; 90/55; 40/81; 138/13; 138/70; 46/64.

Sadâret Mektubî Kalemî Deâvi Belgeleri (A. MKT. DV): 218/87; 221/44
Sadâret Amedi Kalemî Belgeleri (A. AMD): 52/41; 21/43; 80/3; 83/34; 13/19

Sadâret Teşrifât Kalemî Belgeleri (A. TŞF): 8/52; 30/61.

Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri (BEO): 484/36296; 785/58814; 113/8429; 93/6969; 98/7321; 83/6159; 82/6125.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL): 231/22; 585/42; 171/72; 320/56; 177/7; 409/34; 398/17322; 409/34; 4/20; 1052/67; 632/30; 121/70; 170/78; 613/31; 666/27; 330/11; 22/9; 638/85; 756/8; 667/30; 664/25; 583/143; 654/47; 664/49; 707/82; 671/76.

Şurâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD): 1505/48; 1874/10; 1718/9; 2561/1; 2577/14; 1558/24; 1473/21; 3220/3; 1182/10; 1874/31; 1463/1; 2852/112; 2886/64; 2399/13; 2555/22; 1882/10; 2884/43; 2887/76; 2121/11; 318/21; 2118/60; 1721/8; 1782A/39; 1453/26; 1503/55; 1338/22; 1640/35; 2120/13; 1379/33; 245/1; 2114/8; 1453/39; 1463/1; 1575/12; 1420/18; 1558/24; 1763/22; 1392/6;

1383/26; 2577/14; 2561/1; 2871/16; 1454/24; 2407/9; 3218/21; 3205/13; 2213/19; 1332/33.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 82/45; 40/72; 60/63

Yıldız Sarayı Arşiv Belgeleri

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 39/19.

Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y. A. RES): 87/87; 145/80.

Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS): 348/75; 345/11; 163/83.

Yıldız Mütenevvî Maruzât Evrakı (Y. MTV): 93/48; 49/17; 41/50; 242/120.

Askerî Maruzât (Y. PRK. ASK): 81/43; 54/73; 58/77; 59/25; 71/34.

Mâbeyn Başkkitâbeti (Y.PRK. BŞK): 33/109.

Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM): 56/113; 18/5; 1/107.

Arzuhaller ve Journaller (Y. PRK. AZJ): 18/92; 19/53.

Teşrifât-ı Umumiye İdaresi Maruzatı (Y. PRK. TŞF): 3/23.

Dahiliye Nezareti Belgeleri

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT): 1421/116; 2454/80; 1374/108/1762/1; 1959/34; 1429/21; 1739/97; 1352/60; 281/56; 1356/77; 1364/34; 1858/97; 1413/83; 1594/99; 2090/87; 2611/70; 1772/83; 1916/46; 277/48; 1976/73; 1654/56; 424/36; 2024/89; 1379/44; 1288/16.

İdarî Kısım Belgeleri (DH. İD): 11/5.

Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH. TMIK. M): 11/83.

Hariciye Nezareti Belgeleri

Mektubî Kalemi Belgeleri (HR. MKT): 14/47.

Muallim-i Cevdet Tasnifi

Askeriye (C.AS): 172/7497;

Dahiliye (C.DH): 125/6220; 59/2920; 54/2666; 153/7620; 270/13483;

Belediye (C.BLD): 144/7171; 147/7334; 42/2073; 81/4029; 37/1836;

Maliye (C.ML): 66/3026.

Darbhane (C.DRB): 46/2254.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT): 356/19984A; 1423/58219; 452/22389.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE.SMHD. II): 23/1393.

Devlet Salnameleri: 1-19. Def'a arası.

Atatürk Kitaplığı

Kavanin ve Nizamât Mecmuası, Umur-ı İdare-i Dahiliye-i Mülkiye ve Zabıtaya Mûteallik Bilumum Kavanin ve Nizamât ile bazı Evamir-i Havidir, "Tahrir-i Nüfusun Suret-i İcrasına Mahsus Talimattır", Dersaadet, 1312.

Yayımlanmış Kaynaklar

Abdulla, Nejat, İmparatorluk, Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması, Avesta Yayınevi, İstanbul, 2009.

Adıyeke, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", OTAM, sayı: 11 (2000).

Afyoncu, Erhan, "Mirahur", TDV, c. 30.

Ahmed Cevdet Paşa, Ma'ruzat, haz: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir (1-12), (yay: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Ahmed Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi IX, (yay: Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

Ahmed Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi V, (yay: Yücel Demirel), Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Ahmet Lütfi Efendi, Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi III, (yay: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan), Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Ahmet Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi II, (yay: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan), Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 445.

- Ak, Mehmet, Teke Yörükleri (1800-1900), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730- 1839)", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt; 8-12, sayı; 14-23, s. 51-61.
- Akgündüz, Said Nuri, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları", AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Güz 2016), cilt;. 4, sayı;. 4, s. 7-9
- Akın, Fatma, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Avşarların İskânı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.
- Akyıldız, Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Akyıldız, Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Alon, Yoav, "The Tribal System in The Face of The State-Formation Process: Mandatory Transjordan, 1921-1946" International Journal Middle East Study, 37 (2005), 213-220.
- Alyot, Halim, Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durumu), Kanaat Basımevi, Ankara, 1947.
- Artuk, İbrahim-Cevriye, Osmanlı Nişanları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- Ateş, Sabri, "Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples, 1843-1881", New York University Departments of History and Middle Eastern and Islamic Studies, May, 2006.

- Averyanof, P. İ, Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl), Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aydın, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.
- Aygün, Necmettin, "Nüfus Defterlerine Göre Boynuinceli Aşireti (1830-1845)", Belleten, cilt: LXXXII, sayı: 295, (Aralık 2018).
- Aydın, Faruk, Osmanlı Devlet'inde Tanzimat'tan Sonra Askerealma Kanunları (1839-1914), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Aykun, İbrahim, "Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1995, s. 153-168.
- Barfield, Thomas J., The Nomadic Alternative, Prentice Hall, 1993.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt; 13, sayı; 1-4.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi, sayı; 2 (Ankara 1942).
- Barth, Fredrik, "Ecologic Relations of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan", American Anthropologist, vol; 58, no; 6, pp. 1079-1089.
- Fredrik, Barth, Nomads of South Persia, The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy, Oslo University Press, 1961.

- Bates, Daniel, "The Role of the state in Peasant-Nomad Mutualism", *Anthropological Quarterly*, vol; 44, no; 3, Comparative Studies of Nomadism and Pastoralism (Special Issue) (jul 1971), pp. 109-131.
- Bates, Daniel, "Yoruk Settlement in Southeast Turkey", *When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adoption and Response*, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980.
- Bates, Daniel, G., *Nomads and Farmers: A Study of The Yörük of Southeastern Turkey*, Ann Arbor, The University of Michigan, 1973.
- Bates, Daniel, G., "Güney-Doğu Anadolu'da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma" *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, ed: Erol Tümertekin, Fatma Mansur, Peter Benedict, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, 1971, s. 245-291.
- Bilgili, Ali Sinan, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Sosyo-Ekonomik Tarih)*, TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001.
- Bingül, Şeyhmus, "Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân ve Adaptasyon Problemleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih(Yakınçağ) Anabilimdalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.
- Bingül, Şeyhmus, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2018,
- Breuilly, John, *Nation and The State*, Manchester University Press, 1993.
- Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh, Devlet, (çev: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

- Celil, Celile, 1880 Kürt ayaklanması, Şeyh Ubeydullah Nehri, çev: Yaşar Abdülselamoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014.
- Cezar, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- Çabuk, Fehminaz, "Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi(1850-1900)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2017.
- Çadırcı, Musa, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Anadolu Coğrafyasında Uygulanması", 1864 Vilayet Nizamnamesi, (ed: Erkan Tural-Selim Çapar), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, (der: Tülay Erçoşkun), İmge Kitabevi, Ankara, 2017.
- Çadırcı, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", Belleten, cilt; LIII, sayı; 206, (Nisan 1989).
- Çadırcı, Musa, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", Belleten, cilt: XXXIV, sayı; 135, (1970).
- Çadırcı, Musa, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik,(der: Tülay Erçoşkun), İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Çakır, Çoşkun, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

- Çelikdemir, Murat, “Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka’ya İskânı (1690-1840)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,(Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2001.
- Çetintürk, Selahattin, “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, cilt; 2, sayı; 1, (1943).
- Çiftçi, Erdal, “Fragile Alliances In The Ottoman East: The Heyderan Tribe and The Empire, 1820-1929”,İhsan Doğramacı Bilkent University Department History, Ankara, 2018.
- Bradburd, Daniel, “Tribe, State and History in Southwest Asia A Review”, Nomadic Peoples, num; 23, 1987, s. 57-71.
- Davison, Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876), çev; Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Deringil, Selim, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler,” Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul, 1961.
- Deringil, Selim, Simgeden Millete, II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Derviş Paşa, Tahdid-i Hudud-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Layihası, (haz: Fatih Gencer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.
- Dumont, Paul, “1865’te Güney-Doğu Anadolu’nun Islahı”, (çev: Bahattin Yediyıldız), İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı;10-11, (1979-1980).
- Dyson Hudson, Rada-Neville, “Nomadic Pastoralism”, Ann. Rev Anthropol. 1980.

- Eberhard, Wolfram, "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey, Problems of Settlement", *Oriens*, vol; 6, no; 1, (Jun 30, 1953).
- Eberhard, Wolfram, "Types of Settlement in Southeast-Turkey", *Sociologus*, Neue Folge/New Series, vol; 3, no; 1, (1953).
- Eberhard, Wolfram, *Settlement and Social Change in Asia*, Hong Kong University Press, 1967.
- Efe, Aydın, "Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,(Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2012.
- Efe, Aydın, "Osmanlı Devleti'nin Aşiretlere Yönelik Vergi Politikaları: Bulaçlı Aşireti Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt; 9, sayı; 43, (Nisan 2016).
- Efe, Ayla, "Muhassıllık Teşkilatı", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2002.
- Eldem, Ethem, *İftihar ve İmtiyaz; Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Türkçesi: Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

- Erdem, Ufuk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri 1860-1923," Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2014.
- Ergut, Ferdan, Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyete Toplumsal Denetimin Diyalektiği, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Erüreten, Metin, Osmanlı Madalyaları ve Nişanları: Belgelerle Tarihi, çev: Erhan Uzsoy, fot: Sinan Turan, The Destination Management Company, İstanbul, 2001.
- Es'ad Efendi, Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair), (haz: Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Sergüzeşt-i Hayat'ın Cild-i Sanisi, Anılar 2, (haz: Nuri Akbayar-Yücel Demirel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gellner, Ernest, "Tribalism and The State in the Middle East", Tribes and State Formation in the Middle East, (ed: Philip S. Khoury and Joseph Kostiner), London, 1991.
- Gencer, Fatih, "Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.
- Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Giddens, Anthony, Ulus Devlet ve Şiddet, (Türkçesi: Cumhuriyet Atay), Kalkedon Yayınları, 2008.

- Gould, Andrew Gordon, "Pashas and Brigands: Ottoman Provincial Reform and its Impact on the Nomadic Tribes of Southern Anatolia, 1840-1885", University of California, Los Angeles, Ph. D., 1973,
- Gökbilgin M. Tayyib, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1957.
- Gökbilgin, Tayyib, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", Belleten, cilt: X, sayı: 40, (Ekim 1946), s. 641-703.
- Gölen, Zafer, "Bosna Valisi Mehmet Vecihi Paşa'nın Muhakemesi", Belleten, cilt; LXXVI, sayı; 277, (Aralık 2012), s. 849-877.
- Gülten, Sadullah, "XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Yörükler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- Gündüz, Tufan, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Gündüz, Tufan, Bozkırın Efendileri, Türkmenler Üzerine Makaleler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Gündüz, Tufan, Danişmendli Türkmenleri, Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Güneş, Mehmet, Osmanlı Devlet'inde Kaymakamlık (1842-1871), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Güngör, Kemal, Cenubi Anadolu Yürüklerinin Etno-Anтроlopolojik Tetkiki, İdeal Basımevi, Ankara, 1941.

- Güran, Tefvik, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf, Osmanlı'da Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002.
- Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Fırka-ı Islahiyye ve Yapmış Olduğu İskân" İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı; 27, (1973).
- Heinzelmann, Tobias, Cihaddan Vatan Savunmasına, Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğu 1826-1856, (çev: Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Hütteroth, Wolf-Dieter Hütteroth, "Land Division and Settlement in Inner Anatolia", Social, Economic and Political Studies of the Middle East, Volume IX, Turkey Geographic and Social Perspectives, (ed: Peter Benedict, Erol Tümertekin, Fatma Mansur), Leiden, Brill, 1974.
- Irons, William, "Variation in Political Stratification Among the Yomut Turkmen", Anthropological Quaterly, Comparative Studies of Nomadism and Pastoralism (Special Issue), vol: 44, no: 3, (Jul, 1971).
- İnalcık, Halil, "Tanzimat Nedir?", Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (ed: Halil İnalcık-Mehmet Seyyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012.
- İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600), (çev; Ruşen Sezer), Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

- İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), (çev. Halil Berktaş), Eren Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Jwaideh, Wadie, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi, (çev; İsmail Çekem-Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karaca, Filiz, "Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997.
- Karaca, Ali, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899), Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
- Karadeniz, Hasan Basri, "Atçeken Oymakları 1500-1642", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1995.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Karpat, Kemal, Osmanlı Nüfusu(1830-1914), (çev: Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kaynar, Reşat, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Keçeci, Serkan, "The Grand of The Russian Empire in the Caucasus Against Its Southern Rivals (1821-1833)", The London School of Economics and Political Science, London, 2016.
- Khazanov, Anatoly M. Göçebeler ve Dış Dünya, Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine Mukayese, (çev: Ömer Suveren), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2015.

- Kılıç, Selda, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt; XXIV, sayı; 37.
- Klein, Janet, Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri, çev; Renan Akman, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Kodaman, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı; 32, yıl; 1979.
- Kodaman, Bayram, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987.
- Kodaman, Bayram, Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Genel Başkanlık Özel, Ankara, 1986.
- Köksal, Yonca, "Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire", Middle Eastern Studies, vol; 42, no; 3, (May 2006), s. 469-491.
- Kumbar, Timur, "Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016,
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten, cilt; LIX, sayı; 225 (1995).
- Lapidus, Ira M, "Tribes and State Formation in Islamic History", Tribes and State Formation in the Middle East, (ed: Philip S. Khoury and Joseph Kostiner), London, 1991.
- Levy Aksu Noemi, Osmanlı İstanbul'unda Asayiş 1879-1909, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (çev: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014.
- Lindner, Rudi Paul, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, (çev: Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Lucassen, Jan, - Zürcher, Erik Jan, "Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve", Devlet'in Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925), (der: Erik Jan Zürcher), (çev: M. Tanju Akad), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Maden, Fahri, "Osmanlı Devlet'inde 1881-1882/1883 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi, (ed: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Martin, Volkan, "Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilat Tarihi (1914-1922)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 2012.
- Mehmed Arif Bey, Başımıza Gelenler, 93 Harbinde Anadolu Cephesi-Ruslarla Savaş, (haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Mehmed Hurşid Paşa, Seyahatname-i Hudud, (çev: Alaattin Eser), Simurg Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Menemencioğlu Ahmed Bey, Menemencioğulları Tarihi, (haz: Yılmaz Kurt), Akçağ Yayınevi, Ankara, 1997.
- Moltke, Helmuth Von, Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar, (çev: Hayrullah Örs), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.

- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayınları, İstanbul, 1987.
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, Eren Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ortaylı, İlber, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Ortaylı, İlber, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012.
- Öğüt, Tahir –Küçük, Nihat, “18. Yüzyılda Kilis’te Okçu İzzeddinlü Aşiretinin Vergi Direnci”, Journal of Academic Researches and Studies, vol; 7, num; 12 (Mayıs 2015).
- Önen, Nizam-Reyhan, Cenk, Mülkten Ülkeye, Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929), İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Özbaş, Zuhâl, “XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.
- Özbek, Nadir, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876- 1908)”, Tarihsel Perspektiften Türkiye’de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet, (ed: Evren Balta-İsmet Akça), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özbek, Nadir, “Tarihyazıcılığında Güvenlik Kurumu ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme”, Jandarma ve Polis, Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine

Çapraz Bakışlar, (der: Noemi Levy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine),
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Özbek, Nadir, "Tax Farming in the Nineteenth-Century Ottoman Empire:
Institutional Backwardness or the Emergence of Modern Public Finance",
Journal of Interdisciplinary History, XLIX: 2 (Autumn, 2018).

Özcan, Abdülkadir, "İstabl", TDV, cilt; 19.

Özkaya, Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara, 1994.

Özoğlu, Hakan, Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği, Kimlik, Evrim, Sadakat, çev: Nilay
Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2017.

Öztürk, Mustafa, "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri", Ankara
Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt;
24, sayı; 37, (Mayıs 2005).

Planhol, Xavier, "Geography, Politics and Nomadism in Anatolia", International
Social Science Journal/Nomads and Nomadism in the Arid Zone, (1959).

Ramsay, William Mitchell, The Intermixture of Races in Asia Minor, Some of its
Causes and Effects, From the Proceedings of the British Academy vol; VII,
London.

Refik, Ahmet, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul,
1989.

Reinkowski, Maurus, Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri, 19. Yüzyıl Osmanlı
Reform Poşitikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması, (çev: Çiğdem Canan
Dikmen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Reyhan, Cenk, "1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında "Birörnek Yönetim Modeli"nin Kuruluşu Sorunu", 1864 Vilayet Nizamnamesi, (ed: Erkan Tural-Selim Çapar), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2015.

Sahlins, Marshall D., Tribesmen, Foundations of Modern Anthropology Series, Prentice Hall, 1968.

Salzman, Philip Carl, "Introduction: Processes of Sedentarization as Adaptation and Response" When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adoption and Response, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980.

Sansar, M. Fatih, "Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i Islahiye ve Güney Anadolu'nun İskânı", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2003.

Sansar, M. Fatih, "Tanzimat Döneminde Çukurova Hanedan Ailelerinin Tasfiyesi", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt; 3, sayı;1 (2005).

Sarı, Arif, XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.

Saydam, Abdullah, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Bir Bürokratın Doğuşu: Mehmed Vecihi Paşa", History Studies, International Journal of History, 11/4, (Ağustos 2019), s. 1341-1361.

Saydam, Abdullah, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı(1839-1853)Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, 1993.

- Saydam, Abdullah, "Tanzimat İlkelerinin Aşiretlere Uygulanmasına Bir Örnek: Boynuincelü Aşireti" *Türk Kültürü*, sayı:;503-504, yıl; XLIII (Mart-Nisan 2005).
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkasya'dan Göçler (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Sayın, Ahmet Vefik, *Tekalif-i Kavaid (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara, 1999.
- Selçuk, Hava, "Kayseri ve Çevresinde Bulunan Türkmen Oymaklarının Yerleşik Halk ile Münasebetleri" *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler*, (ed: Hayati Beşirli, İbrahim Erdal), Phonix Yayınevi, Ankara, 2008.
- Sertoğlu, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi VI*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2011.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, cilt; 5, sayı; 5 (Eylül 1996), s. 89-103.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi, Çağdaş Yerel Yönetimler*, cilt; 5, sayı; 2, (Mart 1996), s. 67-81.
- Shaw, Stanford J-Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, (çev: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 2003.
- Shaw, Stanford J., "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, vol; 9, no; 3 (Oct. 1978).

- Söylemez, Faruk, Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sümer, Faruk, "Anadolu Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt; 11, sayı; 1-4, (Ekim 1949-Temmuz 1950), s. 509-523.
- Sümer, Faruk, "Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt;1, sayı;1, (1963).
- Sümer, Faruk, Oğuzlar(Türkmenler); Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
- Swidler, Nina, "Sedentarization and Modes of Economic Integration in the Middle East", When Nomads Settle, Processes of Sedentarization as Adoption and Response, (ed: Philip Carl Salzman), J. F. Bergin Publisher, Inc, 1980.
- Sykes, Mark, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, cilt; 38, (1908).
- Şahin, İlhan, "Üsküdar ve Türkmenler", Osmanlı İstanbul'u IV.
- Şahin, İlhan, "Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1980.
- Şahin, İlhan, Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Eren Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Çukurova Tarihinden Sayfalar 1. Payas Ayanı Küçükaliogulları" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı; 14, cilt; 26 (1992).

- Şener, Abdüllatif, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Tanoğlu, Ali, "İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod", Türkiyat Mecmuası, XI, 1953.
- Tapper, Richard Tapper, "Anthropologists, Historians and Tribespeople on Tribe and State Formation in the Middle East", Tribes and State Formation in the Middle East, (ed: Philip S. Khoury and Joseph Kostiner), London, 1991.
- Tapper, Richard, "İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler; Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi, çev: Dilek Özdemir, İmge Yayınevi, 2004
- Taşbaş, Erdal, Halifenin Gölgesine Sığınanlar, Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.
- Tilly, Charles, Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, (çev: Kudret Emiroğlu), İmge Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Toksöz, Meltem, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", Kebikeç, sayı; 21, (2006).
- Toksöz, Meltem, Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean, The Making of the Adana-Mersin Region(1850-1908), Brill, Leiden-Boston, 2010.
- Tuğluca Murat, "Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması", Belleten, cilt: LXXX, sayı: 289, (Aralık 2016).
- Tuğluca, Murat, "1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Amma Halkı", SUTAD, sayı: 40, (Güz 2016), s. 87-110.

- Tural, Erkan, “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye Vilayet Talimatnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, cilt; 14, sayı; 1, (Ocak 2005), s. 72-77
- Tural, Erkan, “1876 İdare-i Umumiye-i Vilayet Talimatnamesi”, 1864 Vilayet Nizamnamesi, ed: Erkan Tural-Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Türkay, Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005.
- Uluçay, M. Çağatay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- Ünal, Uğur, Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- Veinstein, Gilles, “Osmanlı Yeniçerileri Üstüne (15-19. Yüzyıllar)”, Askerlik “İşi”, Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, (der: Erik Jan Zürcher) İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Yıldız, Gültekin, Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devlet’inde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yılmaz, İlkay, Serseri, Anarşist Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkeleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Yılmazçelik, İbrahim, Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat, Kripto Yayınevi, Ankara, 2017.

Zürcher, Erik Jan, "Teori ve Pratikte Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Sistemi", Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925), der: Erik Jan Zürcher, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 99

Zürcher, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.